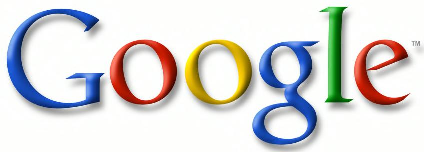
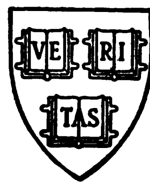



VE RI
TAS

Gyömánk[?]

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

KIADJÁK

A MAGYAR AKADEMIA TÖBB TAGJAI

(ÉRDY JÁNOS, HUNFALVY PÁL, JERNEY JÁNOS, LUGOSSY JÓZSEF, LUKÁCS MÓRIC, PAULER TIVADOR, REGULY ANTAL, REPICKY JÁNOS, SZILASY JÁNOS, SZONTAGH GUSZTÁV, TOLDY FERENC, WENZEL GUSZTÁV).

FELELŐS SZERKESZTŐ

TOLDY FERENC.

Peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit.... Claud.

ELSŐ FOLYAM: 1850—1.

ELSŐ KÖTET.

PEST.
EMICH GUSZTÁV KIADÁSA.



EISENFELS ÉS EMICH KÖNYVNYOMDÁJA.

TARTALOM.

Irodalom és nyelv.

Classica literatura. Keleti, német irodalom.

Bölcsészet, társadalmi tudományok.

Történet s rokon.

Természettudományok.

IRODALMI NAPLÓ.

TÁRCA.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

VII. FÜZ. APRIL. 1. 1851.

KERECSEN ÉS KERECSET.

CZUCZOR GERGELYTŐL.

Jerney János történetbuvárunk nyilt kérdésére, melylyel a Magyar Muzeum IV. füzetében a tudós ornithologot Petényi Salamont felszólítja,: „adna a *kerecset* madár nevéről és sajátságairól felvilágosítást;" mennyiben ennek egyik fele, a madár *nevét* illető, szorosan a szónyomozókhoz szól, bátor vagyok, ha hivatlanul is, de mint afféle szóelemzéssel foglalkodó nyelvész részletesen válaszolni.

A *kerecset* máskép és szokottabban *kerecsen*, a szótárokban latinul *gyrofalco*. E nevet, nem kétlem, *keringős* szállongásától kapta, mi egyébiránt a sasfajok általános szokása, midőn zsákmányt hajháznak. Innen a *kerra* s a vastaghangu *karoly*, *karuly*, *karvaly* és *kurhéja* nevezetek is. A kerecset törzsöke e szerint *ker*, mely egy a *kar*, *ker*, *kor*, *kör*, *kur*, *kür*, s a lágyabb *gar*, *ger*, *gyer*, *gor*, *gör*, *gur*, *gyür* törzsökökkel, melyek néha nyújtva is használtatnak, s jelentenek körben mozgást, forgást, továbbá kerekded alakot, kerekké, gömbölyüvé képzett testet.

Ez az említett törzsök egyik értelme. Többi jelentéseikről, melyek szinte igen számos szavainkra teljes világot derítenek, más alkalommal.

Ugyanezen törzsökök hasonló értelemmel birnak az indoeurópai, nevezetül a görög, latin, német és szláv nyelvekben, csakhogy

ezek, kivált a németek és szlávok — legkevesbbé a latinok— gyakran átvetve, vagy összevontan, tehát az eredeti alakból kivetköztetve használják. De lássuk a dolgot példákban. A fennemlített értelemmel bírnak:

Kar lat. chorus, ném. kreis, szláv. *krutit* am. karingatni, melyből *karej*, *karaj*, *karika* am. karoga, *karima*, ném. krämpe, *karing*, *karingózik*, *karingós*, *karvaly*, *karapol*, Mátyusföldén am. valamit karingósan megöntöz, behint, példul. a szolgáló lyukas bögréből a kisöprendő szobát, a molnár garatra töltendő gabonát, a pap az aspersoriummal (karapalóval) a népet; van *Karap* családnév is, továbbá *kar*, lat. bradium, németül *arm*, *karol*, *karc*, midőn am. házról házra szedett járandóság.

Ker, *kerdül*, *kereng*, *kerenget*, *kerengő*, *kerek*, *kerék*, törökül *tekerlik*, *kerget*, *kergeteg*, *kerít*, *kert*, *kertcer*, átvetve ketrec, *kerény* átvetve *kenyér*, horvát. *kruha*, rendezve *kurha*, tótul *okruhli* am. rund; *kerül*, *kerevet* (keleties kerek pamlag, különösen az ebédlőkben) és igen sok helynevek.

Ker, melyből kerra, lat. falco palumbarius, *Kerta*, *Kerca* helynevek, *kerka* patak, keringős folyásától. Itt egy uttal előlegesen megjegyzem, hogy a magyar apróbb vizek igen nagy számmal a görbe, tekergős, kanyargós folyástól vették neveiket; p. Körös, Boldva, Bodrog, Hernád, Gerence, Bitva, Kacsonta, Karcsa, Perint stb.

Kér, melyből *kéreg*, lat. cortex, crusta, a kéreg t. i. a faderekat kerítő héj.

Kor, am. periodus temporis, innen idő*kor* am. időkör, görögül χρόνος; *korba*, lat. corbis, ném. korb; *korbács* am. korbás, azaz karikás, t. i. ostor; *korc*, am. pártázat, vagyis a felkötő ruha kerülete, p. gatya, nadrág korca, pendely, szoknya korca, innen *korčol*, *korcolat* elrontva *korcolát* és *korcovát*, és *korszovát*; *korlat* (így van helyesen, nem kor*lát*, mert törzsöke korol, ebből korolás korlás, korolat, korlat); *kormány*, mely a hajót kanyargatja, eredetileg *korvány*; koroglya, *korona*, melynek tiszta rendes gyöke a magyarban él, t. i. a korona korozza azaz körözi a fejet; képzésileg rokona a *borona berena*; *korong*, kerék a fazekasoknál, és a malmok belsejében, *koszorú*, rendezve *koroszú*, korozó, am. körözö, lat. corolla, ném. kranz, tótúl koszíra; *korsó*, ném. krug, franc. cruche; *kór* am. betegségtől meggörbedt, német. krank, tótul chorost am. betegség, *kórál*, am. ideoda, görbe utakon jár kel, például böngészéskor, *kóricál* am. csavarog.

Kör, lat. circus, circulus, görögül *γυρος*, ném. kreis, körny, környék, környez, körös, körte görög-lat. *pyrum*, ném. *birne*, tót. *hruska*.

Kur, innen *kurittol* am. csavarog, tekereg, *kurkász* am. keresget, ugyanezen törzsökből ered a kicsapongó nőszemélyek közismeretü neve, melynek többi synonymumai is, mint lotyó, ríma, ringyó, cafra, curhó, bregyő, stb a csavargó járás eszméjét fejezik ki. Megegyezik vele a német *hure*.

Kür, melyből kürt, kürtő, kürtős, p. kalács, görbe vagy kerekded alakjok miatt.

Menjünk át a *g* betüre.

Gar, melyből *garaboly* vagy *garabó* am. kosár, lat. corbis; *garabonca* csavargó és bontó-rontó szer; *garád*, rokonok vele a latin hortus, ném. *garten*, szláv. hrad, grad, grod, gorod; *garat* malomkő tölcsére; *garmada* tót. hromada.

Gár, melyből gárgya am. margo, cinctura, p. kútgárgya.

Ger, honnan *Gerence* vize Bakonyban, kitünőleg kacskaringós folyásától; *gerény*, *gerezna* görhesen fölhajló hátok miatt; *gerinc* gyürüs szerkezetétől.

Gér, melyből *gérnye* átvetve: *gerény*, am. görhes.

Gor, származékai, gorny, gornyad, gornyadoz.

Gör, *görbe*, lat. curvus, ném. krumm, tót. krivi, *görcs*, ném. krampf, *gördít*, *gördül*, *görög*, *görget*, *görgetes*, *görgő*, *görgöcse*, *göröndöly*, a malomkerék tengelye, *göröngy*, *görvény*, *görh*, *görhes*, *görny*, *görnyed*.

Gur, melyből *gurul*, *gurít*, *gurgat*, *guriga*, *gurigáz*, *guroga*, megfordítva *gugora*, *gurog*, *gurgúl*, *gurgula* p. szemü, *gurgyal*, lat. gurgustium.

Gyür, melyből gyürke, gyür, gyüremlik, gyürközik, gyürü.

A felhordott példákból látható, hogy a *ker* törzsök egy nagy terjedelmü szónemzetség egyik családfeje, s eredeti magyar faj. Ha akármelyik indoeurópai nyelvben összeszedjük az ide tartozó hason értelmü szókat, egyben sem leljük fel azon egyszerü szabályos szerkezetet és öszhangzó szóalakulást, mint a magyarban. Egyébiránt e tekintetben a latin legközelebb áll hozzánk. De ezt kimutatnom most nem föltételem, azért is tovább megyek.

A *ker* társaival együtt, mint mondám, törzsökszó, tehát eredeti lényegét mélyebben, t. i. a gyökben kell keresni. A *ker* gyöke *er*,

s igy a *k*, illetőleg a *g* is mint aféle görbített nyelvvel kiejtett hangok a gyöknek határozottabb értelmet kölcsönöznek; mert hogy a *k* és *g* s a velök némileg rokon *h* igen számos szavainkban a görbeség, kerekség, gömbölyűség jellemhangjai, elég legyen itt érintenem.

Az *er* gyökkel rokonok az *er* (közép *e*-vel), *ar*, *or*, *ör*, *ur*, *ür*, mennyiben kerek mozgást, s gömbölyüt jelentenek. Ezek mint ilyek, feltaláltatnak részint derékszókban, részint képzőket képviselve. Lássuk előbb a derékszókat:

Ar, mint tiszta gyök am. megy, mozog; ez értelme van a sanszkritban is, s elavult ige, de él még félmulti igeneve *ara*, mely am. meny, menyasszony (a meny a *me*, *men*, *megy* törzsöktől eredt, t. i. menő, mene, meni, meny), latinul *nurus*, melyben *ur* alakot öltött, németül *braut*, s ebben át van vetve. Egyenes menést jelentő származékai: *arány*, mely jelenti azon pontot, hová vagy vonalt, melyen menni kell: ez az első eredeti értelem; *arasz* *) a kinyujtott ujjak egy menete.

Az *ar*, mint általán menést jelentő, megvan a *raj* **) szóban, lat. examen, ab exeo, mintha volna eximen, német. burkolva schwarm. Ide tartoznak: *szara*, *hora* (vulgivagus) eredetileg *araora*, azaz menőforgó,

---

*) *Jegyzet*. Arasz jelent mértéket, s maga a mérték szó eredetileg am. menés által meghatározott távolság, mert az első mérték neme a távolsági volt, melyet lépve azaz *menve* határoztak meg. Törzsöke *me*, melyből lett *mégy* és *mén*. Továbbá *me—er*, öszvehuzva *mér* am. *megy—megy*, mert az *er* szinte jelent menést. *Me* származékai: *megye*, a *me—el*, összevonva *mét* am. járat, tehát Kecskemét—Kecskejárat; *métely*, am. ragadós járványos nyavalya, különösen a juhok között; *méthálló*, melyet hosszu zsinegről a vizbe szoktak dobni, úgy tetszik, ezt máskép pendelyhálónak hivják; *mén*, eredetileg *me—e*, *mé*, végre *mén*, mert a kanca után megy. Ez elemzés talán nevetségesnek is látszik, én pedig hozzá teszem, hogy a *bak*, *bika*, *kos*, *kan*, *ártány*, *him*, *férfi* szókban is menést jelentenek az illető gyökök, sőt e furcsaság még az indoeurópai nyelvekben is jóformán megvan, p. a ταὖρος-ban megvan az *ar*., az ανηρ v. αρηѵ és a τραγος-ban hasonlókép, hát az *aries*, *verres*, *vir*, hát a *stier*, *hengst*, *widder* stb. nem innen elemezhetők-e? A magyar *me* törzsökkel tökéletesen egy a latin *me—o*, me—as me—at, melyből *meta*, metior, mensura, mensis.

**) E megfordító elemzési modoron, kérem, senki meg ne ütközzék, mert részletesen megmutatható, hogy nemcsak a magyar, de még az indoeurópai, sőt valószinüleg a semiticai nyelvekben is az r. betükkel kezdődő szókat megfordítva lehet legpontosabban értelmezni.

szarándok vagy *zarándok*, összetéve az *ar*, és *and* menést jelentő törzsekből; *ballag*, azaz *barlag*, *barom* (brutum), *gyarmat*, *nyargal* eredetileg *nargal*, azaz magasan jár, mert az *u* egyik értelme magasság, *saraglya*, *taraglya* (feretrum) stb.

Előtéttel görbe kanyargós járást jelent ezekben: *barangol*, *barkácsol*, *baracskál*, *barlang*, *barlangkóró*, melyet száraz állapotában a szél dülőről dülőre kerget, hivják boszorkánytövisnek, ördögbordának is; *darvadoz* am. forog, hentereg, *daru*, meggörbedő hosszú nyaka miatt, lat. *grus*, rendezve gurs, német. *kranich*, rendezve *karnich*, görögül a maga rendén γερανος; *far*, *farol*, *fartat*, *mar* (armus) máskép *mor*, *parázna*, görögül τορνευς, lat. fornicator, a nemi közösülést jelentő forgástól; az emberről t. i. azt mondjuk, hogy *paráználkodik*, a kutya *forog*, a disznó *gösög*, a juh *bereg*, a tehén *üzelkedik*, ered. *üz-er-kedik*, a ló *sárlik*, a kakas *herécel*, s ezzel rokon a *hergel* azaz forgat; *paracskó* azaz szaglászva futkosó vadászeb; *parittya*, melynek törzsöke a pergetést jelentő *par*, innen *parint*=*perint*, *perdint*, *parintó*, *parittó*, *paritta*, *parittya* (mint rokottya rekettye); jelent pergetve dobó eszközt; *paripa*, kanyargósan cifrán járó nyerges ló. *Sarampó* (mint a *kam*-ból *kampó*) németül összegyötörve: schrank; *varsa*, vesszőből kötött kerekded halfogó eszköz. *Vargánya*, nagy terepélyes gombafaj; *párta*, *pártázat*, *párkány*, melyek eredetileg rövidek. Ide tartozik a *ráró*, megforditva *árór*, és röviden *aror*, azaz megy-forog. Ez is sólyomfaj, lat. falco cyanopus, vagy herodius.

Er és *er*, mint általán menést, mozgást jelentő ezekben: *ered*, *ér*, *érkezik* stb. Csavargós, keringős, görbe mozgást, továbbá görbe vagy kerek, gömbölyü alakot ezekben: *bereg* (a juh közösüléskor), *berhe* Moln. Alb. értelmezése szerint perisoma, cinctorium; *cserkél*, *cserkész* am. valamit keresve körüljár; *csere-bere* am. adásvevési forgalom, *csercse* vagy *csörcse*, am. fülkarika; *derék*, a fának vagy állati testnek gömbölyü vastag része, rokon vele a latin *truncus*, német. *rumpf*; *hernyó* és *féreg*, mind egyik a forgástól, lat. *vermis* a vergo, verto, ném. *wurm*; *perec*, *pereg*, *perdül*, *perge* (kanyar) p. perge bajusz, továbbá am. sajtkukac, mert tekeredik, csavarodik a teste; *pereszlén*, innen a közmondás: *forog*, *mint a pereszlén*; *persely* vagy *pörsöly*, *tergelye* orsófarku hal; vergődik am. ideoda forogva mozog, tovább iparkodik, lat. *vergit*; *vércse*, mely épen oly alkotásu mint *kerecse*, *kercse*.

Innen érthető a latin *terra*, német. *erde*, héber. *aretz*, mert a föld, akár hol megállunk, és körülnézünk, kerekalakúnak tetszik, valamint az ég boltosnak. Hát a magyar *föld* honnan ered? Ennek törzsöke is kerekdedet jelent, mert *föld=öl-d*, s gyöke *öl* sinus, ulna, honnan ölelni am. kerekké alakított karral vagy karokkal átfogni, ebből lett: *öldök* (szemöldök) azaz szemet félkörben övedző szőrvonal, *köldök*, *völgy* am. *öl-d* azaz (hegyekkel vagy dombokkal) kerített hely. Nem kétlem, a szivárvány ősi neve is *öld* volt, íves alakja miatt, s ennek kellemesebb színétől lett a *zöld*, latinul *viridis*, am. iridis, ab *iris*; a német *grün* törzsöke is *gür*, mely a *gürte*, *gürten* szókkal rokon, s *grüssen* am. *gürten*, ölelni a német t. i. öleléssel üdvözlött (Er grüsst und küsst). Valószinű, hogy a németnél is volt a Regenbogennek egy más, jelesen *gürn*, vagy ilyféle neve. A tót *zeleni* a magyarból érthető.

Ir, mint egyenes mozgást, menést jelentő megvan az *irány*, *irányoz*, *iram*, *iramlik* stb. szókban. Csavargó, görbe, karingós értelemmel ezekben: *birka* vagy *birke*, *cirkál*, *cirkalom*, lat. circinus, cirógat, *fireg*, *firgenc*, *firtat*, *virgonc*. Az *ireg-fireg*-ben mindkét mozgás együtt van.

Or, egyenes menést, mozgást jelent a *borbat* am. serény, *gyors*, *poroszkál* stb szókban; görbét, kanyargósat, továbbá gömbölyüt, kerekdedet ezekben: *or*, lat. fur, és rapax, mert az or ólálkodva, kerülgetve működik; *ország*, bizonyos földkerület, ezen *or*-val egyezik a szláv *krajna* szóban levő *ar*, a latin *regio*-ban levő fordított *er*, mert *rego* eredetileg, am. terelek; hogy az ország szó a magyarnál kisebb földkerületet is jelent, mutatja a közmondás: *két országra szól*, *hetedhét országon is túl járt*; azután a közmagyar ember, ha egy két vármegyét keresztül-utazott, már azt szokta mondani, sok *országot láttam*; s a síkföldi magyar a hegyvölgyes vidéket *görbe országnak* nevezi, így híják különösen Bukovinát, nem is tudják más nevét a mátyusföldi hajtsárok; ide tartozik az *orgovány* szó is, mely sík tért jelent, melyet t. i. az égi láthatár környékez; hát a *tartomány* vajjon eredetileg nem volt-e ortovány, s nem alakult-e ezen képzési lépcsőzeten: *ort* (kerit), *ortó*, *orta*, *ortava*, *ortova* (mint halava halova), *ortovany*, *ortovány*, *ortomány*, *tortomány*, *tartomány*? mert a *tart* (durat, servat)-ból értelmezni nem lehet. A tartomány görögül χόρος, melynek törzsöke szinte *or*, innen *chorographia*, tartományirás Moln. Al.; *orsó*, *borít*, *borogat*, *bor* (for-

rongó természetétől), *bors*, *borsó*, *borgonya*, *baróka*, *dorong*, *forr*, *forog*, *forbat* (nem forbát), *hordó*, *horg*, *horgas*, *mor* (armus), *morvány* (kerekkalács), porgolat, am. kerítés, torok, torzsa stb.

Ör, származékai: *örv*, *örvény*, lat. gurges, német. *strudl* és *wirbel*, *öreg*, német. greis, *örök*, *ördög* (körüljáró rosz szellem, így festi sz. Péter apost. is egyik levelében: *Vigyázzatok*, *mert ellenségtek az ördög ordító oroszlánként körüljár, keresve, kit elnyeljen*). Rokon vele a tót *csert*, a horvát *brága*, a dunántuli magyar *fránya*, *ferányа*, az oláh *drāku*, valamint maga a meseszerü *draco*, *bördön*, *börtön*, a latin *carcer*, német *kerker*ben is megvan a börtönök eredeti alakját jelentő kerek *ar*, *er*; *börbönce*, *börhe*, *csörlő* am. motólaféle eszköz, *förög*, *förgeteg*, *förgetyü* a szekérben *pörög*, *pördül*, *törs*, *törzsök* (truncus).

Ur, melyből *urok*, leheletlel *hurok*, *burok*, *burkol*, *burogat*, *hurka*, *fúr*, megegyezik vele a latin *foro*, német. *bohren*, *furdancs*, *húr*, lat. chorda, *murokrépa*, *turba*, lat. corycium, zurból st.

Ür, melyből *üreg*, *ürk* am. urok, *csür* lat. horreum, *csürök*, *csürlő*, *csürcsavar*, *fürge*, *fürdik*, *fürkész*, *sürög*, honnan *sürögforog*.

Mint képzőket képviselők, de valósággal önálló szók előfordulnak 1-ör nevekben, mint: *kany-ar*, *sud-ar*, *csa-v-ar*, *hem-g-ér*, *hem-t-ér*, vem-t-ér (ventár) jelent kerek halfogó eszközt, *szemer*, *giber*, *csicser* (borsó), *csom-or*, *ost-or*, a mi *ost* azaz osni osonni késztet, egyszersmind kanyargós, ez pedig maga az ostor, rokon vele a görög *μαστυξ*; német. *geissel*, *fod-or*, *bod-or*, *sát-or*, *kom-d-or* (kondor), *csucs-or*, *csup-or*, *csop-or*, *cuc-or*, am. hegyesre kerekített péld. száj, *domb-or*, *gyom-or*, *cup-or*, *fo-n-dor*, *bok-or*, *bugy-or*, *csok-or*, *kum-cs-or*, *gug-or*, *kób-or*, *kód-or*, *bód-or*, *csöb-ör*, *vöd-ör*, *csöm-ör*, *göm-ör*, *göd-ör*, *döb-ör* vagy *deber*, innen *döbörke* vagy *deberke*, *döbörce* vagy *deberce*, *döbröce* vagy *debrece*, végre *Döbröcön*, *Debrecen*; debertől származnak: *Debrek*, *Debren*, *Debréte*, *Debrő*, *Debrőd*, ide tartozik *Döbrente* is; a *Csobánc*, *Csobánka*, *Bödöny*, *Bodony*, *Vedröd*, *Köbölkút* stb helynevek szinte faedényektől kölcsönöztettek. *Gölö-d-ör* am. *golyó* és *or* mintha volna *golyódor*; *csődör*, (cső-d-ör), mely a ménló nemi lényegét fejezi ki, stb, ezek mind összetett nevek.

2-or. Igékben, mint: *ka-v-ar*, *za-v-ar*, *csa-v-ar*, (a *ka*, *za*, *csa*, de még a *ta* és *sa* is jelentenek görbés félrehajlást, mint csá-

molyog, támolyog, tántorog, sánta, stb) *csik-ar*, *hab-ar*, *had-ar*, *he-v-er*, *ke-v-er*, *teker*, *seper* (kehren) *ped-er*, *sod-or*, *kot-or*, *hid-or*, *gyöt-ör* stb, mindezekben a kerek, forgó mozgás eszméje világosan megvan.

Ezen nagyszámu példákból, ámbár még sok elmaradt, láthatja a párlatlan nyelvbuvár, hogy a *kerecset* szónak mind törzsöke, mind gyöke száz meg száz magyar nemzetségi taggal szoros rokonságban van, és szüken hiszem, hogy ennyit ily romlatlan természeti alakban akármelyik indoeurópai nyelv eléállítani képes legyen, sőt a magyarból értelmezhetők még az ezekben előforduló, s jobbára beburkolt vagy összezavart törzsökü rokonszók is. Innen érthető a szláv *orel* sas, *krssák* karval, *krk* nyak, se több, se kevesebb, mint alakja miatt a magyar *kerek* szó összehúzva, *hrdlo* torok, *chrt* agár, mely igazán *agar*, s megfordítva *arga* azaz futó; a német *aar*, *gurfalk*, *geier*, *kropf*, *schrumpfen*, *sprudeln*, *strom*, *strudl*, *strützl*, *spree*, *spreitzen*, *schrott*, *sprung*, *schraube* s több ily összezsugorodott nehézkes szavak; a latin *vultur*, *orbis*, *orbita*, *rota*, *vortex*, vortit (fordit), *cranium*, *crusta* (mintha volna, *korosta köröste)*, *crispus*, *cardo*, *trames*, *gremium*, *struma*, *gurges*, mintha volna *görges* vagy csangósan *görgesz*. Innen a görög φρουρη, βραβιων, στρεφω, στροφη stb szavak.

Végül röviden megjegyzem, hogy mind ezen szókban az egyetlen *r* azon sarkhang, mely minden módosulások dacára változatlanul megáll, s itt jutottunk a dolog *bibejére*. Azonban a figyelmes olvasó vagy hallgató azt is észrevehette, hogy az imént elszámlált szók legtöbbjeiben a festő hangzók gömbölyük, úgymint a magyaros *a*, továbbá az *o*, *e*, *ö*, és a cuporított ajakkal hangoztatott *u*, *ü*. Az *i* kivétel gyanánt igen ritkán fordúl elő, s jobbára *ü*-vel kicserélhető. Mi pedig a nyilt *e* hangot illeti, erről azon, és nem alap nélküli véleménynyel vagyok, hogy ez az illető gyökökben eredetileg zárt *e* volt, mint túl a Dunán több szóban igy ejtik is. A zárt *e*- és nyilt *e*-től különböző *é* (mellyet én élesnek hivok) van ezekben: *Kerra*, *Kerca*, *Kerta* (helynevek) és *Kerka* folyó, mert vastag hanguakkal csak ez szokott párosulni, és ez semmi szójárás szerint nem leszen *ö*-vé, mint a zárt *e*, hanem inkább *i*-vé, mint *geleszta giliszta*, *hervad hirvad*, és itt van az ok, miért párosul vastaghanguakkal, p. *berena*, *beretva*, *cserba*, *hervad*, *hernyó*, *gyertya* stb. És így az *r* betü jelenti a forgás erőszakos hangját, a gömbölyü hangzók a forgás által alakult kerek tért, vagy testet, végre az előbetük a tár-

gyak és eszmék színezeti módosulásait. Az *r* betü valamennyi mássalhangzó között legönállóbb, legszilárdabb, legjellemzetesebb, a maga nemében páratlan, s a nyelvek alkotásában egyik fő szerepet viszi. Miről most kimutatólag szólanom messze vinne a kitüzött céltól. Tehát a dologhoz.

A *ker* (közép *e*) vagy *ker* ős ige, épen olyan, mint *mer*, *ver*, *mar*, *tör*, az elavult *ber*, melyből *bere*, *berél*, *ker*-ből *es* gyakorlati képzővel lett *ker–es*, és ez az eredeti kiejtés, mert ez a háromágu képzők egyike, milyenek *os es ös*, *og eg ög*, igeképzők, *on en ön* névrag, *tok tek tök* igerag stb. A *keres* 1-ör átható, megegyezik vele a latin *quærit*, a francia *chercher*, t. i. a ki valamit keres, az ideoda forog; 2-or önható, s am. körben mozog, forog, vagyis *körös*. Ezen hasonlatra alakulvák a *repes*, *futos*, *kapos*, *tapos*, stb. A *keres* jelenidőbeli igeneve *kereső*, félmúlti, vagy észtanilag szabatosabban *folyóidőbeli: kerese*, mint *cineg cinege*, *fecseg fecsege*, *bugyog bugyoga*, p. korsó, *pereg perege*, *sürög süröge sürge*, *ürög ürögc ürge*, *húzvon húzavona* stb. E folyóidőbeli igenevek részint mellék-, részint főnevekül divatoznak, különösen a *ka ke* végzetü állatnevek jobbára innen származnak p. föcsöge föcsge föcske, cinege cinge cinke, csooga csóga csóka, csirege csirge csirke, sásoga sásga sáska sásogó repülésétől, midőn tömegesen száll, valamint a *sas* a *sa* hangtól. A Sasku családnév is = sasogó, sasgó, sasgu, sasku stb. Es így a *kercse* már ezen alakban is főnévül megállapodhatott volna; de a nyelvszokásnak tetszett, részint valamit változtatni, részint toldani rajta. Ugyanis az *s* betüből lett *cs*, mert az *s* és *cs* egy szervényü (organum) s legrokonabb csengésü hangok. E változásra nyelvünkben sok a példa; a szók elején ritkábbak, de mégis vannak, mint: *sajka csajka, suhu csuhu*, széles levelü, szélben suhogó feketés sás, a *csuha* is eredetileg *suha*, azaz hosszú suhogó ruha, innen *papi csuha*, *barátcsuha*, a palócok a hosszu szűrt is csuhának nevezik; *sáva*, mely ma csak *csáva* alakban él, de törzsöke *sa*, azaz *sav*, mert a valódi szücscsáva nem egyéb, mint sós víz, ebbe áztatják a parasztszücsök, péld. Érsekújvárban, az úgy nevezett láncon törött, juhászbundáknak való bőröket. Számosabbak az ily változások a középképzőkben, p. *szököső*, *szökső*, *szökcső*, elrontva szöcskő, vagy szöcskü, *bakosó*, *baksó*, *bakcsó*, *hágosó hágcsó*, *lépeső lépcső*, *romosol romsol roncsol*, *szürösöl szürsöl szürcsöl*, *osó ocsó ocsú*, mert elviszi a szél, gyöke *os*, mellyből *on* utótétel *os-on*; *ko-*

csi am. *kosi*, ez pedig am. *osi* azaz *osó*, osonó szer, mint a latinban *currus* a currendo, görögben *rheda* a *ῥέω*; és így a kocsinak mind német, mind francia rokon hangu neve a magyarból elemzendő; *bosát bocsát* szinte az *os* törzsökből, mert bocsátani am. *osóvá osává* azaz menővé tenni, a *t* t. i. míveltető, így van ez az indoeurópai nyelvekben is p. *στέλλω* törzsöke *ell* egy a magyar *ill*-al, a görög a míveltető képzőt előre szokta tenni; lat. *mitto* ab eo is it, és így am. it-t-o ire facio, németül *schicken*, törzsöke *ik* egy a magyar *iktat*, *fika* (gyalog menő), *bika* stb szókban előforduló s menést jelentő *ik* törzsökkel, az *sch*=*t*, és így *schicken* magyarosan volna *iksçhem iktem*, a szlávban *pusztyim*, hol az *usz*=os, us, a *ty*=*t*. néhutt így is mondják *pusztim*, s gyakorlatosan *pushtyám*. A szók végén: bogács (kóró) am. bogás, *forgács* vagy *fargács* am. faragás, a metszést jelentő *ar or* gyöktől; *tanács* am. tanás, t. i. gyülés, vagy személy, innen egyik jelentése consilium, másik consiliarius; *kalács* am. *kalás* t. i. sütemény, s rokon a *kalinkó* szóval, mely kulcsos kalácsot jelent, törzsöke *kal* sok szóban jelent kanyargósat; *rovács* am. rovás, *görcs* am. görös t. i. baj, innyavalya, *tekercs* tekeres, *vakarcs* vakaros, *habarcs* habaros, mint szalad szalados, pirit piritos, lakat lakatos. A *kerese* szóhoz hasonló alakuak: *remese* vastagbél; a fehéret jelentő *e* gyöktől (mely megvan a *tej*, *del*, *tel* s több szókban) származó *kese*, *vese*, *Enese*, *Kenese* helynevek, a vastaghangu *Marosa*, *Raposa* családnevek, *Kadosa* ősmagyar név, stb; továbbá a *kerecse* rokonai: *Ramocsa*, *Palocsa*, *Kalocsa*, *Babocsa*, *Ugocsa*. *Harocsa* stb vastaghangu helynevek.

A *kerese* divatozott összevontan is: *kercse*, innen *Kercseliget* falu Somogyban, *Kercséd* falu Erdélyben. A kercse hasonlatára képeztettek *Bercse*, *Völcse*, *Kölcse*, *Tarcsa*, *Karcsa* stb helynevek, *harcsa*, mely eredetileg *harosa*, gyöke a *harap* igében létező *har*, ebből a gyakorlati *haros*, *harosó*, *harosa*, *harsa*, *harcsa*; ilyen a *furcsa* is, Moln. A. szerint am. *versutus* (qui se astute vertit, rotat), törzsöke *fur*, innen *furos*, *furosó*, *furosa*, *fursa*, *furcsa*, a mi vagy a ki nem egyenes alakú vagy müködésü, hanem görbe tekervényes, mint a furú; egyszerüen *fura*, p. fura szarvú tehén, am. tekergős szarvú. A *Kercséd* szóval képzésileg rokonok: Ölved, Tyukod, Ludad, Libád, Kakasd, Kerecsend, Lovad, Bárányd, Disznód, Tinód, Kecskéd, Kosd, Bakd, Bikád, Ártányd, Farkasd, Ebed, Agárd stb helynevek.

A *kerecse* ismét kétféle módositást vett fel, t. i. *n* toldalékkal lett *kerecsen*, és *t*-vel *kerecset*. Mindkét alak a bevett magyar nyelvszokás müve. ' E szerént tapasztaljuk, hogy az *n* és *ny*, továbbá az *m* és *l* betük a félmúlti igenevekhez járulva jobbára fő-, néha melléknneveket is alkotnak, p. *kelő kele kelen*, *mereve mereven*, *föve föveny* (igazán *föme fömeny*, *öme ömeny*, mert szétömlik, mint *homok*=*om-ok*, mivel omlik), *tejő teje tejen*, innen *tehen tehén*, a *te* vagy *tej* törzsöktől. Néha meg is nyújtatnak, mint: *pereszle pereszlén*, *oroszla oroszlán*, *halava halavány*, *keleve kelevény*, *mereven merevény*, s ide tartoznak minden *vány vény*, *mány mény* végzetü szók, melyeket az ásitó nyelvszokás nyújtóztatott így ki; továbbá: *folya folyam*, *futa futam*, *ira iram*, *vete vetem*, *éle élem*, *fona fonal*, *riada riadal*, *díada díadal*, *köte kötel*, *föde födel*, *lepe lepel*, *gurgyó gurgya gurgyal*, stb. Ezen nyelvhasonlat szerént járult a kerecse szóhoz is az *n*, s lett belőle *kerecsen*, s ha épen a nyelvszokás úgy akarta volna, lehetne: *kerecsén*, *kerecsény*, *kerecsel*, *kerecsely*, mint kese kesely, guzsa guzsaly, gere gerely; söt *kerecsem* is, mint *kelen kelem*. Így fejlődött ki végképen az *isten* név — de erről méltó lesz külön szólani.

Innen érthető ezen tájszólási igenévképzés: *járval*, *vetvel*, *zárval*, *járral*, *vettel*, *zárral*, p. ez az út le van járval; ez a föld be van vetvel; a kaput zárral találtam stb, ezek helyett: ez az út le van járva; ez a föld be van vetve; a kaput zárva találtam. Így képződött a szinte tájszokásos *hangyal*, *hangyál*, jobban *hangya*, ered *halgya* (a hal, halad törzsöktől), mint a *kengyel* is eredetileg *kelgye*, melyen t. i. lóra szokás kelni lépni. Ilyenek *banga*, *bandzsa*, *bandzsal*, igazán: *balga*, *baldzsa*.

Ugyan a nyelvszokás szerint alakult a *kerecset* is. Az *at et* végzet mint képző jelent végrehajtott cselekvést, szenvedést, vagy állapotot, és elvont értelmü szókat alkot. De a kerecset szóban az eddig kimutatott fejlődése szerint nem ezen *et* vagyon, mert a kerecset öszvenyes nem elvont jelentésü szó, tehát ezen *t* betü okát és analogiáját másutt kell keresni. A ki a nép nyelvére csak kevessé is figyelmezett, észrevehette, hogy bizonyos, de kivált *n*, *r*, *sz* végzetü szókhoz csupa feleslegből *t* betüt szeret ragasztani. Ki nem hallotta a *rubintos*, *tulipántos*, *fáintos* szókat, vagy ily mondást: *levelére szomorú választot kapott*? De a köz divatú *araszt*, *haraszt*, *paraszt*, *csöport*, *forint* szók'is eredetileg *arasz*, *harasz*, *pa-*

rasz, *csopor*, *fiorino*. A *kellemetes*, *szerelmetes*, *irgalmatos* szók is ezen lépesőzeten fejlődtek ki. Sőt, mi még jobban ügyünkhöz szól, vannak állatnevek is a kerecset névvel tökéletesen rokon alkotásuak u. m. *kuvat* és *evet*. A kuvat vizi madár, gyöke a *ku* hang, melyen kiáltani szokott, ebből lett *ku-v-ik*, *ku-v-ó*, *ku-v-a*, *ku-v-a-t*. Az evet gyöke a mozgást jelentő nyilt *e*, melyből *evez*, *evickél*, s előtéttel *kepickél*, s az elavult *e-v-ik* ige, ebből *e-v-ő*, *e-ve*, *e-v-et*, minthogy szüntelen sürög, forog, mozog, szinte a mozgástól van *cibabó* neve is. Ide tartoznak ezen öszvenyes (concret) szók: *követ*, *borbat*, *siket*, *deget*, *kerevet*, *ecset*, melyek mind megtoldott igenevek.

Egyébiránt az elvont értelmü *at*, *et* sem egyéb, mint a folyóidőbeli igenév *a e* képzője a tevést, cselekvést, vagyis megtörténtet jelentő *t* betüvel párosulva, p. *járat* am. jára, mely végre van hajtva, vagy legalább olyannak képzelve; *kercset* am. a *kercse* megtéve stb, csak hogy itt a *t* a dolog lényegéhez tartozik, amott pedig csupán utóhang. Sőt az egyszerü *miveltetők* is igy képződnek, p. *irat*, *veret*, *nézet*, *hordat*, am. cselekszi, teszi, hogy valami *ira*, *vere*, *néze*, *horda*, azaz *irva*, *verve*, *nézve*, *hordva* legyen.

Ezek szerint, miután láttuk, hogy a *kerecset* illetőleg *kerecsen* szó minden ize magyar elemekből áll, s egész szerkezete számos példákkal bizonyított magyar nyelvhasonlaton alapszik: úgy hiszem, senki sem fog magyar eredetiségén kétkedni. De hát hogy van mégis, hogy a *kerecset* oroszúl *krecset* és a *kerecsen gorocsun*? Hihető-e, hogy az a nagy kiterjedésü orosz nép a csekély számu magyar nemzettől sajátította volna el? s nem valószinübb-e az ellenkező? Így szoktak okoskodni nem csak holmi avatlanok, de nyelvtudósok is, kik, mihelyest valamely magyar szó az indoeurópai, különösen a szláv nyelvekben is megvan, azt legott ezektől kölcsönözöttnek vélitják. Kerek válaszom ez. Ha a népek nagysága határozná meg a szók eredetiségének mértékét, úgy a *csákó* szó sem volna magyar, mert hiszen az ausztriai birodalom minden népeinél a *csákó* csákó; de még kevesbbé volna magyar a *huszár*, mert Európa minden hatalmasságának van *huszár* nevü lovas katonája. Ezek szerént a magyar még az első állati vágyat, az *evést* sem tudta volna magyarúl kifejezni, mert az *eszik* németül *essen*, lat. *est*, szláv. *jeszt* vagy *jeszti*, görögül ’εσθιειν (?). De csak vegyük e szót szorosabb vizsgálat alá, melyik nyelv tartja meg ennek gyökét minden mellékeszmékben és szár-

mazékokban oly tisztán mint a magyar? Csak az egy *e-h* származékot vegyük, melyben a *h* a sohajtó vágyat jelenti, tehát *e-h-am*, evési vágy, ez már a németnél *hunger*, a szlávnál *hlad*, a latinnál *fames*, de mégis mivel a latin sok más tekintetben is a magyarhoz legközelebb áll, az *e-h-ez-ik*, lat. *es-ur-it*, és az *ét étel* eredetileg *é-et*, *e-et-el*; lat. *esca*, a német *speise*-ban is van ugyan nyoma, de már elterjedve, s a tót *jidló*-ban alig ismerni rá. Klaproth Asia Polyglottája nincs kezemnél; de azt bizonyosan tudom, hogy az oroszok, legalább a délnyugatiak a *lovat loskának* hivják, mely a ló diminutivuma, holott a többi szláv nyelvekben általán *kón* vagy *kónj*. Ha tehát a ló nevét, mely ugyancsak közismeretü állat, idegen néptől vették: mennyivel inkább kölcsönözhették egy ritka, s igen kevéstől látott madárét? Azt igen könnyü példákkal megmutatni, hogy a déli szláv, jelesen a szerb, a török és görög nyelvből, a horvát a magyarból, a cseh és tót a német nyelvből sok szavat vettek által, és pedig nyers alakban. Így vehették az oroszok is a finn nyelvekből vagy még hajdankorban egyenesen a magyarból a *krecset*, *gorocsun* szókat.

Egyébiránt, miután kimutatható, hogy az indoeurópai, és semiticai, és scythiai, következőleg a finn és magyar nyelvekben sok közös törzsökök vannak, melyekben világosan látható, hogy nem nyersen vétettek által, hanem mindenütt a nyelv belső geniusával egyezőleg alakultak új és új származékokká; továbbá, miután ezen nyelvek képződési módjaikban is nem kevés hasonlóságot találunk, csak mélyebben tegyük vizsgálatainkat: az én egyéni véleményem az, hogy a régiség legmesszebb időkorában egy törzsről kellett szétágazniok. És énelőttem már nem az a kérdés, melyik származott a másiktól, hanem: *Ezen nyelvcsoportozatok közől melyik áll legközelebb amaz őseredetű nyelvhez, melyben hajdan mind egyesülve voltak*? vagyis: *Melyik egyezik leginkább az észszerüleg képzelhető, s egy felsőbb elemzés nyomán összeállítható természetszerü nyelvvel*?

Nem akarnék nagymondó lenni; de miután elszigetelt magányomban, melylyel isten meglátogatott, éjeimet és napjaimat csaknem kizárólag nyelvbuvárlással töltöttem és töltöm; úgy rémlik előttem, hogy az indoeurópai nyelvek — mennyiben Kresznerics szótárát kivéve minden segédkönyv nélkül egyedül gyarló emlékezetemből tehetem hasonlításaimat — hogy, mondom, az indoeurópai nyelvek, a mint kifejlődve vannak, vagy illetőleg voltak, sokkal mes-

terkéltebbek,az eredeti nyelvalkotás egyszerü utjától sokkal jobban eltávoztak, mint a magyar: igen sok szavaik összekuszáltak, elkercsosultak, s inkább önkényes hangtorlaszok, mint eredeti tiszta elemekből álló rendszerezett kifejezések. Ez állításom kivált a német és cseh-tótot illeti, a görögöt pedig igerendszerének tekintetéből. A latinban legtöbb rend és egyszerüség uralkodik, legközelebb is áll a magyarhoz. Míg az indoeurópai nyelvek buvárai kénytelenek a szanskrithoz folyamodni; a magyar, ha gondosan hozzáfogunk, képes lesz önmagából kifejteni első keletkeztét s haladási stadiumait, s amazokra is, erősen hiszem, világot fog deríteni.

A MAGYAR HELYNEVEKRŐL

SZABÓ KÁROLY.

Hogy a magyar helynevek gyüjteménye, melylyel, mint az Új Magyar Muzeum III. füzetében olvasható, Révész Imre Debreczenben már is szép sikerrel foglalkodik, nem csak történeti, hanem kivált nyelvészeti szempontból megbecsülhetlen nemzeti kincset fog tartalmazni; hogy e gyüjtemény a régi oklevelekben és iróknál előforduló s gyakran igen eltérőleg leirt hely- és személynevek meghatározására nézve a legalkalmasb s hazánk alapos ismeretének egyik legjelesebb segédeszköze leend: arról az, ki tudja, hogy a magyar nép mennyire megőrzötte az őt mélyebben érdeklett történeti események emlékezetét s a már talán századok előtt elpusztúlt helységek neveit, ki tudja, mennyi régi szót ért még a nép, mely az irodalmi nyelvből kiveszve az úgy nevezett értelmesbek által már alig, vagy épen nem értetik, ki meggondolja, hogy a magyar tájszótár még hiányos s a magyar szójárások kimeritőleg megismertetve nincsenek: elölegesen sem kételkedhetik.

A munka és fáradság, melyet e gyüjtemény igényel, még ha csak a tisztán magyar, vagy hajdan magyar, s most idegen faj által lakott, de maig is magyar neveket viselő vidékekre és helységekre is akarna a gyüjtő kiterjeszkedni, valóban roppant s eredménye terjedelmével arányban állandó fogna lenni: nézetem szerint azonban,

hogy a siker a fáradságnak kellően megfelelhessen, egyedül a gyűjtésben követendő eljárástól függ.

Egyes ember, ki a magyar haza vidékeit, az egyes helyek természeti fekvéseit, a nép szójárásait, történeti regéit, sőt gondolkozásmódját is ösmeri, e mellett a néppel folytonos összeköttetésben van, e tekintetben sokat tehet ugyan, de eleget még sem. Arra ugyan is, hogy a magyar helynevek gyüjteménye teljes és alaposan megfejtett lehessen, múlhatlan, hogy minden helység és puszta helyneveit olyak írják össze s magyarázzák meg, mennyiben lehet maga a nép előadása után, mely a neveket adá s így legjobban értheti, kik azon helynek úgy szólván, minden talpalat földét ismerik, s annak lakosaival a legszorosabb viszonyban állanak. Ellenkező esetben a gyüjteménynek hiányosnak, egyes helynevek leirásában pontatlannak s azok megmagyarázásában, mi az egész munkában a legfőbb, gyakran csalatkozónak kell lenni.

Ezekből indúlva ki részemről sokkal jobban szeretném egyes magyar vidékek, mint péld. a Palócság, Jászság, Nyírség, vagy egyes megyék, sőt egyes nagy terjedelmű magyar városaink, mint Debrecen, Szeged, Kecskemét, Hódmező-Vásárhely stb helyneveit teljesen kimerítve és megfejtve bírni, mint az egész haza hiányos és kellően meg nem fejtett helyneveinek gyűjteményét, mely épen roppant halmaza miatt kevesbbé lenne pontos és használható.

Addig is, míg a magyar tudós társaság ezen eléggé fontosnak nem nevezhető ügy érdekében közzé teendő felszólítása az illetőknek teljes irányadóúl szolgálhatna *), alkalmat veszek magamnak az általam összeszedni megkezdett békesmegyei helynevek közől azon helység helyneveit közleni, melyben születtem, gyermek éveim s ifjúságom egy részét töltöttem, s melyet ennélfogva legalaposabban ismerhetek.

KÖRÖS-TARTSA HELYNEVEI.

Körös-Tartsa régi magyar falú. 1469. több békesmegyei helységekkel együtt a Gerlai család birtoka volt, mely magát a Békesbe eső egykor falu, ma puszta Gerláról nevezte. A XVII. században a Wér család bírta, melynek egyik ága innen Körös-Tartsai előnevet is vett fel. A török és belháborúk folytán Békes megye számos helységeivel, melyek nagy része ma csak mint puszta ismeretes,

*) Ez ügyben az akademia egy izben (1837.) már jutalomtétel által is kivánt hatni. Az eredmény tökéletlen volt. *Lenkey Zsigmond* pályairata megnyerte a díjt, de sajtóra nem érdemíttetett. *A szerk.*

elpusztulván 1718—19. szállották meg újabban a közel tájak magyar lakosai. 1723. kapta b. Haruckern János György Békes megye legnagyobb részével, s a szomszéd Csongrád és Arad megye több helységeivel és pusztáival kir. adományban; azóta az ő örökösei birtokában van. Lakossága, 3700 lélek körül, kizárólag magyarúl beszél; szójárása a debrecenitől kissé eltérő, a hosszú *í*-t különösen kedvelő, mely az egy Orosházát kivéve,— hol a lakosság egy századnál régibb betelepülése óta is dunántúli szójárását és viseletét híven megtartotta —, az egész megyében igen csekély eltérésekkel divatozik, s méltán *békési*-nek (a nép kimondása szerint *bikísi*-nek) neveztetnék.

Tartsa néven Magyarországban 7 falu és 5 puszta ismeretes, u. m. *Körös-Tartsa* Békésben, *Ér-Tartsa* Biharban, *Erdő-Tartsa* Nógrádban, *Csík-Tartsa* és *Kis-Tartsa* Pestben, *Tartsa* (Andau) Sopronban, és *Tartsa* (Tatzmansdorf) Vasban, falvak, — *Nagy-*, *Kis-* és *Szél-Tartsa* (azaz szélső Tartsa) Biharban, *Tartsa* Hevesben és *Tartsa* Baranyában, puszták. Hogy ezen csekély kivétellel ma is magyarság által lakott helyek nevének magyarnak 's épen azért is, mert oly különböző vidékeken oly sokszor föllelhető, jelentő szónak kell lenni, nem alaptalan következtetés. Értelme következőleg fejthető meg: az alföldön a *tarts* szót meredek part, úgy nevezett kapaszkodó értelmében ritkán ugyan, de meg lehet hallani, péld. ennek vagy annak a halomnak hátnak nagy tartsa van (mely a szekeret a fölhaladásban *föltartja*, s hol viszont a lemenetelben a kocsit *tartani* kell), itt vagy ott a Körösnek erős tartsa van. *Tarts* tehát meredek emeltséget, vizek mellett magos partot jelent, mely az árvizet *föltartja*, s e tekintetben Körös- és Ér-Tartsa neve fekvésöknek megfelelőleg helyesen választottnak mondható. Erdő-Tartsa mindkét oldalról meredek, s ma is részben erdős völgyben, Csík- és Kis-Tartsa szintén emelkedő hegyek közelében fekszik, s így ezekre is e név méltán alkalmazható; a többi Tartsákat, fekvésöket nem ismervén, ez úttal mellőzöm. Megjegyzendő, hogy a Tartsa név vég *a* betűje nem egyéb, mint a régi hangzóbb magyar nyelvben a mássalhangzón végződő szók után az utolsó szótag magánhangzójához rokon oda lehelett magánhangzó, mely a palócoknál s némely vidékeken maig is hallható, péld. *annaka*, *enneke*, *katonának*, *ezërte*. Most lássuk részletesen a k. tartsai határ helyneveit.

I. Útcái: 1. *Nagyútca*. 2. *Hajnalútca*, kelet felé. 3. *Zug*, a Körös tekerületében. 4. *Körösaj*. 5. *Kandia*. E név eredetét és jelentését, mely az alföldön több helyt, nevezetesen Békesben Füzes-Gyarmaton is föllelhető, az itteni nép nem tudja. Rendesen a falu vége felé eső s leghitványabb részt szokták igy nevezni. Nem Kandia szigetének emlékét tartja-e föl e helynév, hova a törökök a magyar foglyokat csapatostól hurcolták, s melynek nevét a nép a régen köz kézen forgott történeti s vitézi énekekből is tanúlhatta?

II. Szántóföldei. Ezek több fordulókban s ezek ismét több dülökben vannak, melyeknek rendesen a hely fekvésétől vagy a közel halmoktól vett érdektelenebb neveit ez úttal mellőzve, elég legyen következőket kiemelni: 1. *Edeles*, hajdan külön helység. Ha látjuk, hogy az *s* (*as*, *es* stb) képzőkkel alkotott igen számos békesmegyei helynevek, mint *Békes*, *Szarvas* (városok), *Vadas*, *Halas*, *Méhes*, *Verebes*, *Kigyós*, *Fás*, *Szénás*, *Csorvás*, *Eperjes*, *Gerendás*, *Fövényes*, *Zsires* (puszták) érthető gyököktől erednek, s a hely tulajdonainak megfelelnek, vagy megfeleltek: arról sem kételkedhetünk, hogy *Edeles*nek is az *edel* gyökből kell származni, s hogy e név jelentő s épen értelménél fogva ruháztatott ezen helyre. Tudván azt, hogy *etil* vagy *etel* a tatár nyelvben folyóvizet tesz, honnan *Etelköz* (Atelkuzu) átalánosan folyóköznek vagy vizköznek magyaráztatik, Edeles jelentését egyébnek, mint *vizes*, nem vehetjük. És ezt a hely fekvése teljesen igazolja. Edeles ugyan is az aljában folyó Körös áradásaikor most is nagyobb részben, régen pedig, míg a gátak a folyót kevesbbé korlátozák, csaknem egészen vizzel szokott körülvétetni. *Edelény* mezőváros Borsodban szinte víz mellett, a Bódva lapályán fekszik. Több *edel* gyöktől származó helynév hazánkban nincs, mi e szónak idegen (tatár) eredetére mutat. Hogy a hajdani Nagy-Kúnságban, mely a Maros-Körösközre s így e tájra is kiterjedt, a kúnok telepjei közt tatárok is tanyáztak, a Békesben eső *Tatárszállás* puszta nevéből nem alaptalanúl következtethetni. 2. *Ösvenhegy*, legnagyobb részben lapályos kaszáló. Így neveztetik, mivel az *Ösveny* nevü két ér vége vagy *hegye* ide nyúlik. Ösvenhegyen volt 1735. a békesmegyei és szomszédsági fölkelt nép egyik vezérének, a nép által nagyságosnak címzett Nagy Andrásnak, tábora; azon halmocska helyét, hol zászlója ki volt tüzve, a nép öregebbjei maig is ismerik. A csata, melyben e lázadók először

megverettek Tartsa mellett Edeles felől, a második, mely szétveretésökkel végződött, s mely után a főnökök borzasztó kivégeztetései történtek, Erdőhegynél Arad megyében esett. 3. *Telek*, itt annyit jelent, mint televény föld, mely mintegy a víz iszapja által *telt*. *Telekes* föld Békesben annyi mint televényes. *Telek* Csongrádban trágya, *telekezni* trágyázni helyett használtatik. A *telek* szó Békesben házhely vagy sessio értelmében az urbéri törvények szövegének tekintélye mellett sem divatos. 4. *Csukás*, régen viz-járta föld lévén rajta gazdag csukahalászatok estek. 5. *Perjés sziget*, a rajta termő perjéről neveztetik.

III. Kaszálói. 1. *Nagylapos*; laposoknak neveztetnek azon térek, melyeket az árvíz tavaszszal és őszszel elborít, s melyek rendesen kaszálóknak vagy legelőknek használtalnak. 2. *Csárdalapos*, a közelében eső szent jánosi-csárdáról. 3. *Kérhalom laposa*, Kérhalomról neveztetik.

IV. Legelője közönségesen *nyomásnak* neveztetik.

V. Erdeje tulajdonkép jelenleg már nincs, azonban a Körös egy pár fával borított kis szigete *Pap erdeje* nevet visel.

VI. Folyóvize: *Körös*, népiesen *Keres*. Ennek egy részét, mely egy csatorna, népiesen *ásás*, által nyaranként csaknem egészen kiszárad, *Holt-Körös*nek nevezik.

VII. Erei: *Büngösd* vagy *Bünkösd*, a Körösből szakad ki, s mintegy 3 mérföldnyi folyása után Tartsával szemben abba szakad vissza; közelében a megyeri s fási puszták határaiban több helyt erdők és cserjék vannak. Neve eredetileg *Bükkösd* lehetett a közelében lévő bükkösöktől. Igazolja ezt a hozzá közel eső *Bikk ere* nevezetü ér is, mely mellett a fási határban újabban épült kertészközség a nép szójárása szerint *Bikeri*nek (Bikk ere) hangzik. 2. *Gács*, a Bünkösd szakadéka, folyásának irányáról neveztethetett eredetileg *Kajácsnak*, s ebből összevonás útján *Kács*- vagy *Gácsnak*. 3. *Ösveny*, a nép értelmezése szerint annyi mint *öntveny*, kiömlésekkor szokott megtelni. 4. *Küküllő*, *kékellő* vagy népiesen *kikillő* vizétől nyerte nevét. 5. *Nagy-Ér*. 6. *Kis-Ér*. 7. *Holt-Ér*.

VIII. Állóvizei, közönséges néven *fenekek*: 1. *Görbefenék*. 2. *Kovácsfenék*. 3. *Nadrágfenék*.

IX. Örvényei (a nép szerint *örmínyek*): 1. *Bátê*, a határban a legmélyebb örvény. Jelentése a magyar nyelvből nem érthető. A hellen βάθος mélységet, βαθύς, βαθαῖα, βαθύ mellék-

név *mélyet* jelent. 2. *Lápos örvény*, az öreg Márkusról szóló halászrege után *). 3. *Nagy és Kis ásási örvény*. 4. *Sebes Köröstorok örvénye*. 5. *Nagy-Csókos*, *Kis-Csókos*. Mit jelent itt a *csók* gyök, nem tudhattam meg. 6. *Fekete-örvény*.

IX. Z u g a i, a Körös kanyarúlatai által képezett félszigetek: 1. *Paprév*. a falu közelében; hajdan itt rév volt, ezen *Paprév* valamint a *Paperdeje* nevezet is oda látszik mutatni, hogy itt hajdan papok is birtokolták, igazolni látszik ezt a közel eső *Szent-János* helynév is, ez azonban a reformatio előtt lehetett: a nép semmi ilyesre nem emlékezik. 2. *Németjáró*, nevét onnan vette, hogy a török időkben a Szegedről Debrecen és N.-Várad felé járó német katonaság, akkor itt közel rév nem lévén, az itteni gázlón szokott átjárni; nevezetes arról, hogy Tököli idejében az e tájon hatalmaskodó fölkelők az itt átkelő német katonaságot az akkor e tájon létezett rétekből (nádasokból) megrohanván, mind levagdalták. 3. *Simai zug*, hasonló nevet visel Békesben a *Sima* puszta. 4. *Kalló*

*) E regét következőleg hallottam: Régen, talán már száz esztendeje is lehet, midőn még a föld bőven volt s az emberek a határokkal nem gondoltak úgy mint most, a körös-ladányiak a tartsai határ egy részét magokénak tulajdonították, miből villongás támadván, törvényre került a dolog. Az öreg Márkus volt a ladányiak tanúja, ki is, miután a csizmájába a talpa alá előre ladányi földet tett, hogy majd ne hamisan esküdjék, a hely szinére a bírósággal kiment, s ott az élő istenre megesküdött, hogy azon föld, melyen ő áll, körös-ladányi föld, s rettentőn átkozá magát hogy, ha igazat nem mond testét a föld ne vegye be, hanem azon örvény nyelje el, melynek közelében áll, s lelke nyugodalmat ne találjon. A biróság ezen eskü szerint csakugyan a ladányiaknak itélte a földet. Nem sokára azután az öreg Márkus meghalt, temetésére roppant nép gyűlt, s az egész szertartás szép renddel végbe ment; midőn azonban már a koporsót a sírba eresztették, s a sírásók a földet rá kezdték volna hányni, egyszerre csak az egész nép csodálatára a koporsó a földből felvetődött s a holttest a koporsóból kizuhanva egyenesen azon örvénynek tartott, hol az öreg éltében hamisan esküdött, s ott annak fenekére szállott. Így átka, mit magára mondott, csakugyan teljesült. Azóta is, kivált holdvilágos éjenként, gyakorta látják őt a halászok az örvényből fölmerülni, kikhez minthogy éltében is mindig izgága volt, rendesen e kötődő kérdést szokta intézni: oldjak-e vagy kössek? s ha a tapasztalatlan halászlegény azt találja felelni: oldjon, az egész hálót úgy megbontja, hogy egyetlen szállá változik: kössön, a hálót olyan csomóba gombolyítja, hogy soha többé ember ki nem bontja. Ezért nevezik ezt az örvényt Márkus örvényének. Sz. K.

zug, a kallani ige *kall* gyökétől. 5. *Erdőzug*, régen az Erdőhátról Aradból Békesbe, ma a fási pusztáig nyúló erdő, egészen idáig terjedt. 6. *Szilvarész zug*, régen itt szilvások s a lakosoknak ebben részeik voltak, innen vette nevét. 7. *Körtvélyes*, maig is számos vad körtvélyfája van. 8. *Földházzug*, a rajta lévő pásztorlaktól. 9. *Harcsás zug*, a Körös *Harcsás* nevezetü része mellett. 10. *Keskenyzug*. 11. *Edeles zug*, Edeles közelében. 12. *Küküllőköz*, a Küküllő ér által képeztetik. 13. *Csömpölyzug*. A *csömpöly* nevezetü hálótól, melyeket a halászok itt szoktak kiteregetni. 14. *Mihályhalomzug*, hasonló nevü halom közelében. 15. *Biristyó zug*, mint közönségesen tartják, oláh név, mely bizonyosan a Körösön lápokkal lejáró arad- és biharmegyei oláhoktól ered.

XI. Hátjai. Így neveztetnek az árvíz idején a vízből kilátszani szokott emelkedettebb vonalok, ellentéteül a *laposnak*, és a *fenéknek*, hol a víz megfeneklik. 1. *Bünkösdhát*. 2. *Gácshát*. 3. *Ösvenyhát*, mind három a hason nevü érek folytában. 4. *Túzokhát*. 5. *Dongóhát*, a rajtok tanyázó túzokoktól és dongóktól. 6. *Mérgeshát*. 7. *Ürmöshát*, a rajtok termő üröm és mérges növényektől. 8. *Hépehupáshát*, hullámzólag gödrös felszinétől neveztetik.

XII. Halmai: 1. *Edeleshalom*, a hajdan itt állott Edelestől, más néven *Kocsishalom*, minthogy a lovaikat legeltető kocsisok rendes gyülhelye. 2. *Telekhalom*, a Telek nevezetü földön. 3. *Köveshalom*, a nép itt falu és klastrom voltát emlegeti, a számos itt levő tégladarabok hajdan itt állott épületekre mutatnak; hihetőleg *szent János* feküdt itt. 4. *Kúthalom*. 5. *Mákhalom*. 6. *Köleshalom*. 7 *Hideghalom*. 8. *Mérgeshalom*. 9. *Farkashalom*. 10. *Mihályhalom*. 11. *Vitárishalom*. 12. *Kérhalom*, ez a k. tartsai és mező-berényi határ közt esik, benne a nép rejtett kincseket hisz és keres. Úgy látszik, hogy ezen feltünően magas halom a gyomai, berényi és békesi határokban a Körös mentében elnyúló hajdani őrhalmok láncolatába tartozik. Mindezen halmok még vizsgálatlanok, pedig a hajdani Nagy-Kúnság területén feküdvén, ha felteszszük, hogy a hajdani pogány főkunok temetkezési helyeiül szolgálhattak; régiségtani tekintetben bővebb vizsgálatot méltán érdemelnének.

XIII. Gátjai: 1. *Hosszúgát*. 2. *Telekgát*. 3. *Siralomgát*, mely a temetőbe visz. 4. *Pityerigát*, az ezen gát hányásakor resten dolgozott s megpálcázott suhanc pityergésétől. 5. *Kordagát*, 6. *Fábrigát*, hasonnevü személyektől vette nevét.

XIV. Tanyái: 1. *Csárdatanyák.* 2. *Középtanyák.* 3. *Kúthalmi tanyák.* 4. *Tanyaszél.*

XV. Csárdája: *Szentjánosi csárda.* Sz. János hajdan külön határ volt, mely ma, valamint Edeles is, a körös-tartsai határba van kebelezve.

TUDOMÁNY, MAGYAR TUDÓS.

SZONTAGH GUSZTÁVTÓL.

I. Nevezetes pillanat az életünkben, midőn észre veszszük, hogy *megöregedtünk.* Furcsa: mióta visszaemlékezünk, gyermekek, ifjak, férfiak voltunk; ez egész idő alatt semmit sem tettünk, hogy ez állapotok változzanak, gondunk sem volt reá; és még is, magunk sem tudjuk hogy, hogy nem, egy szép nap reggelén az „öreg úr“ tekintélyes címzettel tiszteltetünk meg, s bár hogy szabadkozzunk is eleinte ellene, végre saját tükrünk kétségtelenné tesz az iránt, mikép a közönségnek csakugyan igaza van. A balgatag ember ekkor meghökken, sohajtozni kezd, s ifjúsági napjait visszakivánja, minél semmi sem lehet oktalanabb, mert lehetlenséget foglal magába; igazi philosophus ellenben vállvonítva szivarra gyújtván mond: „ideje már!“ s ez nagy bölcseség, mert elismerését mutatja a természet változatlan törvényeinek, megnyugvását azokban, tehát belső öszhangzást a természettel és világforgással. Minden kornak megvannak a maga örömei, bajai és teendői. A legbölcsebb az, ki mindezeknek legillőbben meg tudott felelni, ki mindig az volt, minek a természet törvénye és emberi s polgári hivatása szerint lennie kellett, s ki végre, ha már szivarra sem gyújthat többé, megelégedve képes örök nyugalomra hajtani le fejét s ezt rebegni: „*Így is jól van.*“ És itt pulya lelkek ne mondják: hogy lehetetlenséget kivánok. Magam is megöregedtem már, s az öregnek tapasztalásai kiterjedtek. Igen, magam is állottam egy ily haldokló bölcsnek ágya mellett, lelkem örök tisztelettel meghajlott nagysága előtt; de ezen magasztos jelenetet most nem szándékom előadni, ne hogy magamat és az olvasót elérzékenyítsem.

II. Minden utat csak végén lehet megitélni; úgy az emberi életet is. Mit tud az ifjú az életről? Pályája kezdetén az egészről akar itélni, s itélete olyan mint az eszkimóé, ki hó-lepte hazájából soha ki nem vergődvén, azt képzeli, hogy az egész világ hógolyó. Ha tudni akarjátok, mi az élet, kérdezzétek meg az öreget: az megmondja, mert tapasztalta, mert öntudatosan haladott ösvényén, érezvén a jelent s visszaemlékezvén a múltra. Ezen az alapon nyugszik egész tökéletesülésünk. Az állat nem tökéletesülhet, mert csak a jelent érzi s nem emlékezik vissza a múltra, azért a múltnak tapasztalásait nem is használhatja. Ellenkezőleg az ember. És azért jó, sőt múlhatlan, koronként visszapillantani elmúlt életpályánkra, s ezen visszapillantás legtanulságosabb az öregnél, mert legtöbb tájékozást nyújt.

Az épen beállt újév küszöbén tehát egy hosszú pillantást vetvén végig éltemen, mosolyognom kell: mennyire változik a világszemlélet (Weltanschauung) különböző életkorainkban. Az ifjú ábrándozik, reményei magasan röpködnek, lelkesedése föltétlen, képzelgésében az emberi akarat mindenható, azért nem hajlandó a körülményekkel alkudni, s pálcát tör mindenki felett, ki meggyőződéséből csak egy hajszálnyit enged; szóval testestül, lelkestül *idealista*. A férfi már megismerte a világot, tapasztalta: mikép a dolgok odakünn máskép vannak s forognak mint fejünkben, s mivel neki magáról és családjáról gondoskodni kell, alkalmazkodik a körülményekhez, s ez okból, ha szobaélet, elszigetelés a világtól s egyoldalú elmerülés az eszmevilágba el nem ferdítik, szükségkép *realista*. Az öreg végre, ki az emberi munkásság tökéletlenségét már tapasztalta, ki túl van az élet hiuságain, az határtalan lelkesedést nem ismér többé, s igen élénken meg van győződve arról, mikép minden emberi cselekvésnek becsét az *irányon* kivül kivált az *arány* adja, s annak öszhangzása a tárgyilagos világ törvényeivel. Nem hajlandó többé mindent a mi fénylik aranynak tartani; ő természete szerint *scepticus*.

III. E különböző világszemléleteken magam is átestem, s most az utólsó fokon állok. Engedelmet kérek, hogy annyit beszélek magamról; de erre tárgyam s helyzetem kényszerítenek. Tárgyam tudniillik felette kényes, s könnyen ellenszenveket támaszthat oly körökben, miknek jóindulatát sajnosan nélkülözném, de a mellett annak nyilvánításában a mit nem csak igaznak, hanem kimondani

szükségesnek is tartok, korlátozni nem engedvén magamat, szavaimat úgy kell intéznem, hogy a rosz szándéknak és sérteni akarásnak legkisebb színe se mutatkozzék. A magyar az utolsó időben nagyon is gyanakodó lett, a mellett eleget veszekedvén másokkal, általában feleslegesnek tartom, hogy puszta félreértésből magunk közt veszekedjünk. Ez oknál fogva kitüzött tárgyamat nem csak okokkal szándékozom felvilágosítani, hanem nézetemet lélektanilag s egyénileg is motiválni, hogy kitünjék, mikép az nem csak magában a természetben ugy van, hanem tőlem szükségkép is úgy szemléltetik.

Én tehát, mint mondám, túl esvén az ifjú és férfikor szemléletmódján, most az öreg úr tekintélyes triposából tekintem a világot. Elébb gyakorlati pályára vetődtem. Gondolatim magasan röpkedvén, nagysándori, ha nem lélekkel legalább képzelgéssel katona lettem, a nélkül tudni való, hogy a világot meghódítottam volna. Magam is tapasztaltam tudniillik, mikép a dolgok oda künn csakugyan másképen vannak, mint azoknak képei az ifjú fejében. Katona lettem, mondám, sokról sokfélét tudva, de mint tökéletes idealista, csak arról semmit, a mire épen szükségem volt: a katonáskodásról, s így mint egyike a sereg legtudatlanabb ujoncainak nagy lelkesedéssel megtévén a háborút, midőn utána a 33 éves béke reám viradt, megtanultam ugyan a hadtudományokat is, de azokat nem alkalmazhattam, s így a világ pályám végéig hódításaimtól szerencsésen megmentetett.

Ez elkedvetlenített. A sereg háborúra lévén alkotva, béke idején oly szerepet játszik, mint a kályha nyári időben. Nem leszek kályha nyárban, mondám végre, s leoldván kardomat iró lettem.

Lelkesedés nélkül szándékainkban nem boldogúlunk, mert nélküle hiányzik tevékenységünknek a szükséges erély; föltétetlennek, határtalannak, kell-e ennek lennie, ez más kérdés, ezt most makacsúl tagadom; de akkor állítám. Minden heves érzemény, minden szenvedelem, természete szerint nem ismer s nem tűr korlátokat, s ha tiszta kútfőből ered, a korlátozást úgy tekinti mint világboldogító szándékának akadályát, s a korlátozót, mint minden jónak, szentnek ellenségét. Ily határtalan lelkesedéstől buzdítva én is eleinte a tudománynak absolut becset tulajdoníték, a magyar irodalmat különösen azon szent kútfőnek tekintém, melyből nemzetiségünknek, értelmiségünknek s dicsőségünknek kell kiáradnia, és pedig

feltétlenül; annak apostolaiban pedig a magyarok istenének szent fölkentjeit láttam, kikhez szentségtelen kezekkel nyúlni bűn. Jaj annak, a ki ekkor magyar tudósról vagy magyar irodalomról roszat szólni mert — csatáztam e gonoszok ellen értekezve, dramatizálva. Jósika Miklóst, ki a tudósok szögletességeit Vázolataiban szóba hozá, a Kritikai Lapokban majd széttéptem, úgy hogy utóbb ezen, e méltatlanságért reám méltán boszankodó jeles költőnket, Abafia magasztaló recensiójával alig bírtam kiengesztelni. Midőn Kossuth Lajos egyik hírlapi cikkében Szalay Lászlót „tudósnak“ gúnyolta, hevesen intézém hozzá az Areopagban e kérdést: „tudatlannak akar-e tartatni?“ Minden tett, gondolám, belátásból, előrejáró ismeretből ered, legalább az öntudatos: így tehát az ismeret minden munkásságunk legmélyebb kútfeje s irányadója, következésképen a nemzeti irodalom is a nemzeti haladásé. Azon férfi tehát, ki az irodalom mezején sikeresen működik, a *tudós*, e haladásnak legsikeresb előmozdítója, voltakép a világ sava, ki iránt minden józanon gondolkodó hazafinak hálával kell viseltetnie: meg nem foghattam ennélfogva, hogy lehet ily tiszteletre méltó név, mint a tudósé, valahol és valaha gúnynak tárgya?

IV. És mégis köztünk ez tagadhatlanúl úgy van. Már hogy Kossuth Lajos, azon időben a legnépszerűbb ember a hazában, ezt ily értelemben használta, bizonyítja a tény valóságát. Midőn az Új Magyar Muzeum kiadása köztünk elhatároztatott, s a szerkesztő annak programmáját felolvasta, ebben a „tudós“ név is előfordúlt, s e szó több tagok kivánságára kitöröltetett. Ez reám, megvallom, különös hatást tett. Tehát annyira vagyunk már, gondolám, hogy e név ellen magok a tudósok tiltakoznak? Félreértés oka-e ennek? a közönségnek még alacson műveltségi foka? vagy magok a tudósok? E kérdések minduntalan kerengtek fejemben, s bocsánatot kérek, ha a hibát nem pusztán a közönségben, hanem magokban a tudósokban is látom. Senki sem kivánhatja tőlem, hogy öregúri triposomon a dolgokat csupán verőfényes oldalaikról vagy épen rózsaszínben tekintsem; s valóban oly elfogúlt sem vagyok, miszerint magamat oly tisztavizű drágakőnek tartsam, melyhez nem fér semmi homály, azon feddhetetlen politikusainkhoz hasonlólag, kik kétségtelenül megmentik vala e szegény hazát, ha Görgey azt el nem árulja!!

Nem, uraim, általános tökély e hold alatt nem létezik, s felté-

teles világban semmi sem lehet feltétlen, absolút becsü, sem a tudomány, sem a legtisztább lelkesedés: ez a természet törvényeivel ellenkezik. De tí azt kiáltjátok: a tudomány, az igazság az, mert már a vele foglalkodás is nemesít, mert természetünk egyik kelléke. Igen, de hogy az igazság s tudomány becsét a nemesítéstől, tehát az erkölcsi haszontól feltételezitek, az által már magatok is bevalljátok, hogy nem absolút becsü; megvalljátok, mikép a tudománynak, mely sem erkölcsileg, sem anyagilag nem használna, becse sem lehetne. Erre ugyan azt felelhetitek: hogy ez igazságot sem foglalhatna magában, tehát igaz tudomány sem lehetne, mi helyes s miről magam is szándékozom szólani.

Schiller egyik epigrammájában az igazságot mint istenasszonyt tünteti elő, melynek bekerítésére a tudósok hálókkal indúlnak, de ki a körülötte vont körön szellemi léptekkel suhan át. Itt tehát a tudomány feltétlen magasztalóit mindenek előtt kérdeznem kell: valósággal hálóba kerítették-e az igazság istenasszonyát, hogy hihetik, miszerint annak teljes birtokában vannak? A világ egész tudománya összegét tiszta igazságnak tartják-e, hogy *minden* tanulmány, vagy a tudománynyal foglalkodás már *magában* jó és hasznos-e mind arra nézve, ki vele foglalkodik, mind a nemzetre nézve? És végre: hiszik-e hogy a *határtalan* lelkesedés a tudomány s különösen irodalmunk iránt üdvös célra, vagy talán közvetve csávába is vezethet, mint ezt közvetlenül a határtalan politikai lelkesedéstől tényleg és elég sajnosan tapasztaltuk?

V. Uraim! általános tökély, mondám, e hold alatt nem létezik, s feltételes világban semmi sem lehet absolút, tehát feltétel nélkül; minden emberi munkásságnak *helyessége* pedig nem csak a *szándéktól s iránytól* függ, mint azt minden ábrándos fő elég helytelenül hiszi, hanem *arányától* is, és a *viszonyoktól*, melyek közt létesíttetik. Buzgóság, lelkesedés nélkülözhetlen minden cél kivitelére, mert nélküle, mint már megjegyzém, tehetségeink erély nélkül müködnének, de épen oly szükséges, hogy e buzgóság és lelkesedés fölött az ész uralkodjék, máskép minmagunk urai nem vagyunk, s a határtalan érzemények, vágyak és szenvedelmek ide s tova s végre örvénybe ragadnak. Igen, uraim, a felhevült vágyak, érzemények és szenvedelmek ész által nem irányozva és nem fékezve, természetök szerint nem csak határtalanok, de *vakok* is. Nem elég tehát hogy jó szándékból s helyes irányban indúljanak. A természet a

sarkítás (polarisatio) egyetemes törvényének hódol, s ennek az ember is mint tagja a természetnek, szellemével együtt alá van vetve. Ennélfogva minden határtalan érzemény, vágy és szenvedelem, legyen az magában a legnemesebb, az észtől nem korlátozva, végre szükségkép ellentételébe esik — a végsőségek érintkeznek. Távoztatni akarod a fukarságot, s végre elprédálod pénzedet. Teszem jó célra áldoztad, jótékony vagy, s a felebaráton segítés a legszentebb kötelesség; de ha jótékonyságodnak mértéket s határt nem szabsz, végre koldusbotra jutsz, nem csak tenmagad, mi megjárhatná, mert hiszen mi gondja erre másnak, ha úgy akarod, hanem koldusbotra juttatod családodat is, feleségedet és gyermekeidet, azokat kikről gondoskodnod épen legszigorúbb kötelességed. Így van ez minden más érzeménynyel is. Werther fennen vítatja, hogy a szerelem természete szerint határtalan, s egyedül az ilyen igazi; s gyakorlatban elméletét következetesen alkalmazván, végre igen helyesen öngyilkolással végzi életét. A vallás, a hazafiság szent érzemények; de ha fanatismusba fajúlnak, vérengző állattá válol, gyilkolsz isten, haza és szabadság nevében; nem vallástalanokat és közönösöket, hanem azokat, kik távozván tőled véleményben, az istent más módon imádni, a haza javát más módon eszközölni ohajtják. Nevezzetek nekem akármely más vágyat, érzeményt, szenvedelmet, a legtisztább és legszentebbet, és be fogom bizonyítani, mikép az észtől nem korlátozva, tévútra, vétekbe, bűnbe, pokolba ragadhat. A dolog világos. Természetes hajlamaink s vágyaink magokban roszak nem lehetnek, máskép keresztűl kasúl gonoszoknak kellene lennünk; ez volna természetünk, a jó erkölcs természet elleni bűn, s a jó cselekedetet szükségkép lelkiismeretünk furdalása követné. Azonban, mivel ellenkezőleg állanak a viszonyok, kétkednünk nem lehet, mikép hajlamaink s vágyaink csak az által válnak gonoszakká, ha azésztől nem fékezve eredeti szabályaik s céljaiktól eltávoznak. Vizsgáljátok meg az embert lélektanilag, s azt fogjátok találni, hogy mindazon physikai és erkölcsi roszaknak legnagyobb része, melyek alatt az emberiség nyög s melyeknek tapasztalása már nem egy gyönge fejüt isten iránti hitében megrendített, e kútfőből származnak.

De hagyjuk ezt most. Megmagyarázta mind ezt már régen, ha máskép is, az öreg Aristotelesz, és az ő tana, legalább tárgyilagos tekintetben, mivel tapasztaláson alapúl, állni fog, míg a világ áll.

VI. Alkalmazzuk a mondottakat a tudományra, irodalomra, a tudósokra. Az emberi természet egy s ugyanaz munkássága minden irányában. Azon tökéletlenség tehát, mely mutatkozik az életben, értem cselekvéseinkben, szükségkép mutatkozik tudós foglalkodásainkban is. Persius híres mondata: „Quantum est in rebus inane!" szintúgy vonatkozik a tudományra, mint az életre. És a mint az életet, társaságot minden intézményeivel együtt, máskép öntudatosan javítani nem lehet, hanem fonákságait s hiányait észrevéve s azokat az állodalom s emberi rendeltetés céljai szerint kiigazítva és kiegészítve: úgy a tudományt is az igazság, tökély és életrevalóság eszméi szerint. A ki azt hiszi, hogy itt a tájékozás általában szükségtelen és csak határtalan lelkesedés kell, mert minden tudományos igyekezet már magában jó és üdvös, és ahoz nem férhet semmi gáncs, mint nem a tudós nimbusához; és ki azt nem csak hiszi, hanem a közönségtől kivánja is, hogy igyekezetének feltétlen helyesléssel hódoljon s minden jó szándékú útbaigazítást úgy tekint, mint az ügynek rosz indulatból keletkezett elárulását: az ily elfogúlt nem csak kifütyölést érdemel, de végre a közönségtől elkerülhetlenűl ki is fog fütyöltetni. Nekem pedig, ki sem társaim, sem magam kifütyölését nem szeretem és nem ohajtom, senki sem fogja rosz néven vehetni, ha ezen catastroph eltávolítására eleve némi óvószereket bátorkodom inditványba hozni.

Minden tudomány becse általában *igazságától* van feltételezve, továbbá *életrevalóságától.*

És mivel minden igazság természete szerint tárgyilagos: a ki tudósnak vagy csak művelt embernek is képzi magát, művelje magát lehetségkép tárgyilagosan, nem csak magában könyvek, hanem világban emberek közt is. Egyenlő hajlam mellett pedig adjon elsőséget a productív, élethasznos tudományoknak az inproductívek felett, s hogy magát egyoldalú ferdeségtől megóvhassa, ne művelje magában csupán a szaktudóst, hanem általában az embert is, ne csak a belsőt, hanem azzal együtt a külsőt is.

És ily öszhangzás és arányban a tudósok ne műveljék csak önmagokat, hanem a nemzet irodalmát is. Vannak, mint mondám, productív, vannak inproductív ismeretek; azok nélkül a nemzet általában el nem lehet, mert gyakorlati életbe léptetésök nélkül sem hazája függetlenségét meg nem óvhatja, sem anyagilag nem létezhetik, s jólétre nem juthat; emezek nélkül ellenben ellehet, mivel csak az élet kiegészíté-

séhez tartoznak, némileg a szellemi fényüzés rovatába sorozandók. E tekintetben tehát az irodalomnak az élethez s ágainak egymáshozi aránya határozza helyességét, hasznossagát s becsét. De mind ezeket egy kissé bővebben kell megmagyaráznom.

VII. Már e lapokban is többször említém, mikép szellemünk, természeti alkotása szerint, való tárgyismerethez máskép nem juthat, hanem előrejáró *észrevétel* vagy *szemlélet* által, mert a tárgy mindig *gondolkodásunkon kivül* van s tőle nem *teremtetik*. Minden ismeretünk tehát nem csak tapasztalásból keletkezik és azon alapúl, hanem való ismereteink gyüjtésére és szellemünk igazi müvelődésére egy oldalról ez az egyedüli *természetes* út is. Könyvekbőli oktatás és tanulás *mesterséges eszköz*, melyet nem nélkülözhetünk ugyan, de tudnunk kell, hogy csak szükségből használt *pótlék*: máskép eszményi túlnyomósága a tárgyilagos világtól elszigetelésünk mellett a valótól egészen eltávoztat s képzelgésbe merít. Ime, uraim, szemléljétek e tárgyat! mindegyiteknek felőle egyenlő képzelete lesz, mert a valóság szemlélete eltávoztatja az egyéni képzelgést. Közöljétek az ez úton nyert közvetetlen tárgyilagos ismeretet szobában növendékeitekkel. Mindegyik, ha soha sem látta a tárgyat, egyéni képzelődése szerint máskép fogja azt képzelni, s nem tudom: melyik a valóhoz leghübben, melyik leghütlenebbül. Pallas leirván a kalmukokat, azt állítja rólok, hogy több józan észt bizonyítanak minden dolgaik véghezvitelében, mint a müvelt európaiak, mi csodálkozást nem okozhat. Ezek az emberek kevés ismerettel bírnak ugyan, de ez mind való, tárgyilagos; szellemök pedig egyedül tárgyilagosan müveltetett, tehát szük körében bizonyosan biztosabb, mint a mesterséges eszközök által müvelt embereké. Dschingiskhan meghódítván Ázsiát, összegyüjté a leghíresebb tudósokat vitatkozásra s mulatságot talált benne, élet és világban müvelt esze felsőbbségét a szobatudósoké felett bebizonyíthatni. Ha az ember oly lángész mint Dschingiskhán s annyi embert és országot látott, hódított és kormányzott: hogy ne állana szellemileg felsőbb fokon mint a szük látkörü, elfogúlt szobatudós?

Azonban ismereteinknek csak egyik kútfeje a tapasztalás, a másik a *gondolkodás*. Nem elég hogy a tárgyakat észreveszszük, azokat *magyarázni* is kell. Így szerzünk rólok *ismeretet*. Nem elég tehát csupán ember közt és világban forognunk, hanem *magányban*, visszavonúlva gondolkodnunk is kell. Ez tagadhatlan. De mi törté-

nik ismeretünkkel, ha gyermekségünk óta szobába zárva, a természet tárgyaitól elvonatunk? ha rólok soha közvetlen való képzeleteket nem nyerünk, hanem oktatás által mindig csak közvetetteket, ha kikerülvén az iskolából, nevelőkké, tanítókká, irókká válunk, belé bűvölve a hagyományos iskolai és könyvtári világba? Nem fejlődnek-e ez úton végre alanyi tehetségeink aránytalanúl, erőt véve a tárgyilagosokon, s nem változik-e végre ez úton egész világszemléletünk pusztán *egyénivé,* s nem merűlhet-e tudományunk *valótlan képzelgésekbe*? Zimmermann vastag könyvet írt a magányról, s belőle kitetszik, hogy a képzelődés elszakadva a tárgyilagos világtól, kivált ha gyulékony érzelmek, mint a vallásiak vagy nemzetiségünket illetők, által hevíttetik, holdkóros visiókra fakadhat. A keresztyén világ első anachorétái végre füvet rágtak, s Horvát István és Kollár mások rettentő példájára, az első az egész ó világban, fel Ádámig, mindenütt magyarokat látott, a másik olaszországi útjában, mindenütt tótokat.

Tudósnak a mostani világ műveltségi fokán, hogy feladatának megfelelhessen, igen is felette sok ismeretre van szüksége, melyet csak szobában szerezhet, mert neki a tudomány, az irodalom jelenkori haladását a múltkor tudományára kell építeni, tehát szükség, hogy azt teljesen ismerje. De a mellett soha se feledje, mikép ismeret ehetségünk eredeti alkotása szerint, szelleme szükségkép elferdül, ha a magányt soha el nem hagyva, a tárgyilagos világtól egészen elvonja magát. Az ember szélsőségekre hajlandó, mert ezek felé hajtja őt minden nem fékezett vágy, érzemény és szenvedély. Szobába s eszmevilágba annyira belé merülhet, hogy gyomra s idegei elgyengülvén, a szabad levegőben s természetben szinte roszúl érzi magát, idegenkedik minden való tárgyak iránt, nem örömest észleli azokat a természetben, hanem inkább mások vélekedését felettök hallgatja ki könyvekben, az nem érdekli annyira, mikép van a világ és emberiség valóságban, az életben, hanem a holtakat s múltakat kutatja fel örömestebb, a régi, minél régibb történetet; nem az embereket a föld hátán, s azoknak testi lelki állapotját s tulajdonait, hanem a sírokban fekvőket s maradványait. Arról szó nem lehet, hogy az emberi tudásvágynak valamely tárgya kirekesztessék: az lehetetlen, azt az ember nem tűrné, és szükség hogy ne tűrje, mert így tudásköre, mely a nélkül is természete szerint eléggé korlátolt, még inkább szükségtelenül és zsarnokilag korlátoztatnék;

itt csak ismeretünk körében az eszményi elemnek túlnyomóságáról a való (realis) felett van szó. Hogy mást ne említsek, a philosophia élettudomány; minden haszna tájékozásunkban az élet körül áll, és mit csináltak belőle némely német szobatudósok? Tudományt, mely metsző ellentétben áll korunk szükségeivel, s mely azt, ki tanúlja, nem tájékozza az életben, hanem téveszti. A keleti úgy nevezett „bölcsek" még tovább mentek, ők a világ titkai fölfedezésére a tárgyilagos világtól teljes elvonulást és teljes elmerülést a gondolkodásba kivántak. És ha ily bölcsek azután józan világszemléletöket egészen elvesztik s bölcseségökkel az ismeretlen világban úgy viselik magokat, mint ha a holdról szakadtak volna le, ha, minekutána mindenre haszontalanokká tették magokat, magas igényekkel lépnek fel, bölcseségöket a világra reá tukmálni erőködnek; ha mondom az ily tudósokat és bölcseket, tudományukkal és bölcseségökkel együtt az élet emberei azután kikacagják, ki ennek oka? s érdemelnek-e mást? minekutána magokat a helyett hogy kiművelték és életrevalókká tették volna, elferdíték és haszontalanokká tették?

Öszhangzás, arány nélkül tökély általában nem gondolható. Innen van, miszerint a tudósnak nem csak a szaktudóst kell magában kiművelnie, hanem általában az *embert is*; nem csak a *belsőt*, hanem a *külsőt* is, máskép az egyoldalú ferdeséget ki nem kerülheti. Vannak ismeretek, melyek hiánya mellett *művelt*, *okos* embereknek nem tekintethetünk, ilyenek a testi lelki épségünket, rendeltetésünket, kötelességeinket s jogainkat illető tájékozások; ilyenek a földgolyónkat, mint lakhelyünket, s nemünket és annak történetét illető ismeretek stb. Továbbá mivel minden ember világban s társaságban él, hogy magát alkalmazhassa, ismernie kell az embereket és a világforgást, s elég ügyességgel s tapintattal kell bírnia, hogy egy részről jogos szándékait létesíthesse, másról pedig felebarátaival jó móddal megférhessen. Nem vagyok oly szigorú, hogy tudóstól a bóktan folytonos tanulását kivánjam; az is felesleges, hogy mint hajdan a francia akademikusok, tudós asszonyok társaságában dinék és soiréeknál idegenek előtt tudományukkal, eszökkel parádézzanak: de hogy a tudós egyszersmind művelt ember legyen, hogy társaságban szögletessége fel ne tűnjék s a szép asszonyok tőle ne féljenek mint a tüskésborztól, az bizonyosan kivánható és a tudós név tiszteletbe hozatalára mellőzhetlen.

VIII. Végre a *tudománynak az életkezi viszonyát* is fontolóra kell vennünk. A gondolat a tettért van, a tudomány az életért.

Mint vannak egyesekre nézve ismeretek, melyek nélkül egészségünket fen nem tarthatjuk, s életünket emberhez illőleg el nem rendezhetjük, melyek tehát oly nélkülözhetlenek, hogy azoknak birtoka nélkül mindenkit barbárnak kell tartanunk; mások, melyek csupán az élet szépítésére vonatkoznak, mint a szépmüvészetek, s végre mások, melyek pusztán az emberi tudvágy méltó kielégítését s az ismeret lehető teljes voltát eszközlik: úgy vannak minden nemzet irodalmában oly tudományok is, melyek nélkül a nemzet sem állodalmilag, sem anyagilag fen nem állhat, s mások, melyek, mint a kertészetben a virágtermesztés, inkább szellemi fényüzés. A hadtudomány ismerete nélkül péld. a mai időben a nemzet függetlenségét meg nem tarthatja; a mezei gazdászat nélkül, mely az élet fentartására szükséges élelmi szereket teremt, anyagilag nem létezhetik; a realis tudományok előmozdítják az ipart és kereskedést, tehát a nemzet vagyonosságát és jólétét: ellenben a szépmüvészetek, a költészet, szobrászat, zene, képírás stb, csak az ízlést nemesítik és az életet szépítik, és itt ezen „csak-ot“ ne tessék úgy érteni, mintha én „csak“ az anyagi hasznot hajhásznám s az erkölcsit semmibe venném, hanem úgy, hogy skálámban a szépmüvészetek a realis tudományoknak annyiban *alárendeltek*, mennyiben minden nemzetnek *elébb* fen kell állnia, minekelőtte élete szépitéséről gondoskodhatnék. Végre más tudományok, mint már mondám, csupán ismeretkörünk teljes kiegészitéséhez tartoznak, és itt az illetőket megint kérem észrevenni s javamra felróni, hogy ezen tudományokat itt meg nem nevezem, és pedig azon philanthrop szándékból, nehogy ezt valaki magára vegye s megtámadásnak tartsa.

Skálámból pedig világosan kitetszik a tudományok egymáshozi aránya, nagyobb kisebb szüksége, s anyagi vagy erkölcsi hasznok szerint való egymás mellé vagy alá rendelése: tehát azon kellék és általános szabály, mely valamely nemzet irodalmát *helyes* vagy *ferde irányúvá* teszi. Müveljétek kirekesztőleg azon tudományokat és müvészeteket, melyek csupán az emberi ismeretkört kiegészítik vagy az életet csupán szépítik, s hanyagoljátok el azokat, melyek a nemzet társadalmi s anyagi léte fentartására nélkülözhetlenek: nem csak elmulasztottátok a fontosabbat, szükségesebbet, nélkülözhetlent a kevésbbé fontos, szükséges és nélkülözhető felett, hanem,

ha van összeköttetés a gondolat és cselekvés, irodalom és élet közt, elvontátok a nemzet *szellemi productiv erejét* legszükségesebb körétől, azt nem a gyümölcsfa nevelésére használván, hanem ha nem is fattyú, de legalább meddő ágai tenyésztésére pazarolván. A nemzeti irodalomnak ily ferde arányú művelői azon földművelőhöz hasonlítanak, ki élete fentartására egy bizonyos térre lévén szorítva, azt nem gabnával s burgonyával, hanem virágokkal ülteti be.

Tekintsetek szét a világban. Melyik nemzet mutatja a legnagyobb haladást? Az éjszak-amerikai. Mily arányban műveli ez irodalmát? Majdnem kirekesztőleg azon ágait, melyek az életben közvetlen hasznúak: a hadtudományt, a gazdászatot, a realis tudományokat. Ott az elmélet úgy szólván csak a gyakorlat végett van. Hogy jutott az angol, a francia, polgárisodása hatalmas magas fokára? Úgy, hogy irodalmaikat helyes arányban művelik, életrevaló realis irányban, s e helyes irányú irodalom belterjes erejével azután a nemzetek kifejlődését szinte helyes arányban, s belterjesen mozdítja elő. Miért maradtak ellenben el a haladásban az olaszok, ők kik a keresztyén világ műveltségét megkezdették, kik a legrégibb irodalommal bírnak? Részint bizony azért, mert főleg csak művészetekre adták magokat, elhanyagolván a realis tudományokat. És végre miért nem bír a német, minden tudománya mellett, politikai fontosságra vergődni? Mert elméletbe sülyedt, mert az eszményi philosophia szellemét a valóságtól s élettől elvonta.

Vessétek végre szemeiteket a *világművelődés történetére*. Miért haladott oly késön az emberi nem? miért volt az óvilág műveltsége állomási (stationarius) nemzetekre szorítkozó? Mert a tudomány *titokban* tartatott, Indiában s Egyiptomban kasztok birtokában volt s még a görögök is csak a tudomány exoterikus részét közölték mindenkivel, az esoterikust pedig csak a felkentekkel. Miért pangott a középkor műveltsége? Mert tudománya világontúli tárgyakkal foglalkodott, scholastica philosophiával és theologiával, s e tudományt is, mint az egyiptomiak a magokét hieroglyphekben, úgy a középkor a magáét a közönségtől nem értett holt nyelven adta elő. Ellenben miért haladott a világ az újabb korban? Azért mert tudománya mindig életrevalóbb, reálisabb irányt vett, s e tudomány élő nyelven adatott elő, mert a *nemzeti irodalmak* keletkeztek. Így indíttatott meg a világ haladása, s ez feltétele folytatásának is.

IX. Berekesztéseül tájékozó értekezésemnek az irodalom má-

sodik oldala felvilágosításával kellene foglalkodnom, előadnom az *irói előadás* kellékeit s ferdeségeit, s hogy a mondottaknak annál több gyakorlati haszna lehessen, azokat a *magyar irodalomra* is részletesen alkalmaznom: de itt bocsánatot kérek: a beadott adag eddig is elég nagy, és szellemi életünk szervezete talán kipótolandja a még hátramaradtat. Az alkalmazás egyébiránt nem nehéz, és tudós társaimtól könnyen eszközölhető. Hadd rekeszszem tehát be nézeteimet.

Uraim! minket a határtalan lelkesedés tönkre tett. Ifjú, erőtől pezsgő, keleti származék vagyunk. Ifjúban az érzemény, a vágy, a képzelődés korlátot nem ismer. És rohantunk előre életben és irodalomban, határtalan lelkesedéssel, tájékozatlanúl, intésre nem hallgatva, sőt a nagy intőt gyanusítva, rágalmazva. Lelkesedés nagy erélylyel van összekötve, s mi csoda, ha tizenöt év alatt irodalomban és társadalmi életben oly haladásokat tettünk, mint az éjszak-amerikaikat talán kivéve, bármely más nemzet e föld hátán. De épen ezen korlátot nem ismerő lelkesedés végre természetesen csávába vitt. Hiába kiáltá az Intő, hatalmas szava egész terjedelmével, hogy „végin pattan az ostor," hogy „a hátulsó kerekekre is kell néznünk;" kövessük „a logikai egymásutánt;" egy más, az övét túlriadó szózat azt felelé, „hogy bizony a nemzet senki kedvéért nem fog élni systematice." És nem is élt, gúnyolva még a „fontolva haladókat" is, mintha minden öntudatos haladás nem csak út-mód és cél előrejáró felvilágosítását, hanem meggondolt, szabad, tehát önmagán uralkodó létesülését is fel nem tételezné. Az ifjú korlátlan ábrándozás annyira ment, hogy a többség azt is mi magában nem más mint óriási egyoldaluság, tehát ferdeség, s mi ez őrültséggel határos, a fékezetlenül ragadó szenvedelmet, jellemszilárdságnak s tiszta erkölcsnek tartá, s azt, miben emberi természetünk méltósága leginkább kitünik, az észnek uralkodását érzeményeink, vágyaink s képzelődéseink felett, jellemtelenségnek és ingadozásnak. Ember és nemzet felett uralkodik sors: ezen korlátlanság volt a mi sorsunk, az praedestinált múlhatlanúl a bukásra.

Azonban ha az ifjú betöri fejét, és van erő benne, ez sem baj! Reflectálni kezd, s bár eleinte azt akarja magával s a közönséggel elhitetni, hogy nem ő volt vak, hanem a világ gonosz, végre, ha életrevalósággal bír, mégis belátja fejtörése okát, s kiábrándulván férfiasabb valóbb világszemléletre emelkedik.

A fiatal magyar botörte fejét. Tagadhatlanúl. És itt az a kérdés: bír-e elég életerővel, hogy fölemelkedhessék? Én nem kétlem. Mi következése lehet tehát fejbetörésének? Ha esze és életrevalósága van, az, hogy kiábrándúl és megokosodik. De hogy ily üdvös következése legyen a sors csapásának, ugyancsak reflectálnunk kell, és pedig nem csak az életre, hanem az irodalomra is, mert ez legmélyebb alapja lévén a haladásnak, mindenek előtt ezt szükség józanabb arányba s életrevalóbb irányba hozni, semmi ágát nem hagyván müveletlenül, de a legszükségesbeket s legfontosabbakat nagyobb kül és belterjjel ápolva. Hogy erről most egymás közt szóljunk, arra épen most itt az idő, s ha az Új Magyar Muzeum kitüzött feladatának meg akar felelni, ha a régi Muzeum példájára a nemzeti életet legmélyebb alapjában fel akarja ébreszteni és szilárditani: ennél illőbb tárgyat felvilágositásra nem választhat lapjaiban. Ha pedig tudós társaim, szavaimat jobban méltatva forradalom után mint a magyar közönség a nagy Intőnek szavait forradalom előtt, engemet a mondottakért nem gyanusítanak, ügyárulónak nem tartanak s máglyára nem itélnek; úgy nemzeti irodalmunk eszközlött helyesebb arányában a nemzet életének további kifejlődésére hatalmasan be fog hatni, a tudósnak neve elveszti köztünk is gúnyos értelmét, s a hálás magyar közönség el nem vonandja közhasznu tudós honfiaitól az érdemkoszorút.

CLASSICA LITERATURA.

VIRÁGOK A GÖRÖG ANTHOLOGIÁBÓL.

SZÉKÁCS JÓZSEFTŐL.

XV—XXV.

Kypris arcképe.

Szemléljed Kyprist mint száll ki a tenger öléből
A nagy Apellesnek híres ecsetje szerint.
A csurgó hajakat nézd mint markolja kezével,
Fürtjeiből a vizet hogy kifacsarja vele.

Most már azt mondják mind Juno, mind Athenaia:
„Nem pörlünk többé, nyertes alakra te vágy!"

Antipatros.

Kypris és Pallas.

Tritogenia *), miért szomorítod Kyprit ujonnan,
Almám mért hordod nálad igaztalanúl?
Vagy tán elfeledéd, hogy Páris ítélete hajdan
Engemet állított szebbnek az Ídatetőn?
Téged a vért s kelevéz, engem pedig illet az alma.
Egy almáért tíz évi had untig elég.

Nikarchos.

Herakles.

Hol van a rémítő kelevéz, hova lett az oroszlán-
Bőr, ó Hercules, a nyíl-teli puzdra hová?
Hol szigorú haragod? Lysipp **) mért képze levertnek?
S vajjon a szobrász mért véste az ércbe kínod?
Értlek, fegyveridért búsúlsz. Ki vihette el őket?
Az ki nagyobb bajnok nálad— a szárnyas Erósz.

Geminos.

Anakreon.

„Tégedet a sok bor temetett el!" Őrültem ha ittam:
Te sem iszol, sem őrülsz, mégis a sírba merülsz.

Julianus.

Archilochos ***).

Ő ki a dalba kigyómérget keserítve vegyített,
S első fertőzé vérrel a szűz Helikont,
Hamvad a tengernek partján. Ismerte Lykambes,
Mert látom lyányát sírba miatta tevé.
Halkkal lépdelj, ó vándor, s némán, nehogy a mely
Sírján üldel, felköltsd a darázssereget.

Gaitulikos.

*) *Tritogenia*, Pallasnak (Minervának) egyik mellékneve, minthogy némelyek szerint *Triton* tavánál született.

**) *Lysippos*, híres szobrász, 338. körül Kr. előtt.

***) *Archilochos* jeles gúnyköltő, thebaei Lykambesnek *Neobule* nevű leányát nőül kérte, s az neki meg is ígértetett, de később megtagadtatott, minthogy egy sokkal gazdagabb kérője akadt. Archilochos jambusaival boszúlta meg magát, úgy annyira, hogy mind az atya, mind pedig leánya — itt épen leányai — felakasztták magokat. — A *darázsok* az engesztelhetlen harag képjelei.

A hű szerető.

Barna biz ő, s kicsiny is, de viszont göndörke Philaene,
És puha bőre simább hogysem a mák levele.
Csacska szavában több a varázs, mint Kyprisz övében,
Mindent ad mit ohajtsz, s többnyire díjtalanúl.
Kypris! azért fogadom, szeretendem is addig — a meddig
Nem lelek egy mást, mely nála is ízletesebb.

Philodemos.

Diogenes.

Diogenes sírhalma ez itt, ki az élet ezernyi
Küzdelmét bátran s férfiasan viselé;
Józan elégültség jeleit hordozta magán, egy
Öltönyt, egy táskát s társa gyanánt a botot.
Ámde kik esztelenek vagytok, távozzatok innen:
Aljast nem tür még hamvaiban sem a bölcs.

Antipatros.

Pláton sírja.

Sas, kinek orma ez itt? S te ki, és mért állasz ez ormon?
Mért szögezed szemedet csillagos égre merőn?
„Plátó sírja ez, én lelkének képe, e hantok
Csak testét fedezik: lelke az égbe' ragyog.

Uratlan.

A szív mint jós.

En szivem int jósolva: „Kerüld Alkméne szerelmét!
Jusson előbbi kinod, jusson eszedbe könyüd!"
S én engedném a jósnak, de lehetlen iramnom:
Hisz ki leginkább int, ő a szerelmes, a jós.

Philodemos.

Timarion.

Lép a te csókod, o Timarion, és barna szemed tűz:
Rab vagyok hogyha *az* ér, lángba borúlok, ha *ez*.

Meleager.

Elhullott hősök.

Hogyha dicső kimulás az erénynek fő foka, akkor
Mink e dicsőségben gazdagon osztakozunk;
Mert a szabadságot kivivandók, néked o Hellas,
Porlunk itt az örök hír örök árnya alatt.

Simonides.

ADALÉK A TÚRMEZEIEK TÖRTÉNETÉHEZ.

PAULER TIVADORTÓL.

A túrmezei kerület, mely mint a hajdan oly nyomos és dicső várjobbágyi intézetnek utolsó maradványa, legérdekesebb alkotmányos sajátságaink közé tartozék, az utolsó évtizedben tanusított szelleménél és cselekvőségénél fogva a köz figyelmet nagyobb mértékben voná magára. Így történt, hogy azon ismertetésén kivül, melyet az Athenaeumban *magam* *) közlöttem és *Beöthy Zsigmond* közjogi munkájába általvett, *Frank Ignác* honi joga magyar kiadásában fejtegeté viszonyait, *Boltka Tivador* és *Palugyay Imre* pedig külön, becses oklevelekkel bővitett értekezésekben derítették fel ezen vidéknek történeti emlékeit és jogi állapotját.

Hogy azonban a kis terjedelmü Túrmező a hajdankorban is több izben nevezetes befolyást gyakorolt a kapcsolt részek viszonyaira, nem csak azon szilárdságából következtethetni, melylyel ősi intézeteit századok viharok dacára fentartani tudá, hanem azon számos kiváltságokból is, melyekkel azt a magyar királyok kitüntették, úgy annyira, hogy IV. Béla idejétől VI. Károlyig, nem volt III. Endre és Miksa kivételével magyar király, kinek szabaditékai érvényeseknek tartatván, ezen közönséget szabadalomlevéllel el ne látta volna, minél fogva *Boltka* tekintetbe vevén azon rendkivüli kedvezéseket, melyekben azt fejedelmeink részeltették, *Horvát István* véleményében osztozik, ki a túrmezeieket a pacinacitákról írt munkájában ős *magyar-török* fajnak tekinti, mely nemzeti nyelvünket úgy vesztette el, mint a legrégibb magyar nemesek, kik a felső vármegyékben tótok között választottak lakhelyeket.

És nem kételkedem, hogy *Goricán* és *Lukavecen* létező levéltáraik gazdag kincsét tartalmazzák Slavonia, mely tartományba Túrmezőt még Rudolf 1582-ki szabadságlevele is helyezi, viszonyai felvilágosítására szolgáló adatoknak; névszerint a régibb korra nézve a lukaveci levéltár, hol ősi szabadságaik eredetiét oly gond-

*) 1842. II. félév 26. sz. *Ercsi Pál* neve alatt.

dal tartják, hogy két évenkénti választás alá került várnagy és négy fegyveres nemes folytonos őrködésén kivül, a boltozat vas ajtajának kulcsa a főjegyzőnél, a láda négy kulcsa ugyan annyi külön tisztviselőnél vannak, és annak megnyitása alkalmával legalább két község birájának, a nemesség szószólójának (fiscus) pedig múlhatatlanul jelen kell lennie.

Bizonyságul szolgálhatnak a Palugyay által ujabban kiadott oklevelek, és némileg az imént közlendő leirat, mely habár XVII. századbeli, mégis Túrmező cselekvőségét oly eseményre nézve tünteti elönkbe, melynek történetében hazánk irói, részvétét nem említik.

A Zrínyi-Frangepán összeesküvés feljelentése Horváth Mihály *) szerint már 1670. januar 15. Casanova konstantinápolyi követ és egy hóval utóbb Panajotti tolmács által történt; Engel **) és Feszler ***) fölfedezését Tattenbach lopás végett bebörtönözött inasának, és Csolnich kapitánynak tulajdonítják, kit Frangepán 1670. martius 9. kelt levelében azokról tudósított; de hogy azonkivül habár később, a túrmezei közönség is tett jelentést Zrínyi készületeiről, a következő leiratból világos:

Leopoldus Divina favente Clementia Electus Romanorum Imperator semper Augustus etc.

Egregii et Nobiles fideles nobis dilecti!

Recepimus literas vestras ex campo Turopolye die 25. mensis Martii praeteriti datas, quibus nos de conclusa, ac etiamnum coepta Comitum Petri a Zrínyi et Frangepan contra nos insurrectione atque rebellione erudire, ac praeterea constanti fidelitate erga Nos vestra securos reddere, simulque protectionem et auxilium nostrum, contra eorum territamenta in vos conversa, implorare voluistis; molesto ac aegro sane, ut oportuit animo tulimus, et adhuc ferimus perfidiam tantam ab illis, utpote subditis nostris sine formidine exercitam, nulla sane ratione tolerandam, ex adverso autem submissionem fidem et fidelitatem vestram, literis vestris expressam ac corroboratam, placide ac perbenigne suscipimus, omnino confidentes, vos ab ea nec pollicitationibus nec minis ullatenus amotum iri, minus

*) Magyar. tört. Harm. Szak. Pápa 1844. 296 l.
**) Geschichte d. ung. Reichs. Wien, 1814. IV. 58. 59. l.
***) Geschichte der Ungarn. Leipz. 1825. IX. 181. l.

vero recessuros, quin potius pessimis eorum intentionibus et armis et consilio firmiter restituros, prout paternae tutelae, sollicitudinis ac assistentiae nostrae vos etiam benigne assecuramus, quod etiam opere abunde experturi estis, quemadmodum omnino cupimus, ut malum hoc, priusquam profundiores agat radices, eradicetur et exstirpetur, vobis vero Gratiam nostram atque Protectionem offerimus, Eadem vobis in omne tempus propensi manentes. Datum in Civitate nostra Vienna, die 11. Aprilis 1670. Regnorum nostrorum Romani duodecimo, Hungariae decimoquinto, Bohemiae decimoquarto.

Leopoldus m. p.

Címezve: Egregiis ac nobilibus Stephano Svastovich Comiti terrestri Nobilium Campi Zagrabiensis Turopolye dicti, et toti Universitati eiusdem Campi, Fidelibus Nobis Dilectis.

A leirat tartalmára és Leopold felhivására nem csekély világot árasztanak a történeti előzmények, és azon viszálkodások, melyekben a túrmezeiek a hatalmas Zrínyiekkel éltek; már Hollós Mátyás korában a túrmezeiek saját területökön és költségeiken, a törökök becsapásai elleni biztositásuk végett, épiték Lukavec várát, melynek védelmére Laki *Thuz Jánostól*, Medvevárának akkori birtokosától, tizenkét tüzért kérvén, az kivánságukat teljesítette, de ily módon a vár birtokába jutván, őket abból végkép kiszoritotta, utóbb *Hollós János* oppaviai herceg és bán, az Ulászlóval kötött szerződés 4. pontjában Medvevárral, melynek romjai még jelenleg is dacolva az idők viharaival, Zágráb regényes környéke legérdekesb pontjai egyikét képezik, köttette le magának Lukavec várát is, attól pedig özvegyével Brandenburgi György őrgrófra szállott, ki és a jogaikat védelmező túrmezeiek közt támadt villongások oly vérontásra szolgáltattak alkalmat, hogy azirant a törvényhozás az 1518. 40. cikkben külön intézkedett; a nélkül azonban, hogy a túrmezei nemesség a maga várához juthatott, vagy birtokosai sanyargatásaitól megmenekülhetett volna; mert a brandenburgi őrgróftól, Torquati *Karlowits János* korbói grófra, és ennek 1531. Medvevárán történt halála és magszakadta után, *Ilona* nővérének gyermekeire, a gazdag és hatalmas *Zrínyi* család ivadékaira, nevezetesen a szigetvári hős és János testvérére szállott. Mily veszélyek fenyegették most a túrmezeiek függetlenségét, mily keserü harcokat kellett vívniok ősi szabadságok megőrzésére, kitünik többi közt azon oklevélből, melyben 1555.-évben Nagy-Mlákán ama hasznos szolgálatok elismeré-

seül, miket nekik a zágrábi polgárok a hatalmasok elnyomásai, különösen pedig Zrínyi Miklós ellen az által is tettek, hogy a városnak *Hrasche* nevü és a kerület tőszomszédságában lévő falvát (possessionem in ore et faucibus nostris existentem) neki csere fejében átengedni nem akarák, erdejökben a város hraschei szabadosainak makkoltatási és faizási jogot tulajdonítának; továbbá a zágrábi káptalan előtt 1560. kötött testvérfogadási és frigyesülési szerződésökből, melynek fő indokául a főurak, nevezetesen a Zrínyiek hatalmaskodásai (violentiae et oppressiones) szolgáltak. Hogy ezen viszonyok a XVII. században sem javultak gyökeresen, s hogy a túrmezei nemességnek minden jogait „ob praeclara in patriam merita" megerősítő, II. Ferdinánd király által 1636. helyben hagyott tartománygyülési végzésnek sorai, sem őket nem biztositák ilynemü visszaélések ellen tökéletesen, sem a múltnak keserü emlékeit meg nem szüntették, az akkori kornak általános állapotjainál, söt a közlött leirat szavainál fogva (territamenta in vos conversa) sem kételkedhetni.

Befejezésül talán nem lesz érdektelen megérinteni, miszerint a hraschei szabadosok a nekik 1555. engedményezett makkoltatási és faizási jog gyakorlatában, a túrmezeiek harmincnégy ezer holdra menő *) nagy erdejében (veliki lugh) mai napig is vannak, és hogy az akkori szorosabb viszonyok utóhangjaként Zágráb városa polgárai a goricai s dubraneci kerületbeli vásárokon helypénztől mentesek, a túrmezei nemesek fegyveres csapatja pedig, valahányszor Zágrábba jött, mindenkor a szoros értelemben vett felső város házaiba (Mons Graecensis) szállásoltatott. Azon néphagyománynak azonban, hogy ha a zágrábi polgárok vagy túrmezei nemesek saját főnökeik választásában meg nem egyezhetnének, azok a törvényes választás létesüléseig a túrmezei gróf, emezek pedig a városbirája előtt tartoznának törvényt állani, okleveles nyomaira nem akadhatni.

IRODALMI NAPLÓ.

Meg voltunk mi mindenha győződve arról, hogy ha majd a nemzeti nyelv vele született jogaiba beiktattatván a köz oktatás nyel-

*) Jozipovich: Synopt. Deductio exhib. Univ. Nob. Campi Turop. Statum. Zagr. 1833. 5. l.

vévé leszen, tanítóinkon nem múlandik mind azon eszközök előállítása, mik nélkül a tanítás sikerrel nem folyhat. Mindjárt ama szép emlékezetü időpont után új életet, szokatlan munkásságot vettünk észre a középtanodák gyakran lanyhasággal igazságtalanul vádolt egyházi tagjai közt is: a kegyesrendiek közől *Barts*, *Hanák*, *Hindy*, *Keszler Károly*, *Koczányi*, *Lutter*, *Nagy Márton*, *Perlaky*, *Schirkhuber*, *Sümeghy*, *Szepesi*, *Zimmermann*, a premontréiek közől *Keszler Ágoston*, *Laky*, *Pintér*, *Szenczy*, a bencések közől *De la Casse*, *Czuczor*, *Ferenczy*, *Ramóczy*, a petrinusok közől *Májer István*, *Marán*, *Rendek*, *Szuppán* stb stb — (s ezen emlékezetből leirt tekintélyes névsort könyvlajstromainkból még nevelni lehetne!) — mind ezek hazafiúi hűséggel sürögtek az új szükségeknek tan- s egyéb iskolai könyveikkel lelkesen megfelelni. Még egy ily boldog évtized, és a legszigorúbb biráló meggyőződik, hogy nem a szándék, igyekezet, tehetség, hanem ösztön, indok és mező hiányoztak, hogy nálunk is a tanítmányok minden szakaiban buzgó, derék, munkás iró-tanárok egy egész vetélkedő serege, s általok jobbnál jobb tan- és kézikönyveink hoszszú sora támadjon, melyek aztán számmal is súlylyal is díszére váljanak a magyar oktató karnak, a haza serdülő reményeit pedig a kiképzés minden szükséges eszközeivel ellássák. A rövid derü után váratlanúl beborúlt a magyar ég; de a tanító kar hűsége kitűrőnek bizonyodott be, s hogy a felsőbb intézetek férfiait ez úttal elhallgassuk, kiknek sorát a catastroph után a bencés *Jedlik* nyitotta meg dicsőséggel, a *középtanodák* folytatják nemes munkásságukat; már e lapokban is találkoztunk többször *Korecz*, *Szabóky*, s a fáradhatlan *Szepesi* neveikkel; s ime ismét új áldozatokat mutathatunk be, melyeket régi és új erők raknak le a haza s az ifjuság oltárára. Áldja meg hüségöket az ég: a haza nem fogja neveiket elfelejteni. — Az új adalékok e következők:

Magyar Olvasókönyv az alsó gymnasium első osztályának számára. Szerkeszté *Trautwein Nép. János*, kegyes tanítórendi tag. Budán, Bagó tulajdona. 1851. n8r. 144 l. fűzve 24 kr ep.

Aligha van olvasókönyveink közt, mely a felvett darabok célszerüségére a Trautweinéval felérne. Mesék kötetlen és kötött beszédben, erkölcsi beszélykék, föld- és népismertető, úgy természetrajzi darabok, poetai leirások, történeti, vallásos és hazafiúi költemények stb teszik tartalmát, tartalmi és alaki tekintetben lehető szerencsés választással. Alig találni darabot, mely tanulságos, a fiatal

kedélyt nemesítő, vallásos, erkölcsi, hazafiúi érzéseket költő és táp-láló, gondolat-ébresztő vagy elmeélesítő hatásával ne ajánlkoznék. A szerző, látni, azonítani tanulta magát kis közönségével; s azért adományának becse egy eredeti munkáéval ér fel. Pedig ilyesekre mely nagy a szükség.

Latin irálynképző Gyakorlatok a nagy gymnasium felsőbb osztályai számára irta *Koczányi Ferenc*, kegyesrendi áldor, s a pesti nagy gymn. tanár. Pesten, nyom. Kozma Vazul. 1851. n8r. 80 l. Ára?

Szerző különösen ügyelt arra, hogy tiszta latin kifejezésmódokkal támogassa a fordítást gyakorló tanulót. A forditási darabok választásában egyszersmind tanulságra s érdekre tekintett. Ezek mellesleg többnyire a classicai nemzetek éltének ismertetésére is szolgálnak.

Latin-magyar-német Zsebszótár a tanuló ifjúság használatára. Irta *Koczányi Ferenc*. Pesten, nyom. és kapható Bucsánszky Alajosnál. 1851. 16r. 418 l. Ára?

A legszükségesb nyelvanyag. Minden szó mellett a jellemző ragok, a szótagok felett hol kell az időmérték. Ily rövid de elégséges, s e mellett a legszegényebb tanuló által is megszerezhető szótár legérzékenyebb szükségeink közé tartozott.

E szerzőnek köszönünk már egy régi világ földrajzát is (Vác, 1848.), a classicus világ és classicus irók megértése egyik múlhatlan eszközét.

Ékesszólástan, vezérletül a remekirók fejtegetése s a széptirásművek kidolgozásában. Irta *Szvorényi József*, cisterci r. tanár, s a m. akademia lev. tagja. Eger, 1851. N8r. 216 l.

A magyar ékes-szókötés koszorúzott szerzője itt a most behozott tanterv kivánalmainak megfelelőleg e derék kézikönyv első részében az irály elméletét, másodikában az irásnemekét adja elő, folytonos figyelemmel a szépművek megértetésére s a kötetlen és kötött irásművek egyenléptű fejtegetésére. Amott az értelmesség, szépség, hatály és mind ezek vegyes forrásai (a tropusok, figurák és körmondatok) fejtegetése után a költői irály alaki sajátságai (hangidom, s költői nyelv), az irásmódok fajai és a jó irály segédeszközei; emebben az egyes irásművek tárgyaltatnak. Szerző az irásnemeket nem osztályozza tudományosan, nem úgy mutatja f[illegible] mint mindannyi rokon organismusok physiologiai rendszerét; de

ebben fel nem akadunk, mert nem széptant írt. Ő a terjedelmi fokozat szerint terjeszti azokat elő, s így a mesével kezdi, az epossal végzi. Meg kell szerzőnek adnunk, hogy tárgyát legtöbbnyire helyesen, a könyvnek aránylag szűk korlátai közt részletesen, átnézhetőleg és világosan fejtegeti, mindenütt példákkal deríti fel, melyek magyar classicusokból választatván, a tanulóval egyszersmind a nemzeti irodalmat szerettetik meg s őt annak szépségei érzésére nevelik. Több, sok ily tankönyveket, s meglássuk mily készületű növendékeket fog a gymnasium az egyetemnek adni!

— Nyelvtudományunk körében ismét egy polyglott munka! nem ugyan hetvenkét nyelvű, de mégis kilenc nyelvű, tehát egy enneaglott — és pedig — *nyelvtan*! Nem hiszszük ugyan, hogy e könyvből csak egy nyelvet is meg lehessen tanulni, mindamellett, mert magyar része is van, lajstromunkból azt kihagynunk nem szabad. Címe ez: *Sprachlehre*, um nach Ollendorffs Methode mittelst Selbstunterricht in der kürzest möglichen Zeit *französisch*, *deutsch*, *englisch*, *italienisch*, *russisch*, *spanisch*, *ungarisch*, *walachisch und türkisch* gelaeufig sprechen und verstehen zu lernen, mit Gespraechen des gesellsch. Umganges, Redensarten und Vocabulaeren in allen neun Sprachen. Seinen jüngeren Waffenbrüdern geweiht von *Joh. Nep. v. Szöllősy*, k. k. Hauptmann u. Platzkommandant zu Szolnok. 1850. bei Barra's Wittwe u. Stein zu Klausenburg. Széles 8r. 45 ív, fűzve 4 ft cp. — Valamennyi nyelv németül tárgyaltatik, kivévén magát a németet, mely külön franciául is, magyarul is adatik.

— Megjelent végre a *Losonci Phönix*, történeti és szépirodalmi Emlékkönyv. Az 1849-ki háborúban feldúlt és elpusztított Losonc város némi fölsegélésére kiadja és szerkeszti *Vahot Imre*. I. kötet. Pest, 1851. Kis. 8r. 239 l. Ára fűzve 2 ft, díszkötésben aranyos szélekkel 4 ft.

Visszatérünk még ez érdekes jelenethez; azért mostanra csak tartalma elősorolására szorítkozunk. Történeti darab három: Losonc története *Jeszenői Danótól*, Nemzetmozgalom Hunyadi Mátyás királylyá választásakor, és az 1458-ki nemzetgyülés *Vasvári Páltól*, és — némileg — *Vahot Imre* „Regényes Krónikája nemzetünk aranykorából." Beszély öt: Ünneplések *Nagy Ignáctól*, Láthatlan csillag, *Jókai Móricztól*, Egy falu, két bakter, *Vas Gerebentől*, A szép rác leány *Obernyiktől*, és Az ifjú császár *Kuthy Lajostól*. A

verses részben *Arany* (töredék új Toldiából), *Császár*, b. *Eötvös József*, *Garay* (töredék Szent Lászlójából), *Petőfi*, *Tárkányi*, *Tompa* (két regé), *Vahot Sándor*, *Vörösmarty* (töredék Hunyadi-féle trilogiájából) s némi más jó nevek tünnek fel. Vajmi jól esik a régi szép napok nemes munkása új kézfogását látnunk egy derék, de szerencsétlen magyar város feltámadási ünnepén; vajmi jól esik az elcsüggedt közönségnek oly népes összesereglését látnunk egy vállalatnál, melylyel az elhagyatott irodalom a honfi-szeretetnek áldozik; s mely nagyon megérdemli a munkás, buzgó, lelkes szerkesztő nem csak Losonc, de az irodalom háláját is, hogy a szétszórt, s a kábító zivatar után egymásra még alig ismerő híveket közös célra egyesíti, s a dicstelen nyugalomból felébreszteni igyekszik. Halljuk, hogy sajtó alatt egy második kötet, sajtó alatt az elsőnek második kiadása is. Bizvást! A zsibbadt kedélyek eszmélnek, s ha az eszmélő maga nem hagyja el magát, úgy isten is mellette és vele. Pártoljátok mindenek fölött az irodalmat, s melyből egykor lelkesedést merítettetek, merítsetek abból most bizodalmat és kitürést!

— *Fényes Elek* is üdvözli újra a jól ismert kört; egyik kezével vas szorgalmának és soha nem szűnő gondjainak egy új ajándékával kínál meg, másikával Losoncnak s a csonkultaknak nyújt áldozatot. Mert ezek közt osztja fel e legújabb munkája tiszta jövedelmét:

Magyarország geographiai Szótára, melyben minden város, falu és puszta betürendben körülményesen leiratik. Négy kötet. Pest, 1851. Nyom. Kozma Vazul (idegen papiroson). N8r. tömött nyomtatással nyolcvan ív, fűzve 8 ft ep.

Vályi óta — s ennek ötvenhat éve már — magyarországi földirati névtárunk, magyar nyelven, nem keletkezett. Fényes Elek, hazánknak kétség kivül első geographusa, ki nem csak valamennyi nyomtatott és hivatalos források és adatok nyomán, de egy, sok évig lelkiismeretes gonddal s ritka tevékenységgel szerte a hazában folytatott levelezések segedelmével állította elő a maga hat kötetes nagy munkáját: azzal akarta ennek kézi használatát könnyíteni, hogy mellé egy teljes betürendes névlajstromot csatla: de ez, eltekintve sajtóhibáitól s a hasonnevü helységek mellett hiányzó részletes utasításoktól, közlető eljárás volt ugyan, de azt a kényelmet, melyet betürendes felütő munka nyújt, egészen meg nem adhatta. Hazánk állam- és földrajzi alap- és classicai munkája minden esetre e hat

kötetü „geographiai és statistikai Leirás“ marad, kiegészitve a szerző „Statistikájával;“ azok tartalma annyira össze van nőve Magyarország ezerévi nemzeti, népi és országos életével, hogy azok történeti tekintetből soha el nem avulhatnak. De másfelül nem tagadhatni, a legújabb idő-szülte változások s a legközelebb lefolyt nagyszerü történetek egyfelül szükségessé, másfelül ohajthatóvá tették az országnak egy új földirati feldolgoztatását; s miután a régi formák, melyek alatt a magyar annyi század óta szokta volt gondolni hazáját, úgy is összetörettek, kettősleg szerencsés gondolatként üdvözöljük *Fényes Elek Geographiai Szótárát*, mely a földirati anyagot politikai szerkezete feloldásával a legkényelmesebb, t. i. betürendben adja. E munka rövidebb, de az ujabb változások szerint minden ízeiben gondos átdolgozása a szerző nagy geographiájának; s valamint ez azt, úgy amaz ezt nem teszi nélkülözhetővé: sőt a kettő egymást pótolva adja helyes és részletes ismertetését a haza közel-múltjának és jelenének. Valamint a történeti rész amott is gazdagon ki volt állítva, úgy itt sem tolatott háttérbe, sőt a legutóbbi történetek belé szövetése által kiegészítve, nem csak felütő, hanem számtalan cikkeiben szintoly kellemes, mint tanulságos olvasó-könyvül is szolgálhat. Szabadjon a nélkülözhetlen munka e jólelkü ajánlásához egy ohajtást csatolni. A volt magyar birodalom itt valamennyi tartományai, úgy Erdély s a végvidékek nélkül adatik: ide értve mégis a régi Bánságot s az úgynevezett szerb vajdaságot. De a magyart csak úgy érdeklik mostan is országteste elmetszett tagjai mint az előtt, ő a historiai Magyarországot azok nélkül képzelni, a történetet, sőt a jelent is azok helyes és részletes ismerete nélkül érteni nem tudja. Határozza el magát nagyra becsült barátunk eme részeknek is egészen a jelen terv szerinti kidolgozására: egy részére azoknak elébbi munkáiban vannak letéve a legmúlhatlanabb készületek, Erdélynek pedig, az anyaországét részletességben és gondos feldolgozásban felülhaladó, földirati irodalma van, melynek alapján az új adatok beszerzése mellett egy rég ohajtott, sajnosan nélkülözött, sőt épen most, nehogy az ikervér előttünk idegenné váljék, múlhatlanná lett belső szükségnek felelne meg.

— Történet. — *A kazarokról*, értekezik *Fejér György.* Pesten, kiadja Edelmann Károly. 1851. n8r. 62 l.

Tüzetesen fogunk más alkalommal irodalmunk Nestora e legújabb dolgozatáról szólani, melyben a kazarok velünki törokonságát

a források illető helyei összeállításával Neumann Frigyes ellen érdekesen felvilágosítja.

Lelkesen folytatja *Szilágyi Virgil* is *Az új kor történetét* 1516—1789, melynek eziméntt 3. és 4. füzete jelent meg Emich Gusztáv bizományában. N8r. 195—386 ll. E két füzet a *pirenaei szigetnek* a 2-d. füzetben megszakadt történetét egész a spanyol öröködési háborúig beszéli el. A históriának alig vannak véresebb lapjai, mint a melyeket e Ferdinándok, Károlyok és Fülöpök fertőztettek be, s annál borzasztóbbak, mert *szent* eszközökkel éltek az egykori romai zsarnokok kegyetlenkedéseit is meghaladó gaz, irtóztató tettekben. Az *emberiség* történetében kevés szakasz van *tanulságra*, de gyászra is hozzá fogható az ember legszentebb jogainak kigúnyoló tapostatása miatt. Szerző a tárgy elrendezésével s az állapotokat és jellemeket festő részletek ügyes beszövésével világos és eleven képet ír, melyből legfelebb a néha sűrűbb elmélkedéseket ohajtanók kitöröltetni.

— Irodalomtörténet. — *A magyar nemzeti irodalom története*. Irta *Toldy Ferenc*. Második füzet, vagyis az I. kötet 81—160. l. Előfizetési ára a két kötetnek (új év óta) 2 ft ep. — *Példatár* Toldy Ferenc Irodalmi Történetéhez. Első ív (minden ív 4 kr ep.).

E második füzet a középkor I. időszaka (az Árpádi királyok kora) VI. fejezetét, mely e kor nemzeti irodalmát tárgyalja, folytatólag, a halotti beszédet a következő szakaszokban fejtegeti : A halotti beszéd helyesirása. Hangtani eredmények. Szóképzés. Névszók és névragozás. Igeragozás. Szókötés. A halotti beszéd irályának széptani méltatása. Avult szók magyarázata. Ezeket követi a VII. fejezet : *A magyar nyelv belső története*. A m. nyelv állapotja és változásai. A m. irás belső mibenléte. A m. irás külső mibenléte. *II. Időszak. I. fejezet : Országos állapotok*. Magyarország az Anjouk alatt európai fő hatalommá emelkedik. A birodalom hanyatlása Zsigmond alatt ; a külföldiség ellen ébredő nemzeti visszahatás. *II. fejezet : Vallási és miveltségi állapotok*. A keresztyénség folytonos terjedése, s a vallásosságnak, az egyház sok bajai közt is, virágzása. A miveltség újabb emelkedése. Képző művészetek. *III. fejezet : Tudományos állapotok*. Tanügy. Közép és felsőbb iskolák. A pécsi és óbudai egyetemek. Külföldi iskolázás. Könyvtárak. A tanultság elterjedése. Deák irodalom. Hazai történetirás. Idegen nyelvek divata, és irott emlékeik. *IV. fejezet : A magyar nyelv külső törté-*

nete. A m. nyelv az udvarnál, az állodalmi és magán jogviszonyi életben. *V. fejezet: Népköltészet.* Történeti és régés énekek. *VI. fejezet: Nemzeti irodalom.* Általános nézetek. A Margitlegenda. A legrégibb biblia-fordítások codexei. Azok kora és jellemzése. — A Példatár első íve a második időszakból a Lajos kir. korabeli magyar tiszti esküt, mutatványokat a Margitlegendából, s a régi bibliafordításból Ruth könyvét hozza. A kisebb betükkel tömöttöbben nyomatott Példatárban minden füzet mellé annyi mutatvány szöveg fog járulni, a mennyi az illető kor nyelve és irói némi jellemzésére múlhatatlan. — A harmadik füzettel, mely a II. időszaki nemz. irodalom ismertetését s a magyar nyelv belső történetét, úgy az egész III. időszakot (Mátyás és a Jagellók korát) tartalmazza, az I. kötet be leszen fejezve.

— Természeti tudd. — *A kir. magyar természettudományi társulat Évkönyvei.* Szerkeszti *Gáspár János*, nevelő s a kir. m. term. t. tagja. Második kötet: 1845—50. Pesten, nyom. Lukács Lászlónál. 1851. kir. 8r. Öszvesen 200 l. három, részint szinelt, kőrajzi táblával, ára füzve 2 ft ep.

Tartalma: a társulat történetei a kitüzött időszakban *Dr. Kovács Sebestyén* első titkártól; A kolumbáci tipolyáról Dr. *Heuffel János* Krassó vármegyei főorvostól; Magyarország legjelesb kőszéntelepeiről vegytan és müipari tekintetben *Nendtvich K.* vegytanártól; Buda vidékének s illetőleg Magyarországnak égaljviszonyairól *Dorner József*; A fogas vakony bonc- és élettani rajza Dr. *Glos Samu* és Dr. *Rhédey Antal*tól; A réz ércek, különösen az úgynevezett fakondok (Fahlerze) nedves útoni próbakémlete Dr. *Bachmann József* selmeci bányászegyetemi vegytudor és tanártól; Salétromtermelés Magyarhonban *Szabó József* egyetemi hely. tanártól; A bánsági salétromvidék és salétromfőzés, *Jánosy Ferenc* nagykörösi vegytan és terményrajzi tanártól; A pesti Sz. Rókus nevü kórház kútvizeinek vegybontása *Molnár János* gyógyszerész által. — E kötet újabb irodalmunknak kétség kivül fontosabb gyümölcsei közé tartozik, mert majd minden cikkelyeivel a tudományt valóban gazdagítja és elémozdítja. Azonban ez emlékiratok sora korántsem meríti ki a társulat hat évi munkálatait; a „történetek"-ből kitetszik, hogy 1845—6-b. a köz és kis gyülésekben 19, a szaküléseken 9, 1846—7-ben a köz és kis gy. 25, a szakülésekben 43, 1847—8-ban ott 9, itt 23, végre 1848—50-ben ott 3, itt 5 tudományos előadáson kivül

számos érdekes természeti tárgy mutattatott be, mely felett tanulságos társalgás folyt, és számos eszme pendíttetett meg, mely közebb figyelmet érdemel: mik azon élénk óhajtást költik a természeti tudományok barátjában, bár mind ezeket, vagy csak a jelesbeket akár egész terjedelmökben, akár érdemleges kivonatban vennők még utólag is. E végre is a társulat által kiadni szándékozott *Magyar Isis* mielőbbi lehetségessé lételét szívből ohajtjuk. Ez a társulat múltja gazdag raktárából felette sok becsest hozhatna.

Vegytani készítmények. Schulek Sándor orvostudor után magyarra ford., némely készitményekkel és vegytani szótárral bővítette *Donogány Jakab*, orvos növendék. Pest, 1851. Magyar Mihály könyvárusnál. 8r. 170 l. Ára fűzve 1 ft 20 kr. ep.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

— HAZAFIÚI TETT ÉS HÁLA. — Az akademia elnöke a sz. Mária címzetű ferenci szerzet magyar tartománya érdemes főnökéhez, *Golessényi Pantaleóhoz* nem rég a következő levelet intézte: „Nagyon Tisztelendő Szerzetfőnök úr! Reguly Antal akademiai tag azon örvendetes hírt hozta meg a magyar akademiának, hogy Nagyon Tisztelt Uraságod, szerzete részéről, ***azon három régi magyar codexet***, melyet eddig a tiszt. ***ferenci szerzet érsekújvári klastromi könyvtára*** őrzött meg az elveszéstől, teljesítve kérésemet, hazafiúi indulattal ***az akademiának felajánlani szíves volt***. Nagyon Tisztelendő Uraságod e c elekedettel nem egyedül azon intézetet kötelezte igaz hálára, melynek könyvtárába régi irodalmunk e becses emlékeit letette, hanem a magyar nyelvtudomány ügyét, s ekép az egész hazát is. Az Ön tiszt. szerzetének fiai közt is vannak kétség kivül férfiak, kik az ily ereklyéket használni tudják: de könyvtáruk félre esvén a magyar tudományos világ középpontjától, azok mindenesetre csak kevesek által fordíttathatnak köz haszonra: míg itt az egész irói karnak szolgálhatván vizsgálati, és a mi fő, összehasonlító vizsgálati tárgyul, ezentúl gyümölcsözőbbekké lehetnek, a szerzet hazafiúi érzésének is hangos emlékeül fognak megőriztetni és felmutattatni. Ennélfogva fogadja N. T. Uraságod, s azon érdemes szerzet, melynek Kegyed oly méltó főnöke, a haza nevében is az akademia szíves köszönetét: s fogadja egyszersmind azon kis könyvgyűjteményt, melyet e láda magában foglal, intézetünk hálája emlékeztető jeléül; ki egyébiránt őszinte tisztelettel vagyok Nagyon Tiszt. Uraságodnak Pest, jan. 21, 1851. lekötelezettje *Gr. Teleki József. m. k.*"



CZUCZOR SZABAD!



Ő CS. K. FELSÉGE f. hó 14-dikén költ legfelsőbb rendelete által a hat évi vártömlöcre itélt, s már harmadik évben fogva lévő, különösen 1850. aprilis óta Kufsteinban szenvedő, egyik fő bajnokát irodalmunknak **CZUCZOR GERGELY**t, a magyar akademia folyamodására, hátralevő fogsága idejétől fölmenteni, s így őt az életnek, az akademiának s a nemzeti tudományosságnak visszaadni méltóztatott!



ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

VIII. FÜZ. MÁJUS 1. 1851.

SZÉKES-FEJÉRVÁR.

SZVORÉNYI JÓZSEFTŐL.

1. §. SZÉKES-FEJÉRVÁR A MAGYAROK BEJÖVETELE ELŐTT.

Fejérvár (Alba-Regia), az őshirü székes város, már a legrégibb időkben virágzó romai gyarmat (colonia), vagy csak nevezetes és népes zsellérhely (municipium) lehetett; különben honnét adjuk okát, hogy Árpád meghóditván e vidékség lakosait, a téres és változatos fekvésü Pannoniában épen e helyet tüzé ki seregeinek megtelepitésére, s egyszersmind saját lakául is *); s hogy sz. István e város alacsony és mocsáros fekvésének, s innét nem legegészségesebb levegőjének ellenére is e helyt választá magának, s utódainak székvárosául, koronáztatási, s temetkezési helyeül. Ezt bizonyitják a legrégibb időkben falainkba beépitett romai mivü s föliratú kövek, melyek itt nagy mennyiségben födöztettek és födöztetnek fel. Ilyen amaz szirttábla, mely Sever és Antonin nevéit mutatja, s jelenleg is a régi Fejérvár romjaiból megőrzött „Budai kapu"-ba falazva látható. E táblán két, nem ugyan romai, hanem az itt élhetett romai alattosok öltözetében metszett szárnyas Genius ábrázoltatik, egyik olajágat, másik kalászokat, a béke, s termékenység jelképeit tartva, s kiterjesztett karokkal, mintegy öröm-repesve emez irat felé:

*) Turóci Chron. P. 2. cap. 3.

Pro. Salute. Impp.
Lep. T. Severi. et. M. AV—
Rel. Antonini. Augg.

Sever és Antonin császárok, tudjuk, hogy Kr.u. a harmadik század utolján, s negyedik elején éltek; minthogy tehát itt üdvöként (pro salute) ily kivánatok (vota) örökíttettek; jele, hogy ez időben Fejérvár romai népség telepe vala. Hogy pedig e kő nem újabb időkben kerülhetett ide, bizonyítja Crispinian*), ki mint Maxim. császárnak Ulászlónkhoz 1491-ben küldött követe már ez emléket — mint irja — Sever és Antonin több emlékeivel együtt itt látta. Ide járul, hogy ugyan e várkapuba falazva egy romai császár képe is fenvagyon. Hasonlót tanúsít ama vörös márványemlék, mely a régi főtemplom területének közepe táján 1784-ben vettetett föl, mely nem az építkezésnél összehányatni szokott keverék, hanem tiszta, erős, eredeti földtől levén környezve, jele, hogy ezen emlék a sz. király által emelt főtemplom építésének alkotmányával annak közepén illetlen maradt. E maradvány a püspöki majorban volt befalazva egész 1815-ig, midőn az, egy szinte márvány sarkophaggal, s egyéb Fejérváron talált régiségekkel felsőbb parancsra a nemzeti muzeumba vitetett át. Ezen emlék felsőbb részén három romai alak látszik, egy nőé, s két magzaté, ezen föliratтal:

D. M.
C. Dignius Secundinus Natione
Raet. V. F. sibi, et Aureliae
Decciae Coniugi et *Munic* — —
Piissimae, et Feminae Rarissimae
Ac Pudicissimae. Cvivs mortem
Dolens per Absentiam mei contigisse
Per culpam Curantium Conqueror.
Vix. An. XXVIII M. X. Dieb. XVIIII.
Et C. Dignio Decorato Fil — — — Ann. XXIV.
Dieb. XVII. Item — — —
Digniae decoratae, et Aureliae Secun-
dianae filiabus.

E síremlék műve az ügyesen metszett különféle virágok s rózsákban, s azon két nemtőben, kik repülve kezeiken csecsemőket

*) In Histor. Imperator.

hordanak, oly jeles vésűre mutat, hogy készitését nem minden ok nélkül August. Caesar idejére, a tudományok s művészetek ez arany korára lehet visszavinni. Ily nálunk talált romai emlékek a mai püspökség hátúlsó kert-falába rakott egyes romai férfiút ábrázoló faragvány, s ugyan ott ama sor-alakzat, melyen két férfi között, két nő szemlélhető. Megemlítendők végül az új megyeház (mert a régi is fenvan még) építésével annak alapárkában 1805-ben talált Traján, s Hadrián — (mely Kr. u. 99—101 év közé esik), Antoninus Pius — (Kr. u. 145. e. körül), s Nerva-féle pénzek (Kr. u. 98—99) stb, melyek arra mutatnak, hogy a keresztyén korszak első százazadaiban e föld lakói romai telepek lehettek, mint kiknél a császári pénzek voltak folyamatban.

Székes-Fejérvárnak egész a romaiakig fölmenő ezen régiségét hasonló okokon építve csakugyan több külső s hazai történetirók egykép állítják, egyedül hajdani nevéről tér el véleményök. Lazius Cimbriánával, Bombardius jezsuita mocsáros köre miatt a régi Antiánával tartja egynek; Moro Istv. szinte jezsuita a hajdani Pannoniai Caesareát hiszi, hogy e helyen feküdt. Legvalószinübb mit magyar régiségeink jeles buvára Schoenwisner hisz, ki a Szombathelyen talált régiségekről irt tudós munkájában (Antiquitatum Sabariensium pag. 40.) Fejérvárt a régi Floriánával tartja egynek, előszámlálván Antoninus útrendéből (Itinerarium Antonini. Edit. Wesselingii) az állomásokat és helyeket, melyeken a romaiak Pannoniában Acinium- vagy Accincumtól (Budától) Sabariáig (Szombathely) átutazni szoktak. Különösen ezen „itinerariumnak“ 263-dik lapja után állítja, mikép ez útban első állomásuk Floriána vala, mely Aciniumtól 30 ezer lépésnyi távolságra esik, s e távolságból következteti ugyan, hogy emez első állomás az útban eső mai Velence lehetett : azonban munkájának 43-dik lapján tüstént után jegyzi „Fateor tamen, nisi mensura haec obstaret Florianam Civitati Albae-Regali, tum ob loci maiorem celebritatem, paremque antiquitatem; tum quia plura isthic Romanorum monumenta reperiuntur.“ S nem is ok nélkül akasztá meg a 30 ezer lépésnyi távolság a tudós férfiut, hahogy a romai lépéseket német mérföldekre tevén át, egyre 3666 lépést számított. De ha egy rendes német mérföldre 4000 kerek számu lépést vett volna, mint ez iskolai kézi számtanunkban nem minden alap nélkül taníttatik, azonnal tisztába

jött volna. Így Vegetius *) a költöző romai seregek rendes útjának azt állítja, ha katonai mérték szerint 20 ezer lépésnyi utat, öt óra alatt teszen meg; 20000 (lépés) pedig 5 (órával)-tel elosztva 4000 lépést ad, mely számításmódot Wesselingiusban maga Schoenvisner dicséri. Most tehát 4000 lépéssel fölosztva ama 30 ezer lépést, mely Floriánának Aecinitumtóli távolságát adja, kijő a 7½ német mérföld, a mennyire csakugyan a mai Fejérvárnak Budátóli távolságát teszszük. Mind ama városunkban fölfedezett romai maradványok, mind Schoenvisner tisztába hozott vélekedésének tekintetéből tehát, nem kételkedhetni, hogy Székes-Fejérvár csakugyan romai város volt, melyben szint amaz Antoninus Itinerariuma szerint a 2-ik sereg (secundae Legionis) és dunai hajóhad (classis navalis danubianae) parancsnoka romai erősségben (fortalitio) lakott. **)

2. §. SZÉKES-FEJÉRVÁR A MAGYAROK BEJÖVETELE UTÁN.

Mik eddig Floriánáról (a mai Fejérvár helyén feküdt romai városról) mondattak, inkább csak véleményen nyugszanak; bizonyosabb, mit hazai történetiróink után a mai Székes-Fejérvár (Stuhl-Weissenburg=Alba-Regalis) eredetéről mondhatni. „Fejérvár (intra Albam-Regalem) és Duna közt — (ír a Névtelen Jegyző 31. l. Schwandt. 48. fej.) Pákoszt hegy mellett, történt a tótoknak — kik akkor e vidéket lakták, — ama gyászos ütközete, melybe Zwatopluk serege megveretett." — Kiknek legyőztével (Turóci szavai Parte 2. cap. 3.) Árpád a többi magyarokkal Noe hegyén ***) ütött Fejérvár közelében tábort; s ez azon hely, melyet Árpád magának Pannoniában először választott; honnét csakugyan Fejérvár (Alba) városa sz. István által, ki töle származott, itt közel alapíttatott." — Öszhangzók ezekkel Kézai ****), Bonfini *****) és Ranzani ****)

*) L. De Re Milit. Rom.

**) L. Funke Real Schul-Lexicon.

***) Noe hegye tehát azon csúcs lehetett, mely Pákozd helysége fölött, vagy pedig mely a fejérvári szöllőkön túl fekszik, s ma is Árpád-hegy, másként Csúcsos-hegy néven ismeretes.

****) „Arpad in loco illo fixit tabernacula, ubi modo Alba Civitas est fundata." pag. 68.

*****) „Arpadus profligatis incolis, traiecto Danubio in monte, cui Noe nomen est, castra posuit, haud procul ab Alba, quam divus Stephanus Hungarorum Rex, hercle sanctissimus, et Arpad genere na-

állításai, mik szerint világos, hogy Fejérvár alapítója sz. István első király vala, ki tudván, hogy e hely a hon-alapító Árpád állandóbb megtelepedésének első helye volt, azt királyi székhelyül, s utódjai koronáztatásának s temetkezésének helyéül választá. A mondottak nyomán nem egészen alaptalan leend a vélemény, miszerint e tért Árpád halálától kezdve, mely a Névtelen Jegyző számítása szerint (52. cap.) Kr. u. a 901. évben történt magyarok szállták meg a szent király által s alatt pedig több polgári s egyházi épületekkel, királyi lak-, s más ritka szépségü s roppant fötemplommal gazdagíttatván, királyi fényre emelkedék.

Nem lesz érdektelen, ha történetinkből Fejérvár (Alba) ezen újabb nevére vonatkozó némely adatokat közlünk.

Bonfini úgy vélekedik, hogy őseleik nevét kivánnák, a magyarok abban örökítni, hogy több városaikat Albának nevezék; mint kik Scytha néptől eredt ázsiai Albánok sarjai *). Különben pedig mi tilt azt mondanunk, hogy e város messze fejérlő roppant fötemploma, s királyi várától nyerte Alba (Fejér) nevét. Regia vagy Regalis melléknevét meg kétség kivül, mint királyi lak-, koronáztatási, s temetkezési hely nyeré a többi Albátóli megkülönböztetés okáért, mint ezt Istvánfi **), s Bizar ***) egykép bizonyítják. — Ide járul a

tus, haud immemor suae gentis, quae ex auspicato in hoc loco consederat, aedificavit." Libr. IX. Dec. 1. pag. 104.

****) „Arpadus inter caeteros Duces pervenit ad montem, qui tunc Noe appellabatur, in qua Hungariae parte suarum copiarum, suaeque habitationis sibi locum elegit. Ibi interiectis postea temporibus Beatus Stephanus Hungarorum primus huius nominis Rex, qui ex genere defluxit Arpadi, Albam urbem condidit." Ranzanus Indice VII. pag. 349.

*) „Sed cur tot Albas Ungaria dixerit, non solum enim hanc Albam-Regalem, sed et Albam-Graecam ad Taurinum, et Albam-Juliam in Dacia apud Transilvanos [habet]. Hoc nomine non immerito — ut mea fert opinio — tantopere delectantur Ungari, namque ab Unnis, Unni a Leucis, seu Albanis asiaticis, qui a Scythis orti sunt [si Procopio Graeco scriptori credimus] originem duxerunt, et ut maiorum nomina servarent, quas aedificarunt urbes, ab eis nominare voluerunt." Bonf. Dec. I. L. 1. pag. 18.

**) „Haec autem Alba duplici ratione Regia vel Regalis appellata est; tum quod in ea prisci Reges Pannoniae sacro diademate cingebantur, et cum vita functi fuerunt, sepulturae quoque honorem accipiebant; tum vero ad differentiam inferioris alterius Albae, quae ad Istrum Savumque confluentes posita ab antiquis Taurunum, nunc a Germanis

Bombardiustól fölhozott ok is, miszerint a királyok nem csak lakni, hanem kormányra lépni, s kormányozni is itt szoktak. Innen a magyar *Székes* (Fejérvár), s német *Stuhl* (Weissenburg) mellékletek is. — Egyébiránt hogy Alba-hoz a *Regalis* melléklet már a XI-dik században kezdett kapcsoltatni, az itt kelt oklevelekből eléggé kitetszik. Így gr. Széchenyiek levéltárában a 13-dik számú régi kéziratból kitetszik, hogy „Sz. István 1000-dik eszt. Fejérváron pénzt veretett ezen föliratlal: „Regia civitas“ mint erre a fejérvári szőllőhegyek éjszaki szomszédságában fekvő, s ma is *Pénzverő* néven ismert mély völgy is emlékeztet. Világosabb lesz ez amaz oklevél vég szavaiból, melynek erejénél fogva Radó nádor, az 1057-ben Székes-Fejérváron tartott országgyűlés folytában királyi jóváhagyás mellett javainak részét elajándékozá. „Actum (így végződik az okirat) in Alba-Regia in congregatione regni 2. nonas Junii, Indict. 10, Regni nostri 12-o Anno, Incarnation. Dom. 1057.“ (L. Koller Episc. Quinque Ecclesiens. T. I. pag. 153.).

3. §. A RÉGI FEJÉRVÁR FEKVÉSE, S TERJEDELME.

E város régi fekvését Istvánfi így írja le: „Albana urbs in locis limosis palustribusque sita, duabus utrinque paludibus incertae altitudinis, equiti pariter ac pediti inviis cingitur, quorum uni Soos-tó, quae orientalior est (egy része ma is fenvan, s a fejérváriaknak vadrécét és szárcsát szolgáltat, de halat benne soha nem láthattam); alteri Ingovano (=ingovány) nomen est: quae ambae ex fluvio Sarvizio aeque palustri ac coenoso, carectisque et arundinetis impedito (qui a Balatone lacu, quem fluvius Sala efficit, prorumpens, prope Batam oppidum Danubio miscetur) occultis, et subterraneis quibusdam meatibus ortum ducere, ac in latis cavarum vallium spatiis perpetuo stagnare creduntur.“ Istvánfi Lib. I.

„Haec urbs — így szól ugyan ő — Budae, ac Strigonio collata trianguli formam reddit, pari fere intervallo ac loci celebritate,

---

Graeca, atque ab Hungaris Nándor-Alba, a Thracibus Belgradum vocari solet.“ Istvánfi L. I.

***) „Ea urbs ob id Regalis cognomentum tulit, quod ibi perantiquo, solemnique Gentis ritu, novi Reges coronarentur, ac eodem in templo Priscorum Regum sepulchra, cum rerum gestarum titulis viserentur.“ Bizarus de bello Pannonico pag. 635.

duas illas alluente Danubio, hanc perpetuis paludibus — quas Sárvizius flumen coenosum nec rippis coercitum e Balatone profluens, et isthic late stagnans efficit — mirabili naturae munimine praecingentibus. Ab urbe tres aggeres admodum lati sese extendunt, quibus templa, ac publici, privatique iuris aedificia, et suburbanae domus, horti irrigui, et prata intercedunt, frequentiore in iis, quam in urbe civium et variorum hominum concursu, habitationeque. Urbem interiorem, ubi templum maius, in quo Reges diademate insigniri ac morte obita sepeliri consveverant, murus haud invalidus, et fossa profunda perpetuis e palude aquis plena, satis munitam reddunt" *).

Stella János is egyezőleg szól, ki 1543. honunk több városainak török általi ostromát maga látta, s testvéreinek levelében megirta. Különösen Fejérvárunk fekvése s ostromlásáról 3-dik levelében ezt irja: „Turcae demoliti arcem Tatam, retro iter flectentes Albam obsederunt; quae ideo nomen Regalis habet, quod ibi Reges Hungariae inaugurari, et sepulcris condi solent. Urbecula ipsa exigua undequaque cincta altissima, et latissima palude, praeter unam atque alteram, aut ad summum tres vias, quae per eminentiores vel natura vel opere excitatos aggeres in oppidum ducebant (a régi Fejérvár rajzát mutató ama háromféle emlékpénzen, s az ezek egyikéről **) másolt rajzon, melyet a magyar tudós társaságnak küldöttem be, csak két bejárás látható t. i. a budai kapun éjszakról, és a palotai kapun dél-nyugatról); per has solas facultas dabatur oppugnandi. Et erant hae viae, quam ipsa urbs aedificiis frequentiores." —

Tudós Praynk végül, hogy e város iránt háláját tanúsítsa, mely őt midőn Zsigmond történetét irá szíves vendégszeretettel látta s gyámolta ügyekezetében: Fejérvár régi fekvését Évkönyveibe szőtte, megjavítva Istvánfi és Stella fenn idéztem véleményeit, a város mocsárait illetőleg: „Hoc loco — ugymond — haud abs re Annalium me facturum arbitror, si cuiusmodi ea urbs, quae Regum nostrorum inauguratione et tumulo inde ab Regni exordio consecrata est, olim fuerit, breviter explicaro. Lacui innatat (t. i. Alba) cui *Ingovano* (Ingovány) nomen, nequaquam — ut Istvánfio visum est — caenoso ac pa-

*) Istvánfi Lib. 15. p. 165.
**) Mely t. i. 1688-ban veretett.

lustri, sed ex rivulis, quos vicini montes ubere vena profundunt maximam partem ita conflato, ut et iugi cursu coelum mirifice temperet, et piscium caeterarumque rerum, quae vitae humanae opportuna sunt, feracissimus sit. Tribus olim latis aggeribus, fossis, vallisque clausa praestantissimi operis aedes cum sacras, tum profanas Regum munificentia ditatas complectebatur.

Ambitu ita vasto porrecta, ut caeteras Hungariae nullo negotio antecelleret. Praeter castrum (a belváros ma is várnak mondatik) quod Reges et Sacerdotum collegia praecipue colebant, urbs extramuros (ma *külváros*, latinul: urbs extramoenialis) dicta, in meridiem vergens, et insulam Sancti Regis Stephani — quam ab adscititia gente Rascianorum (Rác-város) hodie appellari impatienter fero — complexa; conficio id — folytatja Pray — ex duobus Diplomatibus. Prius Stephani V. est de anno 1272-o, quod inter caetera sic habet: quod cum ad salutandam Ecclesiam sancti Regis, quae est extra muros Castri Albensis — — accessisemus, vidimus, et referente Fratre Pontio — — Magistro Domorum Hospitalis S. Joannis Baptistae Jerosolymitani, intelleximus, quod homines, qui in territorio eiusdem Insulae commorabantur — — — &c. — Alterum Alberti Regis de anno 1438, in quo haec lego: Quemadmodum fidelis noster Jacobus Litteratus inhabitator Insulae S. Regis Stephani extra muros Castri Albensis, suo ac universorum populorum hospitum et inhabitatorum — — in Insula residentium nominibus exhibuit nobis &c ad paludem, quae a sale nomen habet (Sóstó) patentissimo spacio porrigebatur. Ab hac *Nova Villa*, tum nomine quidem, non re discreta *Nova Civitas* (ma is Új-város), qua orientem et septemtrionem urbs spectat, in longum ac latum duo pene stadia (egy stadium=100 öl, vagy 600 láb ó-görög mértékben) ex aequo diffusae, una tamen communione iuris et praerogativa Magistratuum Urbs, quemadmodum ex publicis instrumentis compertum habeo — Literae Contractum venditionis, qua praepositus Albensis domum emit, continentes de anno 1471 ita habent: Nos Valentinus Németh dictus (választott) Judex, Gallus Nyerges, Mathias Várdai, Emericus Ecsky, Adrianus Kányai, Emericus Preu, Joannes Szakállos, Franciscus Carnifex (Mészáros) de *Castro*, Stephanus Kerekes, Mathias Csabai de *Civitati exteriori* (seu extra muros), Gregorius Kövágó, Benedictus Gáborián de *Nova Villa* et Blasius Melegg de *Nova Civitate* duodecim Jurati cives Civitatis Alba-Regalis, — — Et literae de

anno 1478 perinde: Nos Fabianus Korhy Judex, Gallus Nyerges, Florianus de Kánya, Franciscus Carnifex, Demetrius Zachy, Georgius Ispán, Nicolaus Borsos et Michael Londy de *Castro*; Stephanus Kerekes, Laurentius Litteratus de *exteriori civitate*, et Georgius Kővágó, Thomas Litteratus de *Nova Villa*, et Gallus Csapó de *Nova Civitate* duodecim Jur. civis ac Consules Albae-Regalis (Ex man. script. Hevenesi sub D) : I.; ut adeo nihil mirum sit, et Regni olim conventibus, et Regum cum res secundae erant hospitio, tum frequentatione exterorum Principum celebratam fuisse" *).

Honunk ezen egyik legjelesebb történetirójának a régi Fejérvár fekvése, terjedelme, s felosztásáról adott eme leirása megegyez amaz emlékpénzi képnyomattal, melyet Nagy Leopold 1688-ki pünkösdhava 9—10-nek emlékére, midőn t. i. Sz. Fejérvárt a töröktől visszanyeré, veretett. — Ezen emlékpénz 1807-ben Simonyi Pál sz. fejérvári kanonok kezén is megfordult, mint ezt az 1817-ki egyházi törvényes látogatás Actáiban, — melyeket ő szerkesztett — maga vallja. Ki volt ekkori birtokosa, s hová lőn később, nem tudtam rá jöni. Látható volt egyik lapján a trónban ülő fejedelem (N. Leopold), nevével, s eme német körirattal; „Dein Stuhl soll bestehen ewig;" — másik oldalán pedig az akkori Fejérvár képét mutatja külvárosai s kapuival, a régi királyi lakkal és templomaival. De sokkal világosabban adja a régi Fejérvár képét a város tanácstermében függő ama rajz, melynek homlokzatán e város címere (három torony, nyilt kapuval alant) látható két nemtőtől tartva ezen fölirattal: „Alba-Regalis," két oldalt pedig két sas foglal helyet, ugyan eme nevet egyik magyarúl, másik németül hordván csőrében. Alább két oldalvást az 1688-tól 1735-ig élt birák, s tanácsnokok nevei láthatók. Egészen lent végül a város jelesebb épületei betűjegyek alatt magyarázvák. És ugyan: A.) a belsővárost, vagy is tulajdonképi várat jegyzi, B.) a Bold. Szüz ama roppant templomát mutatja, melyről alább lesz szó. Nem árt azonban róla itt is megjegyezni, mikép a templom homloka e képen nyugatnak, sanctuariuma meg keletnek tekint **), nem nyúlván egész a bástyákra, ki;

*) Lásd Annal. Regn. Hung. II. pag. 319.

**) Hibásan áll tehát a fenn említett kép-másolaton ~~homlokzatával keletn~~ek fordítva, mi mind az itt, mind alább idézendő történeti adatokkal összeütközik.

mi arra látszik mutatni, hogy e rajz eredetie Corvin Mátyás ideje előtti; kiről az egykorú irók után tudjuk, miszerint e templom sanctuariumát nagyítni akarván a csaknem tövében eső védfalakat megbontatá; mi még is e képen észre nem vehető, ha csak már akkor, midőn e rajz készült, a törökök által be nem rakatott. E rajz tehát alkalmasint azon emlékpénzről másoltatott, melyet Rudolf császár 1601. septemb. 20-nak, mint Fejérvár visszavétele emléknapjának örökítésére veretett *). Bizonyítja ezt Oertel, Francfurtban 1665-ben megjelent Krónikájának 294-ik lapja is, hol a rajz hasonmása Sz. Fejérvárt 1601-ből, midőn Mercurián által a töröktől visszavétetett — ábrázolva adja. — Különben a rajz után az említett templom ottan foglalt helyet, hol ma a piac és püspöki lak déli oldala kelet felé benyúl.

C.) Továbbá a régi királyi lakot mutatja ki, mely körülbelül a mai katona-laktanya helyén terüle el.

D.) alatt délről a rác-város terül, melyet Pray inkább „Szent István Szigetének" kivánt több oklevél után neveztetni. — E.) alatt jelöltetik „Sziget-város." — F.) alatt német szókkal „Bemoost-Stadt" látható. -- G.) Alatt a kelet- és délre fekvő alsó külvárosok. — H.) alatt a palotai kapu; minek azonban az egész város fekvése ellent mond, s a rajz utáni egész tájékozást összetévesztetné, s helyesen I.) alatt állna jól, melylyel mégis a ma is fenálló budai kapu jelöltetik. — K.) alatt köröskörül több összefolyó tavak. — L.) végül a Sárvizet jegyzi.

A Bold. Szüz templomán kivül több egyházak is jegyezvék még ki eme rajzolaton, majd kolostorral, majd a nélkül is; mint ezt csakugyan több irók, s az itt véghez ment koronáztatások actái után kimutathatni, melyek több egyházakról tesznek emlékezést. Ilyen a.) Sz. Péter temploma, melyet hogy Erzsébet Nagy Lajos neje társas káptalannal együtt alapíta, s IV-ik Béla — ki abban szokáson kivül megkoronáztatott — fölszenteltete, eléadja Turóci (14. lap). Későbbi fejedelmeink is ebben üték föl koronáztatásuk után az arany sarkantyús vitézeket **).

E templom a mai bel-város nyugati szélén, s a fő egyháztól mintegy 200 lépésnyire feküdt b.) A Szent Miklós temploma, mely a

*) L. Pray Diss. de Dextera §. IX. pag. 50.
**) L. Velius de bello pannonico pag. 38.

várfalakon kivül kisprépostság, s parochia vala, szinte káptalannal. Ez, hagyomány s a kérdéses rajz szerint is a mai katonai növelde előtti dombon állhatott, hol csakugyan ma is akadni romokra. — c.) A Johanníták vagy is Rhodusi keresztesek temploma s kolostora (Eccles. et Hospitale S. Joannis Bapt. Hierosolymitani seu Cruciferorum Rhodiorum *a Sto Stephano de Alba* nuncupatum). E templomot Martirius esztergami érsek kezdé építtetni, de 1161-ben belé halván, tervét csak félig viheté. Hedvig, II-ik Gejsa neje folytatá, s csak fia III-ik Béla fejezheté be, különféle birtokokkal látván el a kolostort *). E templom a Rác-városban, vagy mint Pray nevezni szereti — Sz. István szigetén — álla. Továbbá d.) Sz. Márton temploma, mely a Buda felé terjedett külvárosban feküdt, hol 1527-ben I. Ferdinánd egy közel álló dombon esküjét letevé, s kardjával a világ négy részére vágott **). e.) Sz. Imre temploma, melyet Euphrosina III-ik Béla anyja mindjárt a kir. lak mellett emeltetett, mint ez a rajzon is tisztán kivehető — „In hoc aediculo — ugy mond Velius (de bello pannon. lib. 2.) — Dux S. Emericus natus esse perhibetur, dein nomini eius, postquam esset divorum in numerum arrogatus, dedicata.“ — Erzsébet királynénak Budán 1380-diki april 6-án tett végrendeletében meg ez áll: „Item altari B. Ducis Emerici de Alba-Regali villam nostram *Bedd* nuncupatam Regnalem immobiliter per nostras manus constructam donavimus.“ — Saját kolostoraikkal birtak még Sz. Fejérvárott az Augustinianusok, Dominikánusok, Apácák stb, mint a többször érdeklett rajzon templomaik, s kolostoraik csakugyan láthatók; de hogy melyik, melyik szerzethez tartozott, ma már hagyományok nyomán csak vélekedni lehet; melyek különösen az apácákét a mai Jancsár-kút ***) környékére teszik. És ezeket lehete a régi Fejérvár fekvése s templomairól összejegyezgetni ama rajzolat után, mely némely öregebbek állítása szerint azon pénzről másoltaték, melyet Nagy Ignác első fejérvári püspök Rómából kapván, a városnak ajándékozott, honnét fensőbb rendeletre a nemzeti muzeumnak küldetett át, holmint hiszem — ma is őriztetik.

---

*) L. erről szóló oklevelét Schmitthnél „De Episc. Agriens. Tom. I. pag. 101. és Katona Hist. Crit. T. 6. p. 165.

**) L. Velius de bello pannon. pag. 187.

***) Tehát a mai Rác-város déli szegletére esik.

4. §. FEJÉRVÁR RÉGI TEMPLOMAI.

A BOLD. SZŰZ TEMPLOMA, ENNEK ALAPITÓJA S ALKOTÁSA.

Hogy ezen roppant nagyságú, királyi fényű, s temérdek kincsekkel gazdag főtemplomot Sz. Fejérváron a Bold. Szűz tiszteletére Sz. István építteté; mind a hazai, mind a külső történetirók összhangzólag bizonyítják. Így Chartuic püspök sz. Istvánnak Kálmán királyhoz irt életrajzában, e főtemplomról, melyet saját személyében meglátogathata; ezeket jegyzi meg: „In ipsa regalis sedis civitate, quae dicitur Alba, sub laude et titulo ejusdem virginis (nempe: B. Mar. Virg.) perpetuo famosam, et grandem Basilicam opere mirifico, celaturis in chori pariete distinctis, pavimento tabulis marmoreis strato construere coepit (nempe S. Stephanus).“ Libr. Cap. 3. — Bonfini hasonlag szól: „Ut S. Stephanus Beat. M. Virginem Hungaris semper propitiam redderet, celeberrimam in Alba-Regali Basilicam dicavit, ubi Regum corpora reconduntur, ibique ex instituto creati Reges diadema suscipiunt. Opus est mirabili sumtu, incrustationibus marmoreis renitens, ubi pavimenta tesselata cernere est, magnificas columnas, aras iconibus ac tabulis nonnullas mirum in modum exornatas ex purissimo auro, argentoque conflatas; item sacella regia ac monumenta pleraque in mausolaeorum speciem. Praeterea signa sunt quaedam, et tabellae lapidibus et gemmis exsculptae, quin et supra mensam Christi acuminata testudo (boltozat, mennyezet) insano lapillorum, et auri sumtu elaborata.“ Decad. 2. L. 1. pag. 140. — A külsők közöl elég legyen Mesnil Lajost idéznünk, ki így in kérdéses tárgyunkban: „in ipsa regiae sedis civitate quam Albam vocant, in eiusdem Virginis honorem insignem Basilicam condidit, celatis auro chori parietibus, et pavimento marmore strato.“ Tom. 4. Doctr. Eccl. Discipl.

5. A FŐTEMPLOM FEKVÉSE.

Ezen nagyszerű főtemplom — mennyire földből kiásott számos romjai mutatják — fekvési tájvonalát illetőleg csaknem megegyezett a mai főtemploméval, homlokzattal nyugatra tekintvén, s körülbelül egész addig nyúlván, hol hajdan a piaci kút állt, dereka

pedig, vagy is hajója kelet felé terjedt, és ugyan bal felével a mai püspökség udvarára, ennek kerítésétől mintegy 25 lépésnyire nyúlt be, mint ezt a püspöki lak építésének alkalmával (1800.) a feltünt alapfalaktól fölhíva Simonyi kanonok megméré, s a fölebb idézett 1817-ki visitatióban megjegyzé; — jobb oldala pedig ugyanazon püspöki kerítéstől fogva a vele párvonalosan menő utcába szinte 25 lépésre esett ki, miről akkor győződtek meg, midőn a piacon volt kúttól egyenes vonalban egész a bástya alatt folyó csatornáig vízvezetőt húztak. Hosszát a templom szélessége 50 közönséges lépésnyire terjedt. — Mindkét oldalfalával több kápolnák vagy királyi mausolaeumok álltak kapcsolatban; közölök mégis legjelesb vala Corv. Mátyás és Nagy Lajos kápolnája; és ugyan amaz a bal szárnyán állva, a püspöki udvaron levő kúttól a templom hosszában kelet felé nyúlt el, s még Nagy Ignác első fejérvári püspök korában ennek haláláig (1777—1789.) udvari kápolnaul (hol azonban teljes fényü püspöki szertartások is gyakoroltattak), s egyszersmind a német község ajtatosságának helyéül szolgála, — még nem az idő enyésztő hatalma által megrongálva omladozni kezdvén, a következett Milassin püspök alatt előbb magtárul szolgálva, később lerontatva kövei nagy része az épülő püspöki lakhoz használtattak föl. — Nagy Lajos kápolnája meg (Bonfini bizonyítása szerint pag. 284.) jobb szárnyát foglalá s „exstitit sumtuosissimum, in quo Maria ejusdem (Lud. Magni) filia, dum vidisset se a Carolo Parvo Regno, a patre sibi haereditate relicto inique spoliari, tumulum patris suppliciter amplexata et amare conquesta est.“ Turóci is megjegyzi ugyan ezt P. 3. Cap. 7. pag. 209. l. Schwandtnernál. A sanctuarium kelet felé terjedt egész a védfalakig, úgy hogy midőn Corvin Mátyás magának s atyjának mausoleumot építendő az előbbi főoltárnál nagyobbszerűt akarna alapítani, a védfalat is kénytelen volt megbontatni, mely Tubero bizonyítása szerint *) csak ugyan Corvin halála után még

*) Alemannus [Maximilianus] Albensibus fuga ducum percussis [sunt enim omnes opifices et mercatores] absque ulla oppugnatione ferme urbem cepit, Jacobo Scytha [Istvánfi Jacobus Siculusnak nevezi, s egyszersmind leirja a tusát, melybe Fejérvár bevétele Maximiliánnak került] qui ab Hungaris transfugit, muros, quorum situs satis peritus erat, ab ea parte adgrediente, qua hi a Rege Mathia Corvino demoliti erant. Aperuerat autem Mathias aliquantulum muros, dum templum divae Virginis muris ipsis urbis admotum, auget, lo-

1490-ben is, midőn Maximilian császár Fejérvárt megszállá, nyitva vala. E megbontott védfal — mint a hagyományokból kiokoskodhatni — aztán nem is lön többé beépítve. Eme sanctuarium fekvéséről még világosabban győződtek meg azon romokból, melyek ott, hol a mai püspökség fundusa végződik, az útcán 1815-ben fölásattak. Hogy mind e mellett is maga a főtemplom a vár közepeig beterült, világosan bizonyítja Turóci Krónikája *). Ezt látszik igazolni ama három gránit oszlop is, melyek 1790-ben a piac közepén különböző helyeken — alkalmasint nem minden jelentés nélkül — leásva valának, különösen egyik közőlök a ferenciek mai sekrestyéjének szegletétől mintegy 10 lépésnyire esvén. Ez oszlopoknak egyike ketté osztva ma a püspöki udvaron áll beásva; másiknak darabja a budai kapu melletti ház szegletén áll, azt a kocsitengelyektől védő, másik darabja a városházba van befalazva; a harmadik oszlop egészen fenmaradt, de ez évben új alakot nyerve, a nagy vásártéren lámpaoszlopúl fog rövideden fölállíttatni.—Általános hagyomány él pedig, hogy e három oszlop ama főtemplomi szószékek oszlopai valának, minthogy három ily szószéke lett volna a Bold. Szüz roppant templomának. — S ha már mind ezen hagyományoknak valami nyomatékot adhatni — jegyzi meg Bombardius in Topogr. Mag. Reg. Hung. p. 241. — úgy körülbelül 100 mérnöki lépés hosszúnak kellett ezen főtemplomnak lennie.

6. §. A RÉGI FŐTEMPLOM DÍSZSZEREI S DRÁGASÁGAI.

Mennyi s mily drága szerekkel látta el eme főtemplomot az alapító sz. király, s más ajtatos utódainak buzgósága, mind honi, mind külső történetiróink bőven följegyzették. És ugyan Chartuic ezeket irá föl: „Innumerabilia — úgy mond — palliorum et paramentorum genera, tabulas circa altaria plures auro purissimo fabricatas, lapidum series pretiosorum in se continentes, ciborium (ma tabernaculum) arte mirabili supra mensam Christi erectum, cameram omni genere vasorum cristallinorum, onychinorum, aureorum,

cumque sepulturae suae ampliorem reddit. Lib. 3. §. 8. apud Schwandt. — Ugyan ily értelemben ír Ranzani Péter is.

*) Albam Regalem altum de lapide templum in medio decorat. Part. 2. Cap. 7.

argenteorum pleniter refertam." — Nem különben emlékeznek sz. Istvánnak e templomra fordított kincsadományairól többi nevesebb iróink mint Turóci, Bonfini, Ranzani és egyebek, kik egy uttal fölfedik a forrást, honnét szállottak eme roppant kincsek a Bold. Szüz főegyházára, t. i. a meghódoltatott erdélyi Gyula, és bolgár Keán elfoglalt drágaságaiból; miről különösön így emlékezik Turóci (Chron. part. 2. Cap. 30.) „Ex hac itaque gaza multiplici S. Rex Stephanus plurimum locupletatus albensem basilicam, quam ipse fundaverat, aureis altaribus, crucibus quoque, et calicibus, indumentis etiam pontificalibus contextis auro purissimo, et lapidibus pretiosissimis ditavit, vasa quoque ministratoria, et caetera utensilia eidem basilicae necessaria, nec non et aliis ecclesiis regali donavit largitate." Legemlékezetesb még is ama két miséző díszruha (rationale v., planeta), melyeknek szegélye külön külön 74 pondo súlylyal bírt Bonfin 70 pondonyi tiszta aranynak állítja (egy pondo Calepinus szerint=12 lat, tehát egy egy ilyen díszöltönynek csak szegélye 840 latnyi, azaz 70 fontnyi súlyu volt) melynek emelése, ide tudva a többi püspöki miséző díszszereket is, valóban nem mindennapi izmokat igénylett.—Megjegyzendő mit Dezericky (Lib. 5. Part. 4. sub C.) ezen Rationaléról szóltában ir: „Rationale, alias pectorale, sic appellatur gemma illa, quae in pontificali celebratione ponitur pendens ante pectus Episcopi, ita ut fibulam pluvialis cooperiat." Bonfin továbbá a főtemplom díszszereiről imigyen értekezik (Dec. II. Lib. I. Pag. 140.) „Ne varia quidem genera vasorum desunt, multa cristallina, pleraque myrrhina, onychina, multa ex porphrite, et alabastro, complura gemmata, nonnulla, in quibus nil auro et argento intueri vilius licet. Hostilis praeda (a Gyula et Ceano obtenta) non in usum humanum, sed divinum a Stephano conversa; aurum et argentum cum gemmis in cruces, calices, phialas, et vestimenta pontificia erogatum. Et Basilicae praesertim Albensi donativa duo dicavit, quae Rationalia appellant; horum utriusque oram cernere erat a 70 obrisi pondo sane constantem, ubi lapilli late discintillabant. Quae cum Benedictus Pontifex Maximus spectasset *), eo donanda privilegio censuit, ut quicunque in sacris faciendis his uteretur, coronandi Regis Hungariae integram potestatem sibi inesse sentiret." Hason értelményben szól Ranzani is (in Epitome Rer. Hung.

*) T. i. tekintetbe vette volna.

Indic. 8.) „Ex thesauris autem, qui fuerant illi (nempe Ceano) pretiosissimi, maximam partem dedit ecclesiis, quas ipse (Stephanus) in diversis regni sui locis magnifice condiderat, splendideque exornaverat. Inter caeteras vero ecclesias, Albensem longe pluribus, et magis eximiis potioribusque dotavit muneribus, propterea, quod ante eiusce victoriam in illius consecrari fecerat honorem, quam constat esse sanctorum Beatissimam." Vetélkedék Istvánnal a Bold. Szűz templomának gazdagításában neje Gizela is, ki azt Turóci bizonyitása szerint (Chron. Part. 2. cap. 30.) „aureis crucibus, fusoriis, tabulis, calicibus, gemmis et ornamentis ultra modum ditavit." Sőt ma is fön van még az ország kincsei közt (?) szent István köpenye, mely a vallásos királyné remek kézmive, s mely általa szinte a Boldogságos Szűz templomának lön ajándékozva; ez Révai megjegyzése szerint (de corona Hungariae) nem annyira régisége s értékeért, mint vallásos ahitatot lehelő képhimzeteiért méltó álmélatra.

Láthatni pedig az égszin selyem fölepzeten egyfelül a mennyei trónt az isteni felséggel, s valamennyi apostolokkal; más részről Krisztus győzelmét a keresztçn, mind aranyból szőve. A köpeny hátulján, mintegy az öv alatt köröskörül e szavak állanak: Indictione XIII. a Stephano rege et Gisela regina casula haec operata, et data ecclesiae S. Mariae sitae in civitate Albensi. — A vállapoczkák között Krisztus képénél ezek olvashatók: Hostibus en Christus prostratis emicat alte. A jobb vállon a B. Szűz képénél: Emicat in coelo sanctae Genitricis imago. A bal vállon sz. János evangelista képénél: Dat summo regi famulatum concio coeli. A hátulján legfelül: Sessio regnantem notat et Christum dominantem. A nyak körül a feszület bal részén: O spes certa salutis! A feszület jobb részén ezen nagy betük állanak: RR. E. T. O. B. V. M. B. R. A., mely betük értemenye ma előttünk rejtvény; némelyek még is találgatva igy magyarázzák: Regina Romanae Ecclesiae, Totiusque Olympi Beata Virgo Maria Bellicosi Regni Advocata; vagy pedig a körülmények szerint ekképen: Rex Regum Est Triumphator Orbis Benedictus, Virgo Maria Beata Regina Angelorum. Hasonló buzgósággal igyekeztek a főtemplom diszesbitésében a sz. király ajtatósb utódjai is, kik majd koronáztatásuk, majd győzelmeik alkalmával hálájokat istennek e templom diszitésében is kivánák tanúsitani. —

Sokba telnék mind elszámlálni; csak a tetemesb buzgalmakat kivántam e helyt följegyezni.

Senki sem gazdagítá drágább kincscsel e Basilikát, mint a szentségben dicső elődjét Istvánt követő első (szent) László királyunk, ki (mint a római synodusnak leirója mondja) „Anno 1083. impetrato decreto, ut corpora eorum, qui Pannoniam fidei praedicatione rigaverunt, quorum primi et praecipui erant S. Stephanus et Emericus, deberent summo honore venerari, et dignis sedibus collocari; illico sanctus hic eorum Pronepos habito (irja Bonfin Libr. 1. Dec. 2. pag 145.) Optimatum, Antistitumque conventu, exactoque tridui ieiunio, sancta haec corpora miraculis corruscantia, venerabundus levavit, mediae arae in Albensi Basilica imposuit, saceHoque elaboratissimo donavit: ex invento autem in tumulis eorum thesauro, divae Virginis aram instauravit.“ Így 1278-ban Kun László is, midőn a cseheket meggyőzvén hadi szerdékével haza tért, hálákat adva istennek: „ut (Kéza Simon szavai) in memoriam redeat regis Ladislai tam gloriosa triumphalisque victoria, in opprobrium, sempiternumque dedecus Bohemorum, Polonorum, Moravorumque scuta et vexilla in Albensi Ecclesia, sede regni ac solio, in pariete suspensa in aeternum perseverant.“

Hogy továbbá 1320-ban Károly Robert a kérdéses Basilikát, mely már repedezni kezdett, kijavíttatá, cin tető alá veteté, s új boltozatokkal és oszlopzatokkal ékesítteté, több hazai irók említik. „Eodem (így szól Turóci Krónik. II. rész. 91. fejezet.) anno 1318. Ecclesiam B. Virginis Albensem, quae frequenter incendio vastabatur, incepit Rex plumbeis tegumentis, et cum gloriosa testudine decorare, insuper etiam columnis firmissimis stabilire.

Nagy Lajos pedig nagy költséggel emelt kápolnával nevelé e templom érdekét; melyről így ír Pray: „Vulgata — úgy mond — mortis Ludovici fama, adeo moerore et stupore Hungariam defixit, ut caeteros quidem Reges luxisse, cum hoc ipso funere elata esse videretur. Corpus Albam deductum inter uberrimas promiscue concurrentium lacrymas, ac lugubres populi vociferationes in *sacello*, quod *pone Basilicam Deiparae Virginis sumtuosissimum ad dextrum latus* (teste Bonfinio pag. 284.) *extruxerat*, honorificentissimis iuxta ac tristissimis exequiis conditum *). Másnál ismét: „Se-

*) Lib. 3. Annal. ad ann. Chr. 1382. pag. 156.

pultus est in urbe Alba Regali in Capella, quam ipse in latere Ecclesiae B. V. collegiatae construxit; sed postea eius coniux Regina Elisabetha ipsam dotavit 16-a eiusdem mensis septembris Anno 1382" *). Végül: „Honestissimo sacerdotum collegio sacellum hoc magnificentissime donatum Regina Elisabetha decorasse dicitur, qui Ludovici manibus quotidie operarentur **).

Még is Corvin Mátyás vala, ki a fejérvári főtemplom fényesbítése körül bőkezűségben elődjeit fölmúlni törekvék; kiről az egykorú Bizár Péter ezeket jegyzi föl „Auget Basilicam Albensem divus Mathias opere superbissimo, tanto videlicet erecto artificio, atque aedificii pulchritudine, ut non satis illud semel et iterum cum admiratione vidisset ***). Dignum profecto, quod quibusvis totius orbis Basilicis possit iure conferri. Statuit in eodem condere pari opere sepulchrum ubi mortuus sepeliatur" ****).

Hasonló álmélattal kiált föl a Mátyással szinte egykorú Bonfin is: „Sed quis ea pro dignitate referre poterit, quae ad Regalem Albam in Divae Genitricis Basilica moliebatur Mathias? ubi sacrorum sunt monumenta Regum; totam enim non modo restaurare, sed multo praestantiorem efficere conabatur; et praestitisset eximius ille Princeps, si mors immatura eum non e medio sustulisset. Magnam inprimis aram longe pristina laxiorem fundare adortus est, ut hic sibi Patrique mausoleum constitueret. Huc etiam Elisabethae parentis pientissimae corpus, non multo ante vita defunctae, transtulit, ut Parentibus hic et fratri, sibique sacellum dicaret, opus artificiosae testudinis, ac eminentissimae e quadro-lapide inchoatum, quod in convexa abside iam consurgere coeperat, totque circum fornicibus obstructum est, ut acerrimum quodque superet ingenium, et quandoquidem in palude situm est, altissima habet iacta fundamenta. Tam insanum igitur molitur aedificium, ut hoc duntaxat uno caetera superiorum regum opera obscurare videatur" *****).

---

*) Joannes Archi-Diaconus Küküllőiensis apud Thuroc.

**) Bonfin. Dec. 2. Lib. 10. pag. 276.

***) T. I. Bizar.

****) Schwand. pag. 330.

*****) Bonfin. Dec. 4. Lib. 7. pag. 496.

Sokan vannak éltesbjeink között, kik ezen kápolnát, a főtemplom utólsó maradvány-részét, még csodálhaták. Mint különös jelességét emlegetik e kápolnának: *Corvin Mátyás címerét.* Volt pedig ez egy kőből metszett holló, gyűrűt tartva csőrében, s a boltozat közép téglájából vas rudon csüngvén le. E rúd úgy vala a boltozatba építve, hogy kétség sem lehet a szemtanúk bizonyításaként, mikép az a kápolna eredeti fölállásakor falaztaték oda. Élnek még, kik a kápolna lebontásakor (melynek anyaga a püspöklak épületéhez használtaték föl, és csakugyan e célból rontaték is le) tudományos ügyszeretet s aggodalommal kérék a dolgozó kőmíveseket, hogy ovatosan, s lehető épségben vennék le a becses emléket: de hiában, mert részint tudatlanság, részint vigyázatlanságból történt, hogy — mint ők állíták — a bolttal együtt lezuhanván darabokra tört. Mely állításuknak csalfasága azonban később világosságra jött. Ugyan is megtalálá azt türhető épségben P** a fölhányt romok közt, s házához vitetvén, később Radvány Endre csanádi kanonoknak ajándékozá el, kinek halálával nem tudni hova lőn. Megjegyzendő végül, hogy e kápolna 1800-ban rontaték le végkép, azonban csak a föld fölepeig, s így alapköveit maig is föld fedi, melyek egyenes vonalban ott lennének föltalálhatók, hol a püspöki lak falai délfelé végződnek. Nem hagyhatni itt megemlítlenül az elhúnyt nagy király fiának Corvin János vezérnek buzgólkodását, ki atyját eltemetvén, minthogy a már jóval előbb építtetni kezdett mausoleum az első boltozat alatt Mátyásnak hirtelen közbe jött halála miatt még bevégezve nem vala, ennek testét ideiglen a főtemplom közepén tételé le, időnként hymnusokat énekeltetvén, s engesztelő áldozatokat mutattatván be az elhúnyt lelkeért; miért is a basilika fő papjának (Praeposito) Domonkosnak, ki ez áldozatokat bemutatni szokta, a templom részére nagy becsü ajándokokat adott át. Ilyen volt ama tömör anyagu feszület, mely tiszta aranyból müvészileg készítve, s drága kövekkel kirakva 45,000 aranyba kerültnek tartatott. Ajándokai közt említtetnek még több gyémántos csészék, aranyos vánkosok, gyertyatartók, kelyhek, tányérkák, ampullák, füstölők, s több oltárszerek, mind remek müvészetüek, s gyemánttal kirakott arany anyagúak. Ide számlálhatni még több ezüst szobrokat, s 12 misézö ruha-készületet, melyek gyöngyökkel gazdagon ki valának rakva; s melyek mind öszvesen 75,000 aranyba kerültek. Megemlítendő

végül azon 700 arany is, melyeket az engesztelő áldozat ünnepélyes bemutatásakor az ország nagyai az oltár szárnyára leraktak, s azon részint arany, részint ezüst pénzek, melyeket akkori szokás szerint viasz fáklyákba nyomva az alsóbb rendű papság s a káptalanbeliek áldoztak *).

E főtemplomot végül fejedelmeink nem csak éltökben gazdagíták, hanem miután tudjuk, hogy öt század folytában — csak egynéhányat kivéve — nagyrészt rokonaikkal együtt ide temetkeztek; önként értetik, sőt kétségbe-vonhatlanúl megbizonyíthatni, mikép e templom a fejedelmi koporsókban rejlő gyűrűk, arany láncok, gyöngyök, koronák, királyi pálcák s almák, kardok, s egyéb drága-nemüekben fölöttébb gazdag lett. Így midőn I. László 1083-ban sz. István és Imre maradványait fölvéteté, Bonfin bizonyításaként oly értékes ékességeket talált koporsóikban, hogy belőlük a B. Szűz fő oltárát nagyszerüen földíszíttetheté; ámbár ama nagy értékü gyürüt, melyet hagyomány szerint a sz. király jobbján viselt — mint Chartuic mondja — föl nem találhaták. Továbbá, hogy emez ős időkben királyainkat fejedelmileg földíszszerezve szokás volt koporsóikba letenni, kivehetni elsőben ama irományból, melyet a KK. és RR. 1440-ben 17. juliusban itt Fejérváratt szerkesztettek vala **); mely szerint — miután Erzsébet Albert király neje a magyar koronát magához vévén, Fridriknek 2500 aranyon elzálogitotta volt — így rendelkezének: Nos Praelati, Barones &c. considerantes quod semper Regum coronatio a Regnicolarum voluntate dependeat, ac efficacia et virtus coronae in ipsorum adprobatione consistat & &c. Serenissimum Dominum Uladislaum Regem pari voto, ac communi desiderio alia corona aurea operis vetusti Beatissimi Regis Stephani, in theca capitis Reliquiarum eiusdem huc usque in Albensi Ecclesia multa cum veneratione conservata, instituimus, disposuimus ac decrevimus coronari — —. Ide szól Bonfin állítása***) is, miszerint Károly Robert testével gyémántos korona és kard, arany sarkantyú, s egyéb királyi ékszerek valának letéve. — I. Mátyás

---

*) L. mind ezekről Bonfinnál Decad. 4. L. 7. pag. 512., és Tuberónál Lib. 1. §. 7. pag. 119. Schwandt.

**) Vid. apud Dlugoss. Hist pol. Lib. 12.

***) Dec II. Lib. 9.

teme•éséről pedig így szól Bonfin *): „Corpus Regis purpureo strato compositum, et paludamento, ense, sceptro, corona pomoque redimitum non sine calcaribus aureis, detecto ore, in Basilica sub Divalibus prominebat.“ — Csak ezekből is eléggé kitünvén, mikép királyaink tetemei ős szokás szerint ilyetén drágaságokkal tétettek örök nyugalomra; hasonlók fölhordásával fölösleg nem bővítjük a jelen adatokat.

7. §. A FŐTEMPLOM VÉG VISZONTAGSÁGAI.

E templom illetetlenül álla s gyarapodék fényben egész 1-ső Lászlóig, ki sz. István és Imre maradványaikat (1083.) fölvételvén, s nyilvános tisztelet tekintetéből illőbb helyre emeltetvén, e szentek a főegyháznak még nagyobb hírt s Európa szerte nevet szereztenek. Följegyzi ugyan Szerdahelyi Gábor **), mikép az a Palestinába húzódó Eurich hadvezér s rhénusi gróf által kiraboltaték; de mások szerint iró e város német nevét (Weissenburg) Weiselburggal látszik összetéveszteni, mely várost e vezér (1096.) csakugyan ellenségesen támadott vala meg. Turóci meg (P. 2. Cap. 56.) villámütés általi károsulásáról emlékezik. Többire bizonyos, mikép e főtemplom még a tatárpusztítás alatt (1241.) is, midőn annyi templomok döntettek halomba, illetetlen maradt. „Cum enim—így ír Roger búsongó versében — ad civitatem accederent, quae est paludibus circumsepta, cum esset in dissolutione nivis, et glaciei, nequiverant eam occupare, quamvis maxime vires in eo intendissent.“ Bonfin pedig így szól: „Cum scirent ibi esse monumenta Regum, multum inde auri et argenti e regiis donativis posse eripere credebant: sed haec eos frustrata est opinio, nam inter paludes sita nulla vi et arte capi potuit“ ***). Több tűz érvén később e templomot, Károly Róbert által cin födél alá vétetett (1318.) „Carolus Robertus — szól Turóci ****) — inceperat eam tegere plumbeis tegumentis, gloriosa item testudine decorare, insuper etiam columnis firmissimis stabilire,“ de hasztalan, ugyan is nyolc év múlva (1328.) fekete

*) Dec. IV. Lib. 8. pag. 512.
**) In Chronograph. celebr. Hung. Civit. pag. 108.
***) Dec. II. Lib. 8.
****) Part. 2. Cap. 91.

vasárnap utáni szerdán egészen leégett, viaszként folyván le falain a felolvadott cin. Az ekkor uralkodó Nagy Lajos azonban újolag cinnel födeté be, s bár I. Ulászló alatt ausztriai Miksa betörésének alkalmával a templom erőszakos feltörést álla ki, drágaságaiból, egy Némethonból ide származott drága kereszten kivül semmit sem veszte el. — Újabb vész fenyegette azt a kuruc lázadáskor, t. i. Székely (Dózsa) György bünhödése után a szétvert konokabb lázadók Bakonyba vevén magokat, Salsó Domokos vezetése alatt Fejérvárt többször megtámadák, nem tartózkodván még a templomok feltörése- s némely drágaságok elrablásától sem. — De ennél is szomorúbb csapás érte templomunkat a mohácsi gyásznap letüntével; mert jóllehet a káptalani őrkanonok a királyi díszszereket, s a templom jelesebb kincseit megmentendő számosabb irományokkal együtt magához vévén Pozsonyba menekült *), Fejérvárt s templomát a török (Pridie nonas septemb. 1543.) csakugyan bevette, Achméd Beglerbég kormányára hagyván Soliman a várost. — Ez, ura távozta után a főtemplomot csúfúl kifosztotta, s ámbár e merényért Quarlibeg budai kereskedő a nagy úrnak föladván Achmédet, szentségtelen tetteért Stambulba visszaidéztetett; a nevezett Quarlibeg a templom ékeit még ügyesebben kifürkészvén, s magokat a fejedelmi koporsókat sem hagyván bántatlan, a bennök talált arany és ezüst koronákat, királyi pálcák — almák — arany címerek — s nagy értékü gyürüket azokból kiszedvén, a császár nevében mind egyig elrablá. S így álla most az előbb annyi kincsekben ékes templom mindenből kifosztva; míg 58 évig nyögvén járom alatt, midőn 1601-ben Mercurián vezér által attól fölmenték, a vandal birtokos nem reménylvén megtarthatni fészkét, a dicső templomot több előkelőbb épületekkel együtt lőporral légbe röpíttette, egyedül Corvin kápolnája maradván épségben. De alig aludt még ki az emésztő tüz-elem, s már ismét barbár kezekben látá magát a nagy részt lerombolt város, kik által a főtemplom fölmaradt falai a megrongált várfalak kijavítására fordíttattak, úgy hogy kő sem hagyaték meg kövön. Sőt hogy csak mesterileg vésett falkövei, s oszlopzatai se maradjanak ránk, midőn később Leopold politikai célokból (1702.)

*) Ezekből van ma is fenn a pozsonyi társaskáptalannál a fejérvári káptalan két pecséte, jegyzőkönyve, pörlevél-szekrénye, s némely egyházi ékszere. [L. a Simonyi Pál szerkesztette 1817-ki egyházi törv. látogatás jegyzőkönyvét 72. lap.]

néhány várat védfalaiból kivetkőztetett, a templomnak várfalainkban nyugvó végső maradványai is kivájatván, a szomszédos tavakba hányattak, bár onnét a nem sokára támadt belső háborgáskor — ha az idő rövidsége, s víz mélysége miatt lehetett — nagy költséggel is kiszedettek volna. Milyen volt ez időszakban feldúlt Fejérvárunk képe? ide jegyezzük végül a helybeli ferenci atyák ez időkben írt évlapjairól a következőket: „Tulerat haec Alba-Regia iugum Barbari annis 145. dum Dei iam Christianis propitii ope affulgeret ter fortunatus annus 1688. quo armis Leopoldi M. expugnata fuit. Ast haec amoenissima urbs tota desolata, ac squalida reperta est, ut bestias potius hic stabulatas, quam homines convixisse appareret. Diruta iacuit Basilica B. Virginis, expilata mausolea Regum cum duobus canonicorum collegiis ac pluribus Religiosorum Religiosarumque Coenobiis, cunctae Ecclesiae, monasteriaque in usum profanum conversae aut dirutae, dempta Ecclesia praepositurali *), ac sacello Custodiatus Albensis. Ez még ma is fenáll.

8. §. FEJÉRVÁR EGYÉB TEMPLOMAI.

Eddig említett régi templomainkon kivül többekről emlékeznek még történetiróink, melyeket — bár rólok neveiken kivül keveset tudhatunk — csak följegyezni is érdemesnek tartunk. Ilyen volt a) szinte a *B. Szűz tiszteletére épült egy másik templom is*, melyben Rákoson megválasztott királyaink koronáztatásuk ünnepélyén — mielőtt a főtemplomba vezettetnénk — magokat a népnek bemutaták. Így ír Tubero Lajos **): „Igitur cum Hungarorum quispiam Regum e vita decedit nullo ex se genito relicto successore — — Universa nobilitas a principe Senatus convocata ad Rákosium campum armata convenit; ibi maioris partis consensu Regem declaratum Albam-Regiam magna deducunt frequentia — sed priusquam Rex urbem ingreditur Regni insignia accepturus, ad *aedem Divae Virginis extra muros in planitie satis patente sitam* divertit. Est in vestibulo huius templi porticus, quae templo adnexa eius parietes undique cingit ***). Hanc quum portis templi immineret, Rex

*) Mely ma már nincs többé fön.

**) In comment. de Reb. sui temporis Lib. II. §. 7.

***) Mind ezt igen világosan kivehetni a N. Leopold által (1688.)

cum selectis procerum ascendit, seseque conspectui universae multitudinis, in subjecta planitie consistentis offert. Princeps senatus, — quem vulgo Palatinum vocari diximus — ei adstans voce, qua exaudiri possit, Nobilitatem ter interrogat: vellentne Regem in Pesthanis comitiis electum regnare? Qui postquam terna Nobilium acclamatione confirmatus fuerit, gladium manu dextera a Palatino accipit, designansque se undique ab omnibus hostibus Regnum defensurum, eum sublatum ad orientem primum convertit, deinde ad occasum itemque ad septemtrionem et meridiem. Quibus peractis Rex urbem ingressus ad Basilicam B. M. Virginis deducitur, ubi sacerdotali veste induitur, sceptro aureo accepto, in sede regia collocatur &c. b.) A *Sz. Mihály temploma*. Erről Révai Péter tesz említést *) „Cadaver — úgy mond — Joannis (Zapolya) Regis e sepulchro eieetum (1543 körül) Praetori urbano tradidit (a fenemlített rabló Quarlibeg) quasi ex aliorum Regum censu eximeretur, quod Solimanno summum ius tenente, nomine tantum Rex non re fuisset. Illud postea Praetor ad *aedem Michaelis* in suburbio tumulavit.“ c.) *Sz. Ferenc temploma*. Erről így ír Simonyi **): „Sed quamprimum nostri urbem hanc dicto anno (1688.) recuperarunt, illico cum militia castrensem quoque Capellanum e Societate Jesu advenisse, divinaque pro militia in d.) *Ecclesia Praepositurali* (hol állott? nem tudni) celebrasse memorat Protocoll. abolitorum Patrum Carmelitarum, qui aeque tunc huc Albam intrarunt. Eodem tempore rediverunt etiam PP. Franciscani, qui iam antea, utpote a Ladislao 4-o Rege, anno 1280. hic fundati erant, et pristinum suum Domicilium nunc requisiverunt; sed illud destructum, ac ut ex traditione intellexerant, maiori ex parte in armamentarium conversum esse reperierunt.“

Szint ezen egyházi látogatás actáiban olvasom a Fejérvárnak török általi (1543.) bevételéről szóló 71-ik lapon: Muniuntur itaque suburbia, tormenta, excubiae diurnae et nocturnae distribuuntur; munitio inter templa *Divo Francisco*, et Deiparae Virgini sacrata perficitur (körülbelül a mai piacon). Verum Turcae ad eam

---

veretett emlékpénzről másolt, s ide mellékelt régi rajzon, mint szinte azon, mely a városházánál ma is szemlélhető.

*) Cent. 6. pag. 732. Schwandtnernál.

**) Visitatio Canonica Cath. Ecclesiae Albensis de anno 1817. parte 1. pag. 88.

partem suburbii, quae ad portam Budensem vergit, omnibus viribus incumbunt, edocti ab iis, qui situs locorum cognitos habuerunt. Barkócyus igitur illuc praesidia Italorum et Germanorum transfert, qui erumpentes in Turcas, multos ex iis caeciderunt. Ii tamen hac re minime turbati, sed ut inter carecta, et arundinem coeno impletam pedem figere possent, e crassioribus tabulatis iter parare incipiunt, e propinguo querceto, quod ad aediculam e.) *Divae Barbarae* dedicatam haud procul ab urbe erat; virgulta et ligna sexcentis quotidie plaustris convehunt &c. f.) A *Praepositura* v. is az oly nagy jogokkal felruházott fejérvári főprépost temploma, melyről már fennebb emlékezénk. Ennek még 1754-ben fen kellett lennie; ugyan is midőn ez évben gr. Eszterházy Károly, esztergami érseki helyettes, itten egyházi látogatást akarna tartani; a prépost, jogait védőleg, ellene szegült, söt még a pápai brévéket sem hirdeté itt ki, ha az érsektől, s nem közvetlen Rómából vala hozzá küldve. Szintúgy állott ellent a jezsuitáknak, kik érseki tekintélyre hivatkozva e templomocskában parochialis működéseket akartak végezni, s erőszak útján végeztenek is. De hogy maga szóljon a többször érintett visitatioi acták szerkesztője: Praepositi iura sua defendentes continuis utebantur repressalibus: inprimis prohibuerunt eis (Jesuitis) quamcunque exercere functionem parochialem, in quacunque quidem Ecclesia, sed inprimis in *Praeposituráli Ecclesiola*, quae tamen unica tantum, utcunque capax populi, et in sat commodo statu superstes mansit cum *Custodiatus sacello Sanctae Annae* a temporibus Turcarum (pag. 91.). Ugyan e lapon g.) *Sz. Jakab* kápolnájáról is tétetik említés, mely a mai főtemplom helyén állott: „Penes hoc sacellum — szól a 91. lap — Sanctae Annae in monticulo, ubi nunc stat Ecclesia Cathedralis fuit coemeterium, et in medio coemeterii stetit desolata quaepiam et exigua capella *S. Jacobi* honoribus alias dicata &c." E templomhoz a jezsuiták — mint állíták — 1702-ben nyertek jogot, melyet csakugyan el is foglalván, benne a népnek isteni szolgálatot tartottak. Megrongáltatván később (1740.) egy dühöngő orkán által, 1742-ben kijavíttatott; míg végre 1768-ban helyén a mai nagy templom álla fel.

Bezárásul ma is fenálló török időbeli vagy előtti maradványainkról kivántunk még némelyeket ide följegyzeni. Legnevezetesbike ezeknek 1.) *Sz. Anna kápolnája* a főtemplomtól éjszak felé mintegy tiz lépésre. 2.) A *budai kapu*, mely 1809. előtt a belvárost (vulgo:

várat) éjszakról egészen elzárá, midőn — mint az egyik oldalán olvasható fölirat *) mutatja — útca nyittatván mellette, belső nyilásánál házak emeltettek, maga pedig jelenleg mészárszékül s részben hadi szertárul szolgál. 3.) Várfalainknak csak egy része áll fenn, mely a püspöki kertet keletről zárja el, nem mutathatva már ma egyéb érdekest, mint egy belefalazott s vörös márványba metszett magyar öltözetü férfi-derekat, alja elkopva. Másik része e védfalaknak a déli oldalon 1808-ban bontatott el, mint ezt a helyén emelkedett háznak e fölirása mutatja:

Anno qVo
DesIere hoC LoCo MoenIa ALbensIa.

S im ez röviden, mit ma a nagy hirü székes város maradványaiból fölmutathatunk.

*) Francisco I.
Haered. Austriae. Imp. p. f. Aug.
Simul. Hungariae. Rege Apost.
Quindena. Nobil. equitum. Hungarorum.
Regis. ac. Regni. contra hostes. Gallos. tuend. caussa.
Duce. Josepho. archid. Austriae.
Regis. optimi. fratre. optimo.
Hungariae. Palatino.
Insurgentium. millia.
Diebus XV. XIIII. XIII. Calend. Decemb.
MDCCCIX.
In. campis. Albae-Regali. adsitis.
Congregata. lustrante.
Portam. hanc. urbis.
Quod. angustiis. commeatium. multitudinem. moraretur.
Senatus. Populusque. Alba. Regalensis.
Binis. aedibus. emtis.
Solo. aequatis.
Fecit. ampliorem.
Ac. olim. Budensem. vocatam.
Deinceps. memoriae. causa. Palatinam. dicundam. decrevit.
MDCCCX.

ESZMETÖREDÉKEK A MAGYAROK EREDETÉRŐL.

WENZEL GUSZTÁVTÓL.

IV. *) B.

Mit kell tartani mind általában, mind egyes tagjaira nézve azon hatalmas népcsaládról, melyhez őseink eredetileg tartoztak? A magyar-finn kérdés, bármi tanulságos is nyelvtudományi tekintetben, még is östörténetünket illetőleg (legalább eddigi korlátolt felfogásában) sem helyes kiindulási pontot nem nyújt, sem oly célpontot nem tüzött még ki magának, mely tárgyalását feladatára nézve elég határozottá s irányára nézve nemzeti történettudományunk kivánalmainak megfelelővé tette volna. Eddigi vizsgálodásaimnak tehát nem is volt más eredményök, mint Reguly nyelvtudományi kutatásainak mind álláspontjok, mind fontosságuk szerinti méltatása. Csak ezek fogják a magyar-finn kérdésnek való tudományos jelentőségét velünk tisztán megismertetni. Jelenleg csak azért látszott szükségesnek azt szóba hozni, hogy azon pontra emelkedjünk, melyből korunk tudományos notabilitásai a külföldön nemzetünk eredetét és östörténeti viszonyait elég helytelenül vizsgálni szokták, s mely, fájdalom, ez oknál fogva sok magyar tudósok nyomozásainak is szolgált irányadásul.

Észrevétel nélkül nem hagyhattam, hogy *östörténeti kérdések* fejtegetésében nyelvtudományi forrásokon kivül ma már általában más segédszereket is használnak. Említve volt, mi nevezetes szerepet játszanak e tekintetben az emberiség fajok szerinti osztályozását illető újabb physiologiai nézetek. Így *Thierry Amade* és *Ágoston* testvérek egyedül ezen szempontból ügyekszenek felvilágosítani Anglia és Franciahon régi történetét. Így *Bory de Saint-Vincent* szinte a népek fajkülönbségében gondolja föllelni az emberiség kifejlődésének első csiráit **). Így *Frère* abbé a phrenologiában keresi a tör-

---

*) Az I. II. III. és IV. A. szakaszokat l. a VI. füzetben.

**) Eziránti nézeteit rendszeresen egybeállítva találjuk az általa több tudósok társaságában kiadott „Dictionnaire classique d' histoire na-

ténet minden titkainak magyarázatát *). Söt voltak, kik a jövöt is ilynemü irányban vették szemügyre s a physiologiát politikai alaptudománynak nézlék **). A magyar óskort is csak akkor látjuk majd tisztább világosságban, ha megfejtésére a hatalmunkban lévő mindennemü, tehát a magyar-finn kérdésnek határain is túl terjedő tudományos eszközökkel, fogunk. A csupán physiologiai körben sem állapodhatunk meg végkép; mert a történetet soha egyoldalu elméleti kedvenc eszmék útmutatása mellett nem, hanem egyedül úgy fogjuk érthetni, ha megértésében szelleméhez és teljes anyagához képest a korunkra jutott mindennemü kútfőket használjuk.

Ez kiindulási pontom, midőn őstörténetünk egyik legnevezetesebb oldalát, *nemzetünknek más rokon eredetü népekkeli ethnographiai összefüggését* veszem vizsgálat alá. Nem finn népcsaládró akarok itt szólni, melynek tagja a magyar nemzet volna; mert — mint már bebizonyitottam — ez a kérdésnek egészen elhibázott felfogása, mely semmi historiai eredményhez nem vezethet. A történettudomány érdeke inkább azt kivánja, hogy azon kort vegyem szemügyre, midőn a magyar még nem volt, mint ma, ridegül álló nemzet, hanem egy elterjedt hatalmas népcsalád tagja; s hogy megvizsgáljam: *Mit kell tartani ezen népcsaládról általában, s nevszerint annak egyéb tagjairól, valamint a magyar nemzettel való öszszeköttetésökről?*

Már kilenc év előtt, midőn először terjesztettem a magyarok őstörténetéről levő nézeteimet a közönség elébe, e tekintetben határozottan oda nyilatkoztam, hogy én őket egy, *valaha igen hatalmas, s mind Ázsiában mind Keleteurópában elterjedt, világtörténeti jelentőségü népcsalád tagjának* látom. E népcsaládot már akkor Bél után leghelyesben *„hún-scytha“* névvel nevezendőnek tartottam; később pedig a húnokon és magyarokon kivül még az *avarokat, bolgárokat, kazarokat, palócokat, oroszokat, besenyőket, úzokat* és *kúnokat* hoztam fel, kiket mind ezen népcsaládhoz kell számitanunk ***). Ezen nézet mellett jelenleg is állok, s ha kiván-

turelle“ VIII. kötetében (Paris, 1825.) „Homme“ cikk alatt, 269—276. l.

*) Principes de la philosophie de l' histoire. Paris, 1838.

**) P. o. *Courtet de l' Isle*: La science politique fondée sur la science de l' homme stb. Paris, 1837.

***) V. ö. Wiener Jahrbücher der Literatur, C. kötet, 1842, 266. sk. l. és CVII. kötet, 1844, 228. sk. l.

tatnék, ez iránti indokaimat felhozni minden percben kész vagyok.

Szontagh barátom e tárgyban más nézetü, mi teljes szabadságában is áll. Tudományos kérdésekben legjobb, ha az, kinek indokokon alapuló meggyőződése van, egyedül azt követi; mert nem létezik alkalmatlanabb és inhumanusabb kényuraság, mint a szellemi, s a tudomány érdeke is azt kivánja, hogy másnak nézetein erőszakot gyakorolni ne akarjon. De viszont mindenkinek szent tiszte is, ha tudományos kérdések szóba hozatnak, ezekrőli véleményét és nézeteit a tárgy komolyságához illő modorban és mások iránti méltánylattal kimondani, indokokkal támogatni, és ide nem való élcektől vagy *irány nélküli skepsis*től tartózkodni.

Eszmetöredékeim célzatánál fogva Szontagh barátom észrevételeit annyiban tartom tekintetbe veendőknek, mennyiben azok néhány külföldi notabilitások ferde felfogásának hü viszhangjai. Ámbár így is notabilitásai ellenében más notabilitásokat hozhatnék fel; s ha ő a magyaroknak ethnographiai összefüggését a bolgárokkal, kazarokkal stb minden indokolás nélkül pusztán csak tagadja, őt az általa más kérdésben (p. o. Madzsar várost illetőleg) vakon követett Klaproth híres „Tableaux historiques de l' Asie“ címü munkájára (Paris, 1826.) utasíthatnám, hol a 234. s köv. lapokon a magyaroknak ezen népekkeli összefüggéséről egészen más adatokat találhat.

De minek ott tekintélylyel élni, hol a kérdés eldöntésére egyedül tudományos indokok vannak meghivatva, s hol egykét, ha mindjárt még oly jeles munka olvasása vagy idézése sem ad jogot az ellen kikelni, mi a történettudományi kútfők minden eddigi kritikai vizsgálatainak eredménye.

Azt mindazáltal nemzeti becsületünk látszik megkivánni, hogy mindenek előtt magyar tudósaink kutatásaira és combinatióira fordítsuk figyelmünket; s meglehet, hogy p. o. Horvát István, Fejér György, Jerney János és más jeles hazánkfiai eddigi munkálatai is képesek igen sokat tökéletesen felvilágosítani, mit, ha azokat vagy nem olvassuk vagy ignoráljuk, vagy csak egyes állításaikat tekintjük, külföldi irókból egyáltalában tisztába nem hozhatunk.

És most a dologhoz.

Ki a hún-scytha népcsalád történeti viszonyairól képzetet akar magának szerezni, a XIII. század közepe előtti időt vegye vizsgálat

alá. Az ide tartozó, a magyarokkal vér- és nyelvrokon nemzetek későbbi eseményeire nézve már Jerney jegyzette meg, hogy „a mongolok (1240. körüli) győzödelme okozta népek költözködése alatt, minekutána polgári létöket elvesztették, többféle s különösen mongol vagy tatár népekkel összekeveredvén, nyelvöket és nemzetiségöket annyira elveszték, hogy keverék maradványinál csak némely helynek nevezete, s néhány szóbeli hasonlatosság maradna fen; eredeti magyarságuk pedig örökre megszünt" *). Kétségkivüli tehát, hogy ki a népünktől kutyafejüeknek jellemzett tatárok (azaz mongolok) azonkori szörnyü pusztitásainak következményeit ignorálja, s egyedül Keleteurópának és Ázsiának későbbi ethnographiai állapotai után akar a hún-scytha népcsalád régi történeti jelentőségéről itélni, azt hibás szempontból tekinti. Kétségkivüli e felett, hogy a hún-scytha népcsaládhoz tartozó nemzetek történetét többnyire csak byzanti és arab kútfőkből meríthetjük. Kivéve egy kazar fejedelem levelezését rabbi Chisdai, Abd-ur-Rahman X. századbeli spanyol-arab fejedelem ministerével, és néhány csak a legujabb időben feltalált régi bolgár pénzeket, a magyar történet legrégibb kútfőin kivül, tőlök semmi nemzeti irott tudósítás fenn nem maradt. A mit pedig örmény, georgiai, chinai, mongol, orosz, skandináv és nyugoteurópai kútfők nyújtanak, csak egyes töredékekből áll.

Már ha ezeket egybe foglaljuk, s ha azon kivül az események színhelyének geographiai momentumait is szemügyre veszszük, a „scytha" és a „hún" nevekben fogunk végre is megállapodni, melyek az itt szóban levő népcsaládhoz tartozó nemzetek megnevezésében az alapképzetet teszik.

A *„scytha"* név a classicus világ iróitól veszi eredetét. Sokan azt tartják, hogy értelme kizárólag geographiai **), s hogy e tekintetben a nagy Scythiának felosztása európaira és ázsiaira, s ez utóbbinak az intra Imaum és extra Imaum fekvőre, minden tudósitásoknak, melyekkel a régi scythákról és magáról Scythiáról birunk, sarkpontja. De a ki csak olvasta Herodot elbeszéléseit a scythákról meggyöződhetett arról, hogy ő nem csak határozott föld lakosai-

*) Világosítás az avarok és kúnságiak nyelvéről. Szeged, 1829. 27. l.
**) P. o, Schlözer: „Der Name Skyth heisst nichts;" — és más helyen: „Skythien, das doch nichts als terra incognita borealis bedeutet." Nestor, Göttingen, 1802. II. köt. 113. és 123. l.

hanem határozott népségekről is szól; s ha még azonkivül az ethnographiai jellemvonásokat is figyelemben tartjuk, melyeket rólok Hippokrates és néhány mások közölnek, kétségkivülivé válik, hogy a „*scytha*“ név történeti megmagyarázására a geographiai szempont egyáltalában nem elégséges, s hogy a szoros értelembeni történettudományi és az ethnographiai tekintetek döntik el itt is a kérdést. Tagadhatlan ugyan, hogy a scytha népek viszonyairól scytha nemzeti kútfők nem tudósítanak, s hogy mindaz, mit rólok tudunk, többnyire görög vagy romai irók munkáiból van véve, hogy tehát azon határozatlanságon, mely eziránti főleg részletes ismereteinkben észrevehető, nincs mit csodálkoznunk. Más részről mindazáltal látjuk, hogy p. o. Herodot ethnographiai sőt historiai tekintetben is oly eleven színekkel festi ezen népeket, mikép más nemzetek s általában azon kor eseményei iránti állásukról meglehetős tiszta képzetünk lehet, belső viszonyaikról pedig, főkép ha Herodot tudósításait más hiteles kútfőkből merített adatokkal egybe állítjuk, szinte sokat tudunk meg. Igen érdekes, mit Herodot IV. könyvének 24. fejezetében a scytháknak, nyilván kereskedelmi, utazásairól s a Pontus és Borysthenes melletti görög gyarmatvárosoknak e tekintetbeni összeköttetéseiről ír. Látjuk (23—25. fej.) hogy neki ez úton már mind az Ural, mind az Altaj hegységekről volt tudomása, s hogy a tiszta scytháktól világosan megkülönbözteti azon népeket, kik scytha eredetűek nem voltak, és csak a scythák között vagy szomszédságukban laktak (L. az egész IV. könyvet).

A „*scytha*“ név nem csak az ókorban, hanem a középkorban is történeti tekintetben nagy fontossággal bírt. Hogy idő folytában más népekre is, s név szerint mind azokra, kik a régi Scythia vidékein scytha módon éltek, kiterjesztetett, az az utóbbi századok tudományos szegénységének tulajdonítandó. A mai történettudomány a scytha névnek ezen értelembeni alkalmazását nem teheti magáévá. Kivánalma szerint a dolog mélyébe kell hatni, s különösen jelen értekezésem feladatát illeti, minden, bármi félék legyenek, tudományos segédszerek használása mellett az ethnographiai fonalat kell fölkeresni, mely a XIII. századig szerepelt népek többjei és a régi scythák közt létezett.

S e vizsgálat a scytha és a későbbi hún népek közti összefüggésre vezet. Ez értelemben szólt már Bél Mátyás is hún-scytha népcsaládról; s ez utóbbi évtizedek nagyszerü archaeologiai lelemé-

nyei képesekké tesznek bennünket ezen összefüggést szoros történettudományi úton is bebizonyítani.

Régi egyiptomi, Diospolis romjai közt talált, falrajzoknak, szinte régi perzsa, a persepolisi palotán látható felirásoknak és néhány más adatoknak alapján helyesen figyelmeztetett Fejér György, hogy a hún nép már Krisztus előtt közel 1400 évig szerepelt a történetben, s hogy kétségen kivül van, mikép névszerint Egyiptomtól éjszaknyugot felé voltak lakhelyeik *). Ezen csak az újabb időben tiszta világosságra emelt adatok bizonyítják, hogy a hún nép régi földje a Pontus környékében feküdt; hogy ők is a perzsa király hatalmának hódoltak; hogy tehát mindazok, kik Ammianus Marcellinus ismeretes helyének, vagy de-Guignes chinai történetforrási vizsgálatainak alapján a húnok első történeti fellépését Nyugotázsiában és Keleteurópában csak Krisztus után a IV. századba teszik, tévedésben vannak. Ammianus Marcellinus nem azt mondja, hogy előbb ismeretlenek voltak a húnok, hanem csak „Hunnorum gens monumentis veteribus *leviter nota*, ultra paludes Maeoticas glacialem oceanum accolens" **); mi az azonkori geographiai ismereteket tekintve a Pontus éjszakkeleti környékére magyarázandó, s így a diospolisi és persepolisi felirásokkal tökéletesen megegyezik. De-Guignes hypothesisét pedig félreértésből származottnak és alaptalannak ismerte el már régen a tudós világ, úgy hogy csodálni kellene, mint itéltethetett egy ahhoz ragaszkodó német tudósnak történettudományi dolgozata a francia kir. Intézet által még 1845-ben is jutalomra érdemesnek ***), hacsak tudományos okokon kivül más tekintetek nem bírtak volna erre befolyással. Egyébiránt a Pontustól és a Kaspi tengertől éjszak felé terülő vidékben lakozó húnokról Krisztus után a *második* században Dionysius Periegetes (Eust. comm. v. 730); a *harmadik* században pedig az örmény Moses Choronensis (Tiri-

*) Aborigines et incunabula Magyarorum ac gentium cognatorum. Budae, 1840. 31. sk. l.

**) XXXI. k. 2. fej. Mely könnyelmüen jártak el egyébiránt sok tudósok Ammianus Marcellinusnak a húnokat illető adatai magyarázásában, l. azon akademiai küldöttség jelentésében, mely a magyar tudós társaság 1844-ki december 9-ki kis gyülésében felolvastatott. (L. az azon évi Értesítőt).

***) K. Fr. Neumann: Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwickelung. Eine von dem k. Institut von Frankreich (1845) gekrönte Preisschrift. Leipzig, 1847.

dates király korára, 259-től 312-ig vonatkozólag Hist. Armen. lib. II. cap. 82.) is világosan szólnak; s adataik Strabo és Ptolemaeus munkáiban, mint már Fejér György bizonyította, szintén nyernek támaszt.

Már ezt szem előtt tartva, és tekintve, hogy Herodot (I. 103—106) szerint a *scythák* első történeti fellépésökkor *) a cimériusok ellen Krisztus előtt a VII. században szintezen vidékekből kiindulva Cyaxares mediai, és Psammetich egyiptomi királyokkal is hadakoztak, s (104.) magokat egész Ázsia uraivá tették; hogy ez után folyton folyva a Fekete és Káspi tengerek környékei szolgáltak nekik lakhelyül; hogy Krisztus utáni iróktól p. o. Dionysius Periegetes és másoktól közvetlen a húnok mellett említtetnek stb-stb, nem lehet kétségünk, hogy a scythák és húnok a legrégiebb időktől fogva igen szoros összefüggésben éltek. Hogy pedig ezen összefüggés nem egyedül geographiai, hanem valóságos ethnographiai is volt, s hogy azon népek közt, kik az ó történetben a scythák nevezete alatt szerepeltek és a szoros értelembeni húnok közt vérrokonság is létezett, az, más bizonyítványok sem pro, sem contra nem létezvén, kitetszik a „scytha" és „hún" névnek igen gyakori, különféle korban és különféle népeknél egyaránt található azonosításából. Ezen értelemben Ethele vagy is Attila magát minden *„scytha"* és germán népek uralkodójának nevezte; s ezen értelemben minden nemzetek, melyek a húnok vérrokonai voltak, magokat szinte scythaknak is nevezték másoktól is így neveztettek.

Ezek után, úgy hiszem, értekezésem feladata nem a számos ide tartozó kérdések részletes bebizonyítása, hanem csak az általánosabb szempontok tisztába hozatása lévén, a tisztelt olvasó is tudományosan indokolt nézetnek (melyet mindaddig, míg ellenkezője be nem bizonyíttatik, történeti igazságnak fogok állítani) ismerendi el, *hogy volt idő, midőn egy igen terjedelmes hún-scytha népcsalád ethnographiai és historiai értelemben, nem csak létezett, hanem világtörténeti szerepet is vitt;* s hogy ezen idő minden e népcsaládhoz tartozó nemzetek előtt kedves és fölötte nagy érdekkel bír. *Történeti fénykora ezen népcsaládnak kezdődött Európában a húnoknak a negyedik században nagyszerű fellépésével; később pedig az*

*) Nevök először Hesiod által említtetik (Chr. e. 800 körül), de ezen koru történetöket még homály borítja.

ötödik században Ethele hún király (433—453) roppant birodalmának terjedelmében és hatalmában; a hatodik században a bolgárok hős tetteiben; a hetedik és nyolcadik században Keleteurópa déli részein az avarok, s éjszaki részében a kazarok országaiban, és politikai úgy, mint társadalmi befolyásában; végre a kilencedik században magyar őseink e földön letelepedésében s az ezt követett nagyszerű és jeles tetteiben hatalmas nemzeti szellemének és történeti hivatásának oly szembetűnő próbáit adta, hogy nem csak Ázsia, hanem Európa történetében is emléke örökké fenn fog maradni.

E tekintetben mindazáltal szabadjon még észre vennem, hogy kisszerü és valóban törpe történeti felfogásnál egyébnek nem tekinthetem az utolsó század abbeli folytonos törekedését, melylyel ezen népcsaládnak történeti szereplését minden alkalommal kisebbíteni, s jeles és nagy tetteinek háttérbe szorítása mellett egyedül azt ügyekszik kiemelni, mi történetöket bármi módon árnyékba helyezheti. Német és szláv irók szünet nélkül tépegetik a hún-scytha népek történeti legszebb virágait, ezáltal a germán és szláv nemzetek tetteit ékesítendők. Így *Ethele* királyt nem csak barbárnak, hanem a rosz principium történeti képviselőjének is, *húnjait* pedig kegyetlen és vérszomjas rablóknak látjuk rágalmazva; a mit pedig nagyot tettek s általában a hún birodalom üdvös befolyása Európa ujjá születésére, a germán és szláv népeknek tulajdoníttatik. Még sötétebb színekkel festetnek az *avarok;* s a *bolgároknak* csak azért jut kegyelem, mert elszlávosodtak. Azon nagyszerü küzdelem, mely a IX. és X. században a *kazarok* és az oroszoktól vezetett szlávok közt folyt, hol amazok, mint a nemesebb míveltség birtokosai ezeknek durva csapásai ellen, melyeket a byzanti császár egész hatalmával elősegít, végre is dicsőséggel dőlnek el, részrehajlatlan hirdetőre mind eddig nem talált még. Végre *mit szóljak szegény nemzetünkről?* melynek múltja, nem kevésbbé mint jelene, német és szláv irók szüntelen, s nem ritkán legméltatlanabb támadásainak van kitéve. — S még is, egyedül mí magyarok vagyunk már ma csak hátra a dicsö hún-scytha népcsalád mindazon számos tagjai közöl, melyeknek fényko-szorúzott nagy királya Ethele, ha akará porrá zúzhatta volna egész Európát; de ki mint isten ostora harctettei közt is inkább új rendnek teremtője akart lenni, mint a színleg a romai császároknak hódoló, de tettleg méltóságukon annál mélyebb sebeket ejtő azon kor-

beli barbár fejedelmek politikájának követője*); s kinek egyetlen-egy hozzá méltó ellensége Aetius magát szinte a húnoknál képezte ki, a rómaiaknál pedig igen jellemzőleg érdemeinek jutalmát vette. Egyedül mí vagyunk már képviselői a hún-scytha népcsalád történeti nagyságának, hivatva ennek emlékét gondosan fentartani, és nagy őseink dicsőségére magunkat méltóknak mutatni.

Általmenve a hún-scytha népcsaládhoz tartozott, s a XIII. század közepeig e tekintetben történetileg nevezetes nemzetekre, ezek közől a következőket tartom különösen említendőknek:

a) A *húnokat.* Ezek történetében van jelen kérdésemnek súlypontja. Azonban nem eseményeik, hanem nemzeti létök hatása és történeti jelentősége az, mi előttünk itt érdekkel bír.

E tekintetben tagadhatatlan, hogy a tizenkét század előtt hatalmuk főpolcán állt húnok állapotjait nem ismerjük úgy, mint p. o. az angol vagy francia népek nemzeti viszonyait. De itt a legcsekélyebb részletekig terjedő ismeretekre nincs is szükségünk. Elég az, ha nemzeti létök általános tulajdonságáról és fő nyilatkozatairól vagyunk híven értesítve. S ezt illetőleg úgy hiszem, hogy hatalmuknak minden kortársak által tapasztalt nagyszerüsége, státusi és tár-

---

*) Ezen viszonyt *Waltharius* című X. századi történeti költemény Ethele hatalmáról és tetteiről, elül így adja elő:

Hic populus (a húnok) fortis virtute vigebat et armis,
Non circum positas solum domitans regiones,
Littoris Oceani sed pertransiverat oras,
Foedera supplicibus donans sternensque rebelles.
. . . .
Attila rex quondam tulit illud tempore regnum....
Kinek seregét látjuk:
Vincentem numero stellas atque amnis arenas.
Quadrupedum cursu tellus concussa gemebat,
Scutorum sonitu pavidus superintonat aether,
Ferrea silva micat totos rutilando per agros,
Haud aliter primo quam pulsans aequora mane
Pulcher ab extremis renitet sol partibus orbis.

Ethele pedig a burgundi követek előtt így nyilatkozik:

Foedera plus cupio, quam proelia mittere vulgo,
Pace quidem Huni malunt regnare, sed armis
Inviti feriunt, quos cernunt esse rebelles.

L. Lateinische Gedichte des X. u. XI. Jahrhunderts, herausg. v. Jac. Grimm u. And. Schmeller. Göttingen, 1833.

sadalmi köz intézvényeik sajátsága és kül megjelenésök jellemző vonásai biztosítnak, mikép az azonkori emberiség és talán későbbi generatiók is több századokon által jól ismerték a húnokat, mikép tehát ha rólok valamit határozottan beszélnek, félreértést feltenni alig lehet. A hún névről nem áll, hogy csak geographiai nevezet, és azok is tévedésben vannak, kik azt *politikai* elnevezésnek veszik. P. o. a germán népek, kik Ethele felségének hódoltak, soha húnoknak nem neveztettek. Ha tehát középkori, főkép byzanti kútfőkben húnok említtetnek, más nemzettel való felcserélés egyáltalában *fel nem tehető*, s ezt kell tartanunk, hogy vagy szoros értelembeni húnokról, vagy velök rokon eredetü ugyazon nemzeti jellemet mutató népről van szó.

Ez általában azon szempont, melyből a hún-scytha népcsalád tagjai nemzeti viszonyait vizsgálni lehet és kell. Hogy mennyire lehetséges, a történeti népmondák adatait, a nyelvrokonságot, physiologiai viszonyokat és más efféléket szinte tekintetbe kell venni, magától értetik. Csak attól kell ovakodnunk, nehogy kizárólag és egyedül csak hiányos, elhibázott vagy egyoldaluan vett nyelvészeti és physiologiai feltételezések alapján intéztessék el e kérdés. Hogy a húnoknak külön nemzeti nyelvök volt, azt Priscus Rhetor határozottan mondja. De ma ezt többé nem ismerjük, s néhány tulajdonneveket kivéve (melyeket szinte csak külföldiek által elferdítve ismerünk), tőle nem igen maradtak fenn csak egyes szavak is. Mi túlcsigázott tehát e tekintetben p. o. Klaproth ügyekezete, ki a hún nyelv maradványait egybegyüjtve, ezek alapján akart a húnok nemzetiségéről szolni? *). S a physiologiai vizsgálatok még ingatagabb alapon nyugszanak, miről p. o. Müller Ferdinánd Henrik igen szembetünő példára figyelmeztetett **).

S ezt szem előtt tartva, mi

b) az *avarokat* illeti, ha csak azt nem akarjuk állítani, hogy kicsépelt szalmából ízletes jó eledelt lehet készíteni, el kell ismernünk, mikép eddigi ismereteink az avarok történetéről minden tekintetben elégtelenek, mikép tehát itt mindenek előtt azon kell lennünk, hogy azt való tudományos úton tisztább világba állítsuk. Pray hal-

*) Tableaux historiques de l' Asie. Paris, 1826. 244. sk. l.

**) Hallesche Literaturzeitung 1838. augustusi füzet, 148. sz a. 575. és 576. l.

hatlan történettudományi érdemeit legkevésbbé sem akarom csonkítani; de ha mindjárt az avarok történetéröli annalisait még annyi méltánylattal tekintjük is, nem tagadhatni még is, hogy ő itt csak kevés sikerrel járt el. S rajta és a gyönge egyoldalu Gebhardin kivül egyéb historicusaink az avarok történetével úgy szólván nem is foglalkodtak.

De a dolgok ezen állásában, hol az avarok történetében sehol határozott alakzatokkal nem találkozunk; hanem mégoly nagyszerü eseményeik is egyedül ködfátyolképek gyanánt tűnnek fel előttünk; ők, történetök minden rejtélyei mellett is, a hún-scytha népek történeteinek egyik legérdekesbike. Az avarok első világtörténeti föllépése, melyről mindeddig csak igen homályos tudomásunk van, nagyra emelkedésök a foederativ politikai szerkezet alapján, végül tragicus, de hatalmuk hanyatlásában is még nagyszerü megbukásuk az ellenök egyesült byzantiak, németek, szlávok és a vérrokon bolgárok fegyvereitől, a világtörténet ilynemü legritkább példái közé tartozik. Névszerint pedig nemzeti viszonyaik annál nagyobb figyelmet érdemelnek, minthogy — minden más tekinteteket mellőzve — csak azoknak felvilágosításától várhatjuk egyszersmind azon számos rejtélyek megoldását, melyek a majd félszázadig velök legjobb barátságban együtt lakott longobárdok történetén szinte még nehezkednek, s melyek az ezektől később elfoglalt olasz vidékek akkori eseményeit és új modorban elrendezését nagy részben még mindig érthetlenekké teszik.

Voltak, kik a hún-scytha népcsaládhoz tartozott *régi avarokat* azon *avar* nevü népséggel azonosították, mely jelenleg a kaukazi hegység éjszakkeleti részén lakik. Azt reményltték, hogy ennek nemzetiségét ismervén, amazok nemzeti viszonyait szinte képesek lesznek megitélni. De ezen vizsgálatok eddig nevezetes eredményhez nem vezettek, és — őszintén mondva — jövőre nézve is kevés bizalmam van, hogy azokból a tudománynak az említett irányban való nyereménye leend. A kaukazi avarok muhamedánok lévén az Izlam-szellemü miveltségben részesíttettek, s ez annyira elidegenítette már ősnemzeti eredetiségöktől, hogy ma már csak nyelvökben maradtak fenn annak néhány utóhangjai. De ebben is, ha mindjárt más szomszéd népektőli eredeti különbségök félreismerhetlen, a való őselemeket feltalálni felette nehéz. Klaproth e tekintetben csak keveset tett; miért is Jerney Jánosnak egyedül ennek nyelvé-

szeti vizsgálatain alapuló megfejtése a magyar és ezen avar nyelv közti viszony kérdését el nem dönthette *); melyet tehát jelenleg is még mindig tudományos nyílt kérdésnek lehet tekinteni.

Egyébiránt, minthogy itt csak a hún-scytha népcsaládnak XIII. század előtti állapotjai vannak kérdés alatt, a kaukázi avarok nem is igényelnek részünkről különös figyelembevételt.

A *pannoniai avarokra* vonatkozólag, miután szoros értelembeni történetöket mellőzve feladatom kizárólag azok ethnographiai viszonyait illeti, mindenek előtt kiemelem, miszerint gondosan kell őket egy más szinte avar nevü néptől megkülönböztetni, mely virágzó korukban geographiailag keleti szomszédjok volt ugyan; de melyről határozottan tudjuk, hogy ethnographiailag vélök nem azonos.

Az újabb tudomány ezen két avar nevü népet akkép szokta különböztetni, hogy a keleti avarokat való avaroknak, a pannoniaiakat pedig Simocatta után *pseudo-avaroknak* veszi, s hogy ethnographiailag amazoknak turk (török), ezeknek pedig hún vagy finn származást tulajdonít.

Ezen *pannoniai* vagy is *pseudo-avarok* (máskép *várkúnoknak* is hivatnak **)) a byzanti császárokkal, a frankokkal és más népekkel gyakran jöttek érintkezésbe. Sőt némelyekkel szoros összefüggésben is léteztek. Ez utóbbiak közől elég legyen a bolgárokat, gepidákat, longobárdokat, és csak ekkor időben historiai szereplésre emelkedett szláv népeket említenem. S ki Keleteurópának VI. és VII. századbeli eseményeit tekinti, világtörténeti jelentőségöket elismerni kénytelen.

De főkép az nevezetes, hogy Theophylactus Simocatta őket nem csak egyenesen *scytha* népnek állítja, hanem minden scytha népek legjelesbikének is tartja ***). A byzanti irók ezen kivül, úgy mint a nyugotiak, világosan és határozottan a húnok vérrokonainak állítják ****). *Hún-scytha eredetök tehát kétségkivüli.*

---

*) Világositás, Ázsiában a Kaukazus hegyén lakozó avarok és kúnságiak nyelvének magyartalansága eránt. Szegeden, 1829.

**) Ezen nevezetet, mely már byzanti iróknál találtatik, ezek *Var* és *Chun* régi királyaik neveitől származtatják.

***) Ed. Bonn. 1834. VII. K. 7. f. 282. sk. l.

****) Kik az avaroknak más nemzetiséget tulajdonítanak, mint p. o. Konstantinus Porphyr., félre értik történeti előzményeiket. V. ö.

Úgy látszik, hogy maga az „*avar*“ név is leghelyesben a régi „*aor*“ tiszta scytha szótól származtatható, mely embert vagy férfit jelent *); és hihető, hogy ők az *aor nép* vagy *aorsok* utódjai, kiket Strabo (XI. k.), Plinius (IV. k. 11, 25. és VI. k. 12. 6.), Ptolemaeus; sőt Tacitus is („Adorsorum gens“ Annal. XII. 15.) említ; kiknek lakhelyei a Kaspi tengertől éjszak felé terültek, ugyanodáig, hol később az avarok felléptek; s kiket minden történeti bizonyságok egybefoglalása után Mannert valóságos *húnoknak* tart**). Igen érdekes az aorsoknak életmódját, miként az p. o. Strabo XI. könyvében leiratik, a már Pannoniában letelepedett avarokéval összehasonlítani. Kitetszik ebből, hogy mindkettő nomád nép volt ugyan; de míveltség tekintetében még sem álltak a többi népek irányában oly annyira hátra, mint azt néhányan, kik a míveltség és humanitas monopoliumát csak bizonyos nemzeteknek tulajdonítják, velünk elhitetni akarnák. Ők t. i. minden hadi jelességök mellett a békesség nemesebb foglalatosságaitól sem idegenkedtek; s valamint p. o. az aorsokról azt bizonyítja Strabo, hogy igen élénk kereskedést űztek, s névszerint baktriai tevéket használva, ind és babylon kelméket szállították Európába; úgy a pannoniai avarok is a byzanti császárság és Némethon közt folyt igen fontos kereskedést, névszerint a Dunán közvetítették és kezelték ***).

c) *Bolgárok.* A világhírü bolgár nép két hatalmas státusnak volt alapítója; mindkettő a magyar őstörténet szempontjából felette érdekes.

Egyike ezeknek Ázsiában feküdt a Volga mentében, Kazarország fölött, a mai Kazán környékében. Meglehetősen terjedelmes és részletes tudósításokat nyújtanak róla az arab földirók ****), mert kereskedés végett azt az arabok gyakran meglátogatták, sőt

Pray, Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hung. Vindob. 1761, 191. l.

*) Herodot IV. könyv. 110. fej.

**) Geographie der Griechen und Römer. IV. kötet, Nürnberg, 1795. 358. sk. l.

***) L. p. o. Hüllmann, Geschichte des byzantinischen Handels bis zum Ende der Kreutzzüge. Frankfurt a. d. O. 1808. 73. sk. l.

****) L. M. C. D' Ohsson: Des peuples du Caucase, ou voyage d' Abou-el-Cassim, Paris, 1828. 73. sk. l.

az Izlam is, már a Hegira III. és IV. százada fordulatján, hatott oda Bagdadból. De a magyarhoni viszonyokra is észrevehető a volgai bolgárok befolyása a X. században *). Midőn a XIII. században a mongolok Nyugotázsiát elözönlék, a Volga-melléki Bolgárországot megsemmisítették.

A *bolgárok* ezenkül Európában a Duna alvidékein szinte hatalmas státust alapítottak, melynek történetére nézve sok adatot találunk a byzanti iróknál, s mely később Magyarországgal politikailag összekaposoltatván, a magyar szent korona egyik legjelesb tartománya volt. Mindamellett említenem kell, hogy az európai bolgárok története szinte csak igen kevéssé ismeretes, s hogy annak épen fő momentumai kritikailag még átvizsgálva nincsenek.

És itt szabadjon a tisztelt közönséget Dr. *Rischel Ágost* egyetemi könyvtárunk segédének, az európai bolgárok eseményeit illető mély tudományosságot tanusító vizsgálataira hivatkoznom, ki Nicephorus Constantinopolitanus a bolgárok történetét illető adatainak kritikai megfejtése által világosan bebizonyította, hogy Kuvrat, a Kubán melletti bolgárok bölcs királya, kinek öt fia az európai bolgár történetben kiindulási pontot nyújt, nem — mint eddig közönségesen, de hibásan tartotta a historia — a VII., hanem az V. században élt. Rischel úr vizsgálatai a bolgár történet ezen chronologiai megigazíttatása által annyira új színben tüntetik fel az európai bolgárok eseményeit és Keleteurópának az V. és VI. századbani viszonyait az eddigi elbeszélésektől eltérő, egészen más alakban ismertetik meg, hogy azoknak minél elébbi közönségessé tétele a tudomány érdekében kivánatos.

Azon nép, mely jelenleg viseli a *bolgár* nevet s a Duna alvidékein Bolgárhont lakja, ma a szláv népcsaládhoz számíttatik. De ez nem eredeti nemzetisége. A byzanti historicusok világosan azonosítják a bolgárokat nemzetiségökre nézve a húnokkal **); újabb irók pedig gyakran a finn néptörzsökhez számítják. Ez utóbbi vélemény mind a hún, mind a finn népek hibás ethnographiai felfogásán alapúlván: a *hún-scytha* népcsaládról már fennebb kifejtett né-

*) P. o. Anonymus Belae R. Notarius, 57. fej.

**) V. ö. Klaproth Gyula: Tableaux historiques de l' Asie. Paris, 1826. 260. l. Schafarik: Slavische Alterthümer. Leipzig, 1843. 44. I. Bd. 38. l.; II. Bd. 152. l.

zeteinkhez képest, én őket szinte ezen népcsalád egyik előkelő tagjának állítom †).

d) Ugyanazt tartom a *kazarokról* is, kik Ethele birodalma szétbomlásától kezdve egész az orosz státus alapításaig, tehát majd négy századig a Fekete és Kaspi tengerektől éjszak felé terülő vidékeken hatalmas országot bírtak. Ezen nép viszonyai mindazonáltal egy különös monographia tárgyai lévén, melylyel én néhány év előtt a Schwartnerféle jutalomért versenyeztem, s melynek a jutalom oda is itéltetett; minthogy ezen monographiának rövid idő alatti kinyomatását reménylem, az abban egybeállított bizonyítványokra hivatkozom, melyek a kazarok hún-scytha eredetét kétségkivülivé teszik.

e) A *palócokat* vagy, mint az orosz évkönyvekben neveztetnek, *polowcokat* illetőleg, ámbár meg kell vallanunk, hogy történetökről eddig csak igen kevés vizsgálatok tétettek: ethnographiai tekintetben még is hún-scytha eredetök minden rólok szóló forrási adatokból oly tisztán tűnik fel, hogy azt most is már bebizonyítottnak kell tartanunk. Kik egyedül az orosz évkönyvektől említett polowcok viszonyait magyarázták, őket közönségesen már előbb a kún (cumanus) nép ágának tartották. Egyébiránt helyesen vette észre Horvát István, hogy ilynemű vizsgálatokba a magyarországi palócokat is be kell foglalni, miben a régi orosz történet újabb kutatói, mint példKöppen, vele egyet értenek. Így tehát a régiség- és történettudomány érdeke már azt kivánja, hogy mindkét irányban minél terjedelmesebb kutatások történjenek. Eddigelé a palócok nemzeti viszonyaira és eredeti nyelvére nézve legtöbb figyelmet érdemelnek Horvát István vizsgálatai *). Ő nézetéit úgy formulázta, hogy palócoknak nézi a kazaroktól a magyarokhoz elpártolt úgy nevezett kabar néptörzsöt is, melyet Konstantinus Porphyrogenneta említ; így magyarázván azon tudósítását is, miszerint a magyar nyelvnek különös dialectusával éltek **); mert ez szinte úgy áll jelenleg a magyarországi palócokról is ***).

De bármint legyen ez, és akár palócoknak, akár polowcoknak

---

†) Érdekes a magyarországi bolgárokra nézve Jerneynk derék értekezése a Tudománytár Új foly. XV. kötetében 1844.

*) Tud. Gyűjt. 1834. III. köt. 108. sk. l., és IV. k. 103. sk. l.; elvonatkozva mégis attól, mit Horvát főkép az V. és VI. kötetben a palócoknak összefüggéséről a gótokkal, getákkal stb mond.

**) De administr. Imp. 39. fej.

***) Tud. Gyűjt. 1833. VII. köt. 111. sk. l.

nevezzük ezen népet, ethnographiai tekintetben hún-scytha származása minden korunkra jutott bizonyítványok értelmében kétségen kivül áll.

f) A mi keveset a palóczokkal, oly sokat foglalkodtak a történettudomány mívelői az *oroszokkal* és azok eredeti nemzetiségével. E név alatt pedig nem azon oroszokat értem, melyek jelenleg neveztetnek úgy (a nagy, kis, vörös stb oroszokat); ezek szlávok, s így itt minden tekinteten kivül maradnak. Értem inkább azon régi oroszokat (Ῥῶς), vagy — mint Nestor évkönyvei nevezik — *warjagokat*, kik a finnektől és szlávoktól a IX. században meghíva, Rúrik, Truwor és Sineus testvérek vezérlete alatt egy évezred alatt Nowgorodba jöttek, legott és nem sokkal azután Kióban is a később oly roppant hatalomra emelkedett orosz státusnak politikai talpkövét leteendők.

Bayer és Thunmann, de leginkább Schlözer után ezeket közönségesen normann eredetüeknek tartják; de a források mélyebb és el nem fogúlt vizsgálása valószínűvé teszi, hogy ők szinte a hún-scytha népcsalád tagjai voltak.

Ezen véleményemet határozottan az e tárgyról írt legújabb és nagy tudományu munkának ellenében is kimondom, melyet Kunik Ernö ezen cím alatt: Die Berufung der schwedischen Rodsen durch die Finnen und Slaven (II kötet. Pétervár, 1844—5) bocsátott közre.

Ámbár jelen Eszmetöredékeim korlátolt feladatához képest a hún-orosz kérdés alapos fejtegetése, mely önálló munkának szolgálhat tárgyul, ezeknek körén kivül fekszik, szabadjon mégis reá vonatkozólag legalább néhány jegyzetet ide tennem, melyek ezt az őstörténetünk szempontjából felette érdekes kérdést illető eddigi irodalmi dolgozatok jelentőségét meghatározni kisértsék. E tekintetben mindenek elött a következő észrevételt el nem mellőzhetem.

Úgy hiszem, ki csak némi figyelemmel olvassa a byzanti és arab irók munkáit, meg fog győződni arról, hogy Keleteurópának a XIII. század előtti történetét egyáltalában csak a hún-scytha népcsalád és egyes tagjai tetteinek és eseményeinek illő tekintetbe vétele mellett lehet érteni. Már nyolcvan évvel ezelőtt mondta ezt ki határozottan a nagy nevü Thunmann *); ma pedig, miután a tu-

*) Eine allgemeine Geschichte der Völker, die von den ältesten bis auf bekanntere Zeiten (másutt mond: vor den Eroberungen der

dományos kutatások minden irányban igen nevezetes haladást mutatnak, nemzeti történetünk szempontjából még nagyobb fontosságot kell a hún-scytha népcsalád régi ethnograph-történeti ismeretének tulajdonítanunk. Keleti mint nyugoti irók, a skandináv és orosz történet kútfői nem kevésbbé, mint a német és az éjszaki hősmondák egyaránt feltüntetik előttünk e népcsalád régi hatalmát, dicsőségét és mind Nyugotázsiában mind Keleteurópában nagy terjedelmü birtokviszonyait; és csak elfogult egyoldalúságnak nevezhetni, hogy az újabb külföldi történettudomány attól mindeddig megtagadta a méltó elismerést.

Vegyük csak a dolgot, mint előttünk tárva fekszik, s tekintsük névszerint a legrégibb orosz történet körében roppant erőfeszítéssel eddig tett kutatásokat. Nem egyes munkáról, hanem egész irodalmi irányról van szó; s ez iránynak egy positív és egy negatív oldala van. Első tekintetben bármi számos, jeles és nagy érdemü kutatások mellett a mai történettudomány sokat lát, mi a tények világában nem történt; második tekintetben pedig sokat nem lát vagy nem akar látni és ignorál, miről a kútfők és a minden kétségen felül álló események combinatiója teljes bizonyságot ad.

Mivel Oroszország magát ma szláv státusnak hirdeti, találtatnak, kik azt gondolják, hogy eredetére nézve is szlávnak kellett lennie, s kik ehez képest az orosz történetben minden nem szláv elemeknek csak alárendelt, söt csekély jelentőséget akarnak tulajdonítani. Ezen urak nem tagadhatják ugyan, hogy nagy Péter orosz császár, midőn a múlt században Oroszországnak újjászületését véghez vitte, e végre nagyobb részt külföldi nem szláv elemeket használt. De a nagy Péter uralkodását megelőzött korra, s névszerint a XIII. század előtti időre nézve, mind azon befolyást haj-

Mogolen) am schwarzen Meere und der Maeotis, von der Donau bis an den Kaukasus gewohnt haben, (ist sehr wichtig). *So wie sie jetzt sein kann*, füllt sie eine der grössten Lücken der Weltgeschichte aus, verbindet Asien mit Europa, lehrt Völker kennen, die mehr als einen Welttheil gestürmt haben, und stellt Begebenheiten dar, welche nicht nur den Geschichtsgelehrten, sondern auch den blossen Leser interessiren müssen. *So wie sie haette sein können* [t. i. ha a kútfőknek oly nagy hiányában nem volnánk], würde keine Geschichte sie an Wichtigkeit übertreffen." — *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europaeischen Völker*. Leipzig, 1774. 5. l.

landók ignorálni, melyet a hún-scytha népcsaládhoz tartozott nemzetek az orosz státusviszonyok alapitására és kifejlődésére gyakoroltak.

Nem akarok itt a finnekről szólni, kiknek az orosz évkönyvek is közvetlen részvétet tulajdonítanak az orosz status alapításában, s kik, ha nem is a *hún*-scytha népcsalád tagjai, legalább annak rokonai voltak *). Egyedül a kazarokra, kik valóságos hún-scytha nép valának, és Kazarországra hivatkozom. Arab kútfők IX. századi előkelő culturájukról, s általában a szláv és finn népek irányábani nemesebb míveltségökről adnak biztos tudósítást. Tény azonkivül, hogy Oroszország első politikai alapítványai t. i. a nowgorodi és a kiói státusok, csak akkor tudtak emelkedni, midőn a byzanti politikának sikerült hatalmának az oroszokkal való egyesülése következtében Kazarországot megbuktatni; továbbá tény, hogy ez által Kazarhon több igen fontos tartományai az oroszoktól elfoglaltattak, s hogy *oroszok* alatt itt nem szláv eredetü vitézeket, hanem azon harckedvelő férfiakat kell érteni, kik a finn és szláv népségek meghívásának következtében a IX. század közepe táján a Nowgorod körül lakozott néptörzsöket politikailag egyesítvén és organisálván, egy új hatalmat teremtettek elő, melylyel már erősebb ellenség irányában is síkra szállni képesek voltak, és melylyel néhány szerencsés siker után, byzanti császároktól segíttetve, mindjárt akkor a kazarok ellen eredménynyel kezdtek harcolni.

De az épen a kérdés, hogy: *kik és micsoda eredetűek voltak ezen hol oroszoknak, hol warangoknak nevezett harcosok?* Feleletül idéztetik Nestor orosz évkönyveinek ismeretes helye, melyet a kritikailag javított szöveg legújabb német fordítása szerint közlök: „Und sie (t. i. a finnek és szlovének) sagten: Lasset uns für uns selbst einen Knias suchen, der uns regire und nach Ordnung handhabe, und nach Recht; — tovább: „Sie gingen über das Meer zu den Waräger-Russen, — denn wie diese Waräger sich Russen nannten (hiessen), so nennen sich (heissen) andere Swieen, und noch andere Normannen, Angeln, andere Gothen. — Es sagten die Tschuden, Slowenen, Kriwitschen zu den Warägern: Unser Land

*) S közel rokonai, mint a nagy scytha néposztály egyik, földrajzilag is koronként igen szorosan érintkező, családja. *Finn*-scythának nevezhetnők, tekintettel a summum genusra. *Szerk.*

ist gross und gesegnet, aber Ordnung ist nicht darin, kommt über uns fürsten und walten. Und es wurden aus den Warägern drei Brüder gewählt mit ihren Geschlechtern; und sie nahmen alle Russen mit sich; und kamen erst zu den Slowenen und legten die Stadt Ladoga an, der älteste Rjurik setzte sich in Ladoga; aber der zweite Sineus am weissen See; aber der dritte Truwor in Isborsk. Und von diesen Warägern wurde Nowgorod das russische Land genannt.“

Kiki látja, hogy Nestor ezen elbeszélése, mely a XI. és XII. század fordulatján jegyeztetett, oroszaink nemzetiségéről és hazájáról közvetlen semmi egyenes tudósítást nem nyújt; hogy tehát mindazt, mit e tekintetben annak alapján orosz történetbuvárok állítanak, csak tudományos combinatiók segítségével következtették belőle. Ezen combinatiók egyoldalu és elfogult irányban tétetvén, szülték ez egészen alaptalan véleményt, mintha a Nestortól említett warangok skandinávok volnának, s miután a nagyobb közönség ezen véleményt elfogadta, az mint valóságos fable convenue felvétetett a történetbe is.

Nem lesz érdek nélküli ezen combinatiókra egy pillantást vetni.

A nép, kiből magoknak fejedelmeket választottak a finnek és szlávok, *waraegoknak*, vagy *russnak* (Ῥῶς, orosz) neveztetett. Főnökei, úgy szinte utódjai is név szerint említtetnek, u. m. Rúrik, Truwor, Sineus, Askold, Dir, Igor, Oleg, Olga stb. Úgy szinte Konstantinus Porphyr. (de admin. Imp. cap. IX.) a Dneper vízeséseinek orosz nevezeteit említi. Azon kivül kitetszik Nestor elbeszéléséből, hogy tengeren vagy legalább nagy vizen keresztül kellett nekik hazájokból a finnek és szlovénok földébe utazni. Ehez járul azon biztos tudósítás, mikép skandináv hajósok ugyan akkor időben a nyugatnak minden tengereit bejárták; Izlandot, Éjszakamerikában a tőlök Winlandnak nevezett vidéket, Angolhont, Franciaországban Normanniát megszállották; mikép később déli Olaszhonban a nápolyi státusviszonyokat, és innen a keresztes háborúk alatt a szent földön is Antiochiában különös státust alapítottak; mikép végre Konstantinápolyba is hatottak, és a császárok testőri csapatai közé felfogadtattak. Mindezeket egybefoglalva, etymologiai vizsgálatok utján is azt gondolván, hogy a régi orosz nyelv maradványai és a skandináv nyelvek közt benső rokonságra mutató hasonlatosság létezik, végre azt következtették

az orosz és skandináv vélemény pártolói, hogy Rúrik, Truwor és Sineus embereikkel eredetökre és ösnemzetiségökre nézve skandinávok, és Skandináviából, vagy közvetve Konstantinápolyon keresztül a finnek és szlovének földére érkeztek, legott a nowgorodi, később pedig több más státusokat alapitandók.

Ez az említett combinátiók általános felfogása. A részletekben azután számos és sokféle változások találtatnak. Különösen említenem kell, hogy a buvárok nagyobb része etymologiai elmélkedésekben kereste mindig combinátióinak súlypontját, de hogy voltak olyanok is, kik, mint p. o. Krug, Pogodin és mások, minden etymologizálást lehetőségig kerültek; és csupán szoros értelembeni történeti bizonyítványokkal iparkodtak élni; hogy az etymologiai indokolás is különféle becsü, s hogy ezen tekintetben Kunik Ernő eljárásának minden esetre elsőséget kell tulajdonitani, ki t. i. Grimm Jakab nyomdokain és szellemében korunk tökéletesb nyelvtudományának színvonalára emelkedve eszmélkedéseiben, habár nem biztos eredményre jutott, legalább valóságos tudományos érzelmének és lelkületének szép tanuságát adta stb stb. Kár, hogy Kunik a magyar nyelvet nem ismeri; azt bírván talán más eredményhez is jutott volna, mint egyedül germán, szláv és finn nyelvvizsgálatok alapján.

Részemről ezen combinátiók ellenében észreveszem: hogy mivel a hún-scytha népcsaládot egészen ignorálják, melynek illő méltatása nélkül Keleteurópának a XIII. század elötti ethnographiai viszonyai egyáltalában nem érthetők, egyoldalúak és a tárgyhoz tartozó egyik lényeges momentumot egészen mellőzik. Érezte ezt már a tudós Ewers, ki épen ezért nem skandinávoktól, hanem kazaroktól származtatta a warägokat, de ki — mivel nemzetiségöket igy nem a hún-scytha népcsaládnak általános szempontja, hanem csak ennek egyes tagja szerint kisérte meghatározni, — nem emelkedett azon vizsgálódási pontra, mely a IX. századbeli Keleteurópa viszonyainak közvetlen következménye. — Hogy az indokolásul szolgáló etymologiai eszmélkedések nagyobbrészt sokkal gyöngébbek, semmint hogy ily fontos tudományos kérdések elintézésében tekintetbe vétethetnének; mennyiben pedig tökéletesbek, egyoldaluságuknál fogva, mivel a *hún-scytha népek egyetlenegy még meglevő (t. i. magyar) nyelvét* egészen tekinteten kivül hagyják, szinte eredményhez nem vezethetnek. Úgy hallom, hogy Jerney János hazánk-

fia Keleteurópábani tudományos utazásáról legközelebb meg jelenendő munkájában a régi orosz nyelv maradványait a magyar nyelvvel összehasonlítván, a kettő közt benső rokonságra mutató igen nevezetes hasonlatosságot talált volna. — Hogy mennyiben közvetlen Skandináviából juttatják a warägokat a finnek és szlovénok földére, földrajzilag maga Nestor elbeszélése által megcáfoltatnak; mert ebből csakugyan kitetszik, hogy ők dél, vagy délkelet felől jöttek ide. — Hogy a mennyiben a skandináv népeknek azon kori merész kalandait és költözéseit különféle, részint igen messze földekre, s az ezek és a Nestortól emlitett warägok föllépései közti hasonlatosságot idézik, ez legfeljebb történeti lehetőséget, nem pedig történeti valóságot bizonyít. De erre vonatkozólag is igen figyelemre méltó, hogy biztos történeti kútfők szerint Konstantinápolyban skandináv harcosokkal csak későbbi időben, midőn az orosz státus alapköve a warägok által már le volt téve, találkozunk; ellenben hogy már néhány századdal előbb a kazarok keleti határán lakozó *orosz* nevü népről van határozott tudósításunk. — Hogy mennyiben ezen combinátiók azt tartják, mikép csak azon harcosok neveztettek ruszoknak (oroszoknak), kiket Rurik és két testvére vezettek; s hogy a nemzetnek, melytől jöttek, *waraeg* vagy *warang* volt a neve, tévednek. Épen ellenkezőleg, azon nemzet neveztetett orosznak, melytől jöttek; és ők, szintúgy mint a byzanti császárok zsoldjában álló *barangok* (Βαραγγοι) viselték a warägi vagy *warangi* nevet.

Ezeket csak egész általánosságban észre véve, még arra is kell fordítani figyelmünket, mit — ámbár róla kétségkivüli kútfői adatok léteznek — az orosz régi történet buvárai vagy ignorálnak, vagy jelentéktelen okokkal mellőzni ügyekszenek; mi tekintetben két positív állítást akarok bebizonyítani, t. i. hogy a kazaroktól kelet felé, a IX. században és már azelőtt, lakott egy *orosz* nevü nemzet; és hogy minden e nemzetről fenmaradt emlékezeteknél fogva bizonyos, miszerint az *nem skandináv*, sőt igen valószínüleg *hún–scytha* eredetü volt.

a) Bármi tökéletlen is mindeddig ismeretünk az arab tudományos irodalomról; bármi kevés aránylag az, mit az utolsó évtizedek kutatásai a különféle könyvtárakban található történeti és geographiai tartalmu arab kéziratokból napfényre hoztak és más nyelvekre fordítás által az európai tudomány számára közhasznusítottak: még

is tény, hogy mióta a jelen tökéletlen állapot mellett is keleti s névszerint történeti kútfőkkel közvetlen közelebbről megismerkedtünk, úgy szólván egész felfogásunk a kelét történetéről tetemesen megváltozott. Hammer-Purgstall, Frähn és más tudósok ezen iránybani érdemeit méltán magasztalja az újabb irodalom. És remélhető, hogy a hún-scytha népcsalád régi viszonyairól is, ha a szerencse kedvez, talán már rövid idő alatt ez úton ismereteink nem csak terjedni, hanem tisztulni is fognak *).

Láthatni ezt jelenleg már az oroszok XIII. század előtti történetében is. Mert míg egyedül a byzanti irók tudósításai szolgáltak ebben kalaúzul, sok, mit most már tisztán látunk, vagy egészen ismeretlen volt előttünk, vagy csak homályosan jutott értésünkre. Eszmetöredékeim feladatához képest szabadjon e tekintetben néhány keleti kútfőkben tett új kutatásokat byzanti és nyugoteurópai tudósításokkal egybeállítani; reménylem, hogy ez bizonyságot nyujtand, mikép *orosz* nevü nemzet a Kaukazus éjszaki részein a kazarokkal határos földet a VII. században lakta; mikép későbbi századokban ezen nemzet a hún-scytha népcsalád egyéb tagjainak tetteihez vállalataihoz képest a környékező országok eseményeibe nem egyszer elegyedett és nem csekély befolyással is volt; mikép végre, ha Nesztor orosz évkönyveinek elbeszélését ezen tudósításokkal egybevetjük, világossá válik, hogy az ott említett warang hősök nem egyebek voltak, mint e nemzetnek néhány, a finn és szlovén népeknél tekintetben álló és közügyeik rendezésére meghítt csapatai.

Tabari, hires arab tudós és a három warang testvér Rúrik, Sineus és Truwor valamint a hős Oleg, Igor stb kortársa (született Krisztus után 839, meghalt 923.), az általa írt 912-kig terjedő általános történetben Krisztus után *642-re vonatkozólag* elbeszélvén, mikép egy arab hadvezér a derbenti királyt a kalifa felsőségének elismerésére bírni ügyekezett, a derbenti király-

*) Mily sajnos az, hogy oly tudóst, mint *Repicky János*, a keleti nyelvek egyetemi magántanára, nem tehetünk azon állapotba miszerint ideje legnemesebb részét a kelet irodalmának nemzeti irányban kiaknászására fordíthassa! Adjatok e ritka tudományu és szorgalmu férfiúnak méltó állást, s egy évtized alatt azon világosság, mely a keleti kútfőkből ki nem sugározhatik, véka alá levén azok rejtve ránk nézve, történeteink egy szakára váratlan derűt hintend!! De mit használ jámbor ohajtásokkal tépelődnünk!.... *A szerk.*

nak jelen tárgyunkra nézve igen érdekes nyilatkozatait közli, melyek német fordításban imezek:

„Ich bin zwischen zwei Feinden; die einen sind die Chazaren, *die anderen sind Russen.* Diese sind die Feinde der ganzen Welt, und namentlich die der Araber; aber Krieg gegen sie zu führen versteht Niemand ausser den hiesigen Leuten. Anstatt dass wir Tribut geben (t. i. a kalifának) wollen wir *gegen die Russen* mit unseren eigenen Mitteln Krieg führen, und jene zurückhalten, dass sie ihr Gebiet nicht überschreiten. Rechnet uns dieses als jährlich abzutragenden Tribut und als Abtrag an“*). S valóban ezen feltétel alapján jött azután létre azután az arabok és a derbenti király közt a béke.

Az oroszok lakhelyeinek szorosabb geographiai meghatározására Tabari fordítója egy más egykoru keleti kútfő tudósítását közli:

„Wenn man nun in diesen Derbēnden von jener Seite *den Russen* und Dzuharen vorbeigeht, so liegt da ein Reich und viele Städte, genannt Belendzer (Kazarország); von da weiter liegt der Wall Alexanders, der Wall des Jadzuz und Madzuz (Gog und Magog) genannt **).

Ezen tudósítás teljesen bizonyítja, hogy Kr. ut. a VII. században egy *Rusz* (orosz) nevü nemzet a kazarok szomszédja volt; hogy a Kaukazus éjszaki részein Derbenttől nem messze külön országa volt, melyben állandóan le vala telepedve; hogy vitézsége és harcügyessége után nagy híre volt; hogy gyakran minden nemű más népekkel voltak háborúi (diese sind die Feinde der ganzen Welt) stb. Azonkivül említendő, hogy Tabari, a finn és szlovén népek vezéreiként fellépő, IX. századbeli orosz hősök kortársa, terjedelmes ismereteinél fogva ezeket, kik harcosaikat Ázsiába a Kaspi tenger közelébe is vezették, szinte ismerte; hogy tehát ez más oldalról új okot szolgáltat az általa említett orosz nemzet és ezen harcvezérek közti nemzeti összefüggésről meggyőződni.

---

*) *Dorn*: Beiträge zur Geschichte der kaukasischen Länder und Völker aus morgenländischen Quellen a Mémoires de l' Academie des sciences de St. Petersbourgban, névszerint I. Beitrag. „Versuch einer Geschichte der Schirwanschahe,“ a IV. kötetben, 1841. Az általam idézett helyet lásd az 536. l.

**) Dorn, IV. Beitrag: „Tabaris Nachrichten über die Chazaren, nebst Auszügen aus Hafis Abru stb, a Mémoires stb. VI. köt. 1844, 456. l.

Tabari tudósítását kiindulási pontul vevén, könnyen fogjuk megérthetni az arab földirók tudósításait Oroszhonról és az oroszokról, midőn t. i. egyhangulag a kazarok, bolgárok és szlávok szomszédainak neveztetnek *). E tudósítás nem azon Oroszhonra értendő, melyet Rúrik és testvérei finn és szláv népek közt csak a IX. században alapitottak, hanem arról, mely már a VII. században a Kaukazus éjszaki részén létezett, és egy önálló *orosz* nevü nemzet hazája volt; *melyhez tehát a skandináviai normannoknak és svédeknek semminemű közök nem lehetett.*

Byzanti iróktól az oroszok nemzeti viszonyaira nézve már csak azért sem várhatunk nevezetes felvilágosítást, mert ezek csak a IX. század második felében említik először, miután azok már Nowgorodban és Kióban telepedtek le. S úgy látszik, hogy a félreértésnek, mely mindeddig e tekintetben a tudományos világban még létezik, ez ha nem fő oka is, legalább egyik fő alkalma volt; mert elhitette a keleti literaturával még nem ismeretes buvárokkal, hogy csak a IX. században léptek fel oroszok a történet színhelyén, holott fenebb láttuk, mikép már a VII. században jöttek azok érintkezésbe az arabokkal. Egyébiránt említendő még is, hogy az oroszok byzanti iróktól is, p. o. Nicetastól, Theophanes folytatójától, Cedrenustól, Zonarastól stb közönségesen *scytháknak* neveztetnek, mi a skandináv származással egyáltalában ellenkezni látszik.

Annál fontosabb egy nyugoti kútfőnek, az u. m. *Annales Francorum Bertiniani* bizonysága némi orosz követekről, kik egy byzanti követség kiséretében 839-ben az épen Ingelsheimben tartózkodott jámbor Lajos császár udvaránál megjelentek. Ezen tudósítás az oroszokat normann eredetüeknek állító tudósoknak mindig nagy bajt szerzett; mert értelme magában világos; s azért mindennemű mesterséges eszközökkel kellett élniök, hogy tanjokban meg ne zavartassanak. A tudósítás imez:

„Venerunt legati Graecorum a Theophilo Imperatore directi — ferentes cum donis Imperatore dignis *epistolam.* Misit etiam cum eis quosdam, qui *se, id est gentem suam, Rhos vocari dicebant*, quos *Rex* illorum *Chakanus* vocabulo ad se amicitiae, sicut asserebant, causa direxerat stb **).

*) L. *Fraehn*: Ibn Foszlans und anderer Araber Berichte über die Russen aelterer Zeit. S. Petersburg, 1823.

**) Pertz Monumenta Germaniae, I. köt. 434. l.

Bármely értelmet adunk is e szavaknak, bizonyos még is általuk, hogy 839-ben tehát majd harminc évvel Rúrik és testvérei fellépése előtt, az oroszok nem mint kalandcsapat, hanem mint valóságos nemzet, tulájdon királyuk alatt léteztek; hogy ez más hún-scytha nemzeteknek is, p. o. az avaroknak szokása szerint *chakan*nak neveztetetett; hogy tehát skandináv származásról e nemzetnél szó épen nem lehet. Szinte ily világossá válik az is, hogy a *warang* vagy *waraeg* név *orosz* névvel nem azonos; s hogy fegyveres csapatnál alig jelentett egyebet. Byzanti iróknál is ezen értelemben találtatik a „Βαραγγοι“ nevezet *); és a magyar „barang“ szó is ugyan azon jelentésnek látszik megfelelni.

β) Az épen idézett kútfői adatok azt bizonyítván, hogy a nowgorodi warangok skandináv eredetü népség nem igen lehettek, s hogy őket inkább önálló nemzet kalandcsapatának kell tekinteni; hátra van még, hogy megmutassam, *mikép ezen nemzet hún-scytha népcsaládnak volt tagja.*

Hogy a nowgorodi warang-oroszok a magyarok rokonai voltak, még csak etymologiai összehasonlítások alapján, már 1786-ban mondta ki *Pázmándy Sámuel* **). Sokkal többet nyomtak már *Horvát István* indokai, melyeknél fogva ő szinte ezen nézetet pártolta, s e sorok irója tudományos gyönyörködéssel emlékszik vissza azon tiszta keblü lelkesedésre, melylyel e tisztelt tanár előadásaiban bebizonyítani ügyekezett, mikép a nagy Pétertől eltörölt strelitzek nevezete nem más a magyar *íjász* szónak fordításánál. Reménylhető, mikép Jerneynknek legközelebb megjelenendő utazási munkájában foglalt, ezen tárgyat illető nyelvészeti összehasonlítások és bizonyítványok a magyar-orosz kérdést tiszta világosságba fogják helyezni †).

*) Stritter: Memoriae populorum olim ad Danubium, Pontum Euxinum stb incolentium. Petropoli, 1778. 439—471. l.

**) Schediasmata praeludialia cogitationum conjecturalium circa originem, sedesque antiquas et linguam Uhro-Magarum populorum. Pestini, 1786.

†) *Jerney* Ahmed el-katib IX. századi arab iró egy helyének alapján a Tudománytárban [Új Folyam, VIII. köt. 227. sk. és 259. sk. ll.] az ős oroszokat normannoknak tartja. De tekintve, hogy ezen iró munkáját csak egyetlenegy 1262-i másolatból ismerjük, hogy tehát az általam felhozott számos arab kútfői adatok ellenében nem csak interpolatio, hanem hibás lemásolás is igen valószinű; én az oroszok nemzetiségéről kimondott nézetemet, mely az arab geographoktól

Ily előzmények után tehát eleget gondolok tenni jelen Eszmetöredékeim feladatának, ha a tisztelt olvasót röviden arra figyelmeztetem, mikép az említett nyelvészeti indokokon kivül, geographiai és történet-genealogiai okoknál fogva ez *oroszokat* hún-scytha népnek kell tartani. *Maga Nestor* világosan megkülönbözteti őket a svédektől (Swieen), normannoktól, angoloktól és gótoktól. Lakhelyeiknek arab történet- és földirók által leirt fekvése; valamint más keleti irók nyilatkozatai, kik az oroszokat hol *a turk eredetű népekhez számítják* *); hol hagyományos alapon őket Rusztól Jáfet egyik fiától és Noe unokájától származtatják, kit ismét más hún-scytha népek ősatyjai testvérének tartanak **), úgy hiszem e tekintetben elég világosan szólnak, hogy jelen még hiányos vizsgálataink közt is már eligazodhassunk.

Nem csoda tehát, hogy ezen régi orosz nemzet és magyar őseink közt szoros barátság létezett, s hogy midőn honfoglaló magyarjaink Ázsiából ide költöztek, sok orosz is volt velök. Innen származik számos magyarországi *Oroszi* helység neve, s másoknak jelenleg is divatozó „*Orosz*“ melléknevé, p. o. Oroszvár, Oroszfalu, Oroszvég stb †). Minden esetre igen figyelemre méltó, hogy Imre, sz. István király fia, „Ruizorum Dux“ címjével szinte jő elő a történetben ***); s hogy Edmund és Edvárd angol hercegekről, kiket az angol királyi méltóság bitorlója Knut 1017-ben számkivetésbe űzött, s kikről tudjuk, hogy sz. István magyar király

egyetemleg keleten fekvőnek írt régi Oroszhon geographiai fekvésén alapul: sem Jerney értekezése, sem Kunik ez iránti újabb észrevételei által [Die Berufung der schwedischen Rodsen stb. II. rész, 285. sk. l.] megcáfoltnak egyáltalában el nem ismerem. Egyébiránt Jerney János maga élőszóval több ízben előttem úgy nyilatkozott, mintha 1840-i véleményét az oroszok eredetéről megváltoztatta volna.

*) „Les *Rous* sont un peuple considerable des Turks“ (Bakuwy arab geographiája, közli Charmoy a' Mémoires de l' Academie Imp. des sciences de S. Petersbourg II. köt. 1834. 357. l.— Turk itt általában a kelet egyik népét jelenti; tehát Skandináviának épen ellenkezőjét.

**) L. *Mirchond* Herbelotnál, Biblioth. orient. „Rous“ sz. a.

†) Gyakran épen oly vidékeken, hol ruthének soha még csak meg sem fordultak. *A szerk.*

***) P. o. 1031-re vonatkozólag „Et *Heinricus* Stephani Regis filius *Dux Ruizorum* in venatione ab apro discissus, periit flebiliter mortuus.“ (Annal. Hildesheimenses Pertznél Monum. Germ. V. k. 98. l.).

udvaránál találtak menedéket *), a majd egykoru brémai Ádám (✝1076.) azt mondja, *hogy az oroszok földén tartózkodtak* **).

Mi már

f) a *besenyőket*,

g) az *úzokat* és

h) a *kúnokat* illeti, nehogy Eszmetöredékeim kelletinél terjedelmesbek legyenek, elég legyen általában azon vizsgálódásokra hivatkoznom, melyek újabb időben ezen nemzetnek a magyarrali vérrokonságát bebizonyították, és azt tanusítják, mikép ők is a nagy hún-scytha népcsalád tagjainak tekintendők. Vesd ö. *Horvát Istvánnak* közvetlen Piringer magyar nyelvrőli munkáját, de közvetve a magyar nyelvviszonyokat általában érdeklő jeles kritikai birálatát a Tud. Gyűjt. 1833-ki sk. évfolyamaiban; ugyan ennek a Vas nemzetről szóló íveit, melyek egy meg nem jelent munkának: „Magyar régiségekről" töredékei levén, felette ritkák; *Fejér György* legújabb vizsgálatait a kúnok eredetéről; *Jerney János* nagy érdemü értekezéseit. A magyarországi besenyőkről (az akademia Évkönyvei V. kötetében); és A magyarországi tatárokról (Tudománytár, Új folyam, Értekező rész, XII. köt. Budán, 1842. 163. sk. l.) stb.

S minthogy kétségen kivüli, hogy a *hún-scytha népcsaládhoz tartozott nemzetek más nevek alatt is szerepeltek a történetben*, p. o. agarenusok ***), vittorok, burugundok, efthaliták, hayateliták, abdelaiak, kuturgurok, uturgurok, ultizurok, sabirok, saragurok s arseltiek ****) stb neve alatt látjuk; mikép *csakugyan létezett a XIII. század előtt egy hatalmas hún-scytha népcsalád, melynek a magyarokon kivül számos más előkelő nemzetek is voltak tagjai*. Ezen népcsaládnak általános története a hazai történettudománynak egyik legméltóbb tárgya; s talán a legközelebbi jövőtől reménylhetni, hogy a még nagyrészt hiányzó *részletes elődolgozatok* megtörténjenek, miszerint azután e népcsaládot történeti nagysága egész fényében megismertetni, s a világtörténeti irodalomban az őt illető helyet neki kivívni lehessen.

*) I. M. Lappenberg: Geschichte von England. I. Band, Hamburg, 1834. 463. l.

**) „Frater vero Adelradi Emund vir bellicosus ob gratiam victoris veneno extinctus est, filiique eius in *Ruzziam* exilio sunt damnati." (Adami Bremensis hist. eccles. II. cap. 36.)

***) *Horvát István*: A magyarokról mint agarenusokról. Tud. Gyűjt. 1828. XII. köt. 103. sk. l.

****) J. *Klaproth*: Tableaux historiques de l'Asie. Paris, 1826. 349. l.

V. Buda város népessége 1850-ben.

A vár s külvárosok nevei	Házak száma	Népesség – Nemzetiség szerint – Lélekszám: magyar	német	tót	szerb	olasz	román	zsidó	Vallás szerint: r. kath.	g. e.	reform.	evang.	g. n. e	zsidó	Összesen
Budavár	3313	1637	1261	144	11	—	1	10	2874	3	113	49	15	10	3064
Tabán		1796	3975	389	1071	—	2	903	6650	7	146	92	338	903	8136
Krisztinaváros		582	3023	179	35	—	3	9	3662	2	91	43	24	9	3831
Viziváros		1705	7388	230	17	—	2	273	9046	7	215	51	23	273	9615
Országút		230	3290	118	7	—	—	14	3599	—	21	17	8	14	3659
Újlak		232	3185	64	4	—	—	328	3425	—	48	8	4	328	3813
Összesen	3313	6182	22122	1124	1145	—	8	1537	29256	19	634	260	412	1537	32118
Ó-Buda m.város	766	1373	5817	183	35	46	8	3439	6964	18	118	340	22	3439	10901
Együtt	4079	7555	27939	1307	1180	46	16	4976	36220	37	752	600	434	4976	43019

Levonva a távollévők számát, vagyis	549
A honlévők száma	42470
S ez öszveghez adva a koronaországokból Budán tartózkodók számát	7657
Az összes népesség száma	50127

VI. Pest város népessége 1850-ben.

Város rész neve	Népesség																					
	Nemzetiség szerint															Vallás szerint						
																		prot.				
	Házak száma	magyar	német	tót	szerb	horvát	román	illyr	olasz	francia	angol	sokác	belga	cigány	zsidó	r. cath.	görög e.	ágostai	helvét	g. n. e.	zsidó	Összesen
Belváros	679	4617	7523	554	340	28	147	—	52	20	5	—	—	—	379	11369	71	914	478	454	379	13665
Józsefváros	1730	4960	10342	1914	69	15	17	—	33	—	—	—	—	—	204	16027	2	676	565	80	204	17554
Ferenczváros	827	2537	4987	534	33	13	16	—	—	—	—	—	—	84	76	7592	12	208	360	32	76	8280
Leopoldváros	493	2760	4002	734	128	—	18	2	6	16	7	11	2	—	2892	6299	3	895	325	164	2892	10778
Terézváros	1686	17091	7030	451	—	—	—	39	59	10	—	—	—	—	9091	11846	22	6888	5864	40	9091	33751
Összesen	5415	31965	33884	4187	570	56	198	41	130	46	12	11	2	84	12642	53133	110	9581	7592	770	12642	83828

Kis-Körös,	1	14	28	11	4	—	—	14	12	41	5	2	29	88
Sz. Péter és Buzgány,	1	56	81	5	12	3	5	31	38	94	10	210	223	2916
Budzsák,	1	3	17	—	—	2	—	—	2	4	—	2	21	3168
Összesen	20	2376	3902	536	197	71	121	1390	1572	3915	75	3202	3479	28,502
III. Szentesi járás.														
Szentes, m. város,	—	1117	1155	185	171	59	124	1464	1594	3597	31	1072	1122	5870
Szegvár, falu,	—	446	506	26	32	12	13	545	388	1016	13	194	486	2375
Szent-György,	1	8	9	—	—	2	—	6	4	12	—	—	6	—
Felső Derek-Egyház,	1	15	15	1	—	—	—	11	21	33	—	80	19	1229
Ördöngös,	1	2	3	—	—	—	—	—	6	6	—	6	4	3039
Mágocs,	1	15	55	—	—	—	—	4	14	18	3	40	75	2000
Lajos-Szállás,	1	15	22	—	—	—	—	—	20	20	—	30	23	1400
Lajos-Tanya,	1	2	5	—	—	—	—	3	6	9	—	20	3	1500
Tompahát,	1	41	43	2	1	—	6	33	46	88	—	—	29	—
László-Telek,	1	44	45	—	—	—	9	36	40	85	—	—	9	—
Kis-Királyság,	1	4	4	—	—	—	—	1	4	5	—	65	2	—
Hegyes,	1	9	9	—	—	—	—	8	10	18	—	—	4	—
Ines,	1	25	29	8	7	4	—	36	23	78	—	18	52	—
Csere sz. László.	1	3	10	12	3	3	1	8	13	40	2	50	22	1000
Nagy-Királyság,	1	7	12	—	—	—	—	10	8	18	—	24	2	1500
Összesen	13	1753	1922	234	214	80	153	2165	2197	5043	49	1599	1858	19,913
IV. Csongrádi járás.														
Csongrád, m. város,	—	1781	3352	218	187	49	102	953	961	2470	24	1363	3642	3988
Mindszent, falu,	—	1021	1693	208	154	60	94	671	581	1768	8	1286	2041	10,899
Csány,	1	329	490	2	7	2	1	45	49	106	—	16	66	—
Felgyó,	1	79	132	19	13	6	7	63	58	166	—	56	296	—
Baks,	1	79	136	30	11	3	25	173	214	456	4	136	525	340
Síróhegy,	1	67	99	6	10	3	10	51	69	149	—	136	258	—
Donger,	1	61	100	5	13	—	4	47	43	119	2	48	211	—
Felgyevi major,	1	2	44	1	—	—	—	5	15	21	—	51	79	1400
Szent-György,	1	22	33	13	7	—	5	31	12	68	—	30	131	—
Vidra-torok,	1	23	37	1	5	—	1	27	13	47	—	16	40	—
Fehértó,	1	21	28	—	1	—	3	9	13	26	—	4	13	—
Bánomhegy,	1	11	18	—	—	—	2	6	8	16	—	—	35	—

VII. Csongrád vármegyében 1850-ben létezett barmok táblás kimutatása.

Községek nevei.	Tanya vagy puszta	Ház	Lakosztály	Lovak: Csikó 1 éves	Csikó 2 éves	Csikó 3 éves	Ménló	Anyaló	Herélt	Összesen	Öszvér és Szamár	Ökör és Birka	Tehén	Juh
	Száma.			Száma										
I. Szeged (város és 4 elöváros)	3	5806	2432	530	338	171	165	2457	3054	6715	361	7951	5655	58,747
II. Szegedi járás.														
Tápé, falu	—	427	583	9	13	—	2	44	119	187	1	413	254	—
Algyő, falu	—	300	473	65	24	4	19	184	182	478	3	493	498	3895
Homok,	1	112	184	49	9	2	8	139	125	329	—	185	204	—
Sövényház,	1	51	92	17	6	1	15	76	61	176	—	111	132	—
Doc,	1	69	103	22	7	—	13	49	53	144	—	64	80	—
Hantház,	1	109	208	54	15	2	17	143	116	347	1	242	247	228
Leveleház,	1	2	4	—	—	—	—	—	2	2	3	3	7	—
Kötörös,	1	6	8	1	1	—	1	5	2	10	8	9	—	—
Homok, major	1	2	8	1	1	—	—	2	3	6	3	10	11	—
Percora,	1	2	5	2	—	—	—	2	1	5	3	34	21	1032
Alsó-pusztaszer,	1	33	53	11	5	—	6	32	25	79	—	62	79	—
Sass-ülés,	1	19	19	8	3	—	3	13	11	38	—	50	28	—
Hantházi major,	1	3	7	—	—	—	—	1	4	5	1	5	11	—
Anyás,	1	138	217	54	21	4	6	143	106	334	—	105	327	400
Kis-Telek, falu		530	1029	80	40	25	15	205	206	571	27	708	592	9841
Kovard,	1	3	2	2	1	—	—	1	1	4	—	—	—	—
Felső-pusztaszer,	1	71	83	9	—	—	6	14	31	60	3	18	41	—
Tóhajlat,	1	[illegible]	7	—	—	—	—	1	1	2	—	—	17	—
Pusztaszeri major,	1	2	2	4	7	—	—	5	4	20	—	—	4	4325
Horgos, falu	—	393	622	99	29	9	2	260	376	775	15	299	421	1722
Kis-Horgos,	1	29	67	36	11	19	3	26	91	186	—	188	223	885

VII. Csongrád vármegyében 1850-ben létezett barmok táblás kimutatása.

Községek nevei	Tanyák vagy puszták (Száma)	Ház (Száma)	Lakosztály (Száma)	Lovak: Csikó 1 éves (Száma)	Csikó 2 éves	Csikó 3 éves	Ménló	Anyaló	Herélt	Összesen	Öszvér és Szamár	Ökör és Birka	Tehén	Juh
Uj-Major,	1	2	8	2	—	—	—	3	—	5	4	1	20	—
Tömörkény-Major,	1	1	3	1	—	—	—	—	1	2	2	—	4	—
Böld,	1	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Máma,	1	2	1	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—
Gyovai major,	1	1	11	—	—	—	1	3	—	4	—	—	27	—
Ellés,	1	3	7	—	—	—	—	2	—	2	—	6	6	10
Téglás,	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szegfű,	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	16	3507	6186	506	408	123	255	2089	2039	5420	44	3149	7394	16,637
V. H. M. Vásárhelyi járás														
Vásárhely, m. város,	1781	5964	8455	38	42	16	30	2365	3192	5683	4	3103	1719	10,120
Mártély, falu,	—	37	57	—	—	—	—	16	20	36	—	8	15	—
Sámson,	11	212	427	1	7	—	—	133	138	279	—	190	50	7350
Összesen	1792	6213	8939	39	46	16	30	2514	3350	5998	4	3301	1784	17,470
Együtt:														
I. Szeged, sz. k. városban	3	5806	2432	530	338	171	165	2457	3054	6715	361	7951	5655	58,747
II. Szegedi járás 4 falu	20	2876	3902	536	197	71	121	1390	1572	3915	75	3202	3479	28,502
III. Szentesi járás 1 m. vár. 1 falu,	13	1753	1922	234	214	80	153	2165	2197	5043	49	1599	1858	19,913
IV. Csongrádi jár. 1 m. vár. 1 falu	16	3507	6186	506	408	123	255	2089	2039	5420	44	3149	7394	16,637
V. Vásárhelyi jár. 1 m. vár. 2 falu	1792	6213	8939	39	46	16	30	2514	3350	5998	4	3301	1784	17,470
Összesen	1844	19655	23381	1845	1208	461	724	10615	12212	27091	533	19202	19170	141,269

IRODALMI NAPLÓ.

— Nyelvtudomány. — Ballagi Móricot nyomban követi, söt dolgozásban megelőzte, a Kisfaludy-Társaság titoknoka *Erdélyi János* e következő című munkával: *Magyar Közmondások Könyve.* A Kisfaludy-Társaság megbizásából szerkeszti és kiadja *Erdélyi János.* Pesten, nyomatott Kozma Vazulnál, 1851. n8r. öszvesen 465 l. fűzve 2 ft 20 kr ep.

Nem csak a magyar nép gazdag a bölcseség ez aprópénzében, nem csak irodalmi előadásunk szereti Pázmány előtt és óta azzal nevelni becsét: de közönségünk is gyönyörködött abban mindenha; innen van, hogy Decsi János óta (1583.) közmondásaink annyi gyűjtőre találtak. Ennek dacára sem volt a jelen, ezelőtt három évvel immár jóformán befejezett munka felesleges: szerző, ki a nép szellemi életével mind hosszabb és több vidékeken közte forgás, mind irodalmi tanulmányok és eddigi foglalkodásai által ez irányban mindenek felett meg volt híva nem csak mint régibb gyűjtemények feldolgozója, hanem mint eredeti gyűjtő, magyarázó és itész lépni fel; söt úgy tekintethetik, mint ki népi irodalmunk e neméhen Szvorényival új sort kezd meg. Ajánljuk fáradozásai ez újabb, e szép, gyümölcsét a közönség anyagi és *szellemi figyelmébe.* Az életbölcseség egész kincse van ezekben letéve, a népi elme szikrái s a nyelv számos régi sajátságos fordulatainak gazdag raktára ez, melynek szorgalmatos használatából a nemzeti szellem s a nyelv időrül időre nem csekély gyarapodást és újulást vehet. Azért is a nagy érdemű szerzővel kezet fogva kérjük az efélék barátit, hogy magyarázó észrevételeiket és pótlásaikat papirosra vetve velünk vagy vele közölnék: de ne Szirmay-féle koholt magyarázatokat (kit szerzőnk kissé túlbecsül), se öncsinált közmondásokat. Az elsőkre igen nagy szükség van, mert Erdélyinek nagy szorgalma dacára is számtalan közmondásunk mind eddig még felvilágosítlan, söt értelmezetlen is. A könyvet egy derék értekezés rekeszti be, melyben szerző a közmondások lényegét, jelentőségét, egyéb népszellem-nyilatkozásaival rokonságát, irodalmunkban történetét és sajátságait mély belátással fejtegeti.

— Történettudomány. — Valahára kezünkben három

év előtt kinyomúlt kilencedik füzete *Bajza Világtörténetének*, melylyel „*A hajdankor*" bé van fejezve. Miután ezen első rész, mely különben egy teljes egész, öszvesen közel ezer lapot tölt el, helyesen cselekedett a kiadó, hogy azt két kötetbe köthetés végett két címlappal látta el ez utolsó füzetben.

— Politikai történetirodalmunk legujabban két becses adalékkal szaporodott; egyike fordítás: *Washington*. Az amerikai egyesült államok köztársaságának megalapítása. *Guizottól*. Franciából ford. Gyerőfy Gyula és Szabad Imre. Pest, 1851. Emich G. kiadása. 8r. 116 lap l. füzve 48 kr ep. Egy Európában figyelmet gerjesztett korirat fordítása. Másika, újabb irodalmunk egyik legkitünőbb terméke:

Magyar szónokok és státusférfiak. Politikai jellemrajzok. Kiadja *Csengeri Antal*. Pesten, 1851. Heckenast G. sajátja. N8r. öszv. 566 l. kemény tábl. kötve 4 ft.

Tartalma: Nagy Pál. Beöthy Ödön (Csengeritől). Deák Ferenc (Tóth L.). Bezerédj István (B. Gy. ?). Szemere Bertalan (Cseng.), A két Wesselényi Miklós (Kemény Zsig.). Szentkirályi Móric. Eötvös József. Dessewffy Aurél (Csengeri). Kölcsey Ferenc (Pap Endre). Széchenyi István (Kemény Zs.). Szalay László (Cseng.). Fentartjuk magunknak a becses könyv bővebb ismertetését.

Pécsett jelent meg a lyceum nyomdájában: *A világ átalakítója, vagyis a katholicismus és közállomány*. Irta *Gundy Mihály*, Pécs megyei áldozár. 1850. kir. 8r. VIII és 327 lap.

— T e r m é s z e t t u d o m á n y o k. Ismét két természettani tankönyv, új kiadásokban:

Az elméleti s tapasztalati Természettan alaprajza, melyet a felsőbb gymnasiumi tanulók használatára készített *Schirkhuber Móric* kegyesrendi tanár. Második kiadás. Pest, 1851. nyom. Kozma Vazulnál. N8r. 2 kötet. 258 és 344 ll. 7 táblával, füzve ára 3 ft 40 kr ep.

Természettan. Az alsó és felső gymnasiumok és reál iskolák számára irta *Warga János* neveléstanár, a m. nemz. akad. és a k. természettud. társulat tagja. Második egészen újra dolgozott kiadás. Pest, 1850. Eggenberger tulajdona. n8r. 323 l. füzve 2 ft ep.

— E g é l y t a n. — *Szentek tudománya*. Kalauzul az egyházi rend növendékeinek és paptársainak emlényül szerzette *Nogáll Já-*

nos, a pesti növendékpapság lelki-igazgatója (?). Pest, 1851. nyom. Müller A. 16r. öszvesen 454 l. Ára fűzve 1 ft ep.

A három rész külön címei: I. Az egyházi rend hivataláról s jellembeli kellékeiről; II. Tanulságok az istenesség némely fő tényezőiről; III. Elmélkedések az év bizonyos szakai és napjaira.

Lelkiismeret tüköre az isten és anyaszentegyháza parancsolatainak világánál. A szent gyónás felőli tanulságokkal bővített második kiadás. *Nogáll Jánostól.* Pest, nyom. Müller. 1851. 16r. 36 l. 4 kr.— Népszerű oktatás.

KÖNYVISMERTETÉS.

Magyarország legjelesebb kőszéntelepjei vegytani és műipari tekintetben. Vizsgálta *Nendtvich Károly.* Pesten, nyomt. Lukács L. 1851. kir. 8r. összesen 111 lap. (Önjelentés *).

Van szerencsém jelen munkámat a tudós közönségnek bemutatni, melynek kidolgozására az birt, hogy vele hazámfiait a gondoskodó természet egy fontos adományával megismertessem, melylyel hazánkat megáldotta; egyszersmind tetemes hiányt pótoljak irodalmunkban.

Oly korban élünk, midőn a kőszén becse napról napra növekszik s az ipar különféle ágaiban mind nagyobb jelentőségre vergődik. A fa, mely hazánkban még ezelőtt egy pár évvel fogyaszthatlannak látszott, napról napra ritkább lesz, míg másfelül a növekedő ipar igényei a tüzelő szer irányában szaporodnak és kielégítés után vágynak. Hazánkat a természet e tekintetben is bőven megáldotta; de hiányzik a kéz, hiányzanak sok más kellékek, hogy az elrejtett kincset napvilágra hozzuk, s így a fát kiméljük, melynek más rendeltetése is van, mint hogy egyedül tüzelőül szolgáljon.

A mennyire előttem tudva van, nem létezik munka, mely hazánk kőszeneit bővebben tárgyalná. E szükséget érezvén a Marcibányi-alapítványt kezelő bizottmány, jutalomkérdésül tűzte ki Magyarország kőszeneinek vegyvizsgálatát. E kérdés 1834-ben *Sadler* és *Frivaldszky* által írt terjedelmesebb munkát hozott létre, mely a jutalmat elnyerte ugyan, de világot soha sem látott, azon kivonaton túl, mely 1842. évben az akademiai Évkönyvek V-d. kötetében Frivaldszky által iratott s jelent meg, s egyedül csak a geologiai részt foglalja magában, a kőszenek addig ismert lelhelyeit adván elő.

---

*) A szerkesztőség kérésére.

Sadler és Frivaldszky közös munkájok „Magyarország kőszeneinek historiája“ cím alatt a fekete és barna kőszenek föld- és ásványtani viszonyait és literaturáját általában fejtegeti, innen különösen Magyarországra tér által a munka, mely részben az addig feltalált kőszenek lelhelyeit, azoknak földismei viszonyait, végre chemiai tulajdonságait adja elő, használván leginkább azon jelentéseket, melyek 1811-től fogva 1822-ig a hatóságoktól beküldettek. Mintegy húsz év folyván le a munka szerkesztése óta, főleg azon része, mely a kőszenek vegyvizsgálatát foglalja magában, miután a vegyvizsgálat módja azóta teljes tökéletességre hozatott, annyira elavult, hogy a jelenkor igényeinek többé alig felelhet meg.

Később Fuchs Vilmos a soproni kőszeneket tárgyazó értekezést adott ki nyomtatásban, mely azonban kereskedésbe nem jutván, azt kezemhez nem keríthettem.

Azóta, mennyire előttem tudva van, semmiféle a magyar kőszeneket, vagy azoknak csak egyes telepeit tárgyazó munka vagy értekezés meg nem jelent, bár azoknak jelentősége az utolsó tizenöt év óta napról napra növekedett. Feltett szándékom ennél fogva elégképen van igazolva, mely szerint arra határozám magamat, hogy hazám kőszeneit a jelenkor igényeinek és a tudomány haladásának megfelelő vizsgálat alá vegyem.

Mint munkám címe mutatja, vizsgálataim leginkább a kőszenek vegy- és müipari viszonyaira vonatkoznak, melyekről hivém, hogy a jelenkor szükségeit leginkább kielégítik. Bátran állíthatom, hogy e tekintetben megtettem mindent, mit korlátolt körülményeim közt tehettem. Vizsgálataim a legnagyobb pontossággal és azon tárgyismerettel történtek, melylyel annak birnia kell, ki munkáját szorosabb birálatnak alávetni kész. Erről minden szakértő első pillanatra meggyőződhetik, melyet a munkába vet. Földismei leirását a telepeknek csak annyiban adám, a mennyiben eddig ismerve van. Miután azonban a jelenkori földészek nézetei Magyarország földismei viszonyaira nézve még igen ingadozók és egymástól nagyon eltérők, az utóbbi kor dolga, a homályos viszonyokat földeríteni.

Vizsgálataim eddig leginkább csak Baranya és Krassó megyék fekete, és Esztergam, Komárom és Sopron megyék barna szeneire terjeszkednek. Toldalékúl hazánk némely más barna szenei vegyvizsgálatát adám, melyre különösen vagy felszólítva valék, vagy melyeknek megismertetése egyébként feküdt érdekemben.

A figyelmes olvasó a munkában annak általános részén kivül, mely némely általános viszonyokat, különösen pedig a vegyvizsgálat módját körülményesen előadja, a nevezett kőszenek részletes vegyvizsgálatát találja. Foglalja magában t. i. széneny (carbonium), köneny (hydrogenium), éleny (oxygenium), a földes alkatrészek vagy hamu, kén, víz és az illó alkatrészek tartalmát. Előadja a kőszenek vegytermészetét, mire alkalmazhatását, höerejét, annak különféle viszonyait egymás- és a fához stb. Figyelembe vannak benne véve mindazon tekintetek, melyek a tudóst és szakértőt szorosan véve, valamint az iparost kielégíthetik és munkáiban zsinórmértékül szolgálhatnak. *Nendtvich Károly.*

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

II. Munkács és Szolyva 1264-ben. — Magyar történetemtékeim között, melyeket ifjú korom óta nagy figyelemmel gyüjtögettem, V. István ifjabb királyunknak egy általam eredeti iróhártyáról másolt adománylevele találtatik, melyet, minthogy még tudtomra nyomtatásban meg nem jelent, érdekesnek tartok hazámfiaival ezennel közleni:

Stephanus Dei gracia Junior Rex Hungarie Dux Transsiluanus Dominus Cumanorum omnibus christi fidelibus presentem paginam inspecturis salutem in omnium saluatore. Regie conuenit pietati metiri merita singulorum, et singulis pro meritis respondere, vt dum hij quorum opera singulari quodam probitatis titulo commendari merentur prospexerint, se fecundos de virtute crescere studeant in virtutem, alij quoque eorum exemplo prouocati, ad fidelitatis opera forcius accendantur et sollercius famulentur. Hac itaque consideracione inducti, ad vniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire, quod nos attendentes merita et seruicia mapistri Aladarij dilecti et fidelis nostri, in quibus [idem kiszakadva] a temporibus sue Juuentutis coram oculis regie maiestatis in Regno et extra Regnum tam in legacionibus Regijs perferendis quam in alijs diuersis regni expedicionibus excellenter effulsit, dubijs fortune casibus se et suos multociens exponendo, et postmodum idem ipse nostro lateri adherendo, nostris per omnia parens iussionibus et mandatis quamplurima fidelitatis opera que per singula longum esset enarrare maxime tamen cura nostre domus necessaria oportuna exhibuit laude digna, In recompensacionem siquidem tot et tantorum seruiciorum ipsius in remutacionem villarum ville videlicet sancti Nicolai supra Munkach ex ista parte indaginis, et ville Zoloa ex altera parte indaginis in comitatu de Bereg existencium, quas Micahel filius Myco, quondam comes de Bereg prius ex nostra donacione possidebat et que ipso mortuo sine herede ad nostras manus secundum approbatam Regni consuetudinem fuerant deuolute, quas eciam sibi ob annunciacionem gaudij natiuitatis karissimi

primogeniti nostri Ducis Ladyzlai perpetuo contuleramus, eidem magistro Aladario et suis heredibus heredumve successoribus terram Kech quam filij Detrici detinebant, terram Fay quam Doyn habuit, et terram Zend, quam Besen et alij socij eiusdem Zaladienses detinebant, receptas ab eisdem, eo quod collacio earundem magis expediat et conueniat ipsi magistro Aladario, non obstantibus priuilegijs eorundem, contulimus perpetuo et irreuocabiliter possidendas cum omnibus utilitatibus et pertinencijs et sub eisdem metis et terminis quibus olim eedem fuerant limitate. Ita videlicet quod si idem magister Aladarius sine liberis quod absit decederet, liberam eidem dedimus predicta omnia cuicunque voluerit disponendi seu legandi facultatem. Et vt hec a nobis rite et legitime facta donacio perpetuo perseueret, nec unquam per nos aut per nostros successores possit in irritum reuocari, presentes concessimus litteras dupplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus magistri Lodomerij Aule nostre Vicecancellarij Anno Domini M. CC. LX. quarto.

Ezen oklevélben előforduló helységek: villa Sancti Nicolai, és villa Zoloa, ma Szentmiklós és Szolyva helységek, Munkácson túl, Bereg vármegyében; Kech, ma Kék miként a nép hangoztatja, vagy Kéty miként irásban használják, Fay ma is Fáj, Zend ma is Szend, akkor pusztak, ma helységek Abauj vármegyében. Itt fekszik Szala is, melyről említés tétetik.

Nevezetes az indago=védgát emlegetése, mely a határszélek bátorságára Halicsország ellen, a magas hegyek közé szorult Latorca völgyén Szentmiklós és Szolyva között volt épitve. Érdekes lenne tudni, nincsenek-e ennek jelenleg is a hely színén nyomai. Történeteink több más ily védgátakról emlékeznek.

Nevezetes továbbá, hogy István királyunk, ki, mint ifjabb király, Bereg és Abauj vármegyéket birta, Kéket, Fájt és Szendet elveszi törvényes birtokosaitól, csupán azért, mert azoknak birtoklási joga másnak jobban illik, s hű emberének Aladárnak adja. Ezen adományzási cím, látszik, hogy csupán az István és atyja Béla közt fenforgott viszályok s ellenségeskedések, különösen az ugyanezen 1264-dik évben létre jött békeszerződés szüleménye, mely szerint a nemesség azon király pártjára állhatott, a kiére tetszett. — A Fáy nemzetség Fájt maig is bírja, s tudtunkra Rugacs és az itt nevezett Doin [Duinus] voltak ősatyjai. A bissenus név is szépen fenvan a Besen vagy Beseny szóban.

De legérdekesebb, hogy Mihály beregi főispán, a Mikó vagy Miklós fia, mint örömhírnök, a László herceg születése örvendetes hírének megviteléért kapta Szentmiklóst és Szolyvát; mert Béla király jegyzője, Árpádról több ily eseteket említ, hogy az örömhírekért nagy földbirtokokat ajándékozott. Ezen szokás tehát megmaradt az Árpád nemzetségi királyoknál, egész kihaltokig.

Az oklevél ritka gondos szép vonásokkal van irva. Pecsétje leszakadt.

Jászay Pál.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. FÜZ. JUNIUS 1. 1851

ISMÉT: TUDOMÁNY, MAGYAR TUDÓS.

ÉRTEKEZŐ LEVÉL

SZONTAGH GUSZTÁVHOZ.

TOLDY FERENCTŐL.

I. Hetedik füzetünkben megjelent cikkelyed, tisztelt barátom, teli van nyomos igazságokkal, korszerü eszméltetésekkel, és biztató intésekkel. Elevenen érezteted az önismeret becsét, kitünteted a tapasztalást mellőző, az eszmélö ész által nem korlátolt s nem kormányzott lelkesedés kárait, az irodalom mívelésében sürgeted a helyes *arányt* s a gyakorlati *irányt*, ohajtod, hogy a reál tudományok, melyek általunk eddig minnen kárunkkal elhanyagoltattak, mint első szükségbeliek és a nemzet megmaradására nélkülözhetlenek lelkesen míveltessenek; sürgeted újra, mit elég gyakran nem lehet, az életrevalóságot életben és irodalomban; s a tudósok hazánkban érdemök szerint nem méltatott rendének úgy igérsz hálás elismerést a közönség által, ha egy az életre szerencsésen ható irodalom szerzői lesznek. Ki ne osztozněk ezen oly lelkesen fejtegetett nézetekben, ki ohajtásodban ne, hogy az irodalom minden részei helyes arányban és életre ható irányban és alakban míveltessenek.

Van azonban egy előfeltételed, „*az irodalmi határtalan lelkesedésről*,“ mely ez általánosságban kimondva igazságtalan vádat s némileg káros korholást foglal magában; van a tudományok ran-

gozása körül, hol *inproductiv*, *nélkülözhető tudományokról*, *szellemi fényüzésről* szólsz, néhány veszedelmes nézeted; s a *magyar tudósról* szólván néhány sujtó észrevételed, melyeket bővebb felvilágosítás nélkül hagyni nem lehet. Engedd hogy ezek iránt elmondhassam nézeteimet; a lényegesekben nem ellenkezünk, s így e levelem nem annyira cáfolata, mint részenkénti igazítása és complementuma akar lenni holminek, mit finomabb különböztetések nélkül kelletinél általánosban, vagy szükséges indokolás nélkül élesben, vetettél oda.

II. Voltak-e többen is, rajtad kivül — ki szeretetre méltó őszinteséggel gyónod meg ez és amaz tárgy körül egykori elragadtatásaid, s néha elég rövid idő alatti kijózanodásodat — voltak-e többen vagy épen sokan, közöttünk, kik a tudománynak absolút becset tulajdonítottak, a magyar irodalmat azon szent kútfőnek tekintették, melyből nemzetiségünknek, értelmiségünknek s dicsőségünknek kelle kiáradnia, és pedig föltétlenül, annak apostolaiban pedig a magyarok istenének szent fölkentjeit látták (mind ezek tenmagadról mondott saját szavaid!) voltak-e, mondom? Én ugyan, fájdalom, igenlő választ nem adhatok. Hol voltak és kik azok, kik közöttünk ily nézeteket szóval vagy tettel hirdettek? Bizony nem ártott volna, ha a nemzet inkább túlságos vonzalmat tanusít a tudományosság iránt, s ehez képest annak előmozdítása és terjesztéséről lelkesebben gondoskodik! bizony nem ártott volna, ha a közönség tízszer lelkesebben igyekszik magát tudományosan kiképezni, ha nyeli a tudományos munkákat s ez által tudósainkra buzdítólag hatván ezeket serényebb és nyomosabb munkásságra ösztönzi! Bizony nem ártott volna ha iróink, kiknek száma legio volt — ha, mint nálunk még divatos, kitkit ide értünk, kinek neve hetenként versek és novellák, hírecskék és fordítások alatt olvasható — ha ezek lelkesebben, bár túlságosan becsülve a tudományt, egész erővel tudományos önmívelésre törekszenek, s midőn végre azon fokán érzék magokat valamely szaki kiképeztetésnek, mely alkalmassá teszi hogy nemzetök tanítóiként fölléphessenek: minél lelkesb tudományos munkák által igyekeznek vala a közönséget a tudománynak megnyerni, vagy ha ez is oly igen lelkesedve volt, tudományos szükségének megfelelni! De e feltétlen szeretete a tudománynak, e határtalan lelkesedés, mely téged, lelked nemes irányánál fogva, ten vallomásod szerint hevített, bizony keveseket izgatott iróink közől, a közönséget pedig

épen nem: különben ez sürübben vásárolja vala a megjelent tudományos munkákat, s a tudósokat e részvét által folytonosb munkásságra hívja fel, és *viszont!*

Nem, bizony nem így volt a dolog. Az a sok irodalmi szalma, mely könyves boltjainkat elborítá, az a sok név, melyet nyomtatva olvashatánk, nem mind, sőt nagyobb részben sem lelkesedés, annál kevesbbé szertelen lelkesedés szüleménye; bennünket „a határtalan lelkesedés tudomány, s különösen irodalmunk iránt," *mely nem létezett*, csávába nem vezetett, hanem vezetett — miben veled kész vagyok kezet fogni — a határtalan politikai lelkesedés, mely, mint épen veled ellenkezőleg kiki rég elismerte, az utolsó évtizedben *az irodalmat nagyon is háttérbe szorította*; s ha ez mégis haladott, s nem annyira a szépirodalomban, mint inkább a tudományban, az épen csak az akademiának, *néhány* derék tudósnak s azon felébredt szükségnek köszönhető, melyet a nemzeti nyelvnek a közoktatás terén évenként nagyobb és nagyobb foglalásai szükségképen eredményeztek.

Ezek szerint a tudományos határtalan lelkesedés elleni kikelés igazságtalan vádat foglal magában magad és azon kevesek ellen, kik *talán* osztva egykori nézeteidet, másoknál buzgóbban fogták a tudomány ügyét s ez irányban tettek a mennyit tehettek, mintha te és ők csávába vezették volna a nemzetet; de közvetve egyszersmind káros korholását a közönségnek, mintha azon igen mérsékelt részvét, melyet tudomány és nemzeti irodalom iránt tanusított, szertelen volt volna, *melyet tehát mérsékelni kell!* Oh de úgy ama részvét a fagypont alá fog sülyedni, úgy a tudománynak, mely iránt a magyar vendégszeretet bizony nem volt tolakodó, ki kell vándorolnia, az irodalomnak pedig koldusbotot ragadni!

Sőt engedd hogy e nyílt levelemben téged, öregúri triposod dacára is, kérjelek, ne igyekezzél — mi alkotmányodnál fogva úgy sem sikerülhet — oltogatni azon nemes tüzet, mely kebledet lakja és hevíti, ne akaszd meg szived sebesebb verését, mely minden szép és jótól élénken feldobog; ne viselj nemes erőket emésztő s mégis sikeretlen belháborút tennen érzéseid ellen, melyeknek elméd annyi szép gyümölcseit köszönjük, s annál kedvesbeket, mert ott is hol eszed szól, a kedély melegítő hevétől vannak átihletve. Igen is, te nem kivüled feltünő jelenetek ellen harcolsz, melyek nincsenek, hanem magad ellen, magaddal igyekezvén teljes öszhangzásba

jöni; szíved ellen, mely neked annyi illusiót készített, s melyekbő a külvilág annyiszor erőszakosan kiforgatván, fájdalmakkal fizetett, miktől magadat és másokat ezentúlra meg kivánnád óvni intéseid által. Csakhogy más tárgyu, nem irodalmi lelkesedés az, mely a magyar kebelnek annyi sérvet okozott; annak sürgesd tovább is mérséklését, azt igyekezzél más tárgy felé irányzani: ez pedig nem lehet egyéb mint épen az irodalom, mely mint a nemzetiség fő emeltyűjének a *nyelvnek* leghathatósb kifejtője, nemesbítője és terjesztője, *ez idő szerint* fő tényezője megmaradásunknak, s mint közege a *tudománynak*, bennünket *beltartalmunk nevelése által* mindenek fölött képesít egy jobb, egy szebb jövendőre s biztosíthatja azon felsőséget, melyet a magyar eddig is csupán jellemi és szellemi nemesbsége által gyakorlott néptársai fölött.

Én tehát örömmel és bizodalommal üdvözlöm azon lelkesedést, melyet újra ocsúlni látok az irodalom iránt, mely már többször mentette meg a nemzetet az elenyészéstől, s a tudomány iránt, mely a XIX. századi emberiség fejlődésének sokkal lényegesb eleme, mint volt bármely más korban. E mezőn pedig nem lelkesülhetünk eléggé, nem tehetünk elég beható és gyors haladásokat, hogy más nemzetek mellett méltán megállhassunk, s mind az ő becslésőket az értelmiség mezején is kivívjuk, mind anyagi jólétre vergődjünk, mely minden szellemi erőnek múlhatlan előfeltétele. E téren nem mérsékelni, hanem éleszteni, nem mérlegezni, hanem irányozni kell ama lelkesedést: s e pontja elmélkedéseidnek az, melyre most át kell térnem.

III. *Arány* és *irány!* e körül forognak főleg intéseid. Mielőtt azonban e térre követnélek, azon rangozásodat kell megvilágítanom, mely szerint a tudományokat *termékenyekre és meddőkre, szükségesekre és nélkülözhetőkre, életrevalókra és fényüzésiekre* osztod. Neked termékenyek azok, „melyek nélkül a nemzet általában el nem lehet, mert gyakorlati életbe léptetésök nélkül *sem hazája függetlenségét* meg nem óvhatja, *sem anyagilag nem létezhetik* s jólétre nem juthat;“ a többi meddő, nálok nélkül „a nemzet ellehet, mivel csak az élet kiegészítésére tartoznak, némileg a szellemi fényüzés rovatába sorozandók.“ Az elsőbbekhez számlálod azon tudományokat, melyek nélkül az egyén egészsége fen nem tartható, az élet emberhez illőleg el nem rendezhető, a nemzet sem állodalmilag, sem anyagilag fen nem állhat. Ide tehát a reál tudományok a legszélesb értelemben, az orvosi,

erkölcsi, hadi, állami és jogtudományokkal s bizonyos nyelvek gyakorlati ismereteivel fognak tartozni: minden egyéb neked *meddő*, mert vagy „csak szépítik az életet“ mint a szépmüvészetek; vagy „csupán ismeretünk teljes kiegészítéséhez tartoznak,“ mintegy ad integritatem actorum, a mik tehát nem ártanak, ha nem használnak is sokat, mint talán az elméleti bölcsészet, a történet, az irodalom és nyelvtudomány stb. Amazok tehát szükségesek, ezek nélkülözhetők, amazok az életrevalók, ezek fényüzésiek!!

Engedd, barátom, hogy én a te felosztásodat más nyelvre fordítsam. Vannak tudományok, melyek az embert *mint állatot* tartják fen, és viszont melyek azon része szükségeinek felelnek meg, mely őt az állatokon felül emeli, s őt tulajdonkép *emberré* teszi; ehez képest engedd, hogy ha az emberi lélek nemesebb a testnél, mely az ól lakóival egy ranguakká teszen, mit te bölcsész létedre nem tagadhatsz, ezeket a meddő, nélkülözhető, fényüzési tudományokat és müvészeteket *felsőbbeknek*, amazokat pedig ezek szolgáinak tartsam és nevezzem. Igaz, hogy kenyér és hús, hajlék és öltözet nélkül e nyomorult test elvész: de igaz az is, hogy ki csak eszik és emészt s a természet rontó hatásai, legfelebb az emberi arculattal bíró ragadozó állatok ellen védve van, csak ott áll az élő teremtmények során, hol az erdők állatai: létezik (egyik kifejezésed analogonával élek), hogy a természet körét kiegészítse. Sőt egyes erőire nézve majd egyik, majd másik — gyarlóságra ezerek alatt áll: egyedül az *ész* teszi őt az élő és élettelen természetnek úgy mint ama láthatatlan, de végetlen birodalomnak urává, melyet a gondolat népesít meg, s hol nincs más úr és szolga, mint kit az isten maga adományai aránya szerint oklevelesített azzá. S azon tudományok, melyek nem e nyomorúlt test etetése és gyógyítására, ruházása és mindennemű nagyobb erő ellen oltalmazására szolgálnak *közvetlenül*, az eszes lélekkel bíró *emberre* nézve meddők, nélkülözhetők, s puszta fényüzés volnának? Nem inkább termékenyek-e, mert hiszen ezek *közvetve* alapjai minden *reál tudománynak* is (magad is kétség kivül nem a vadon lakójának gazdaságáról szóltál); nem inkább *nélkülözhetlenek-e*, mert a lélek legfelsőbb, legszellemibb, szükségeit elégítik ki, melyeket a ki nem érez, az emberiség lajtorjáján ugyan nem magosan áll; és *fényüzés-e* a mi szükséges? S az élet *szépítése* nem a kül érzékekről átvitt kifejezés-e, mely helyett a philosophiai nyelv más szót bír,

a *nemesítés* szavát: a lélek nemesítése pedig vájjon fényűzés-e, vagy inkább a valóban *emberi* élet elutasíthatlan követelése? De te, tisztelt barátom, ne légy hűtelen múltadhoz, ne szállítsd le nemzetünk szemében a legfensőbb érdekeket, melyekért teljes éltedben hevültél és fáradoztál, ne légy hűtelen tenmagadhoz és azon haldokló bölcshez, ki nekem is megszorította kezemet s ki, midőn elmélkedésed elején emlékezete ellepett, szivedet elfogta s tolladat kezedből kihullajtotta: őt nem a te mostani realismusod tette tiszteletessé erkölcseiben s fenségessé lelkületében; és te nem azt az örökséget becsülted nagyra, mit reád ősi osztályrészül hagyott s te magadtól elvetettél, hanem azt a másikat, melyben nevelőd és példányod volt: a bölcseséget. Ez pedig sem szántóföldön nem terem, sem gyárban nem gyártatik.

IV. Ne vedd helyén kivüli félretérésnek, midőn olymit oltalmazok irányodban, mit te nem tagadtál. Nem tagadtad a humaniórák becsét nyíltan, de igen befoglalva; nálunk pedig fölöttébb veszedelmes a felsőbb miveltség eszközeiről úgy szólani, mint te: miután azok különben sem pártoltatnak oly szenvedélyesen, mint elmélkedéseidből gyanítani hajlandók lehetnénk. De már most az általad sürgetett *arányra* térhetek.

Egyet értek veled, midőn azt ohajtod, hogy a tudós, sőt minden mívelt ember, ne csupán a szakmát, hanem általában az embert is művelje magában. Te itt szobatudósainkra célzasz, kiknek iparkodásai néha gyümölcs nélkül maradnak; mert ők nem érintkeznek a világgal, nem élnek más elmékkel folytonos eszmecserében és eszmesurlódásban, mi annyi nemes gondolatszikrát lobbant elé s életre való irányt ad az absolútban és végetlenben könnyen elvesző magán-gondolkodónak; egyoldalu „míveltjeinkre“ célzasz (érdemli-e az egyoldaluság e nevet?), kik azt gondolják, hogy az ügyvédnek a világért nem kell más könyv a Corpus-Jurisnál (vagy valaminél, a minek még nincs neve); az orvosnak nem egyéb mint Galén; a papnak biblia; hivatalviselőnek pedig azon kis ügyesség, melyet a tiszti szobában gyakorlatilag betanulhat — vagy talán nem is céloztál ezekre, mert itt a meddő és nélkülözhető tanulmányok alig maradhatnának ki a számolatból: hanem céloztál a szakmiveltségen kivül azon élő tudományra, melyet az ember csak a világban s a világtól tanúlhat: ismeretére az embereknek s ez úton az *embernek* s a *társadalomnak*. — Jó, én a magaméhoz adom a te irányodat, a szak-

képzettséghez az általános kiképzés s az élet által szerzett élettudományt — így egyik irány sem fogja a másikat megigázni s lenyügözni, és helyes arány lesz az egész miveltségben. De te leginkább a tudományok külön nemei mívelése körül sürgetsz helyes arányt! mely abban áll: reál tudományok a humaniórák *felett!*

Én teljes méltánylással vagyok a realismus iránt: az teremti meg azon *előfeltételeket*, melyek nélkül béható és általános míveltség nem díszlhetik: pedig csak ebben fekszik az emberi nem boldogságának legbiztosabb csirája. De a helyes arányt én nem e *realismus felülkerekedésében* találom, hanem abban, ha az épen csak azon mértékben üzetik, mely amaz előfeltételeket, t. i. anyagi jólétet, sőt annyi anyagi felesleget is előteremteni képes, a mennyi kell, hogy *általános mívelődési eszközökre* is maradjon valami, s ha így a humaniórák — ama meddő s nélkülözhető fényüzési cikkek! — mint a felsőbb emberi míveltség leghathatósb eszközei, lehető kül- és belterjben üzetnek. Ehez képest tehát az én arányom épen fordítottja a tiednek; s ezt ne csodáld, mert a realismust a humanismus felébe rangozni annyit teszen mint hirdetni, miképen nem azért élünk hogy az életet használjuk —, hanem csak is azért, hogy — éljünk.

V. Tovább mehetnék, ha elmélkedéseid folytában a historia terére szállongván, oly tényeket nem állítanál fel szegény nemzetünknek rettentő például, melyek a történeti valósággal ellenkezvén, észrevétel nélkül nem hagyhatók. „Miért maradtak el a haladásban az *olaszok*, kérded, kik a keresztyén világ müveltségét megkezdették, kik a legrégiebb irodalommal bírnak? Részint bizony azért, *mert főleg csak müvészetekre adták magokat, elhanyagolván a realis tudományokat.* És miért nem bír a *német* minden tudománya mellett, politikai fontosságra vergődni? Mert *elméletbe sülyedt, mert az eszményi philosophia szelleme a valóságtól s élettől elvonta.*"

Ezeket állítod, barátom; de ezeket állítani annyit tesz, mint azon tényeket, miket a tudomány története harsányan hirdet, ignorálni; és annyit tesz, mint az okokat és következményeket felcserélni. Avagy az olaszok mikor hanyagolták el a reál tudományokat? Nem ők voltak-e épen a reál tudományoknak szép részben megkezdői, mint általában — a mit önként bevallasz — a müveltség s az új-európai nemzeti irodalom megkezdői is? Nem az Olaszországban feléledt classicus világ kebelében támadt-e fel a termé-

szetbölcsészet, mely első kezdte a természeti tudományokat a dogmatismus alól emancipálni? avagy Telesio és Cardanus nem olaszok voltak-e? Nem Pisai Lénárd europaisította az algebrát, s nem Tartaglia és Commandino lettek-e a mathematikai tudományoknak restauratorai? Nem Vieta Ferenc vitte-e azokat főleg Franciországba által, s a felsőbb mértan hősei Galilei, Cavalieri, Toricelli, nem olaszok voltak-e? Nem a természeti tudományok vértanúja volt-e Campanella, nem a reál irányért töröltetett el annyi olasz akademia? Riccioli, ki az égtant, Valerio, ki a moztant, Castelli, ki a hydraulikát stb részben megkezdették, részben új igazságokkal oly gazdagon ajándékozták meg, Malpighi, Prosper Alpinus, Eustachius, Fallopius, Porta, Aldrovandi stb, kik az öszves természeti tudományokra oly kiható befolyással voltak, hogy neveik mind e napig nem csak a tudománytörténetben, hanem a tanodában is folyvást ajkainkon forognak, nem olaszok voltak-e? s a te hadtudományod nem Macchiavellit számítja-e atyjai közé, s különösen az erődítéstudomány nincs-e olasz nevekkel teli? És Macchiavell (e félre értett nagy ember), Filangieri, Vico, Beccaria stb mellett, kiket az államtudományok tisztelettel neveznek, nem olasz földön születtek-e Lagrange, a Volták, Galvániak stb? S melyik szaka a természeti, mértani s technikai tudományoknak az, melyben folyton e napig az olasz föld dicsőn ne futna versenyt a jelenkornak leghatalmasb nemzeteivel, bár neki minden időben, épen ez irány körül, mindennemű üldözéssel, tömlöccel, és anathemákkal kellett küzdenie? S ha az élénk és kitartó olasz elme a maga első rangját e téren fen nem tartható, ha az olasz szabadság magát ki nem vívhatta: az olasz szellemi irány oka-e annak, vagy inkább a rajta minden időkben nehezedett külső nyomás gátlotta amaz iránynak teljesebb kifejlését? Bizony igazságosabban felel e kérdésre a historia, melyet te mellőzesz, mint a te magyarázatod, mely az olasznak lassúbb haladását az állami és hierarchiai viszonyok helyett annak saját szellemi irányában keresi, s azon egyoldalúságban, melyet épen öröklött szabadtalansága kényszerített reá.

S a német? Miért nem említed itt is a reális irányt? Mert ez megvan; mert a német valamennyi „szükséges, nélkülözhetetlen, életrevaló" tudományokban, sőt alkalmazásukban is, becsületes versenyt fut ama dicsőített népekkel a Rajnán s a csatornán túl! Itt tehát egyébnek, itt az eszményi philosophiának kellett a politikai

fontosság nélküliség bűnét elvállalnia! Avagy nincs-e itt is ok és okozat megfordítva? Az eszményi philosophia darabolta-e fel Németországot? vagy a feldarabolt, s *ezért* hozzá méltó politikai fontosságra vergődni nem tudó Németország szorította legjelesb szellemei *egy részét* le az élet teréről? S ha a német tribűnön is tanár marad a tanár, az-e oka a sikeretlenségnek, hogy a szónok philosophushoz járt iskolába, vagy hogy *egyszersmind* az országos élet iskolájába *nem* járhatott? Hogy a kettő igen jól fér még egymással, söt hogy egymást csak e kettő egészíti ki igazán, bizonyítja az ókor legdicsőbb nemzete, a görög, s bizonyítják az újkornak szabályt adó nemzetei, melyek csak is azért szabályt adók, mivel — szabadok.

S íme ezen elmélkedések vezetnek igen természetesen vissza saját nemzetünkre is. Miért nem virágzanak nálunk a reális tudományok? Talán mert a magyar, természeténél fogva az ellenkező irányra hajlandó? mert az olaszokkal együtt szerfelett üzetik a szépmüvészet felé, vagy a németekkel az eszményiség felé? Bár — miután amaz egyedül-boldogító reális iránytól elesett!! — legalább emez egyik vagy másik egyoldalusággal birt volna bementi jegyet váltani a müveltségi főranguak elsö-emeleti páholyaiba! De sem evvel, sem egyébbel. Miért nem? E kérdésre is a történet adja az egyedül méltányos választ. A magyar pedig egyelőre azon dicsőséggel érheti be, hogy épen annyira haladt a müveltség pályáján a mennyire *lehetett*, s irodalmában is épen annyit tett, a mennyit azon elemekkel, melyeket magáénak vallhatott, *tehetett*. E válasz igazvoltának elismerésére pedig egyéb nem kell, mint egy kis méltány és — két nyílt szem.

VI. *Kistelky*, kivel te talán több mint csak lelki solidaritásban állsz, jut itt szinte akaratlanúl eszembe. Ez nem rég a Gazdasági Lapok valamelyik számában szinte azon „aránytalanságon" tépelődött, mely az etető s a lélekmívelö tudományok üzése körül tapasztalható hazánkban. Neki név szerint a régiségbuvárok nagy szálka szemében, s vigasztalhatatlan hogy az akademiában (szerinte) eme szak hasonlíthatlanúl erősebben van képviselve, mint a realistáké. Hadd éljek az alkalommal ezen Kistelky úr felvilágosítására. Mindenek elött vannak tudományok, melyek — épen azért, mert *nem közvetlen hasznúak* — külső pártolásra inkább szorúlnak, mint más *közvetlen hasznúak*, melyeket a mindennapi szük ség jutalmaz, s azért

kenyértudományoknak is neveztetnek. Im ilyenek a gazdasági tudományok, amolyanak egyebeken kivül a történetbuvárlat s a historia segédtudományai, köztök leginkább a régiségtudomány, minden ágaival. A gazdaságtudomány a maga természetes mívelőit a gazdák rendében bírja, kiknél az elmélet és gyakorlat karöltve jár (vagy legalább kellene hogy járjon); az orvostudomány az orvosokban, a bányászat a bányászokban, a műtan az iparosokban stb: ezek azért, ha egy oly nagy akademiában, milyen a francia Institut, bírnak is egyegy külön alszakkal, terjedelmöknél és közvetlen alkalmazási jelentességöknél fogva mívelésök különös akademiák és társulatok (orvosi akademiák, gazdasági, ipar-egyletek), úgy terjesztésök külön iskolák és intézetek feladatát képezi; míg az életre *közvetlenűl* nem ható tudományok, mint a történetirás segédtudományai, főleg csak az akademiáktól várhatják apoltatásokat. *Ezt* az arányt a két tudományosztály közt vallják a te realista nemzeteid tudományos fő intézetei is; ezt az európai szárazföld többi akademiái, melyek két fő osztályra oszlanak ugyan, mint a porosz, az orosz, a bajor, az osztrák; de ezeknek úgynevezett mér- és természettudományi osztályai is szinte inkább az elméleti és kisérleti, mint az alkalmazott részek mívelésével foglalkodnak. A magyar akademia hat osztálya közől kettő jutott a mér- és természeti tudományoknak, ezekben mind az orvosi, mind a gazdasági tudományok aránylag vagy eléggé, vagy legalább a szerint képviselvék, a mint e tudományok hazai mívelőinek száma, a választások idején, engedte; s az akademia épen úgy igyekezett pályakérdések és jutalmazások utján ezeket, mint amazokat előmozdítani: holott van (vagy volt) külön orvosi, külön gazdasági, külön műegyletünk: míg történeti, régiségtani egylet mindeddig még nem létesűlhetett. Ha már az akademia történettudományi osztályában élénkebb mozgalom vehető észre, ha ebben egymást versenyt érik a közlések és előadások, csakugyan rendes dolog ez osztály embereit megtámadva látnunk s nem inkább ama másik kettőét, kik az akademiai szóasztal előtt sokkal gyérebben jelennek meg: annál is inkább, mert az osztályok évek óta külön munkálódnak, s egyik a másikat a munkálódás teréről le nem szoríthatja. Ha pedig a te Kistelkyd régiségbuváraink munkálkodásaival, vagy egy részöknek *irányával* nincs megelégedve: sem ez az általok képviselt *tudomány* természetéből nem foly s ennek nem szolgálhat kisebbségére, sem azon kivánság nem

igazságos, hogy a kik magokat arra *adták*, a te *arányod* kedvéért negyven ötven éves korukban vagy mezei gazdákká legyenek, vagy — elhallgassanak. És ne feledd, se te, se kik a történetvizsgálatot fiatalságok óta *minden külső érdektől ment*, *tiszta-tudomány- és honszeretetből űzőket* oly szivesen csipdezik, hogy a nemzetek története a nemzetek függetlenségének, szabadságának és nagyságának egyik *épen oly hathatós* erkölcsi forrása, a mily hathatós anyagi támaszai (ez is csak bizonyos körülmények közt) a te hadi tudományaid, melyeknek arányos mívelése nem mindig a népek hatalmában van, s melyeknek elhanyagolásáért nem lehet mindig a népeket vétkelleni. És ki a történettudomány roppant befolyását a nemzeti érzelem és öntudat költése, táplálása és erősítése körül elismeri — pedig azt el nem ismerni nem lehet — az ne nézze fél vállról azon segédtudományokat, melyek a történeti anyagot keresik, fölfedezik, vizsgálják, tisztába hozzák s a történet*író*nak szépkészen kezébe szolgáltatják. Rendes! Mit ér vajjon egy silány darab kő a bányában, mit egy nyers ércdarab az aknában egymagára? de az építész és a pénzverő meg tudja becsülni: egyedül kik a történet pompás épületeihez fejtették a köveket s a lel-állapotjokban salakos történeti ércanyagot, s amazokat kifaragták, ebből a nemes ércet kiolvasztották, egyedül ezek vettessenek meg, mert fáradozásaik gyümölcsei nem közvetlenek, mert azok külön magokra sokszor kicsinyeseknek látszók, s mert nem mindenkor előre látható, mire fognak idővel az ily egyes igazságok szolgálni? De ti a történetbuvárok közt is leginkább a *régiségvizsgálókat* választátok megtámadástok célpontjául. Tekintélyekre hivatkozzam-e, megmutatandó, mely drágák, melegítők és lelkesítők a régi emlékezetek? vagy a nemzetek példáira, melyek közöl, hogy kedvetekben járjak el, még a gyáros belgákat s a kereskedő hollandiakat is mellőzve, csak a franciák és angolokra vonatkozom, kik közöl amazok mondhatni *számnélküli* archaeologiai társulattal bírnak, az utóbbiak pedig, az angol nép, vajjon nem közmondásilag van-e a régiség szeretetéről, sőt valódi túlbecsléséről megjegyezve? Vagy hivatkozzam-e az emberi szívre, mely e kérdésre minden időkben s minden égövek alatt megfelelt, meg a nemzetek költészetében és hagyományaiban, meg azok családi és állami intézvényeiben? Avagy te magad is nem igyekeztél-e saját nemzetünk őstörténetei körül eligazodni? nem vallottad-e bé magad is, hogy a rajta fekvő homály a gondol-

kodó embernek nem enged nyugtot, hogy tájékozást keres? stb *). Nincs-e tehát az emberi s a honfi szívbe e legyőzhetetlen vágy nemzete őskorát minél bensőbben ismerni, eredetileg beoltva? s egy hosszu és dicső múltban nem egy szintilyen jövendőnek kezességét és bizodalmát apolják-e a népek? Tehetünk-e ehez képest elég sokat a múltnak felderítésére s annak állapotjai és tettei minél gazdagabb kifejtésére? Csak hogy ez sokak hangyai szorgalmát kivánja, ernyedetlen kitűrést, mely csak a honszeretet emlőin szíhat elég erőt, s annál több méltányt igényelhet, mert ritkán díjaztatik fáradozása közvetlen siker, s még ritkábban anyagi jutalom által. Pedig itt a régiségtudománynak csak azon eredményeiről szóltam, melyek a kedélyre hatnak, nem azon tapasztalati igazságokról, melyek a történetet Cicero szerint az élet mesterévé teszik.

VII. Egyébiránt veled együtt kivánom én is, *hogy az irodalom semmi ága ne hagyassék müveletlenül.* E végre ohajtom mindenek előtt, ne legyen a reális tudományok közt egy is, mely a magyar ifjak által, mint fájdalom eddig nagy részöknél észrevehető volt, már mintegy előleg számokra nem létezőnek tekintessék. Emancipáljuk magunkat e részben is a külföldtől. Voltak részben eddig is magyar bányászaink, erdőszeink, vizépitészeink, voltak mérnökeink számosbak: legyenek magyar vegyészeink, erőszeink, gépészeink, épitő mestereink stb is, hogy e nemü tudományos készületeiknél fogva a gyár- és kézipar minden ágait elfoglalhassák; befolyást és vagyont nyerhessenek: *ez úton* magok e tudományok, sőt a rajtok alapvó mesterségek, úgy azok és ezek irodalma is mívelőket és közönséget fog nyerni: különben hiába ohajtjuk amazokat, s munkáik olvasó nélkül maradnak. De hogy e tudományok „*nagyobb* kül és belterjjel apoltassanak" mint az általános és felsőbb emberi kiképeztetésre szolgálók, melyekhez tehát a mívelt gazda és mérnök, gépész és gyárnok stb szinte úgy, mint a mívelt pap és tanító, orvos és jogász, státusférfi és tisztviselő, tudós és müvész egyformán, bár különböző mértékben, utasítva vannak: azt ugyan alá nem írhatom. S ne is tartsunk attól, hogy az általad sürgetett arány minden sürgetés nélkül is, külső és belső szükségből helyre ne álljon, ha egyszer a nemzet reál szakokat űzend (*az irodalom ez időt hiában előzné meg!*), mely időt mind a régibb jogviszonyoknak az 1848-ki törvényhozás általi megváltozása, mind a

*) L. Muzeumunk II. füzete első értekezését.

közoktatási ügynek eddig is szerencsésen megkezdődött reformja kétség kivül meghozza, kivált ha a behozott reál tanodák sora egy műegyetem felállitásával ki fog egészíttetni.

Ezen arány tehát, ne kétkedjünk, meg fog jöni, s ha eddig nélküröztetett, az *nem az irodalmon*, hanem csak is a viszonyokon múlt. De más tekintetben nem tartok feleslegesnek néhány figyeltető, söt intő szót. Nálunk a fiatalság azon egyénei, kik a nemzeti nyelv és irodalom iránt buzgóságot éreznek, többnyire komoly eszmélés, számitott terv nélkül ereszkednek az irói pályára. Ők ilyenkor a tudományos kiképzésben még nem igen vannak odább, mint a meddig az iskola (a mi eddigi iskolánk!) vihette; olvasnak, de többnyire, söt majdnem kizárólag magyar, és pedig ritkán tudományos, jobbára szépirodalmi munkákat és folyóiratokat; innen merítenek ösztönt hasonló dolgozatkákra, s így *productióra* adják magokat, mielött elég ismereteket vevének fel, hogy ezeket megemésztvén — s mielött gondolkodó erejöket eléggé kifejték, hogy önállő elmélkedéssel azokat feldolgozván: saját lábukon állhassanak. Hogy az ilyen csak iskolai, tehát hiányos készületü ifjoncból mily iró lehet a szépirodalomban is, mely nem mindennapi tudományt, s ehez mély belátást a világ forgásába s az emberi lélek redöibe, mi nem születik velünk, sem puszta olvasással nem szerezhető, hanem csak hosszasb élettapasztalás által észlelés és gondolkodás utján nyerhetö: hogy mondom a mind ezeket nélkülözö ifjoncból mily iró *válhatik*, bővebb fejtegetés nélkül is világos. Mindennapias dologról némi érdekkel és csinos nyelven csácsoghatni: még nem ad jogot a fellépésre, és szépirodalmi journalistikánk egyik nagy büne az, hogy az ily gombáknak tavaszi esöként segíti elhatalmazását. Mihelyt pedig valaki, ki tíz novellácskát olvasván, azokból oly roppant élettapasztalást merített (!), hogy legott egy tizenegy- és tizenkettödikkel vélte gazdagíthatni maga is az irodalmat! alattok nevét nyomtatva látta: oh már akkor ö fel van szabadítva, már ö legény! s miután a tanulás a céhszabályok szerint csak az inas dolga, méltósága alatt is volna tovább tanulnia, de minek is tanulna ö, miután a mester (a szerkesztő) ezért nem fizet, hanem csak azért a mit mindjárt nyomatni lehet? Innen van aztán egy *más* aránytalanság — nem a reális és humaniórák közötti — hanem a tudomány és szépirodalom, helyesben a mulattató (a kit mulattat!) irodalom közötti, mely épen oly természetelleni egy *serdült* nemzetnél, mint a serdült egyénnél

azon életmód, mely mellett a mulatságnak több idő jut mint a munkának. Tehát, ifjú barátaink! kik arra vagytok rendeltetve, hogy a nemzet szellemi fejlődése elősegítéséhez járuljatok! fogadjátok egy veterán irónak, ki saját kárán tanult maga is, intését és kérését szivesen! Midőn én ez előtt harminc évvel irogatni kezdettem, örömmel fogadtatott a legérdemesbek által is minden legvéknyabb reménye a sikernek, minden jelecskéje a tehetségnek, sőt a jó szándék is, mert ezzel is gyarapodott a kis sereg s az erők csekély öszvege; örömmel, mert a közönség hideg volt, s magyar irónak s álmodozó dőrének lenni egy! Oh el fogom én nektek a hajdani magyar iró sorsát beszélni egykor, ha már egyéb dolgom nem marad, mint éltem emlékezeteit leírni — Akkor *sok* kéz kellett, teherhordó, napszámos, segéd stb; most — hála a magyarok istene után azon halhatatlan férfiaknak, kik a legmostohább környületek közt munkás lelkesedéssel oda emelték a nemzeti irodalmat, hol nem kénytelen többé pirúlva lesütni szemeit, hanem önérzettel tekinthet a világirodalom szemeibe! — most már többet is kivánhatni a kezdő irótól: nevezetesen hogy minél többet felvegyen magába, mielőtt producálna, hogy tehát *elégséges tudományos képzettség*, *az irodalom ismerete, s a nyelvbeli előadás teljes birtoka* nélkül fel ne lépjen; különben magát fogyasztani, az irodalomnak pedig becsét és hitelét csökkenteni fogja. Sőt az általános ily készülettel biró is, megfontolván hogy *a munka éltet*, az időtöltés csak erősít: inkább *a tudományos irodalom* körül fáradozzon, mint a szépirodalomban, *hacsak erre elutasíthatlan képesség által nem ösztönöztetik*. Akkor ő, mint valódi avatottja a Múzának, méltó papja lesz a nemzeti kedélymiveltségnek is. Csakhogy aztán ama mindennapi vers-pruritust a világért ne vegye mindjárt hivatásnak; s tartsa szem előtt, hogy míg a középszerü tudományos könyvből is tanúlhatni eleget, épen csak a középszerű szépirodalmi iratok azok, melyeknek *a világon semmi nemű hasznok nincsen*. Tehát tanúlni, tanúlni és ismét tanúlni! akkor meglelitek biztosan az előtekbe rendelt célt — te pedig, barátom, a helyes *arányról* nyúgodt lehetsz, mert csak álljanak egyszer alkalmatosan kifejtett erők a sorban — mundus se expediet.

VIII. Hogy pedig immár az *irányra* térjek által, nem csak azon tudományok gyakorlatiak, melyek *közvetlen alkalmazásuak*: hanem azok is, melyek a gyakorlatiakat eredményezik. Én is a bölcscsel tartok, midőn felkiált: ha nem *hasznos* a mit tészsz, hiú minden

dicsőséged! de a *„hasznos“* szónak csakugyan több hord-erőt tulajdonítok, mint a tudománybeli realisták, történeti scrupulisták s életbeli materialisták (bocsáss meg, tisztelt barátom, de én tartok tőle, néhogy te az irányok ezen stadiumaiba is bejuss — a nélkül hogy majdani kimenekvésedről kételkedném); mert én azt tartom, hogy nincs *tudomány*, mely közvetlen vagy közvetett hasznú nem volna; mely vagy a testi és anyagi jólétre, vagy a szellemi kiképzésre és boldogságra ne hatna: de a tudományok *mívelésében*, igen is, ösmerek irányt, mely, bár csodálatosan finom és rendszeres alkotmányaival még a pókhállóval is fölér: de haszna csakugyan nem egyéb, mint hogy vele legfölebb — legyeket fogjunk. S már itt én, Hegelnek hajdani szorgalmatos hallgatója, tiszta lélekkel kezet fogok veled, ki Propylaeumaidban oly szerencsésen kimutattad nemzetednek az életreható igaz philosophia utját; s veled együtt kárhoztatom azt a tapasztalástól elvonatkozó vagy azt meghamisító eszményi irányt, mely az igazságot nem kifürkészi hanem csinálja, nem földeríti hanem beburkolja, nem boncolja hanem elpárologtatja. E ragály ellen nem levén veszteglő intézeteink, az a lefolyt két évtizedben csakugyan áttört határainkon, de a magyar elmék földében nagyobb részt csakugyan szerencsésen ki is veszett. S meg is vagyok győződve, nem ettől kell nekünk tartanunk és ez irány ellen szónokolnunk, hanem a *lelketlenség*, a *hivatlanság* ellen, mely *világos céltudat nélkül* tolakodik elé, s a leghasznosabb igazságok, ismeretek és tudományok körül is, *haszon nélkül* forgolódik, mert az ismeretek dús asztagaiból nem tudja öntudatos célra kiválasztani, alkalmazni s így termékenyekké, életrevalókká tenni a legteljesebb szemeket sem. *Irány, módszer s előadási alak* képezze tehát azon üdvözítő szinháromságot, mely az iró előtt lebegjen! S e jobb irány csakugyan meg is kezdődött, s bizhatunk benne hogy díszleni fog, mert tudomány és élet közt épül a híd, mióta a közoktatás holt közegét a nemzeti váltotta fel, s ez által az iskola tanárai egyszersmind a nemzet tanitóivá is felavattattak, és mióta reménylenünk lehet, hogy a magyar bölcseségnek a zöld asztal nem teendi többé netovábbját.

IX. S most végezetül még néhány szót *a magyar tudósról*. Megjegyzed, hogy tudósaink oly kevessé becsültetnek a közönség által, miszerint ők magok is tiltakoznak e név ellen; s hajlandó vagy a baj okát kevesbbé a közönségben, mint a tudósokban keresni,

különösen ezeknek életre nem való irányukban s társalgási szögletességökben. Én is fájlalva tapasztalom, hogy a tudós ez országban nem élvezi azon tekintetet, melyet hivatása, munkásságának becse és nemzetiségi jelentősége után érdemelne: de ennek egyik, és pedig fő, oka csakugyan a közönségben fekszik. T. i. mi a tudós életének feladása, *a tudomány* az, mit a magyar nem becsül. Ez pedig nem mindig volt így, de így van fájdalom mintegy két ivadék óta, mióta t. i. azon elv szerint: „nem kell tudós, csak hív jobbágy," a hazai tanitói kar elébbi jelességéről leszállt, s a tudósok mint olyak az állodalom által ki nem tüntettetnek; ezekkel együtt szállt le a köz tanultság és tudomány iránti vonzalom is. Hajdan nagyjaink megbecsülték a tudományt, fiaik tudományos kiképzésére sokat adtak, a tudósokat apolták és pártolták, és pedig nem csak a protestansok, hanem a katholikusok is, kiknél a tanultságot és tudományszeretetet különösen a jezsuiták lelkesen költötték és táplálták, mit tagadni a historiai tények tagadása volna. Így volt a dolog e sok részben érdemes szerzet eltöröltetése után a két van-Swieten befolyása mellett a tudományszerető M. Terézia s a felvilágosodott József cs. idejében is: és csak ezen befolyások enyésztével keletkezett az említett csökkenés, mely a legújabb időkig érezhető volt. A tudósok, világiak és egyháziak, megszüntek a közboldogság nevezetes tényezőinek tekintetni, a nagyok nevelése, a protestansokét egy részben kivéve, elsilányodott; a nemesség mint az előtt a jóban, úgy azóta a nem-jóban követte nagyait, a latin nyelv elhanyaglása nevelte a bajt, nem mert elhanyagoltatott, hanem mert természetes helyettesének, a nemzetinek kifejtése a közhatalom által mellőztetett: s ím oda jutottunk, hol az akademia 1830-ban, s az 1844-ki törvény bennünket talált. Igen is, a tudomány nem becsültetik, azért annak papja, a tudós sem: különben bizony a salonszerü módok hiánya nem volna képes ennek becsét leszállítani. S hogy e salonszerüség a legtöbbeknél hiányzik, mi ennek oka más, mint szinte a tudomány iránti köz hidegség? Tekintsünk Francia-, Orosz-, Németországra, Angliára, söt keletdéli szomszédaink kivételével a többi Európára is, hol tanár és tudós az állam által annyi kitüntetésben és javadalmakban részesül; hol rendek, címek, állami megbizások és alkalmazások, nagy fizetések, jutalmazzák, buzdítják s részben képesítik is a tudóst rendkivüli eredményekre! Ott nem csak általános és kitünő becsben áll a tudomány, s tiszteletben a tudós, hanem a

fejedelmek, nagyok és gazdagok által a nagyvilági körökbe is bevonatik,— *nem mert salonszerű*, hiszen csak ott leszen azzá,— hanem mert becsületnek és élvezetnek tartják társaságát. De ott aztán a társalgás is nemesebb tárgyak körül és tartalmasban forog, s valamint a házi gazda s vendégi köre képesítve van minden felsőbb tárgyhoz tanultan és mívelten hozzá szólni: úgy a szaktudós tárgyavatott hozzászólásában is gyönyörködnek.... Bizony, a mely magyar túl hazáján is megfordúlt, s meg a külföld fényesebb köreiben, e tekintetben csak szomorusággal tekinthet ez országra, az itteni társas életre s felsőbb körökre. Miket Galeoti, Mátyás kir. s Bátori püspök házi köreiről hagyott emléktil, arra a XVI. és XVII. zivataros századok is nyújtottak elég hasonpéldát, sőt a XVIII. megindult külföldiskedése mellett sem maradt el tőlök; de, hogy csak a jelen század első tizedeire emlékezzünk: a Széchenyi Ferencek, Podmanicky Józsefek, Festetics Györgyök, Teleki Sámuelek és Lászlók, Prónay Sándorok stb szinte végkép megfogyatkoztak, kiknél a lelkes társalgás oly gyakran fordúlt a tudományra, s kiknek köreibe a tudomány férfiai oly szivesen bevonattak s ott magokat oly jól is érezhették. De.... ne feszegessük, tisztelt barátom, a kényes kérdést tovább: te pedig ne hidd hogy a tudós azért becsültetik nálunk kevesbbé, mert más tournűrje s más beszéde van mint az ex-professovilágfinak — neki rendeltetése is más; hanem szerezz neki külső tekintetet és vagyont, tedd hogy felsőbb körökbe ne csak vonassék, de vonzathassék is: s nem lesz okod collegáid tüskésborz-ságáról elméskedned!

Mellőzöm azok netáni közbeszólását, kik a hasonlítások által sértve kölcsönben a magyar tudóst a külföldivel vetik össze.... mert ez is az is épen csak olyan, milyenné a viszonyok tevék; mellőzhetem bátran az általad említett „életre nem való irányukat" is, mert a catexochen életre valók is azonegy becsültetésben részesülnek velök: de nem hagyhatom még szó nélkül magoknak némely íróinknak elménckedéseit, kik, mert bizonyos „tudósok céhében" nem ülnek, mint ők nevezgették, e nevet, mely egykor nálunk is tiszteletesebb volt, boszuból mindennapi gúny tárgyává tették s e gúnyos értelemben oly közmondásossá, hogy végre némely arra igen méltó, de tán kelletinél szerényebb és félénkebb tudós inkább lenni akart az, mint annak hivatni. Örömtelen jel és gyanús nemzedék.... de a magyar ezt is ki fogja heverni. Mí azonban, nem gondolva e ne-

mével a gúnynak, ne átaljuk vallani a címet, melyen a mí mesterségünk a világ mindkét tekéjén neveztetik: s higyük hogy eleget tettünk a szerénységnek, ha azt hű munkálkodás által nemzetünk szellemi mívelődése körül meg is érdemelni ernyedetlenűl törekedtünk.

X. Te pedig, tisztelt barátom, éld vidámul napjaidat, miket a főváros zajának kipihenésére Gömör nyájas völgyeiben, hol bölcsőd állt és annyi baráti szív siet fogadásodra, kivánsz tölteni. Fogadd szívesen e nyílt levelemet is, mely ha olykori eltéréseinket kibeszéli is a közönségnek, de tanuja egyszersmind azon változhatatlan tiszteletemnek, melylyel szíved és fejed iránt viseltetem. Üdvözöld részemről azon nemes lelkeket is, melyek néhai együtt-vándorlásink idejéből reám még emlékeznek; s ha bejártad a kedves helyeket mind, ha Gyöngyösi István irói ősapánk házának megvitted az én köszöntésemet is, és nemes atyád csetneki kertjében engem is emlegetél: ne késsél visszafordúlni körünkbe: vár Muzeumunk, s várnak társaid: mert hiába, bármilyen is híre és sorsa a magyar tudósnak, te eladtad lelkedet nekik, s így visszakérik azt. — Isten velünk.

ESZMETÖREDÉKEK A MAGYAROK EREDETÉRŐL.

WENZEL GUSZTÁVTÓL.

C.

Mit tanít a történet a húnok és magyarok közti ethnographiai rokonságról?

A magyar-finn kérdés, természeténél és következményeinél fogva, nyelvészeti; megfejtése tehát szinte csak nyelvtudományi eredményhez vezethet. Láttuk, hogy e tekintetben szinte létezik egy *scytha* (urál-altaji) nyelvosztály, mint van egy indoeurópai; s hogy mind a finn nyelvek, mind a magyar nyelv amannak tagjai; hogy azonban szoros történettudományi tekintetben ezen eredmény csak közvetve bír jelentőséggel.

Fontosabb jelen értekezésem feladatára nézve a *hún-scytha*

*népcsalád*nak vizsgáltatása. Ez azt mutatta, hogy valamint sok tagból álló szláv stb népcsaládok jönnek elő a történetben; úgy hasonlólag terjedelmes és világtörténeti jelentőségü népcsalád a hún-scytha is, melynek több egyes tagjaival, és ezek közt a magyarral is megismerkedtünk. Ezen vizsgálatok természetöknél fogva ethnographiaiak; de megfejtésöknek iránya és következményei nagy részben történettudományi szempont alatt is felette fontosak.

A most kitüzött kérdés már a szoros értelembeni történettudomány körébe tartozik, s azért mind kútfői, mind tárgyalási tekintetben e tudomány szabályai szerint vizsgálat alá veendő. Német történetirók a különféle régi irók által említett cimbreket és teutonokot; Caesar elbeszéléseit Ariovistról és harctársairól; Tacitus Germaniáját; a quadokat és markomannokat illető adatokat, azon tudósításokkal, melyek a gótokról, alemannokról, suevokról, frankokról és számos más, az ú. m. nagy népvándorlás alatt müködött népekről szólanak, egy szempont alá fogják, és mind a mellett, hogy ezen különféle időben, igen különböző körülmények közt és szinte nem ritkán különböző irányban is szerepelt nemzetek belső ethnographiai összefüggéséről, külső fellépésök néhány általános közös jellemvonásain kivül, csak egyes szók és nevek azonossága és a mindeneknek egyaránt adott „germán" nevezet szolgálhat bizonyítványul; még is mindnyájokat egy népcsaládnak tekintik, a nélkül hogy valakinek mind eddig eszébe jutott volna e világos dolgot kétségbe vonni. A szláv historikusok szinte mellőzve a néhány régibb népeket illető őstörténeti hypothesiseket, a Procopius és Jornandesnél említett szláv népektől kezdik ezen népcsalád valóságos történetét, melyhez azután, szinte csak olynemü bizonyítványoknál fogva, mint milyenekkel a magyar történetirók nemzetök ezennemü viszonyaira nézve élni szoktak, a középkor igen számos nemzeteit számítják; mi ellen az irodalmi világban eddig kifogás hasonlókép nem volt. Csak mí magyarok élvezzük e tekintetben is egészen külön szempont alatt a külföldi, s névszerint a német és szláv történetmívelők részvétét. Közöttök sokan vannak, kik egyáltalában nem akarják megengedni, hogy a Konstantinus Porphyrogenetától említett árpádi magyarokon kivül valaha más magyar vagy a magyarral vérrokon nemzet létezett volna, s ezeknek eseményeit úgy fogják fel, mintha azok csakugyan közvetlen az égből hullottak volna le. Hogy ezen urak így cselekszenek, azon nem kell csodálkozni; ők bármi

eszközzel készek élni, csak önnemzetök történeti fontosságával kérkedhessenek. De magyarjaink közt is találtatnak, kik inkább nekik, mint a hazai történet még oly világos adatainak készek hinni.

Ezen utóbbiakhoz intézem itt szavaimat.

Minden történetben a kiindulási pontnak minél határozottabb és minél tisztább felfogása a feladatok egyik legfontosabb része. Mind a mellett már majd száz éve, t. i. mióta a húnok és magyarok történet-ethnographiai összefüggése kétségbe vonatott, hogy hazai történettudományi irodalmunk e részében a legnagyobb határozatlanság észrevehető. Némelyek, mint péld. Katona, Virág, gr. Mailáth János, egy szökéssel in medias res helyezik magokat, és Álmus és Árpád hercegekkel kezdik elbeszélésöket. Mások, péld. Engel, Horváth Mihály, tudatlanságokat őszintén bevallják. Ismét mások, mint Feszler, nyelvészet-ethnographiai combinatiókkal ügyekszenek magokon segíteni. Kik pedig, mint p. o. Buday Ézsajás, Spányik és néhány mások a magyarokat még a húnoktól származtatják, eziránti nézetöket a bizalmatlanság egy nemével mint véleményt, mint hypothesist mondják ki.

Úgy hiszem, legcélszerübben úgy lehetne a dolgon segiteni, ha a húnok és magyarok közti ethnographiai összefüggést történettudományi tekintetben kiindulási pontul vévén, egyedül ezen oldalról igyekszünk azt tisztán bebizonyítani. Ehez képest a kérdés szoros értelembeni ethnographiai momentuma, hová péld. a hún-scytha népcsaládnak minden a magyar történetben közvetlen nem szerepelt tagjai is számítandók, egészen mellőztetnének; kútfői és tárgyalási tekintetben pedig kizárólag a történeti szempont szolgálna zsinórmértékül.

A magyar nemzet régibb története összehasonlítva más nemzetek történetével, mind közvetlen tartalma, mind az által, minek máshonnani ismeretét felteszi, fölötte érdekes. A hét néptörzsnek bizonyos, már határozott irányban kifejtett jogi öntudatra mutató szertartások közti egygyé olvadása; Álmusnak ez alkalommal herceggé választatása; azon a nép keleti szelleméhez, de a kor nemzeti joglétéhez is, tökéletesen illő mód, mely szerint e hazában letelepedtek és viszonyaikat annak régibb lakosaihoz rendezték; Európa majd minden részeibe hol kisebb, hol nagyobb csoportokkal tett, és keleti regényes föllengzésre mutató X. századi hadjárataik, ez alkalmakkali változó kalandjaik, melyeket a történet mindeddig meg nem

értett, mert azoktól, kik Árpád halála után minden erejöket a magyarok megsemmisitésére feszítették meg, az elhárított veszély után a vett méltatlanságokért boszút állani törekvő rohamok egyoldalulag csupán rablásnak vétettek; végre azon nagyszerü nemzeti erő, melyet a keresztyén vallás felvételekor tanusított a magyar nép: mindannyi momentumok, melyek az ó magyar történetnek rendkivüli érdeket adnak. Másik részről ha azon ismeretekre fordítjuk figyelmünket, melyek a magyar történet értésére másunnan feltételeztetnek, névszerint a már történetté olvadó ethnographiai elemre: annak különös vonzó és részvét-gerjesztő erejét szinte lehetetlen nem tapasztalnunk.

Eszmetöredékeim feladata egyedül ez utóbbi kérdés szemmeltartását foglalja magában. Miért is a szoros értelembeni történet elmellőzésével főkép csak azon pontokat veszem szemügyre, melyek az ethnographiai elemnek történetté átalakulását tüntetik fel. Ha igazat akarunk mondani, be kell vallanunk, mikép épen az ide tartozó kérdések, melyek nem csupán csak ethnographiaiak, hanem az őstörténet és a való történeti kor közti határvonalat jelentik, mindeddig tisztán felfogva nem voltak. Épen az által, hogy majd egyedül ethnographiai-nyelvészeti, majd egyedül szoros értelembeni történeti szempontból tárgyaltattak, való természetök félre ismertetett. Szabadjon tehát itt megkisértenem, ha vajjon valóságos természetökhöz képest megfejtésöket magamra vállalni elégséges vagyok-e.

Mindenek előtt kell, hogy a megfejtendő fő kérdést tisztán és határozottan formulázzam.

Mint már megmondottuk, nem arról van itt kérdés, micsoda nyelvosztályba tartozik a magyar nyelv; senem arról, micsoda népcsaládhoz számítandó a magyar nemzet; hanem arról TÁRGYILAG *mily nemzeti jellemet mutatnak* TÖRTÉNETI ELSŐ FELLÉPÉSÖKKOR *a magyarok, s ezt tekintve micsoda más nemzetekkel lehet őket összeköttetésbe hozni?* Világos tehát, hogy itt közvetlen az ezinánt felvilágositást nyujtó kútfőkre kell figyelmünket fordítani; névszerint a byzantiakra, nyugotiakra és Nestor orosz évkönyveire.

Mindezeknek tudósításai iránt már tisztában voltak ötven év előtti historikusaink. Magyarjaink a byzantiak által hol *turkoknak,* hol *húnoknak,* hol *scytháknak*, a nyugotiaktól többnyire *húnoknak* is, az orosz évkönyvekben pedig a kazarokkal azonegy néven (ug-

rok) neveztetnek; s ha tekintjük, hogy a múlt században történeti irodalmunk ezt követve, őket határozottan és tartózkodás nélkül *hún* ivadéknak s a hún-scytha népcsaládhoz tartozó nemzetnek tartotta, s hogy mind ekkoráig ezen nézet megcáfolva még nem volt, úgy hiszem nem is szükséges ezen tárgyról sokat mondani. Elég ha néhány tüzes külföldi tudósnak rólunki ferde nézete megigazíttatik, vagy a maga valódi értékére devalváltatik, mit tenni eddigi eszmélkedéseimben minden módon iparkodtam.

Nehogy azonban itt az újabb történeti irodalom iránt kevesebb figyelemmel látszassam lenni, még két pontot kell különösen kiemelnem.

Nemzetünk magát *magyarnak* nevezi; de ezen néven soha külföldi iróktól nem említtetik. A *Hungari* vagy *Hunni* szó nyúgoton; a *Turki* név a byzantiaknál; az *Ugri*, *Uhri* vagy *Vengri* a szláv népeknél; a *Baskart* vagy *Baskir* név az arab (p. o. Jakut, Kazvini) és a mongol iróknál (kik a XIII. századi tatárjárást részökről leirták, p. o. Alaï-ed-Din, Djuvéin, Raschid-ed-Din, Hemedan) divatos. De ezeken kivül más nevezet alatt is említtetik, p. o. agareni, scythae stb. Hogy a kritikai történetbuvár ugyanazon egy népnek annyiféle elnevezése mellett egyszerüen el nem haladhat, természetes. De ha a következtetésekről van szó, melyek ezen körülményből vonhatók, többféle nézet lehetséges.

Én részemről ezen nevekben mindannyi küljeleit látom azon tényeknek, melyek nemzetünknek történet előtti ethnographiai és szorosan vett történeti viszonyait közvetítették. — Ez különféle módon történt; következőleg különböző felfogást, és így különböző elnevezéseket is idézett elő. Tehát nem csak puszta hangvariatióknak; nem csak külső, önkénytes és jelentéktelen nevezeteknek találjuk ezeket; hanem belső organicus fejlődés jellemzésének. És ez azon pont, melyre főkép kell ügyelnie annak, ki nemzetünk eredetéről vizsgálatokat tesz. Fel kell keresnie azon fonalakat, melyek a magyar történetnek nemzetünk ősviszonyaivali organicus összefüggését láthatóvá teszik.

Kitetszik ebből mennyire tévedtek, kik midőn a *magyarok eredetét* akarták vizsgálni, a történet mezejét elhagyván, nyelvészeti tanulmányokba ereszkedtek, és gyakran puszta etymologiai combinátiók alapján ethnographiai álmakba merültek, melyek nem

hogy a magyar történetet felvilágosítanák, inkább elhomályosították azt.

Egyébiránt a nemzetünk eredetéröli vizsgálatok elébe általam tüzött célpontot is többféle módon lehet megközelíteni. A tisztelt magyar olvasó közönség bírja Eszmetöredékeimet a Reguly Albumban, *a régi magyar nemzeti hősmondáról*, melyekben bebizonyítottam, mikép csakugyan a régi magyarok hősmondái és a húnok eseményei és története közt benső összefüggés létezik, mely a két nemzetnek vérrokonságát és ethnographiai összeköttetését kétségkivülivé teszi. A hún-magyar nemzeti életnek más oldalait és nyilatkozatait szintén így lehet vizsgálni; és minden előzmények oda mutatnak, hogy mindenben ugyanazon eredményhez fogunk jutni; hogy tehát a *húnok és magyarok közti ethnographiai rokonság* szoros értelmü történeti úton is bebizonyítható.

D.

Hátra van még, hogy Szontagh Gusztáv barátom nemzetünk régiségeit illető, tárgyára nézve felette érdekes, felfogásában mindazonáltal és formulázásában könnyen megoldható 4-ik nehézségére feleljek. Értem *a magyarok ázsiai hazájának geographiai viszonyait.* Itt kizárólag régiségekről és pedig östörténeti állapotokról lévén szó, természetes, hogy tekintve, mikép a mongolok XIII. századi pusztitásai Nyugotázsiának egész színét megváltoztatták, az pedig, mi jelenleg ott létezik, egyedül az ezen időt megelőzött viszonyoknak romaiból keletkezett, — én figyelmemet főkép a XIII. és ennél régiebb századokra fordítom.

Szontagh Gusztáv Julián magyar dömés, Plan Carpin és Rubruquis a XIII. században még Nyugotázsiában a Volgán túl feküdt ú. n. Nagy-Magyarországróli (Hungaria Magna) tudósításaira vonatkozólag, melyből az Európának indúlt ösmagyarok kiköltözködtek, mely tehát az Anonymus Dentumogeriájával ugyanaz, s melyről úgy értesülünk, hogy a XIII. században még magyar nyelven beszélő néptől lakatott, a legvastagabb történeti skepticismusba merül, és sem Juliánnak, sem Plan-Carpinnak, sem Rubruquisnek nem akar hitelt adni. Ezeknek tudósításait második kézből jötteknek tekinti, melyek csak mendemondákon alapúlnak; ő inkább Constantinus Porphyrogenetának hajlandó magát általengedni, s azt tartja, hogy

az e szerint Ázsiában hátramaradt magyarok sorsáról főkép az arab irodalom van hivatva felvilágosítást nyújtani; azonban a keleti nyelvek tanulása és ismerete a külföldön csak napjainkban kezdvén terjedni, s honunkban eddig alig birván egy pár mívelőt, hogy ezen kérdésre nézve eddig eldöntő szóra még fel nem vagyunk jogosítva.

Első pillanatra ezen elmélkedés igen speciosusnak látszik, főkép a nagyobb közönség előtt, mely a történeti kútfők mélyebb tanulásával nem szokott foglalkodni. A tárgy-avatottabb történetmívelő mindazáltal azonnal veszi észre, hogy az egész csupa félreértésnek, egyoldaluságnak, csinált nehézségeknek és az újabb történeti vizsgálatok nem ismerésének eredménye. Elég volna e tekintetben *d' Ohssonra* hivatkoznom (Voyage d'Abou-el-Cassim. Paris, 1828. különösen a 257. sk. lapokra), kinél Szontagh Gusztáv kétségeinek tökéletes megfejtését találhatná. Egyébiránt a tárgy fontossága azt látszik kivánni, hogy ily könnyen ezen bármi csekély nehézségeken is túl ne tegyünk. De többet senki tőlünk nem kivánhat, mint hogy Sz. elmékedéseinek fonalát kövessük.

Ezen tekintetben minden tartózkodás nélkül állítom, hogy 1. Constantinusra kelletinél többet épít, s hogy 2. Julián, Plan Carpini és Rubruquis tudósitásait nem eléggé méltatja.

1. Constantinus Porphyrogeneta: De administrando Imperio címü munkája a régibb magyar történetben oly fontos szerepet vitt mindeddig, miszerint nemzeti historiai irodalmunk érdeke sürgetőleg kivánja, hogy iránta és a tudósításainak adandó történeti hitel iránt a magyar történet szempontjából tisztába jöjjünk. Mert mit eddig e tekintetben mondtak, p. o. hogy Constantinus a X. század közepe táján írt, kinek mint byzanti császárnak csak volt módja a magyarokról és egy évszázaddal előbb történt eseményeikről biztos tudósítást szerezni, és ki munkáját is oly célból készítette, melylyel adatok hamisítása egyáltalában össze nem fért stb; hogy tehát neki a régiebb magyar történetben mindenkép előkelő hitelt kell adnunk; — legalább ezen utóbbi következtetést illetőleg oly feltételezésen alapúl, mely mindeddig nem csak hogy bebizonyítva még nincsen, de mely a munka alapos kritikai vizsgálása által igen is kétségbe helyeztetik. A mai kifejlődöttebb történettudománynak méltósága tehát nem engedi, hogy mí magyarok ily nemü, a dolog mélyébe nem ható indokolásban vakon megnyugodjunk.

Constantinus Porphyrogeneta munkája magában már nem any-

nyira történeti, mint politikai és statistikai tartalmu. Történetet ex professo írni a tudós császárnak esze ágában sem volt; s innen megfogható, hogy a szoros értelembeni történeti anyagot tekintve semmi egészet, *hanem egyedül töredékeket foglal magában*, melyeket a hogy a jó szerencse épen engedte, tudomásul vett és feljegyzett. Kitetszik ebből, hogy a munkának egyetemes hitele nem terjed annyira, mikép minden egyes tudósítását már azért, mivel ő beszél, non plus ultrának mondani lehetne. Nem tagadhatni ugyan, hogy nagy nevü külföldi történetirók jelenleg is igen szeretik még a magyar régi dolgokat a byzantinusok, névszerint Constantinus Porphyr. tudósításaik szerint, kizárólag megitélni, s hogy p. o. Hammer-Purgstall egyedül ezek után kisértette meg a magyar őstörténetirását *). Nem tagadható, hogy névszerint újabb szláv szellemü historikusok, valahányszor a magyar őstörténet jön szóba, Schlözer nyomán erőnek erejével kizárólag Constantinus Porphyrogenetához ragaszkodnak, úgy hogy rajta kivül semmi más, főkép magyar nemzeti kútfőt hitelesnek elismerni nem akarnak. De tagadhatlan másrészről az is, hogy igen fontos okok vannak, mikép amazoknak felfogását egyoldalúnak, ezekét pedig elfogultnak kell állítanunk. Nem szándékom Constantinus Porphyrogeneta irói hivatását jeles munkájának fő feladatához képest csak legkevésbbé is kétségbe vonni; azonban az ennek csak felvilágosításául használt, máshonnan merített, vagy épen csak esetileg beszőtt adatokra nézve más véleménynyel vagyok. Például, mi nevezetes különbség van munkájában a hún-scytha és a szláv népeket illető elbeszélések közt? Szláv literatoroknak ugyan e tekintetben panaszkodni épen nincs okuk, mert az általa említett szláv népek iránt nem csak részvétet, hanem rokonszenvet is mutat, s illető elbeszélésében kedvező és aránylag kimerítő tudósításokat nyújt rólok. De más színben látjuk a hún-scytha népeket leírva. Ha p. o. a *kazarok* és *Kazarország* történetét egyedül Constantinus Porphyr. szerint akarnók megitélni, egészen más eredményhez jutnánk, mint az arab geographok és történetirók után. A *magyarok* legrégibb történetéről is csak igen hiányos adatokat közöl a görög császár. Ez iránti elbeszélésének egyoldalu tökéletlenségéből látható, hogy ismereteit nem meríthette közvetlen

*) A magyarok eredeti lakföldéről, a Magyar Tudós Társaság Évkönyveinek III. kötetében, 130 sk. ll.

őseinktől, s hogy második kézből, valószinüleg szláv közbenjárók által vette. Legalább egész felfogása olyannyira elüt az előttünk más kútfők után ismeretes ősmagyar nemzeti szellem nyilatkozataitól, hogy a magyarokróli elbeszélésének történetünkbei felvételét csak illő ovatossággal s az egyes adatok kritikai megvizsgálása után lehet javasolni. Turkoknak nevezi ő rendszerint magyar őseinket s ámbár „magyar" nevöket is esmerte (Μαζαροι, 37. fej.), még is az ezen kétféle néven nevezett nép ethnographiai azonosságáról mit sem tud *). Csak ott, hol szláv népekkel egyesülve a byzanti status érdek mellett lép fel hún-scytha népség, mit p. o. az *oroszok*, találja a tudós császárnál tetteinek némileg méltányos elismerését; egyébként pedig oly annyira háttérbe szorúlnak, hogy alig lehet reájok ismerni. Például szolgálhatnak az *avarok*, kiket ő szlávoknak (!) tart **), s kik iránt csak azon egy igen érdekes, de csak mellékes tudósítás találtatik munkájában, hogy korában (a X. század közepe táján) „suntque etiamnum in Chrobatia Abarum reliquiae, et Abares esse cognoscuntur" (30. fej.).

Ezeket szem előtt tartva valóban meg nem foghatom, mikép Szontagh G. Constantinus Porphyrogenetának az Ázsiában hátramaradt magyarok sorsáróli tudósításaira csak hivatkozhatott is. Munkája 53. fejezetét végig tekintve, ilynemü csak némileg határozott tudósításnak még csak nyomára sem akadhatni. Mit 37. fejezetében mond: „Pacinacitas a principio ad Átel (Volga) et Geech (Jaik) flumina habitasse, iisque conterminos fuisse populos, qui *Mazari* atque Uzi cognominantur;" a Volgán túl Ázsiában még a IX. században lakozott magyarokra vonatkozik ugyan, de semmi határozott tudósítást nem foglal magában. A 38. fejezetnek tudósítása pedig: „Turcarum exercitus devictus fuit atque in partes duas divisus, *et earum una quidem orientem versus partem Persidis incoluit*, et hi etiam in hodiernum diem de veteri Turcarum cognomine Sabartoeasphali nuncupantur; altera vero pars occidentem versus sedes posuit in locis Atelcusu nuncupatis. — — *Ad Turcas*

---

*) Sokan máskép el nem igazodhatván, „*Mazari*" helyett „*Chazari*-t" akartak olvasni; de ezen nézetnek kézirati alap nem találtatván, vele ismét felhagytak.

**) „*Sclavi*, qui trans flumen habitabant, qui et *Abari* dicti;" — „*Sclavi*, qui et *Abari*." (29. fej.).

vero orientem versus in Persidis partibus habitantes negotiatores suos mittunt etiamnum ii qui occidentem incolunt praedicti Turcae, invisuntque illos, et responsa saepe ab ipsis per hos accipiunt;" — nem az őshazában maradt magyar atyafiakról, hanem a már onnan kivándoroltaknak új lakhelyekben letelepült egy részéről van mondva. Úgy hiszem *Hammer*nek a Tudós Társaság Évkönyvei III. kötetében foglalt értekezésére Sz. barátom csak nem fog hivatkozni; mely az „Atelkuzu" névnek egészen önkényes és alaptalan magyarázása által egy minden egyéb hiteles kútfői adatokkal ellenkező mesterkélt hypothesishez vezet. Hasonlólag *Thunmann* is önkényes mesterkélt hypothesisnél egyebet nem állított, midőn Constantinus Porphyrogenetának tudósitását, hogy a magyarok *három* esztendeig (ἐνιαυτοῦς τρεῖς, 38. fej.)Lebediában a kazarok szomszédságában laktak, minden alap nélkül 203 esztendőre magyarázza *), és így azután Lebediát őshonuknak tekinti.

Világos tehát, hogy Constantinus Porphyrogeneta tudósításaiból a magyaroknak a Volgán túl feküdt őshazájukat egyáltalában megismerni nem lehet, hogy tehát e végett más kútfők ezirántí adatait kell keresnünk.

És e tekintetben:

2. Sz. barátomnak *Julián magyar dominicanus*, valamint *Plan Carpin* és *Rubruquis* irányábani skepticismusa szintoly alaptalan, mint Constantinus Prophyr. néhány önkényes magyarázataiban túlságos bizalma. Nem csak tudós hazánkfiai, hanem az egész tudományos világ az imént említett férfiak a magyarok ázsiai őshazájáróli tudósításaiknak teljes hitelt adnak; s így nem tartom szükségesnek azt, mit Sz-on kivül senki sem támadott még, közvetlen védelmezni. Nehogy azonban erre nézve tárgyammal könnyelmüen bánni látszassam, néhány más kútfői adatot akarok idézni, melyek a magyarok Volgán túli régi őshazájáról és geographiai fekvéséről határozott tudósítást adnak, és így Julián, Plan Carpin és Rubruquis elbeszéléseit erősítik. Ezen adatok kétfélék: a) magyar hazai kútfőkből, és b) arab irókból merítettek.

a) Anonymus mindjárt munkája első fejezetében leírja a magyarok őshazáját, mely szerinte részben a Volgán túl feküdt, s melyet ő

---

*) Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europaeischen Völker. Leipzig, 1774. 116 sk, és 141. l.

„*Dentumogeriá*“-nak nevez. Vele öszhangzásban áll a magyar krónika, Kézai Simontól Turóciig, állítván, miszerint ezen őshazájok három vidékből áll, melyeknek nevei voltak: *Dentia*, *Baskiria* (Bachardia, Barbaria, Bascardia, Bastardia) és *Magaria* (Mogoria). Ezen tudósítás tehát egyenesen *Baskiriába* és a Kaukazus éjszaki részén fekvő *Madzar* város környékére vezet. *Dentiá*nak alapos kútfői magyarázatot adni felette bajos; de kétségkivül ez is ugyanazon vidéken feküdt †). S ezek ugyanazon helyek, melyeket Julián, Plan Carpin és Rubruquis a magyarok ázsiai őshazájának vagy is „ Magna Hungariá“-nak írnak le; úgy hogy már ezen adatok alapján a magyarok őshazáját, melyből a IX. században kivándoroltak, helyesen a Volga mellé, azon vidékekre tehetni, hol részint jelenleg is laknak baskírok. De ezt az arab g eographok és történetirók is bizonyítják.

b) Egyébiránt senki sem fogja tőlem kivánni, hogy én itt e tekintetből az egész arab irodalmat kimerítsem. Hasztalan fáradság is volna ez, miután történetirók, péld. Massudi, Ibn-Haukal stb és geographusok, mint Jakut, Kasvini stb, mindnyájan egyhangulag ugyanezt állitják. Tehát csak mintegy mutatványul akarom Ibn-Haukálnak (X. századbeli irónak) eziránti tudósítását d' Ohsson francia fordítása szerint itt közleni:

Il y a deux nations Baschkhartes (azaz baskir vagy magyar); *l' une habite á l' extrémité de l' occident* (ezt az arab geographiai felfogás szerint kell venni; mi európaiak keletet mondanánk) *derriérre les Boulgares*, *auxquels elle est soumise* (ez tehát a magyarok őshazája, melyben Julián is megfordult, és melyet Plan Carpin és Rubruquis „Magna Hungariá“-nak neveznek); l' autre, plus nombreuse, est voisine de Batchenakes (besenyők vagy pacinaciták; tehát az európai magyarokat kell érteni) de race turque comme ces derniers, elle demeure aussi près de l' empire romain *).

S ezen keleti kútfők adatainak alapján d' Ohsson maga ekkép nyilatkozik: On voit *qu' il y avait deux Baschguirdies* comme deux Boulgaries; que les contrèes d' oú ètaient sortis les Magyares et les Boulgares du Danube etaient nommèes *Crande-Baschguirdie* et

†) Jászay *Dontő*-nek olvassa Dentu-t. L. a Reguly-Albumban Álmosát. A hely talál. *Szerk.*

*) Des peuples de Caucase stb. 257. l.

Grande-Hongrie, et *que les Magyares sont originaires du pays oú le Jaik penrd sa source, pays qui est encore habité par des Baschkires*" stb *).

Ezeket egybevéve úgy hiszem nem lesz, ki Szontagh úrnak Julián, Plan Carpin és Rubruquis tudósításai feletti skepticismusát alaptalannak ne fogná látni. Mit ezek mondanak, azt mind magyar hazai, mind keleti kútfők minden kétségen felül álló teljes hitelű adatai szintén világosan tartalmazzák, úgy hogy a magyarok ázsiai őshazájáról és annak geographiai fekvéséről tökéletesen fel vagyunk világosítva.

Egyébiránt szabadjon e helyt még egy másik egészen hibás hypothesist említenem. Értem az orosz történetmívelők azon állítását, mikép Anonymusunknak Dentumogeriája a „*Jugria*" nevü régi orosz tartomány lett volna. Ezen véleményt már azért is határozottan el kell utasítanunk, mert belőle oly következtetések vonattak, melyeket érvényeseknek egyáltalában el nem ismerhetünk. Így tudósíttatunk egy már 1491-ki, a moszkai Kreml (cári palota) kapuja felett olvashatott felirásról, melyben Juhriának birtoka után Vasiljevics János „*Ongaria*" urának neveztetik **). Így Herberstein Zsigmond a XVI. században is értesít mikép a moszkai udvarnál kellett neki hallania, hogy Jugria a magyarok őshazája lévén, ezek az orosz cárnak alattvalói ***). Így mondják, hogy nagy Péter orosz cár

*) U. o. 258. l.

**) Ezen felirást közli *Coxe* [Travels into Poland, Russia, Sweden and Danemark, 3-ik kiadás London, 1787. I. köt. 393. l.] következőleg „Joannes Vasilii Dei gratia Magnus Dux Volodimeriae, Moscoviae, Novogardiae, Tiferiae, Plescoviae, Veticiae, *Ongariae*, Permiae, Buolgariae et aliarum totiusque Raxiae Dominus, anno tertio Imperii sui has turres condere fecit. Statuit Petrus Antonides Solarius Mediolanensis anno nat. Domini 1491. k. Julii." Ezen felirás magában semmi jelentőséggel nem birna, mert a cárnak azonkoru, bár nem igen helyesen szerkesztett, címével, melylyel másutt, p. o. oklevelekben is élt, megegyez. De Schlözer [Nestor III. köt. 113. l.] tudja Isten mit akar benne találni!

***) Azt irja Herberstein: „Haec est Juharia, ex qua olim Hungari progressi Pannoniam occuparunt, Attilaque Duce multas Europae provincias debellarunt. Quo nomine Moscowitae multum gloriantur, quod eorum subditi magnam Európae partem olim sint depopulati. Referebat Georgius Parvus dictus, natione Graecus, in priori mea legatione volens jus Principis sui deducere ad Magnum Ducatum

Rákóczy Ferenc irányában egykor hasonló értelemben nyilatkozott volna *).

Jugriának fekvését az arab geographusok körülményesen leirják, s ezen leirásból világossá válik, hogy a magyarok ázsiai ősházájától egészen különböző vidék **). Úgy szinte a magyar krónika is határozottan megkülönbözteti a magyarok őshazáját Jugriától, melyet annak egyik *határvidékének* ír le ***).

S így *Eszmetöredékeimet* már bevégezhetem.

A tisztelt olvasó látja, hogy feladatomat annyiban teljesítettem, mikép csakugyan bebizonyítottam, hogy a *magyar őstörténet korántsem ál tudomány,* milyennek azt Szontagh Gusztávnak a haza színe előtt bemutatni tetszett; hogy ellenkezőleg benső tudományos alappal bír, hogy külalakjára nézve szintén a való tudomány minden kivánalmainak megfelel; s hogy korunk életviszonyait és nemzetünk érdekeit tekintve azt igen korszerű és fontos tudománynak kell tartani. *Muzeumunk* korlátoltabb tere nem engedte, hogy bővebb fejtegetésekbe ereszkedjem; s ki az irói hivatást ismeri, azon elismerést meg nem tagadhatja tőlem, miszerint fáradságosabb volt azt, mi magában egy önálló terjedelmes munká feladata, röviden összevonni és egy szempontba egyesíteni, mint a még hátra lévő előmunkálatok bevártával talán pár év múlva e tárgyról nagyobb munkát írni. Részemről ez áldozat volt; melyet azonban munkaerőmet

---

Lithwaniae, Regnum Poloniae etc. Juharos subditos Magni Ducis Moscowitae extitisse, et ad paludes Maeotidis consedisse; deinde Pannoniam ad Danubium et inde nomen Hungariae accepisse: deinde Moriaviam ex fluvio sic nominatam et Poloniam a Polle, quod est planities, occupasse: de fratris Attilae nomine Budam nominasse. *Relata saltem volui referre.*" [Rer. Moscov. stb in Hist. Ruthen. Scriptt. exteris saec. XVI. I. köt. Berl. 1841. 58. l.].

*) L. p. o. A. de Gérando : Essai historique sur l' origine des Hongrois. Paris, 1844. 5—7. l.

**) L. M. d' Ohsson : Des peuples du Caucase. Paris, 1828. 82. sk. és 219. sk. l.

***) „Scythico Regno [a magyarok őshazája Ázsiában értetik] de oriente jungitur *Regnum Jorianorum* [másutt *Jurianorum*]. M. Simonis de Késa de originibus et gestis Hungarorum libri duo, ed. J. Podhradczky, Budae, 1833. 12. l.

igénybe vevő számos foglalatosságaim közt is szivesen hoztam; mert nem engedhetem, hogy egyik, nemzetiségünk szempontjából felette fontos tudomány, valóságos tudóshoz nem illő könnyelmüséggel oly tudományos folyóiratban alacsonyíttassék le, melynek én is egyik kiadója vagyok.

Egyébiránt tollamat még le nem tehetem, míg boldogult egykori igen tisztelt tanítómnak, *Horvát István*nak érdekében pár szót nem mondok. Ha ezen dicső férfi még élne, hallgatnék. De a már elhúnytnak tudományos becsületét védeni, nekünk, kik háládatos tanítványainak valljuk magunkat, egyik szent tisztünk.

Nem arról van itt szó, hogy Horvát Istvánnak tudományos kutatásait, akár irányuk, akár tartalmuk, akár eredményökre nézve *kritikailag megbirálni* mindenkinek ne állana szabadságában. Az a tudománynak sajátsága, hogy előmenetelét épen csak komoly kritika mellett lehet várni, s hogy minél előkelőbb valamely tudós, minél fontosabb valamely munka, annál nagyobb szigorral tartozik a kritika hivatásában eljárni. De kigúnyolás, nevetségessé tevés nem kritika. Pedig Horvát István irányában Szontagh ennél egyebet nem tett.

Feleletem erre röviden e következő:

Hogy Horvát Istvánnak mint tudósnak, és névszerint mint *magyar tudósnak* való reális érdemei vannak, azt senki, ki őt s munkásságát közelebbről ismerte, tagadni nem fogja. Én részemről kötelességemnek érzem nyíltan megvallani, hogy ő volt azon férfi, ki keblemben azon — mondhatom — tiszta lelkesedést ébresztette, melylyel hazánk és nemzetünk szép története iránt viseltetem; ő volt az, ki engem a magyar történet buzgó mívelőjévé felavatott. Mint én, úgy számos más hazánkfiai, kik előbbi években a pesti egyetemnél alapos és célszerü oktatásban gyönyörködtek, hálával és tisztelettel fognak reá visszaemlékezni. Mi nem azt mondjuk, hogy Horvát István, kutatásaiban csalhatatlan volt, hogy ő szinte nem hibázhatott, sőt hibázott is. De azt csakugyan kívánhatjuk, sőt kívánjuk is, hogy dolgozatai, munkái, sőt egész munkássága a tudomány méltóságához illő modorban, és egyedül azoktól biráltassék meg, kik eziránti hivatásokat bebizonyítani el nem felejtik.

CLASSICA LITERATURA.

DEMOSZTHENESZ *) BESZÉDE A RHODOSZIAK SZABADSÁGA FÖLÖTT.

LONKAY ANTALTÓL.

A nagy számú apró hellén államokban a királyságok eltörlése után a népuralomnak nem egyedursággal, hanem legtöbbször kevesek uralmával kellett küzdenie. A különben népboldogító kormányrendszernek még hías szerközete tudniillik meg nem gátlá a lehetséget, hogy a társaság némely tagjai szerfölötti meggazdagodás tehát befolyásuk természetes növekedése által a köz szabadságot ne veszélyeztessék s társaik elnyomásának átkos gondolatára ne juthassanak. Azért is miként más szárazföldi államokban, úgy különösen az önálló hellén szigeteken, melyek lakóiknak hajózás és kereskedelem általi meggazdagítására ugyis igen kedvezők voltak, az előkelők elnyomási s kevésuralmi törekvése legtöbbször okozott belviszályt s háborút. A lakedémoniak részint a szerencsétlen elsőségi viszályok miatt, részint a perzsa király álnok buzdításaira, hogy a népfölséghez mindig szilárdan ragaszkodó athéneieket gyöngíthessék, a kevésuralmi törekvéseket, a hol azok csak feltünedeztek, elősegíték, gyámolíták. Ez történt Rhodoszban is. Már a peloponnézoszi háború alatt, midőn a lakedémoniak egyidőre túlnyomókká lettek, Rhodoszban is a kevésuralmi párt mindaddig uralkodó maradt, míg az athénei Konon győztes hajóhada Kr. e. 396-ban a népuralmat vissza nem állítá. Alig múlt azonban négy év, s a kevésuralmiak ismét annyira megerősödtek, hogy az athénei pártot nem csak elnyomák, hanem számos tagjait le is gyilkolák (L. Diodóroszt XIV. 79. 97.). Világos mégis a későbbi körülményekből, hogy a rhodosziak az athéneieknek Kr. e. mintegy 360 körül ismét szövetségeseik valának.

Demoszthenesz korában, midőn Szolon isteni müve, az athénei

*) L. Demosthenes jellemrajzát közölve Kaziuczy Gábor által a Tudománytár új folyama VIII. kötetében, 271 sk. ll.— [1840. XI. füz.].
A szerk.

köztársaság alkotmánya, részint külbefolyások, részint a nép közt átalánosan elterjedt romlottság s elfajulás miatt már roskadozni kezdett, — az athénei hadvezérek is többnyire oly romlott lelküek s féktelenek voltak, hogy zsákmánysovár katonáikkal a haza elleneinek megsemmisítése helyett, annak harctársait nyomorgaták és zsarolák. Így Kháresz, ki a harctársakkal különösen roszul szokott bánni, a nélkül, hogy parancsa volt volna, Rhodoszba hajózott s ott a harctársulat ürügye alatt pénzt akart zsarolni. Ez Kr. e. 358-ban az athéneiek és rhodosziak közt nyilt háborúra adott alkalmat, melyet ezek a hozzájok csatlakozott khiosziak- s büzantioniakkal két évig folytatának s valószinüleg egyezködéssel végezének.

Rhodoszban ezután a hatalomra törekvő előkelők ismét kevésuralmi pártot alakítottak, melyet Mauzólosz, a közel fekvő Kária királya (ki maga is a perzsa király alattvalója volt) s közbejött halála után neje Artemízia oly hatalmasan gyámolított, hogy a népuralmi párt elnyomatván, segélyért az athéneiekhöz kényszerült folyamodni. E segélykérés adott alkalmat a jelen beszédre, melyet Demoszthenesz annál kellemetlenebb körülmények közt tartott, mivel a nem rég folytatott rhodoszi háború emléke az athéneieknél még hü és eleven vala. A szónok mégis saját modorában, szabadságszerelmének dörgő szavával törekszik a népet rábírni, hogy feledve a bántalmakat, szabad néphez illőleg más népeket is szabadakká tenni ügyekezzék. E beszéd Kr. e. 351-ben tehát ezelőtt 2200 évvel tartatott.

Szolgáljon ez Demosztheneszből előizletül addig, míg a magyarra is kedvezőbb korszak derülvén, lehetővé teszi, hogy a hellén szabadság utolsó bajnokát összes műveiben hazám kedves nyelvén megszólaltassam.

A BESZÉD.

Úgy vélem, athéneiek! ily fontos ügyek fölött tanácskozva, a tanácsadók mindegyikének szólásszabadságot kell adnotok. Én ugyan soha sem tartám nehéznek titeket a legüdvösbre rátanítni; (mert hisz azt, őszintén szólva, úgy látszik, mindnyájan belátjátok), de igenis nehéznek titeket annak végrehajtására bírni. Mert ha va-

lamit végeztek és megszavaztok, akkor az a végrehajtástól még oly távol van, mennyire a végzés előtt volt. De most azon események egyike adta magát elő, melyekért, úgy vélem, hálával tartoztok az isteneknek; látván, miként azok, kik követelős önhittségökben nem rég ellenetek hadakoztak, most egyedül bennetek helyezik megmentésök reményeit. Ez alkalom nektek valóban örvendetes lehet. Ugyanis, ha csak kellően határozandotok fölötte, sikerülni fog nektek államunk rágalmazóinak *) gyanusításait tettél cáfolni meg, melyből dicsőség is háramlik reánk. A khiosziak, büzantioniak s rhodosziak tudnillik irányukbani álnok törekvésekről vádoltak minket; s azért e legutóbbi háborút indíták ellenünk: de most ki fog tünni, hogy Mauzólosz, ki nekik ebben vezetőjök s késztetőjök volt, midőn a rhodosziak barátjának adta ki magát, őket szabadságuktól fosztotta meg; és a büzantioniak s khiosziak, kik harctársaiknak nyilváníták magokat, bal eseteikben őket nem segítették: hanem ti, kiktől féltek vala, egyedül ti voltatok megmentőik. — És ez mindenki előtt világos levén, azt eszközlendi, hogy az összes államok népei megmentésök zálogjeléül a ti barátságtokat teendik; rátok nézve pedig alig lehet nagyobb jó, mint mindenkinek önkénytes, gyanútlan jó akaratát megnyerni. Csodálkozom is, ha látom, miként ugyanazok az egyiptomiak **) ügyében az államnak a király elleni fellépést javalják, a rhodoszi nép ügyében pedig ugyanazon embertől félnek; holott mégis mindnyájan tudják, miként ezek hellének, amazok pedig a király birodalmának egy részét teszik.

Úgy hiszem, emlékeznek még némelyeitek, hogy, midőn a perzsa királyt illetőleg tanácskoztatok, én léptem föl ***) először, és egymagam, vagy (ha nem csalódom) másodmagammal intélek benneteket, hogy akkor teendetek okosan, ha a felkészülésre nem a királylyali ellenségeskedést ürügylitek, hanem ha neki készültök akkori

---

*) Rhodosz, Khiosz s más szövetséges szigetek lakói hódításvágy- és zsarnoklatról vádolák az athéneieket, mire némely athénei hadvezérek zsarolásaikkal valóban alkalmat is adtak. Demosztheneszz e visszaélés ellen maga is kikel, különösen περὶ συντάξεως cimü beszédében.

**) Az egyiptomiak — zsarnokuk a perzsa király ellen, az annyiszor megújított szabadságharcot ez időben is már több év óta folytaták: Perzsiában Artakszerszesz Okhosz uralkodott.

***) A közterhek osztályozása fölötti beszédét (περὶ συμμοριῶν) érti itt Demosztenesz. Kr. e. 354. évből.

nyilt ellenségeitek ellen; úgy hogy, ha amaz irányotokban jogtalankodni kezdene, öt is visszatoroljátok. S ezt én nem beszéltem a nélkül, hogy nektek helyesnek látszott volna; nektek az szinte tetszett. És így mostani beszédem az akkorival összeegyez. Mert, ha én a királynál volnék s ö engem tanácsadójává tenne, neki szintazt tanácsolnám, mit nektek: viseljen hadat sajátaért, ha a hellén államok valamellyike ellene jöne; de a mihez semmi köze, annak uralmára ne is törekedjék. Ha tehát egyáltalában föltettétek magatokban athéneiek! a királynak, miket megelőzés vagy az államok némely emberainek elcsábítása által hatalmába ejtett, oda engedni, ez itéletem szerint nem szép föltétel: ellenben, ha jogaitokért harcra kelni, és a mi megkivántató, mindent elszenvedni szükségesnek hiszitek, ez által először is annyival kevesbbé szorultok arra, mennyivel inkább vagytok rá elhatározva; azután kellő gondolkodást is tanusítandotok. De, hogy sem én nem beszélek most semmi újat, midőn a rhodosziak megszabadítását sürgetem, s hogy ti sem tesztek semmi újat, ha engedelmesködtök, annak bizonyságaul hozok valamit emléktekbe, mi megtörtént és hasznotokra volt. Ti egykor Tímotheoszt Ariobarzánesz *) segítésére küldtétek ki, hozzáadva a határozathoz ezt: „A királylyali kötések sértése nélkül.“ Tímotheosz azonban látván, miként Ariobarzánesz a királytól nyílván elpártolt, Számosz pedig Küprothemisz által, kit Tigránesz, a király helytartója helyezett be, megszállva tartatik, amannak a segélyt megtagadta, ezt pedig körülfogva s megsegítve, szabaddá tette; és a miatt mind e mai napig háborúba nem keverödtetek. Mert senki sem harcol egyaránt hódításvágyból és saját birtokaiért; hanem ha ki megkárosíttatik, azért mindenki egész erejéből harcol; de nem így hódításvágyból. Az emberek ohajtják ezt, ha senki által nem gátoltatnak; de, ha gát vettetik nekik, az ellenállóktól ezt semmi sértésnek nem veszik. Már most, ha röviden meghallgatandotok, vegyétek fontolóra, helyesen állítom-e vagy sem, hogy Artemízia e vállalatot, ha államunk annak kiviteléhez valóban hozzá is fog, még

*) Ariobarzánesz az athéneiekkel nem csak barátságos viszonyban állott, hanem honfi joggal is bírt nálok; azért is az athéneiek, midőn ez Kr. e. 364-ben több perzsa helytartóval együtt királya ellen pártot ütött, neki, a dolog valódi mibenlétét nem tudva, segélyt küldöttek Tímotheosz vezérlete alatt. (L. Demoszt. besz. Arisztokr. ellen, Reiske kiad. 666. és 681. lapján).

sem ellenzendi. Én azt tartom, ha a király Egyiptomban mindent szándoka szerint visz ki, Artemízia szerfölött ügyeközendett Rhodoszt neki megszerezni; nem a király iránti jóakaratból, hanem, mivel maga közelébeni tartózkodása alatt neki nagy szolgálatot kivánt tenni, hogy tőle viszont a legszívesebben fogadtassék. De miután amaz úgy működött, a mint beszélik *), s vállalatai roszúl ütöttek ki, emez úgy vélekedik, mikép a sziget (a minthogy úgy is van) jelenleg a királynak mit sem használhat; saját uralmának ellenben védbástyája lehet minden mozgalom ellen. E szerint, úgy tetszik nekem, inkább akarja, hogy a sziget, a nélkül hogy ő azt nyilván átengedné, a tietek legyen; mintsem hogy amaz foglalja el: tehát hiszem, hogy segíteni sem fogja; vagy ha teszi is, csak hanyagúl és erélytelenül. Már, hogy a király is mit teend, erről valóban nem állíthatom hogy tudom; hanem igen is erősíthetem, hogy az államnak hasznára leend, ha valahára világossá lesz, meg akarja-e a király a rhodoszi államot hódítni, vagy sem? Mert, ha meg akarja, akkor nem csak a rhodosziak ügyei fölött, hanem a tinmagatokéi és az összes hellén ügyek fölött kell tanácskoznunk **).

Egyébiránt ha a rhodosziak ***), kik most a várost bírják, magok erejéből bírnák is azt, én még sem tanácslanám nektek, hogy pártjokat fogjátok, habár mindent igérnének is megtenni; mert tudom, miként ők eleinte, hogy a népfölséget megdöntsék, a polgárok némelyeit részökre vonták; miután pedig célt értek, ezeket is kikergették. Azok tehát, kik égyik részhez sem voltak hívek, úgy hiszem, nektek sem lennének állandó barátaitok. Mindezt azonban soha sem mondtam volna, ha azt hinném, hogy csak a rhodoszi

*) Miután Diodórosz szerint (XVI. 40.) a perzsa király az ellene fölkelt egyiptomiak megzabolásához Kr. e. 350-ben — tehát e beszéd tartása után — fogott; Demosztheneszek e helyéből vagy azt kell fölvennünk, hogy Diodor egy évvel hibázott, vagy hogy Athénébe a perzsák egyiptomi hadjárata- s vesztett csatáiról csak kósza hírek érkeztek, mikre azonban Demoszt. inkább mint bizonyosakra támaszkodott.

**) Demosztheneszt azt akarja mondani: ha a perzsa király Rhodoszt el akarná foglalni, ez a hellénekkeli kötések nyilvános megsértése lenne.

***) Itt az oligárkha párt emberei értendők, kik polgártársaik elyomására minden ármányaik mellett Artemízia zsoldosaira szorultak.

népnek van hasznára; mert sem ügynökük *) nem vagyok azon embereknek, sem magánlátogatóm nincs egy is közöttük. De ha ez mind a kettő úgy lenne is, még sem beszéltem volna úgy, hacsak nem hinném, hogy az nektek van hasznotokra. Mert én is örvendek azon, mi a rhodosziakon történt, — ha ugyan megmentésök szószólója így beszélhet — hogy tudniillik, irígyelve birtokaitok használását, saját szabadságukat vesztették el; és, holott a hellénekkel s veletek — egy fölöttük álló néppel — egyenlő jogokkal harctársulatba léphettek volna, most barbárok és rabszolgák **) alatt, kiket várdáikba bebocsátottak, raboskodnak. De mindez, ha ti most öket megsegítitek, csaknem mondhatnám, hasznukra történt. Mert miután ők rhodosziak, kedvező szerencsében, nem tudom, akartak volna-e valaha részesülni? Most azonban tapasztalva és megtanúlva, hogy az esztelenség többnyire sok rosznak okozójává lesz; jövőre, ha talán ismét történnék valami, okosabbak lennének; mit részökről nem csekély nyereménynek tartok.

Én szükségesnek nyilvánítom rajta lenni ezen emberek megmentésén, feledve iránytokbani bántalmaikat, és meggondolva, miként ravasz csalók által magatok is gyakran rászedettettek, de azért tinmagatok lakoltatását igazságosnak még sem mondanátok. Tekintsétek azt is athéneiek! mily sok hadat viseltetek ti mind népkormányok, mind pedig kevesek uralmai ellen; ti ezt magatok is tudjátok; de, hogy mindkét részről mi fölött folyt hadakozástok, azt alkalmasint egyiktek sem gondolja meg. Miért hadakoztunk tehát? A népkormányok ellen vagy magánemberek sérelmei miatt, ha azok nyilvánosan ki nem egyenlíttethettek; vagy egy földrész, vagy a határok, vagy nagyravágyás, vagy az ellenség miatt; de a kevesek uralmai ellen korántsem effélékért, hanem az alkotmányért és szabadságért! úgy, hogy én nem átallom kimondani, miszerint hasznosabb-

*) Így magyarítám a πρόξενος szót, mely a helléneknél oly ügyviselőt jelentett, ki valamely városban azon előnyök- s viszonyokra ügyelt föl, melyeket a vendégjog kölcsönösen biztosított. Némileg az újkor „ügynökei-“ s „consulai“-val hasonlítható össze; azon különbséggel, hogy most egyik állam a másikhoz többnyire saját kebeléből küld ügynököt, akor pedig a rhodosziak például Athénében ügyviselőnek athéneit is választottak.

**) Artemízia bérencei értendők, kik a rhodoszi erősséget a demokraták elnyomása után is megszállva tartották.

nak tartom, ha a népkormányú hellének mindnyájan hadat viselnek ellenünk; mint, ha a kevésuralók barátaink. Ugyanis a szabad népekkel, úgy hiszem, nem nehéz békét kötnötök, ha arra hajlandók vagytok; de a kevésuralókkal még a barátságot sem tartom biztosnak. Mert lehetetlen, hogy kevésuralók szabad népekkel, és uralkodásra vágyók a szabadság és egyenlőség embereivel barátságban éljenek. De csodálom, hogy miután a khiosziak és mitüléneiek, s most már a rhodosziak is kevesek uralma alatt vannak; sőt csaknem mondhatnám, az egész emberiség ily szolgaság alá került, közőletek egy sem gondolja meg, miként a mi alkotmányunk szinte veszélyben forog; egy sem veszi fontolóra, miként, ha mindenek a kevesek uralma alá kerülnek, lehetetlen, hogy nálatok a népkormányt meghagyják. Mert hisz tudják, hogy az ügyeket szabadságra senki más nem vezetendi vissza; és tehát, kiktől ők valami roszat várhatnának, azokat megsemmisítni akarandják. Másokat tehát, kik egyeseket bántanak meg, csak azok ellenségének szükség tartani, kiket megsértettek; de, kik a szabad alkotmányokat eltörölve, kevesek uralmává változtatják, azokat közös ellenül kivánom tekintetni mindazok által, kik a szabadságért lelkesülnek. Aztán a méltány is úgy hozza magával, athéneiek! hogy miután magatoknak népkormánytok van, tehát más szabad népek iránt is bal szerencséjökben épen oly érzelmeket mutassatok, minőket másoktól irányotokban ohajtanátok, ha valamikor, a mi vajha ne történjék! ilyesmi adná magát elő. És ha azt is állítná valaki, hogy a rhodosziak azt, mi őket érte, megérdemelték; a jelen időpont még sem alkalmas arra, hogy örvendezzünk. Mert a szerencséseknek a balsorsuak irányában mindig a legjobbat kell határozniok, miután a jövő minden emberre nézve bizonytalan.

Sokszor hallom itt előttetek némely szónokoktól, hogy midőn a mi népünket bal sors érte, némely más államok megmentéséről tanakodtak. Én ezek közől jelenleg csupán az argosziakat említendem meg röviden. Mert nem akarom, hogy ti, miután a szerencsétlenek megmentésének dicsősége mindig a tietek vala, e tekintetben az argosziaknál roszabbaknak látszassatok. Ezek, habár földük a lakedémoniakéval határos, bár látták azoknak szárazon és tengereni uralmukat, még sem átallták s nem rettegtek irántatok jóakaróknak mutatkozni. Sőt, midőn Lakedémonból, mint mondják, némely

menekülteink *) kikérése végett követek érkeztek, azt határozták, hogy ha naplemente előtt el nem távoznak, ellenségekül fognak tekintetni. Nem lenne-e tehát gyalázat, athéneiek! ha az argoszi nép nem rettegett azon időkben a lakedémoniak uralma- s erejétől; ti, kik athéneiek vagytok! egy barbártól, még pedig asszonytól **) félnétek? Holott pedig azok mondhatták volna, — hogy a lakedémoniaktól többször meggyőzettek, míg ti a perzsa király fölött többször győzelmet vettetek, általa pedig csak egyszer sem győzettetek le, sem szolgái ***), sem önmaga által. Mert ha talán valaha fölébe emelkedett államunknak a király, ezt a hellének leggonoszabbjai- s árulóinak pénzzeli megvesztögetése által, és semmi más uton nem nyerte : de még ez sem használt neki semmit. Mert azt találandjátok, hogy ugyanakkor, mikor államunkat a lakedémoniak által meggyöngítette, Klearkhosz és Kürosz ****) által saját királysága veszélyben forgott. Minket tehát sem mint nyilt ellenség, sem ármány által le nem győzhetett.

Látok továbbá köztetek néhányat, kik Filipposzt, mint figyelemre méltatlant gyakran lenézik; a perzsa királytól ellenben, mint hatalmas ellenétől azoknak, kiket netalán kiválaszt magának, félnek. De ha az egyiket, mint jelentéktelent vissza nem toroljuk, a másiknak meg, mint félelmesnek, mindent oda engedünk, ugyan kik ellen állunk csatarendbe, athéneiek?! Vannak még köztetek, kik egész erővel másoknak iránytokbani jogairól beszélnek. Ezeknek én csak azt tanácsolnám, hogy a ti jogaitokról mások irányában ügyekezze-

*) Midőn a lakedémoniak a legyőzött athéneieket harminc zsarnok hatalmába adták, a város lakosságának több mint fele kiköltözött, s hazátlanul más államokban keresett menedéket. Kszenofon szerint [Hellen. tört. II. 4.] csak Thébe s Megára vala a honvesztettek menhelye; Diodórosz azonban, Argoszt illetőleg, Demoszth. e helyével összeegyezik. [XIV. 6.]

**) Artemízia, káriai királynő.

***) Itt leginkább a lakedémoniak értendők, kik a peloponnézoszi háború alatt perzsa pénzzel segítve vergődhettek túlhatalomra; általában pedig mindazon hellének, kik a perzsa hadakban az ellenséghez csatlakozva hazájok ellen harcoltak, mint a thesszáliabeliek és a dolopszok [L. a beszédet περὶ στεφάνου, Reiske kiad. 246. l.]

****) Okhosz fia, az ifjabb Kűrosz, ki a lakedémoniaktól segíttetve trónon ülő fivére ellen veszélyes hadat indított. E hadjárat adott alkalmat Kszenofon ismeretes „Anabasis"-ára.

nek beszélni, hogy így először maguk látszassanak azt tenni, mi hozzájok illik; minthogy képtelenség, hogy nektek a jogokról az adjon tanítást, ki maga sem cselekszik jogszerűen. Mert nem igazságos, hogy a ki polgártársatok, ellenetek és nem mellettetek szóló okokat gondoljon ki. Valóban gondoljátok meg az istenért! miért nincs a büzantioniaknál senki, ki őket arra oktatná, hogy Khalkedont *), mely a perzsa királyé, mely a tietek is volt s mely hozzájok mitsem tartozik, el ne tulajdonítsák; vagy hogy Szelümbriát, mely város egykor nektek volt harctársatok, adófizetőjökké ne tegyék, és földének határait ne Büzántion szabja ki, az esküvel erősített kötések ellenére, melyekben e városok önállóknak nyilvoníttattak? Avagy miért nincs senki, ki Mauzóloszt, míg élt, vagy halála után Artemíziát oda utasítná, hogy Kószt és Rhodoszt, és más hellén városokat el ne tulajdonítson; melyekről a perzsa király is, az ő kényurok, az egyezményekben a hellének részére lemondott, és melyekért az akkori hellének oly sok veszélyt és dicső harcokat állottak ki!? De ha mindjárt mondaná is ezt valaki ennek is, amazoknak is **), ki rá hallgasson, természetesen senki sincs.

Én jogszerűnek tartom a rhodoszi népuralmat visszaállítni; de ha nem lenne is jogszerű, midőn ezen emberek viseletét tekintem, tartozásomnak vélem a visszaállítást javaslani. És miért? azért athéneiek! mivel, ha mindnyájan jogszerűen ügyekeznének cselekedni, gyalázat lenne, ha azt egyedül mi nem akarnók; de miután a többiek mind arra készülnek, hogy jogtalankodhassanak, és ti egyedül, a jogosságot ürügyelve, semmibe sem fogtok: ezt én nem jogszeretetnek, hanem gyávaságnak tartom. Mert látom, hogy minden ember csak annyira érdemesíttetik jogokra, a minő fokon hatalma áll. Példát is mondhatok erre, mindnyájatok előtt ismeretest. Kétféle kötések ***) vannak a hellének és a perzsa király között; miket tudni-

---

*) Város vala Kis-Ázsiában, a Boszporoszon, Büzantion átellenében; majd a lakedémoniak- majd az athéneiekhez tartozott, az antálkidászi béke után pedig a perzsa király hatalmába esett. A büzantioniak Demoszthenesz e helye szerint akkor időben e város elfoglalását tervezék; valamint Szélümbriáét is, mely Thrákében, Büzántionhoz közel feküdt.

**) Artemíziának és a büzantioniaknak.

***) Az itt említett két egyezkedés közöl az egyik alkalmasint az, melyet az athéneiek a perzsákkal, a rajtok, Kimon vezérlete alatt vett győ-

illik államunk tett, s mik mindnyájatoktól magasztaltatnak; azután miket utóbb a lakedémoniak tettek, melyek valóban roszaltatnak. És e két rendbeli kötésekben nem ugyanazon jogok vannak megállapítva. Mert magánjogokban a szabad államok törvényei közösen s egyenlően részesítik a gyöngéket és erősöket; de a hellén jogokra nézve a gyöngébb államoknak a hatalmasbak határoznak jogokat. De miután nektek a jog megismerése- s meghatározásának *) tehetsége adatott, gondoskodnotok kell, hogy annak gyakorlata is hatalmatokban álljon. Ez pedig megtörténik, ha az összes hellének szabadságának közös védjeiül fogtok tartatni. Egyébiránt természetesnek látom, hogy nektek kötelességtek megtevése a legnehezebb föladat. Mert a többi összes embereknek csak egy küzdelmök van: nyilt elleneik ellen; kiket ha legyőztek, javaik birtokában senki sem háborítja őket többé. De nektek athéneiek! kettős küzdelmetek van: egy tudniillik a többiekkel közös, s azonfelül egy más, amannál elsőbb és nagyobb. Nektek tudniillik előbb tanácskozás közben azokat kell legyőznötek, kik itt előttetek a haza javának határozottan ellene dolgoznak; és miután ezek miatt a szükségesekből erőködés nélkül misem létesülhet, természetesen megesik, hogy ti sokat elhibáztok. Annak azonban, hogy a kormányzatban sokan egész bátran választanak ilyen szerepet **), fő okai alkalmasint a bérfizetőiktől kapott nyeremények; ámbár ez ügyben titeket is méltán vádolhatni. Mert illett volna, athéneiek! hogy a kormányzati állásra nézve szintazon értelemben rendelkezzetek, melyben hadi állásra nézve rendelkeztök. És miben áll ez? Ti azt, ki a vezérétől kijelelt állomást elhagyja, böcstelenséggel büntetendőnek és minden polgári jogtól megfosztandónak itélitek: szintugy kellene tehát azokat is, kik az

---

zelmek után tettek, s mely, minthogy nem csak az athéneiekre, hanem az összes hellénekre nézve igen kedvező s dicső volt, mindenkitől magasztaltatott; a másik az, melyre a lakedémoniak Kr. e. 387-ben, tehát több mint 70 évvel az előbbi után, Antálkidász követük által léptek, s mely, minthogy az athéneiek egyezkedésének nyereményeit mind visszaengedé, az összes hellénekre, de leginkább a lakedémoniakra nézve gyalázatot hoza.

*) Wolf Jeromos olvasását követém: ἐπειδή τοίνυν ὑμῖν ἐγνωκέναι τὰ δίκαια καὶ ποιεῖν ὑπάρχει.

**) Azon hazaárulókat ostorozza itt szónokunk, kik Filipposztól fizettetve, ennek zsarnoki érdekeit hazájok szabadsága- s boldogságának elébe tették. Főnökük Eszkhínesz volt.

őseiktől átruházott kormányzati állást elhagyva, a kevésuralom érdekében kormánykodnak, a tanácskozásokbani részvevés tiszteś jogától megfosztani. Ti azonban harctársaitok közt azokat tartjátok ugyan legjobb barátaitoknak, kik megesküdtek, hogy ugyanazt tekintendik ellennek s barátnak, kiket ti; de a kormányférfiak közt, kikről bizonyosan tudjátok, hogy a haza elleneivel tartanak, azokat leghívebbeknek gondoljátok. Egyébiránt nem az a nehézség, ezek vádolására, vagy nektek, a többiek megrovására találni valamit, hanem, hogy mily beszédek s tettek által tétethetnék a mostani rosz helyzet jóvá, ennek kikutatása munkába kerül. De hisz ez alkalommal mindenről talán nem is beszélhetni; hanem ha azt, mit magatokban föltettetek, valami üdvös tett által foganatosítjátok is, talán a többi is egyenként mindig jobbra fordul. Én tehát azt vélem, ez ügyet erélyesen kell fölkarolnotok és tennetek a haza méltóságához illőleg; átgondolva, mily örömmel halljátok, ha őseiteket valaki magasztalja, tetteiket elsorolja, s diadalemlékeiket előhozza. Fontoljátok meg tehát, miként ezeket őseitek nem egyedül azért állították, hogy azokat szemlélve bámuljatok, hanem hogy az alapítók erényeit utánozzátok is.

MAGYAR HELYNEVEK.

RÉVÉSZ IMRÉTŐL.

Muzeumunk harmadik füzete szólott már e tanulságos kis gyűjteményről (l. a 170. lapot); és Szabó Károly barátunk a hetedikben, adván Körös-Tartsa helyneveit, derekasan mutogatta gyakorlatilag is, mily bő tanulság fekszik azokban, történet, népjellem és nyelv tekintetében. Adjuk most már a Révész úr öngyűjtötte helyneveit kihagyásával azoknak, melyek Lipszky Repertoriumában megvannak. E sorozat is meg fogja az olvasót győzni e forrás nem várt gazdagságáról. *A szerk.*

Ágadvölgy: Terjedelmes völgy. Debrecen.

Akaricsa: Hajdan erdő, most részben szántóföld. Mánd. Szat.

Ant: Érszerű kis viz. Szalonta. Bihar.

Antova: Hajdan erdő, most kaszáló. Bercel. Szabolcs.

A n y á d : Rétség. Sarkad. Bihar.

A n y o t a : Vízér, mely gyakran kiszárad, vagy igen lassan foly. Sz. Király. K. Szolnok.

A p a f á j a : Erdő. Debrecen. Ny. Bátor. Szabolcs.

A r a c s : Szántóföld. T. Lök. Szabolcs.

A r a n y á g : Szőlőskertnek igen termékeny része. N. Körös. Pest. H. M. Vásárhely. Csongrád.

A r a n y á s z : Szép vidékű és dusan termő szántóföld. Csurgó. Somogy.

A r a n y o s : Aranyoshát. Legelő. Karcag, Kúnság. Udvari, Szatmár. Petri, Bihar.

A r a n y s z e g : Szántóföld. H. Szoboszló. Pelbárthida, Bih. Szőlőhegy. Margita, Bihar.

Á r b o z : Sík szántóföld. N. Körös, Pest.

A t a l a g : Lapályos szántóföld. Öcsöd, Békés.

A t o m v. Á t o m : Víz-hordta föld. Berczel, Szabolcs.

A v a s : Hegy és városrész. Miskolc, Borsod. Szatmár m. Erdő. Illyefalva, Háromszék.

A v a r o k-s z á l l á s a : Bércali kaszálók. Sziget, Mármaros.

B a b i n a : Halom. Derecske, Bihar.

B á b o c k a : Sík puszta. Várkony, Heves.

B a b u d b o k : Puszta. K. K. Halas.

B a b u t a : Szőlőhegy. Pele. K. Szolnok.

B a g o t a : Rét és szántóföld H. Böszörmény.

B á g y : Rétes víz, mely igen lassan foly. H. Nánás.

B á k á n y : Sásos, posványos víz. Sarolyán, Szatmár.

B a k a - t ó : Baka-kert sík vidéken. Jánosi, Szatm.

B a k ó c : Víz-járta lapályos puszta, melyet a Kadarcs foly körül. B. Újváros, Szabolcs.

B a k s a : Lapályos síkföld. Derecske, Bihar.

B á l - t i s z t a : Tiszta térség erdőben. Debrecen.

B á n l a k : Egy új városrész, melyre szegény emberek telepedtek le, mintegy öt évvel ezelőtt, s nem sokára megbánták. B. Újváros, Szabolcs.

B á n o m : Igen sok helyen szőlős kert neve.

B a n y e g r e : Kaszáló. M. Szalka, Szatmár.

B a r a k s ó : Kisebb vízér. B. Újváros, Szabolcs.

B a r i c s a : Gát. Nádudvar, Szab.

B á s h a l o m : Bás-kút. Szovát, Szabolcs.

B a t o n : A Tiszának egy szakadéka. Barabás, Bereg.

B a j t é n y : Szántóföld. Mánd, Szatmár.

B é g á r k o s á r : Szántóföld dombos vidéken. Új-Fejértó. Szabolcs.

B e n g e c s e g : Rétes legelőhely. Karcag, Kúnság.

B e r e : Legelő, melyet néha víz jár. T. Nána, Heves.

B e r e c f e n é k : Rét. Karcag, Kúns.

B e r e c s k e : Tavas, lápos hely, egerfákkal. Mánd, Szatmár.

B é r s u k : Szántóföld, tanyákkal, irtásokkal. Sarkad, Bihar.

B e s e n y ő : Szántóföld. Pele, K. Szolnok. M. Szalka, Szatmár. Erdő. Dengeleg. Szatmár.

B i b a : Egy kis földrész és korcsma; Szalonta. Okány, Bihar.

B i b e r é s : Szántóföld. Makó. Csanád. Biberésér, ugyanott.

B i k e r i : Sík szántóföld; tanyákkal. Késztő, Békés.

Birhó: Erdő és híd. Kis Ar., Szatmár.

Bitkaiszeg: Félsziget, melyet a Túr kanyarúlata alkot. Istvándi, Szatmár.

Boda: Szőlőskert és erdő. H. Böszörmény.

Boda: Halom. Nádudvar, Szabolcs.

Bogyak: Víz és vízjárta kaszáló. Sarolyán, Szatmár.

Bögyörvölgy: Szántóföld völgyes helyen. N. Károly, Szatm.

Bokróc: Kút, cserés, bokros helyen. Margita, Bihar.

Böndi: Csárda. Tamási, Szabolcs.

Boroszló: Nagy lapos, mely legelőül használtatik. T. Keve, Kúnság.

Borzanc: Kaszáló. M. Szalka, Szatmár.

Bózsó: Legelős, rétes hely, melyen néhol káka s má e féle növény bővön terem. H. Böszörmény.

Bótát: Tiszából szakadozó víz. T. Dob, Szabolcs.

Bugyogó: Szántóföld, melyet néha víz jár. Karcag, Kúns.

Bumbum: Igen jó vizü kút. Ács, Komárom.

Büngösd: Terjedelmes rét. Békés, Békés.

Burjasz: Szőlőskert, mely hajdan erdő volt. H. K. Pályi, Bihar.

Buslapos: Kaszáló. M. Szalka, Szatmár.

Butyka: Dombos helyeni tanyás vidék. N. Kálló, Szabolcs.

Cakó: Szántóföld. Szeghalom, Békés.

Cihó: Szőlőskert. Szakácsi, K. Szolnok.

Cofel: Gát és ér, melyen sáros időben felettébb nehéz járni. K. Hegyes.

Cúca: Emelkedett helyeni falurom. B. Újváros, Szabolcs.

Csádé: Kaszáló. Margita, Bihar.

Csegőd: Nagy erdő. Szalonta, Bihar.

Csekés vagy Csekes: Áradás idejéni vízállás. Bercel, Szabolcs.

Cseke: Gát, mely néha az áradás ellen használ. Zsáka, Bihar.

Csekevágás: Szántóföld. Nádudvar.

Csengele: Puszta a Kúnságon.

Cser: Vízfok, mely áradás idején folyni szokott. K. Ar. Szatm.

Cserge vagy Csergő: Vizi és száraz malom. Margita, Bihar.

Csergetyü: Gát és mellette csárda. Túr, Túr-Keve.

Cser-Mály: Szőlőhegy. Belényes, Bihar.

Cserő-rét: Erdő alatti rét. Siter, Bihar.

Csészárka: Így hivja Szabolcsban, Borsodban és Hevesben néhol a nép az ugynevezett Csörszárkát.

Csejhe: Szilváskert. K. Ar. Szatmár.

Csicsó: Csárda. Csurgó, Somogy.

Csige: Szőlőskert. Debrecen.

Csiket: Szántóföld. Szalonta, Bihar.

Csiketes: Szántóföld. Micske, Bihar.

Csikota: Egy kis keskeny víz melleti szántóföld. Sarkad, Bihar.

Csindsór: Csárda, Debrecen.

Csipszila: terjedelmes szántóföld. Zsáka, Bihar.

Csizér: Egy kis erdő. Dengeleg, Szatmár.

Csokos: Tócsa, melyben sok csambor nevü fű terem. Szovát, Szabolcs.

Csoma: Ér és sziget. Karcag, Kúns.

Csuklya: Halom. Derecske, Bih.
Csurgó: Szántóföld és rét. B. Új-falu, Bihar.
Csurka: Szántóföld a Körös mellett. Szeghalom, Békés.
Dali: Terjedelmes szőlőhegy. Margita, Bihar.
Damfok: Folyócska, mely áradástól vesz néha táplalékot. Békés.
Dancka: Ér. Szalonta, Bihar.
Dancs: Ér. Sáp, Szabolcs. Kút. Ilyefalva, Háromszék.
Dankhegy: Homokos hegy. R. Új-Fejértó, Szabolcs.
Dankó: Puszta, kaszáló és fok. B. Újváros, Szabolcs.
Dan-sziget: Sáp, Szabolcs.
Daraksa: Nagy terjedelmű puszta. B. Újváros, Szabolcs.
Darány: Puszta és rét. K. Kún-Szállás.
Darnyi: Fok. T. Nána, Heves.
Daru: Nagy tanya, B. Újváros, Szab. Csárda. B. Újfalu, Bih.
Darvas: Sík föld és ér neve. Sáp, Szabolcs.
Décsény: Szőlős hegyrész. N. Bánya, Szatmár.
Dedő: Rétnek egy része. H. Böszörmény.
Délő vagy Déllő: Egy határrész, hol a ménest deleltetni szokták. Sz. Király, K. Szolnok.
Deregmán: Nagy rengeteg erdős hegy. Remete, Bihar.
Ders: Egy tiszta s talán irtott hely az erdőben. Siter, Bihar.
Dillinka: Egy lejtős menetű völgy. H. M. Vásárhely, Csongr.
Dobolló: Nagy rengeteg erdőség. Háromszék.
Dobonyos: Hegyek aljában, hosszan elnyuló s téres tetejű emelkedett hely. Sziget, Máram.
Döglő: Mocsáros nagy tó. H. Böszörmény.
Dudor: Egy rész szőlőhegy. Zilaj, K. Szolnok.
Dühödke: Egy duzzadva áradozó ér. Szalonta, Bihar.
Durendás: Korcsma. Losonc mellett, Nógrád.
Dusnak: Áradozó ér. Kereki, Bihar.
Dusnok: Szántóföld. Nádudvar.
Ebres: Terjedelmes szántóföld. Debrecen.
Ebrej: Szántóföld és kaszálók. Szalonta, Bihar.
Ebüllő: Szikes puszta és rétes hely. Okány, Bihar.
Ecse: Rét. Nádudvar, Szabolcs.
Ecseg: Puszta és rét. T. Kevi, Kún.
Ecse-zug, Ecse-rét, Ecse-ér, Ecse-halom. Karcag, Kúns.
Eger: Rét. Őkörító, Szatmár. Domb. Kocsord, Szatmár. Utca és kút. Margita, Bihar. Zilaj, K. Szolnok. Szántóföld. Sarkad, Bihar.
Éli: Kis szántóföld erdőben. Szalonta, Bihar.
Engec: Dombos vidékeni szántóföld. Körtvélyes, Szatm.
Erge: Szakadék erecske. T. Dob, Szabolcs.
Ereszvény: Erdő, mely már most pusztuló félen van. R. Új-Fejértó, Szab. Szántóföld. Bököny, Szabolcs.
Erethegy: Erdő és szántóföld. Mánd, Szatmár.
Eszenyő: Nagy erdő. Istvándi, Szatmár.
Eszteró: Egy folyónév. Báránd, Bihar. E neven nevezik Szatmár megyében az ágasbogas fára száradni felrakott lencse, borsó féle növényt is.
Ete: Egy határrész s romladozott faluhely. Dengeleg, Szatmár.
Éjvölgy: Sötét völgy erdő közt. Jánosi, Szatmár.

A MAGYAR-OROSZ KÉRDÉS FÖLÖTTI ESZMÉK.

JERNEY JÁNOSTÓL.

„Minden dolognak meg van jó oldala“ szoktuk mondani. Szontagh Gusztáv köz kedvességben álló irónk, több katonai bátorsággal mint történettudományi készülettel, némi cikket bocsáta közre a magyarok eredetéről Muzeumunk II. füzetében. A hangulat, melyet futólagos dolgozata által őstörténetünk kedvelőis kutatóiban előidézett, hálátlan eredménynek lön szülője nem csak, hanem fölzudítá azon felekezet érzelmét, mely e tárgy körül méltó kegyelettel szokott forgolódni. De hogyis talált volna tájékmutatása helyeslőre a közönségben, midőn vég elemzése oda törekszik a kérdést vezetni: miszerint efélék feszegetésével — miután eredetünkről bizonyosat nem tudhatni — végkép hagynánk föl. A cikk megjelenése után Toldy Ferenc (III. füz. 157. lap.) komoly megrovást tön a „tájékozás“ iránya ellen. És ezen rövid, de annál alaposb megjegyzés némi megnyugtatásaul szolgált az ügy érdekelt barátinak. A tárgy azonban fontosbnak nyilatkozott, semhogy közelebbi érintés s bővebb megrostálás nélkül elhangzott volna. Wenzel Gusztáv munkás társunk Szontagh nézeteinek ferdeségét kimutatandó meleg érzéssel párosított mély avatottságu fejtegetést hoza szőnyegre ugyancsak az Új Muzeum VI. füz. 305. lapján megkezdett eszmetöredékeiben; mi által a fölizgatott kedélyek már úgy látszik végkép lecsillapítvák, az ügy pedig újabb diadalt aratva, visszanyeré sértett méltóságát. Igen is, ha a többi mívelt nemzetek nagy gonddal és fáradsággal nyomozzák eredetöket: nekünk szinte illő, sőt kötelesség származásunk s rokonságunk fölött a naponként fölmerülő emlékek s újabb meg újabb adatok egybevetésével tudományos vizsgálódásokba bocsátkoznunk, nem pedig egyedül a külföld tudósaira bizva, tőlök várni világosítást; a mi bizonyára eddigi tapasztalás szerint nem teremhet egyebet éretlenségnél; mert kétségen kivül van, mikép csak született magyar képes az ily munka kivitelére. Valamint egy historiai nemzet eredete- s rokonságának földerítése nem

közönös dolog a tudományok tág mezején, miután a világtörténet tetemes hézagainak betöltését húzza maga után: úgy más részről mind azon buvárkodók iránt, kik ily tárgyak körüli müködésöknek hatályos eredményét mutathatják fel, méltánylattal viseltetik a tudomány barátja. Wenzel Eszmetöredékei egy részben mint polemia, másban mint világosító értekezés megtette a kellő hatást, anynyira, hogy folytatását várva várá a közönség. Meg is jelent a VIII. azaz májusi füzetben. A tisztelt iró röviden ugyan, de tudományos alapossággal rendezi már itt a magyar népcsaládot, és miután Bél Mátyás szerint *hún-scytha* nevezettel bélyegezné, következő ágazatokban sorolja el a magyarral rokon népfajokat: u. m. *hún*, *avar*, *bolgár*, *kazar*, *palóc*, *OROSZ*, *besenyő*, *úz* és *kún* népekben.

Az orosz rokonság, vagy legalkalmasb nevezettel *magyar-orosz* kérdés az, melyre jelen eszmék szorítkoznak.

Számba nem véve Pázmándy Sámuel etymologiai kritikátlan halászatait, Horvát István roppant tudományu elhúnyt hazánkfia volt az első, ki egész határozottsággal nyilvánítá a régi orosz nemzet magyar népfelekezetiségét, jelesen azon oroszoknak, kik a mai orosz birodalomnak alapítói valának, kún és így magyarral azonos eredetü s nyelvü voltukat. Kimondá ugyanis ezen thesist az általa 1839-ben megkezdett, s mintegy 14 ívig folytatott, de be nem fejezett, sőt címet sem nyert munkájában. Az ő nyilatkozata rendin én valék bátor föllépni a kérdés bővebb vizsgálatával ily címü értekezésemben: „*Való-e, hogy az orosz birodalom alapítói magyarok voltak?* (Tudománytár. 1840. X. XI. füz.).

Mióta nemzetünk s a vele rokon népek eredetének nyomozását tanulmányom tárgyává tüzém ki, meggyőződtem, valamint minden kutató könnyen tisztába jöhet az iránt: hogy azon régi orosz népség, melynek kebléből keletkezett férfiak *Rurik*, *Sineus* és *Truvor* alapíták a mostani orosz birodalmat, épen nem tartoztak a szláv népcsaládhoz; de átláttam azt is, hogy ezen országalapító oroszok nemzetisége iránt mennyire különböző vélemények uralkodnak a történetbuvárok között; behatottam annak ismeretébe: minő alap és indokok harcolnak a különböző vélemények mindenike mellett. Nyiltan bevallva: tanulásimból azon saját nézet és meggyőződés keletkezett bennem, hogy a régi oroszok kún-kazar, vagyis Wenzel újra élesztette nevezettel kifejezve: hún-scytha, és így magyar népcsaládi felekezethez tartoztak, nem pedig skandináviai germán

fajhoz, mint az orosz tudósok tekintélyesb serege tanítja. Midőn tehát Horvát István új rendszerének ellensúlyáúl a mondott értekezéssel fölléptem, távol sem az vala célom, hogy a magyar rokonság ellen vívjak, vagy a skandináviai eredetet megismerjem: hanem oda dolgozzam eszméimmel, hogy a magyar olvasók köz tudományára juttassam: a) a régi oroszok származása s vérsége fölötti kérdésnek fontosságát; b) azon kérdésnek jelenkori állását, vagy is a két iskolának, mely a skandináviai és kazar eredet mellett harcol, vívó fegyvereit; c) kimutassam, hogy a Horvát által csak röviden említett magyarországi oroszok mélyebb vizsgálata nélkül a kérdésre eldöntő erőséget vonni nem lehet s nem szabad. És mind ezeket midőn lehető rövidséggel ki is fejtettem, a két iskolának zászlóvivőit is megnevezve, ámbár a skandináviai eredet ápolóinak nagy hatalomra vergődését, túlsulylyal birását érintettem: mégis egyéni nézetim dolgában ekép nyilatkoztam:

„Ily, és más itt föl nem hordott okoknál fogva miután hajlandó valék magam is Ewers zászlója alá szegődni: távol sem volt meglepő újdonság, avagy hihetlen előttem, mit Horvát István az orosz birodalom alapítóinak magyar voltukról hirdetett; annál is inkább nem, mivel a régi kún nemzet magyar nyelvüségét, s ettől csak dialectusban különbözését még 1825-ben megvitattam; mivel a kúnoknak kazaroktóli származása s azokkali egysége a történetkönyvekből régen tudatik. Azonban igen is meglepe a biztos, az elhatározott hang, melylyel a nagy tudományu historicus e régi vitatkozás tárgyáúl szolgáló bonyolodott kérdést egy csapással eldöntöttnek hiszi.“ Végül pedig következő sorokkal zárám be elmélkedésimet: „Kéttelen ezekből a régi orosz nemzetnek hajdani irók által majd *scytha*, majd *tauroscytha*, majd *turca*, majd *barang*, majd *waraeg*, majd *kumán*, majd *chazar*, majd *normann*, majd *mandzsus* stb. néven hivatása. Tulajdonkép melyik és mi illjék reájok, s mi módon kelljen a historiában különböző nyelvü népeket is jelentő mind ezen neveket kritikai szabályszerint összeegyeztetni? megvitatása olyannak tartozik munkálódási köréhez, ki az elágazó vélemény valamelyikét a történeti valóság és hitelesség magas polcára törekszik fölemelni. Engem egyéb szándok nem vezérlett előterjesztésemben, mint annak kimutatása: mennyire hiányos a történettudomány az orosz birodalom alapítóinak eredete fölött, s mi kevés okunk van azok magyar vagy jász voltukat hinni, a mind inkább

bizonyosnak állítani. Senki sem örvendéne jobban nálamnál, higye meg a magyar eredet tudós hirdetője, ha az elmondott ellenokokat földig lerontva, új rendszerét a tudósok megelégedése- és győződésére, nemzetünket is dicsőitendő, minél elöbb kivívná; mire neki állandó erőt és kedvet szivből kívánok." (Tudománytár, 1840. X. 231. XI. 270.).

Megszünt Horvát István közbejött halálával e kérdés további vítatása, én mindazonáltal örökké éber figyelmet fordítva a nevezetes tárgyra, keleti utazásom alkalmával sem vesztém szem elől. Ugyanazért utazásom II-dik kötetében, melyből ezen napig (majus 30-án írom e sorokat) tíz ív készült el *), a 6-dik íven, jelesen a 41—44. lapon, ámbár nem tüzetesen, hanem alkalmilag a Dneper folyóról írtomban raktam le némi alapeszméket a régi oroszok magyar vérsége és nyelvüsége iránt. Három ok vezérlett, hogy e kérdés körül csak némi főpontok- és vonásokban fejezzem ki magam; egyik, mivel oly fontos tárgynak hittem mindenkor azt, hogy önálló külön munkában fejtegetendőnek óhajtám; más, hogy az orosz tudósok közt újabb korban bő vítatásu dolgozatok, jelesen Krug és Kunik munkái által **) nevezetes előrelöktetést nyervén a skandináviai eredet eszméje, a kérdés mind két részét, t. i. hogy a régi oroszok magyar nyelvü népcsaládhoz tartoztak; és azon másikat, mikép az orosz birodalom alapítói nem a Balt-, hanem Fekete-tengertől menének Novgorodba uralkodni: hatálytalan erőködésnek véltem alkalmi szólásba szőve eldönteni akarni. Végre a harmadik ok az vala, mivel ezen tárgy honi iróink közt tíz év folyta után is újabb vizsgálódóra nem találván, közönyösnek mutatkozott. Erről győzött meg Mészáros Károly, különben szép tehetségü irónknak legközelebb megjelent munkája is (A magyarországi oroszok története. Pest, 1850. 8r.), ki mystificáló politikai özönletének közepette egészen megfeledkezett arról, hogy léteznek honunk némely vidékein oly magyar oroszok, kik ámbár a többi oroszokkal egy hitvalláson vannak, de a szláv elemhez nem csak nem tartoznak, ha-

*) Az első kötet még múlt april hó végével kiszabadulván sajtó alól, maiglan a politiai censurán várja a közzétételi engedelmet.

**) Kunik, Die Berufung der schwedischen Rodsen durch die Finnen und Slaven. S. Petersburg, 1844—5. in 8. I, II. Th. — Krug, Forschungen in der ältern Geschichte Russlands. S. Petersburg, 1848. in 8. I. II. Th.

nem amazokkal azonegy kalap alá távul sem szoríthatók, és épen ezekre illenek inkább az Árpád korabeli történeti rajzok, nem pedig a szláv-oroszokra, vagy is rusznyákokra, melyet ő elég tudatlanul a magyarok által kigondolt gúnynévnek vél, nem birván az iránt ismerettel, hogy beszarábiai s általán fogva déli oroszországi orosz nép egy része maga magát rusnyáknak nevezi; oly régi formával élve, mint bosnyák, bömák, hanák, polák stb népnemeknél divatoztak.

A magyar-orosz kérdés ily elhanyaglása után Wenzelt üdvözöljük legelőször, az érdekes annyira, mint kényes és függőben levő kérdés viadalterén. Mennyi szerencsével bajnokoskodik r előttünk fekvő munkálatából kiki megitélheti. Én működésének rostálgatásába nem bocsátkozom, miután az elmondottakból érthetőleg vele rokon véleményt táplálok.

Kevés súlyt helyzek abba: vajjon minő véleménynyel bír valaki e vagy ama kérdés körül, mert a puszta véleményző egyéniségének mérlegezése nélkül csupán az indokok adnak nyomatékot állításunknak. Örömem ennél fogva nem abból ered, mivel van kivel kezet fognom: hanem hogy újra fölélesztetett a magyar-orosz kérdés oly munkás férfi által, kinek bő ismerete, kitürő szorgalma és szerencsés helyzetétől a fontos kérdés egészterjedelembeni megoldását a nemzeti tudományosság méltán reményli; ezek következtében pedig bizton várhatjuk, hogy a nemzetiségek e föleszmélési korában a magyar-oroszok is öntudatra vergődnek az iránt, mikép ők a szláv népfajhoz soha, de soha nem tartoztak. És így, Szontagh fölléptének is meglett a haszna.

Egyébiránt, még némi felvilágositással tartozom Wenzel tanárnak azon kifejezésére, melyben állítja, hogy én szóvali nyilatkozatom szerint 1840-diki véleményemet az oroszok eredetéről megváltoztattam legyen. Ezen állítás öncsalódáson alapszik. Oly hiedelemben vala felőlem ugyanis tanár úr, mintha Horvát István enuntiatuma ellen gördített nehézségek saját nézetimmel azonosak lennének. Irányom minőségéről már fennebb számoltam, valamint arról is tettem emlitést, hogy újabb indokaim merőben régi hiedelmemet erősiték meg. Most, midőn az ellenvetések megcáfolására alaposb okokkal birok: a régi oroszok magyarságát nem csak hiszem: hanem nyiltan állítani is merem. Ép ilyen az Ahmed-el-katib arab irórai hivatkozás. Az által sem olyasmit akartam vitatni, hogy

az oroszok normannok: hanem úgy adám, mint a pétervári tudósok skandinaviai származtatásának legújabb Akhillesét, melyet a kazarismus hirdetőinek legyőzni múlhatlan szükség.

IRODALMI NAPLÓ.

— Emich Gusztáv bizományában megindúlt Toldy Ferenc Nemzeti Könyvtárának ötödik folyama, mely tizenkét füzetben a XVII. századból gróf *Esterházy Miklós* nádor irásait, a XVIII-ból *Faludi Ferenc* minden munkáit, a XIX-ből *Vitkovics Mihály* és *Gombos Imre* munkáit foglalja magában, köztök számos eddig kiadatlant. A megjelent első füzetben *Eszterházy* irásait annak, vejéhez a még akkor protestáns gróf Nádasdi Ferenchez (feje vétetett Bécsben, 1671.) intézett értekező levele kezdi meg „Kit kellessék minekünk az szentirásnak értelmében követnünk, hogy mi is eretnekségben ne essünk.“ (Kiadatlan eredetie az egyetemi könyvtárban). Ezen, a szent könyvekben, szent atyákban, az egyház történetei s magában az ágazattanban terjedelmes és mély tudományt tanusító munka meglepő felvilágosítást ad e nagy ember jelleméről, mely különösen a vallási meggyőződés dolgában nagyszerü volt (az utolsó füzetben megjelenendő életrajz ezt bővebben tárgyalja); egyik örvendetes jele a világi nagyaink közt is ama században kelendő tudományos szellemnek; végre leghívebb magyarázata azon sikernek, melylyel e fáradhatlan státusférfiú és igaz hazafi, Pázmány Péterrel együtt, az általa meggyőződésből pártolt katholicismust terjesztette. Bármely felekezet embere ezen tekintetekből Esterházyt csodálat és tisztelet érzéseivel fogja olvasni. A megjelent első füzetet gyönyörü arcképe díszesíti, önkezü aláirása hasonmásával. (Született ez irónk 1582. apr. 8., meghalt sept. 11. 1645.). Nem csekély világosságot vetnek reá s a kor történeteire Sennyei Jánoscancellárhoz írt (szinte kiadatlan), úgy első Rákóci György fejedelemhez, Lónyai Zsigmondhoz s a vármegyékhez intézett (csak két-három példányban fenmaradt) státuslevelei, melyek a következő füzetekben jőnek. Ez alkalommal az olvasót az egész folyamra is figyelmeztetjük, melynek többi részei: *Faludi Ferenc*, megújítója a tizenhetedik század

vége felé elhanyatlott prósának, úgy, mint a költészetnek; ki mind eredeti mind fordított erkölcsi munkáival gazdag tárát nyitotta meg nemzete előtt a világ és emberismeretnek, az erkölcsi eszméknek és életbölcseségnek. Alig van irónk, kinek munkái ily alkalmatosak arra, hogy házi könyvül szolgáljanak minden állapatú magyar családnál; ilyekül szolgáltak azok már ezelőtt száz évvel, s velős, teljes, valódi magyarságok mostanig sem engedték azokat elavúlni. — Ezeket követik *Vitkovics* és *Gombos*, Kazinczy köréhez tartozó két derék irónk, amaz a mesében, dalban, epistola és epigrammban, ez a drámában jeles, mind kettö ismeretlen dolgozásokkal szaporítva. Mindenik irónak adatik életrajza, úgy Faludi és Vitkovicsnak arcképe. Az egész folyam tizenhét kötet tartalmát hozza négy kötetben, melyek 12 füzetben adatnak ki, s öszvesen csak 8 ftba kerülnek, de úgy hogy minden füzet ára átvételkor tétetik le; az utolsóét kivéve, mely előre fizettetik. A nyomtatás annyira előhaladt már, hogy hónaponként egy füzet megjelenése biztosítva van.

— Szépirodalom. — *Hulló csillagok.* Irta *Sükei Károly.* Pest, Emich bet. 1851. 16r. 68 l. fűzve 20 kr. ep.

Nyelvtudomány. — A napokban megjelent *Repicky János* keleti nyelvek tanára *Török nyelvtanának* második füzete (kőre írva, a legnagyobb 4rétben 47—93 l. ára 1 ft.). Ebben a harmadik rész foglaltatik, mely a szóképzést tartalmazza különösen, a negyedik, mely a szófüzést; s hozzá járul egy *Olvasókönyv*, melyben közöltetik 1. XVII. századbeli orientalistánk Harsányi Nagy János Beszélgetéseiből egy pár; 2. Lokman pár meséje XVIII. századbeli orientalistánk Kollár Ádám szövege szerint; s néhány levél szinte Kollártól; III. egy cikk a Hammer által kiadott „Sólymászat"ból; IV. Hadzsi Khalfa „Tengeri háborúk" című nyomtatott könyvéből pár töredék; V. Buda visszavétele, Rasíd szinte nyomatott történelméből; s ugyanattól Temesvár visszafoglalása. A szerző olvasódarabjai ily választása által a nyelvtani, történeti és nemzeti érdeket szerencsésen egyesítette. Az eredeti szöveg mellett annak olvasása és magyar fordítása áll, utánok az előforduló szók magyarázata.

Gyakorlati Német Nyelvtan. Irta *Reméle Nep. János.* Bécs, 1851. n8r. 300 lap, fűzve 1 ft 30 kr. ep.

— Ifjusági irod. — *Közhasznú Népi Olvasókönyv*, négy részben értelem-gyakorlásokat, erkölcsi elbeszéléseket és oktatásokat, az illendőség és okos maga-alkalmazás szabályait s minden-

féle tanulságos és mulattató verseket foglalván magában. Irta *Edvi Illés Pál*, m. tud. társ. tag. Negyedik, javított, kiadás. Pesten, Eggenbergernél. 1851. 8r. öszv. 150 l. kemény tábl. kötve vászonháttal 30 kr. ep.

Ezen Olvasókönyv, része Edvi Illés akademiailag jutalmazott „Első oktatásra szolgáló kézi könyvének," mely többszöri kiadás számos példányokban annyira el van terjedve, s minden egyéb ily népi olvasókönyvek feletti becse oly közönségesen el van ismerve, hogy itt bizvást új megjelenésének hirdetésére szorítkozhatunk. A kiállitás is csinos.

— Történetirás. — Köz kézen forog *Hunyadi János eredete*. Olvasta az akademiában, május 24. 1851. *gróf Teleki József*, m. akademiai elnök. Pesten, Emich bet. n8r. 41 lap.

Ezen, a tárgyalt kérdést a kútforrások kritikai felhasználásával minden oldalról felvilágosító emlékirat részét teszi a jelleme s hazáfiságánál fogva köz tiszteletben álló tudós gróf tizenkét kötetre terjedő munkájának: *A Hunyadiak kora Magyarországon*. Örömmel mondhatjuk el, hogy a szerző huszonöt évi szabad óráinak e gyümölcse, mely a magyar nemzet történetei legfényesebb és fontosabb félszázadát tárgyalja, immár sajtó alatt van. Volt szerecsénk a roppant müvet látnunk, bámúlnunk azon, a nemzeti élet minden ágaira és nyilatkozásaira részletesen figyelmező, nyomozó szellemet, mely az ismert és ismeretlen források és segédeszközök kritikai felhasználásával az események, állapotok, intézvények, személyek, az országos, diplomatiai, hadi, egyházi, jogi, míveltségi és közéleti viszonyok úgy szokások felett alapos előadásban kiterjeszkedik. Történeti irodalmunkban e munka kétség kivül új időszakot fog kezdeni mind nagyszerűsége és kritikai szelleme, mind concrét felfogása s a történelemhez egyedül méltó nyúgodt, elfogulatlan előadásával, mind azon érzülettel, mely a minden viszonyokban tántoríthatlan hűségű hazafit tiszteletessé tészi.

A keresztyén hit s egyház történeti kifejlése. Harmadik kötet. Irta *Körmöczy Imre*, nváradi kanonok, Leopold j. rendének kiskeresztes vitéze, hittanár, a pesti m. kir. egyetemben az egyházi történet r. tanítója. Pest, 1851. Emich bet. és bizománya. N8r. öszv. 150 l. füzve 1 ft ep.

A középkor második szakaszát, a IX—XV. századokat, tárgyalja.

— Állami tudd. — Értekezés *az angol forradalomnak*

története felett. Irta *Guizot.* Elő- és végszóval ellátva ford. *Somsich Pál.* N8r. 167 lap, fűzve 1 ft ep.

Jövedelem és kereseti adó, az ideigl. rovatos összeirás szerinti földadóval. Tőkepénzesek, hivatalnokok, volt földesurak, ügyvédek s minden más adózók könnyü használatára röviden és népszerüen előadva. Pest, 1851. Müller Gyula sajátja. 8r. öszv. 124 lap, füzve 56 kr. ep.

A jogi bélyegpátens egyszerüsitve *Ledniczky Mihály* ügyvéd által. Pest, 1851. (Kapható Aranykéz-utca, 29. sz.).

Az angol türelem (*Lonovics Józseftől*). Bécs, Sallmayer és társnál. 8r. öszv. 90 l. füzve 48 kr.

— Készülőben vannak: *Jerney János Keleti Utazása* második kötete. (Az első már rég elhagyta a sajtót, de még meg nem jelenhetett). — *Bajza Összegyűjtött Munkái* két kötetben. E gyűjteményben különösen e köz becsben álló irónk rég elkapdosott *versei*, újakkal és prosai költeményekkel bővítve, válogatott *széptani* dolgozatai és apróbb *történeti irásai* foglaltatnak. A több mint 600 lapra terjedő gyüjtemény előfizetési ára 3 ft 30 kr, postán 4 ft. Junius végeig elkészül. — *Szilágyi Sándor* az 1849-ki háborúban feldúlt Enyed némi fölsegélésére *Nagy-Enyedi Album* címü gyüjtelékes munkát hirdet, melynek kiterjedése tizenhat ív, előfizetési ára 2 ft. — Ugyan ezen szorgalmas irónkkal egyesülve *Brassai Sámuel* ifjúsági folyóiratot jelent, *Fiatalság Barátja* cím alatt. Irótársai közt sok név a legjobbak közöl. Hat két-két íves, füzet előfizetési ára 1 ft 30 kr, postán 1 ft 50 kr. Minden két v. három hétben egy füzet. — *Kővári László* 2 ftos aláirásra szólítja fel a közönséget ily régiségismei munkára: „*Erdély Régiségei*, vagyis a dák, román és hún reliquiák (magyar szóval: maradványok), városkerítések, várak, várromok, kastélyok, antik építmények, hadjárati emlékek stb, s a rólok fenmaradt történetek, traditiók (miért nem: hagyományok?) és népmondák statistikája." A munka 20—24 n8r. ívből álland, a szöveget világosító több fametszetekkel. Üdvözöljük a szép eszmét; de kérjük szerzőt, hogy a dagályos, tárgyától szivesen eltérő, s bizony gyakran üres szóárban elvesző előadás helyett azon egyszerüséget, szabatosságot, és szoros tárgyilagosságot tegye egyik fő gondjává, mely a történeti előadás múlhatlan kelléke! Aláirást Pesten Emich kereskedése fogad el.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

TUDOMANYOS INTÉZETEK.

Zágrábi jogakademia. A zágrábi főiskola a legújabb időkig a magyar akademiák szerkezetével bírt; jelenleg jogakademiává alakíttatván át, Magyarország ezen nevű intézeteitől némileg különbözik, mert az ezeken taníttatni rendelt tanulmányokon kivül még a politikai tudományok és egyházi jogból is fognak benne leckék tartatni; minélfogva a jogászok három évig folytathatván tanulmányaikat, egyedül a tudori jelöltek kötelesek még egy esztendőt valamely tanszabadsággal bíró egyetemnél tölteni. E folyó évben *Muhich Pál* tanár és helyettes igazgatónál a politikiai tudományokat és pénzügyi törvényeket hallgatják 4-en, *Smodek Mátyás* tanárnál az államismét és közigazgatási törvényt 20-an, *Molnár Antal* tanárnál a magyar magán- s váltójogot és polgári eljárást 4-en, *Suhay Imre* tanárnál a természet- és ausztriai államjogot 20-an, *Gostisa* helyettes tanárnál az ausztriai polgári jogot 5-en. A büntetőjog legújabban kinevezett tanára *Roic* tanszékét még el nem foglalta; *a tanítási nyelv kizárólag az illyr.* — Ezen intézet segédszereihez tartozik egy több ezer kötetből álló becses *könyvtár;* alapját a zágrábi jezsuiták könyvgyüjteménye képezi, kiknek *Istránfi Miklós* nádori helyettes († 1615.) könyveit hagyományozá, miért is arcképe mai napig díszesíti a könyvtár termét; öregbítették azt többen részint adományaik, részint hagyományaikkal, kik közől *Patachich* grófné, a korán elhúnyt gróf *Draskovich Sándor, Domin József* zágrábi kanonok és volt pesti egyetemi tanár, *Kirinich* országos levéltárnok, *Maenner János* tanár, *Vallichich* ügyvéd stb említendők; azonkivül a horvát-tóthoni és tengermelléki, nem különben a legutolsó ideig a magyar egyetemi és kolozsvári főtanodai nyomdákból kikerült munkák egy példányával gyarapodott. A könyvtár tőkepénze az 1300 pengő forintot valamivel túlhaladja, és részint kisebb adakozásokból, részint *Sermage József* gróf főigazgató, *Jellachich Lajos, Domin Imre* jogtanárok, *Sándor János* varasdmegyei birtokos alapítványaiból keletkezett, ezen kis somma kamatjaiból és a temetési díjakból, melyek, ha az akademia és főgymnasium megjelent, 30, ha a főgymnasium csak, 20 pengő forintból állottak, szereztettek néhány újabb munkák. A könyvtárnak, mely a század második évtizede óta nyilvános használatú, gondját eleinte *Susich* történettanár, utóbb *Gregorich Károly* főigazgatósági tollvivő, jelenleg *Smodek* jogtanár mint könyvtárnok viseli, ki a könyvek lajstromzását és rendes elhelyezését buzgó szorgalommal létesíté. A könyvtár termében több kéziratok, névszerint a híres történetiró *Kerchelich* apát és *Ritter-Vitézovich* Páléi († 1715.), azonkivül *Zipser* besztercei tanítótól adományozott *ásvány* és egy *terménygyűjtemény* is őriztetik, mely

1836. évben *Christianovich* plébánostól 160 pengő forinton vétetett, az utóbbiak a physikai muzeummal együtt a fennállott bölcsészeti kar használatára levén rendelve, jelenleg a főgymnasium felsőbb osztályainak szolgálhatnak tanítási segédszerekül. Az akademiai *éremtár* múlt évben felsőbb parancs következtében a horvát muzeumba vitetvén, az ottani gyűjteménynyel egyesíttetett.

IRODALMI ÜGY.

— A széltiben olvasható könyvárusi hirdetésekből nem fájdalom nélkül látjuk, hogy némely classicusaink munkái leszállított áron kináltatnak. Így Kilián György által *Vörösmarty. Minden Munkái* a pompás nemzeti kiadásban 10 ft helyett hat 6 fton adatnak [öszvesen 1842 lapon 13 kötet tartalmát adja, a költő gyönyörü képével); *Kisfaludy Károly Minden Munkái* hat kötetben [hat fínom képpel] 7 ft helyett négyen; *Kazinczy Ferenc* Levelei Szentgyörgyihez, ifj. Szilágy Sámuelhez, Csokonaihoz és Ercseihez [öszvesen 418 l.] 1 ft 20 kr helyett 40 kron; *Vörösmartytól Czillei és Hunyadiak*, 1 ft 40 helyett 40 kron szinte; így Magyar Mihály *Berzsenyi Összes Műveit* Döbrentei Gábor kiadásában, melyért egykor 5 ftot adtunk, kettőn árulja.
— Pirító jelenet, szomorú tapasztalás, midőn azon irókat, kik a nemzet fő fényét és büszkeségét teszik, kik főleg költötték és táptálták a hazafiúi érzeményt és lelkesedést, kik valóságos verőszive a magyarnak: midőn azoknak szellemi művei *potom áron* kináltatnak! de még pirítóbb, ha az új nemzedék sietve nem siet e szellemi kincsekkel egy kézi kis könyvtár alapját megvetni, s ama kinálás pironságát a közönségről lemosni.

MÜVÉSZET.

— *Petrich-Orlay Sámuel* magyar képirónk Münchenben jelenleg egy történeti nagy képpel foglalatos, mely *II. Lajos királyunk testének* a Csele patakban feltaláltatását terjeszti elő; magossága 10 láb. szélessége 7 l. 4 hüv. Ha lenne, ezt irja nekünk a müvész, Pesten műkiállítás ez évben, szeretné e müvét beküldeni, mi azonban csak úgy volna reá nézve lehető, ha a müegyesülettől arra meghivatnék, s így a beküldés költségei az egyesület által fedeztetnének. Mí ugyan hiszszük, hogy ez történni fog. Ha ez egyesület egyedűl arra volna, hogy külföldi müvészek képeinek piacot nyisson, rendeltetésének egyik igen nemes részét félre ismerné. Mit hogy nem fog, bízunk a magyarok istenében.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

Azon névtelen hazafinak, ki hozzám *Kazinczy Ferencnek* néhai *Kozma Gergely* unit. espereshez írt 6 darab eredeti levelét küldötte, nyilván fejezem itt ki szíves köszönetemet *Toldy Ferenc*.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

X. FÜZ. JULIUS 1. 1851.

A FÖLD JÖVŐJE

GEOLOGIAI SZEMPONTBÓL TEKINTVE.

NENDTVICH KÁROLYTÓL.

A nagy világtestek, melyek a véghetetlen mindenségben keringenek, s éjeinket ezerféle világaikkal díszesítik; nincsenek ott az ég sötét boltozatán öröktől, hanem bizonyos és határozott időben vették kezdetöket. Sőt a csillagászat azt tanítja, miszerint a világtestek teremtetése, valamint miriád évek előtt, úgy jelenleg is szakadatlanul foly, s örökké folyand; miszerint a teremtésben megállapodás nincsen, hanem valamint a földön, ezen csekély parányon a világ véghetetlen mindenségében, minden pillanatban miriád ázbarcsák (infusoriumok) támadnak; szintugy képeztetnek a világ véghetetlen mindenségében szünet nélkül miriád új világtestek is, melyeknek támadása szinte annyi világtestek vesztének felel meg.

Mi a véghetetlen égboltozaton az egyes világtestekkel történik; ugyan az ismétlődik a földön is. Ez valamint amazok is, ugyanazon törvényeknek van alávetve, melyek alól semmi ki nem vonhatja magát.

A föld sem létezik öröktől. Kezdetét szinte úgy vette, mint minden más látható vagy egyéb érzékeinkkel észrevehető test, valamint minden a mi idő és térben létezik, benne mozog stb. De szintugy végének is kell lennie, azaz megszünik azon világtest lenni, miként azt tulajdonságai szerint ismerjük.

Midőn a föld jövendőjéről magunknak bizonyos, a tudomány mostani állásához mért észképet alkotunk; a tárgyat kettős szempontból tekinthetjük:

1. Midőn a folytonos változások által, melyeken a föld sok százezer évek alatt keresztülment, végre oly körülmények állanak be, melyek az emberi nem lakhatását, söt minden más életmüves lények létezését rajta lehetlenné teszik. Vagy:

2. Midőn a földnek tökéletes vesztét, azaz önálló s egyéni életének megszüntét fölteszszük.

A második pontra nézve az áll, mit mathematikusok és csillagászok mint elvitázhatlan bizonyosságot állítnak: t. i. hogy azon ellentállás következtében, melyet a végheteten mindenséget kitöltő aether a föld, valamint minden más égi test mozgásaira gyakorol, a föld, valamint a többi bújdosók közép távolságának a naptól mindinkább csökkennie, középmozgása sebességének pedig szaporodnia kell. Ennek következtében tehát a földnek s többi bujdosóknak mintegy csigaképü körmozgásokban a naphoz mindinkább közeledniök kell, míg végre azzal, melynek kifolyásai mind, egy tömegbe összeesnek, s mintegy összeolvadnak.

Ha azonban azon nagy különbség következtében, mely a föld és aether sürüsége közt létezik, s az innét származó, általunk mérhetetlen ellentállásánál az aethernek, valamint azon rövid időszaknál fogva, melyben pontos és biztos astronomiai kémlelések történnek, fokonkénti közelítése a földnek a naphoz eddig észre nem vétethetett, és be nem bizonyíttathatott is: bebizonyíttathatott az teljes bizonyossággal és mathematikai pontossággal az üstökösökön, melyek nagyobbára csak gözanyagokból alkotvák, hol tehát azok és az aether sürüsége közt a különbség nem oly nagy.

Az Enkeféle üstökösön, melynek rövid keringései gyakran visszatérő észleleteket (observatio) engednek, mathematikai bizonyossággal megmutattatott: 1. miszerint középtávolsága a naptól minden, a körüli új körjáratával, bizonyos és meghatározott arányban csökken; 2. miszerint középtávolságának csökkenésével mozgásának szaporodása és 3. pályája excentricitásának csökkenése okvetetlen összekötve van.

Ezen elvitázhatlan tények teljes jogot adnak arra is, miszerint ugyanezen tüneményeket a földre nézve is feltegyük, habár azon idő rövidsége, mely óta bizonyos csillagászi adatok birto-

kában vagyunk, sem a föld középtávolságának csökkenését a naptól, sem pedig sebességének gyarapodását észre venni nem engedi.

Minthogy azonban azon csillagászi adatok, melyek földünkre vonatkoznak, mintegy ezer évnyi korszakat foglalnak magokban; ez pedig nem elég hosszu idő arra, hogy a föld mozgásaiban, valamint a naptóli távolságában is észrevehető változásokat tapasztalhassunk; önkényt következik, miszerint azon idő kiszámíthatlan, melyben a földnek a nappali végső egyesülése történhetnék; s hogy valamint visszafelé a föld első teremtését, azaz annak mostani korát még csak közelitőleg is meghatározni képesek nem vagyunk; szintugy előre sem számíthatjuk ki annak gyanítható végét. Az azonban bizonyosan áll, miszerint a föld még miriád éveken át élni fog, míg utolsó végét elérendi, s azon forrásával egyesülend, melyből vette első eredetét.

Bizonyosan áll az is, miszerint sokkal elébb, mintsem ezen végét elérné, oly változásoknak kellend történniök, melyek az emberi nem, valamint az egész állatvilág életét lehetetlenné teszik; hogy tehát az emberi nemnek sokkal előbb el kell pusztulnia a földről, míg ez, mint magán világtest végét érné.

Az emberi nem, valamint az egész szerves (organicus) természet élete tehát bizonyos föltételekhez van kötve, melyeknek már lassankénti változása is abban nem csekély háborgásokat okozna; de tökéletes megszünésök annak végképeni vesztét is kétség kivül maga után vonná.

E fokonkénti változásokat, melyéknek a földön idő folytával kimaradhatlanul be kell következniök, előadni, legyen jelen feladatom. Ne gondolja senki, miszerint oly változásoknak állítása, melyek az emberi nem, sőt az egész szerves világ életére és természetére változtatólag, végre pedig pusztitólag hatnak, nem egyéb mint agyrém; alapszik ez változhatlan természettörvényeken s szakadatlan folytatásán mind azon változásoknak, melyeken a föld már eddig is keresztül ment, s melyeket minden figyelmes és természettudományilag mivelt buvárnak rajta észre venni kellett, vagy észre vehetett.

E feltétek, melyek létéhez van az emberi valamint az egész szerves világ élete kötve, s a melyek változtával vagy végképeni megszüntével azoknak is változniok vagy végkép megszünniök kell; következő pontokban foglalhatók össze:

1. A földünk fölületét körülvevő légkörnek sajátszerü alkotása.

2. Bizonyos, az életmüves világnak nélkülözhetlen hévmérsék; és

3. A viz és száraz földnek a földszinén bizonyos aránybani elosztása.

I.

A körlég alkatrészei számos vizsgálatok által meg vannak határozva. Tudjuk, miszerint 100 térrésznyi körlégben 20, 90 éleny (oxygenium) és 79, 10 légeny (nitrogenium, azoum) létezik; hogy a körlég egyik, mennyiségre nézve csekély ugyan, de hatására nézve fontos alkatrészét teszi a szénsav (acidum carbonicum) t. i. 10000 térrészben 3—5; tovább igen csekély, de mégis bebizonyíthaló mennyisége az ammoniaknak, végre az időhöz, évszakhoz s egyéb körülményekhez mért változó mennyisége a vizgőznek.

Legfontosabb ezen alkatrészek közt az élenynek a légenyhezi aránya, és a szénsavnak csekély, de soha nem hiányzó mennyisége a körlégben. Ez föltételezi nem csak az arányt, melyben az állatország a tengélethez áll; de föltételezi egyáltalában az állatországnak azon saját jellemét, typusát, melyet rajta észlelünk.

Tudjuk, mily hatással vannak a levegő alkatrészei az állatok lélekzési müfolyamára. Tudjuk, miszerint attól nem csak az állatok saját melege, de számos más szerves müfolyamok is függenek. Tudjuk, miszerint az állatok lélekzése által a körlég élenye emésztetik, s az emésztett éleny helyett szénsav foly ki a levegőbe. Hogy a növények zöld részei, nevezetesen leveleik, a körlégben létező szénsavat alkatrészeire szétbontják, annak szénenyét (carbonium) saját táplálásukra forditván, míg a szabaddá lett élenyt a levegőnek tisztán ismét visszaadják; miszerint tehát a növények és állatok életnyilvánitása e részben épen ellenkező viszonyban áll egymáshoz, úgy hogy a mit az egyik emészt, azt visszaállítja a másik, s a mi az egyiknek (a növényországnak) élete fentartására s táplálására nélkülözhetlen (a szénsav); az túlmennyiségben a körlégben halmozva, a másiknak (állatországnak) vesztét vonná maga után. Midőn tehát az állatország lélekzése és számtalan más vegyfolyamok (égés, rothadás, forrás) által a levegő élenye szüntelenül emésztetik s helyébe ugyanannyi szénsav árad a körlégbe, a növények azon arányban szétbontják a képezett szénsavat, s az emésztett élenyt visszaadják a körlégnek. E két vegyfolyam közt fennálló egyensuly feltételezi

az állatországnak fenállását a földön azon alakban, a melyben azt jelenleg látjuk.

Mióta az emberi nem e földet lakja, azóta ezen egyes alkatrészeknek aránya a levegőben soha sem változott. Ez tény, melyben nem kételkedik senki, a ki a tünemények összegét felfogja, s azokat áttekinteni képes.

A kérdés tehát csak az lehet, vajjon volt-e a földön az emberi nem megjelenése előtt is ez az arány a levegő egyes alkatrészei közt, s vajjon megmarad-e ezen arány ugyanaz örökre, vagy lehet-e, kell-e tartani attól, hogy valamikor megváltozzék, vagy megváltozhassék.

A tudomány ezen kérdésekre is apodiktikai bizonyossággal felelhet. Bizonyos t. i. miszerint azon geologiai korszakban, mely a kőszenek képeztetését megelőzte, az éleny mennyisége a levegőben sokkal kisebb, a szénsavé pedig sokkal nagyobb vala, mint a későbbi korszakokban, mint jelenleg. Ezen szénsavnak szénenye azon óriási tengélet segitségével, mely a kőszenek korszakát jellemezte, a föld rétegei közé lerakatott, és eltemettetett a kőszéntelepek messzire terjedő képleteiben.

A körlég annyival lett élenyben dúsabb, a mennyit szénsavából vesztett, s pedig oly arányban, hogy 75 sulyrész lerakott szénenyből 200 sulyrész tiszta éleny folyt a levegőbe.

Igen természetes, miszerint oly korszakban, midőn a földet környező levegő szénsavban annyival dúsabb vala, csak oly állatok létezhettek, melyeknek egész természete a körlég minőségéhez vala alkalmazva, melyekben a lélekzési műszerek a fejlődés csak igen alacsony fokán állottak. A tapasztalás e tényt kétségkivül bizonyítja, midőn a föld azon rétegeiben, melyek a kőszenek formatiója alatt fekszenek, az állati életet a zoophytáktól csak a halakig kifejlődve, tehát csak vizi, azaz igen tökéletlen lélekző műszerekkel ellátott állatok maradványait, csontvázait találunk; s ezen állatok is szervezetökre nézve annyira különbözők valának a mostan élő, hason családokhoz tartozó állatok szervezetétől, hogy nem található a mostan élők közt nem csak egy faj sem, de hasonló nemek sem; bizonyságaul annak, miszerint az életviszonyok, melyek alatt amazok kiképeztettek, egészen eltérők valának a mostaniaktól.

Csak a kőszenek formatiója fölött fekvő rétegekben tünnek elő legelőször körléget lélekző tehát magasabb szervezetü állatok-

nak t. i. hüllőknek (reptilia) csontvázai. De ezeknél is a lélekzési műszereket még igen tökéletlenül kifejlődve találjuk, s miután a mostan élőknél is azt látjuk, hogy mocsáros, tehát szénsavval terheltebb levegőben kényelmesen elélnek, e körülmény bizonyságul szolgálhat arról, miszerint a körlég még a kőszenek lerakása után is szénsavban dúsabb lehetett mint későbben. A körlég azon alkotást, melylyel most bir, csak akkor vehette fel, miután szénsavának igen tetemes részét a barna kőszenek képeztetése alatt elvesztette, s szénenye azoknak hatalmas rétegeiben lerakodott. Látjuk is ennek következtében a magasabb szervezetü állatokat (emlősöket) legelőször csak ennek rétegei fölött előtünni, és csak hamar óriási nagyságu, jelenleg már kihalt, szörnyetegekké kifejlődni.

A tudomány ennél fogva elvitázhatlanul bizonyítja, miszerint a földet környező légkörnek alkotása nem volt mindig az, sőt megmutatja, hogy a föld melyik korszakában mily alkotásu lehetett. Mily arányban állottak egymáshoz az egyes alkatrészek, azt bebizonyitani oly pontossággal, mint azt a légkör alkatrészeiről jelenleg tudjuk, eddig lehetetlen. Elég azonban az, ha megmutathatjuk, miszerint a szénsavnak aránya az élenyhez sokkal nagyobb vala, mint most.

Kitetszik tehát már ezekből is, miszerint a jelen korszak állati életének jelleme és kifejlődése nagy részt a levegő alkotásától függ, hogy ennek változtatásával az állati életnek is más alakot, más jellemet kell fölvennie.

Midőn tehát az emberi nem jövőjéről a földön szólunk, e kérdés tolja fel magát:

Vajjon állandó marad-e a légkör jelen alkotása vagy nem? s ha nem, mikor és micsoda változásoknak lehet az idővel kitéve?

A felelet, melyet a tudomány e kérdésre adhat, következő:

A mint az emberi nem a föld fölületén terjed, úgy összébb szorítja, kipusztítja a tengéletet. A nagyszerü erdők, melyek jelenleg a föld még igen tetemes részét elboritják, kénytelenek lesznek helyet engedni a mindig tovább terjedő emberi kéz müveinek.

Mihelyt az állatok országának, tulajdonképen az emberi fajnak aránya túlhaladná a földön a tengélet arányát, főleg miután a föld rétegei alatt eltemetett kőszeneket a szaporodó ipar sok millió éves sirjából kiásta, s elégetésök által szénenyöket ismét a levegőbe

szállította, a levegő szénsava oly mennyiségben gyűlne, élenye pedig fogyna, hogy nem volna többé alkalmatos az emberi faj életének fentartására, legalább, miként lélekzési műszereinek szervezése most van. Az emberi fajnak okvetlenül vagy el kellene fajulni, vagy lassanként kihalni a földről, tért engedvén ismét tökéletlenebb szervezetű állatfajoknak.

Ha azonban ezen időszakasznak valamikor be kellene is következnie a földön, ez még oly távol áll jelen korszakunktól, hogy lehetséges bekövetkezését még csak gyanítani sem lehet. Az emberi faj életének fentartására, legalább, miként lélekzési műszereinek szervezése most van. — Az emberi faj már sok ezer évek óta lakja a földet, s lakta már sok ezer évekkel előbb, mint arról említést tesz a történet. S ezen hosszu idő alatt tett tapasztalás nyomán látjuk, hogy terjedése az emberi fajnak a földön csak igen lassan halad, — s hogy gondoskodott a természet módokról, melyek sebes szaporodását akadályozzák. — Ha növekedő szaporodásával gyarapodnának aránylag a szaporodást gátló akadályok is, akkor sok száz ezer év folyhat le még, mig az emberi faj annyira terjedt a földön, hogy a tengélet szabad fejlődését némileg akadályozni képes volna.

Meglehet azonban, hogy a természet egyik vagy másik országának szaporodása csak addig menne, míg azon pontot elérte, melynél az egyik arányt tart a másikkal, s az egyik fejlődése korlátozza a másik túlfejlődését. S ekkor megmaradna mind a két ország fejlődésének bizonyos fokán, melyen túl nem mehetne egy sem. Ilykor be kellene várnia az emberi fajnak más változást a föld életében, mely annak vagy rögtöni vagy lassankénti vesztét vonná maga után.

II.

Általmegyünk most értekezésünk második pontjára, mely szerint *az összes szerves természet földünk bizonyos hévmérsékéhez van kötve.*

Hogy az összes szerves természet bizonyos hévmérsékhez van kötve, s ennek nagyobb részt megszünnie kell, mihelyt az az egész földön, s pedig tartósan a fagypont alá esik vagy az 50-dik fokon fe-

lülemelkedik; oly világos, hogy hosszas bizonyítgatást nem igényel.

Nyomozzuk tehát, vajjon bekövetkezhetik-e valaha ezen két eset közöl valamelyik, és ha igen, melyik?

A melegnek a földön két fő forrása van; először maga a föld, melynek bensejéből szakadatlanul annak felületére foly; másodszor a nap.

Ismeretes és minden kétségen kivül bebizonyított tény, miszerint a földnek közép hévmérséke valaha sokkal nagyobb volt, söt hogy a szerves életnek megjelenése előtt hőmérséke maga a földszínnek izzásáig emelve vala, s hogy a szerves világ csak akkor vehette kezdetét, midőn a föld fölülete azon fokig hült ki, mely a szerves lények életét lehetségessé tette. Ezen kihülése a földnek, a meleg szüntelen kisugárzása által történt, s szakadatlanul még most is foly. Ámbár ez tény, melynek valóságán senki, a ki a természet törvényeivel csak némileg megismerkedett, sem kételkedhetik; mégis képesek még nem vagyunk egy bizonyos idő alatti folytonos csökkenésének fokát meghatározni; s pedig először azon oknál fogva, mivel még alig egy század óta vagyunk oly készületek birtokában, melyek segítségével a hőség különféle fokait pontosan megmérhetjük; másodszor pedig, mivel a föld közép hőmérsékének pontos meghatározására számtalan és hosszu ideig folytatott, a földnek különböző pontjain tett, kisérletek kivántatnak.

Mielőtt efféle vizsgálatok a föld úgy szólván minden pontjain megtéve, s századokig minden szigorúsággal folytatva nem lesznek, a közép hőmérsék csökkenésének foka felett meghatározott időben adatokat nem hozhatunk fel, hanem kényszerítve látjuk magunkat azon számtalan tüneményekből, melyek a föld fölületén magukat előadják, s a természet ismert törvényeiből, középhőmérsékének fokonkénti csökkenését mint elvitázhatlan tényt következtetni.

Hogy azonban a föld saját hőmérséke csökkenésének igen lassan s még századokon át alig észrevehető fokokban kell haladnia, már azon körülményből kiviláglik, mely szerint a föld belső hőségének elvezetése annak kihült, s a meleget roszul vezető több mérföldnyi vastag kérgén keresztül igen nagy lassusággal történik; aztán mi egyetlen egy jelnek birtokában sem vagyunk, mely arra mutatna, miszerint az utolsó 2000 évben Európa éghajlata, mely a föld benső hőfokával szoros összeköttetésben áll, hidegebbé

vált volna; sőt minden historiai adatok épen az ellenkezőre mutatnak, minek természetes magyarázata a mindinkább haladó művelődésben rejlik, mi által a száraz föld mindinkább népesittetik, tavak és mocsárok, melyek azelőtt Európának nevezetes részét fedték, kiszáríttattak, és rengeteg erdők, melyek Európa legszebb vidékeit ellepték, s a hidegnek mind annyi óvóiúl tekintendők, kivágattak, mi által a melegítő napsugaraknak szabad elférhetése lehetségessé vált.

A második jelentékenyebb forrása a föld melegségének a nap. Töle az évszakok változásai és minden organikai élet függ. Vedd le a napot az égből, s vele nem csak minden világosság, de minden élet is eltünik a földről. Látjuk ezt télen, hol a föld fölületére rézsut eső napsúgárok következtében a tengélet majdnem egészen, az állatélet pedig legalább részben megszünik; tapasztaljuk a két polárkör körül fekvő vidékeken, hol a szerves élet azon arányban csökken, melyben maga a melegség kevesbedik.

Erre nézve ez a kérdés támad, vajjon a napnak ezen meleg forrása kimeríthetlen-e? vagy vannak-e bizonyos határai, s nem fog-e, vagy nem kell-e neki bizonyos idő lefolyta alatt melegségéből veszteséget szenvednie?

Ha azonban e tekintetben semmi bizonyosat nem állíthatunk is; mégis a többi bújdosók analogiájából, melyekkel ugyanazon törvényeknek van alávetve; valószinüséggel következtethetjük, miszerint a nap folytonosan melegéből annyit veszt, mennyit minden percben részint a végheletlen ürességbe részint a bújdosókra stb áraszt. E körülmény szüségképen melegveszteséget von maga után, ámbár e veszteség a nap nagyságához és anyagának menynyiségéhez képest ezer és százezer évekre alig észrevehető, és úgy szólván kiszámíthatlan.

Azon állítás, mely szerint a nap szünet nélkül annyi meleget teremt, mint a mennyit kisugárzás által veszt, helytelen, s nem csak a theoriának meg nem felel, hanem a gyakorlatnak is ellenmond.

A nap fehérizzó olvasztott gömb, milyenek a föld, a hold s a többi bújdosók valaha valának. Miriád évek alatt, melyekben szakadatlanul a nap körül forgának, azon fokig kihűltek, miként azokat jelenleg találjuk; s valószinü, miszerint még sok miriád év kivántatik még ahoz, míg a nap azon fokig kihült, mint a föld, vagy általában addig, hogy magán világító tehetségét elvesztette légyen. E szerint a föld, Jupiter, Saturnus és Uranus holdaiknak az voltak,

mi jelenleg a nap a földnek és a többi bújdosóknak; és nincsen ok abban kételkedni, miszerint idővel a nap is azon állapotba merülend, melyben jelenleg a bújdosók léteznek, hogy t. i. világot és melegséget nagyobb részt nálánál sokkal nagyobb világtesttől nyerend. Azonban, mikor történendik az, vagy mennyi idő kivántatnék általában arra, míg a nap csak addig is kihülne, hogy földünk éghajlatának változtatására befolyást gyakoroljon, minden lehető számításon kivül van. A napnak határtalan nagysága teszi, miszerint melegének, habár tetemes vesztesége is, melyet szünet nélkül szenved, még évezredek mulva sem lesz általunk észrevehető; tekintetbe nem vevén mind azon körülményeket, melyek a földön sokkal előbb más változásokat hozhatnak elő.

Azon kérdés, vajjon mi történnék a földdel, vagy annak lakosaival, ha közép hömérséke tetemesen megváltoznék? mind abból, mit a melegségnek befolyásáról a szerves testekre és a tapasztalásból tudunk, könnyen megoldható.

Azon jelenetek, t. i. melyeket jelenleg csak a polárkörök szomszédságában veszünk észre, mindig lejebb az egyenlítő felé húzódnának, míg végre azt is elérnék, s annak jelenleg égő homok sivatagjait dermesztő hideg, forró vizeit pedig soha többé meg nem olvadó jég borítná.

Először is lankadást kellene észre vennünk a föld tengéletében. A föld fölületét fedő növények száma mindinkább csökkenne, s az egész természet a hidegebb földöveknek jellemét venné magára. A tél hosszabb és erősebb, ellenben a nyári félév az egész földön rövidebb és enyhébb volna.

A tengélet változásával s a föld melegének csökkenésével szükségképen az állati életnek nevezetes változása is volna összekötve. Azon állatok, melyek melegebb éghajlathoz szokvák, vagy életöket csak meleg nyáron képesek fentartani, a föld szinéről legelőször elenyésznének, valamint már eddig is számtalan állatok, sőt egész nemzedékek, melyeknek organizátiója és életmódjok a megváltozott éghajlati viszonyokkal többé meg nem férhet, vesztöket találták a földön. — Egy uttal a föld felületén élő állatoknak számra nézve is tetemesen kellene csökkenniök, mert csökkent a növényország tengélete is, melyből egyedül veszik az állatok táplálékjokat, míg végre a tengélet megszüntével az állatországnak is el kellene tűnnie a földről.

Nem is kerülne sok fáradságba meghatározni, mely rendben tünnének el a föld szinéről az állatok és a növények egyes nemei vagy fajai. Nincsen kétségnek alá vetve, miszerint a felsőbb rendü állatok közt az ember némely házi állataival az utolsó volna, a ki elhagyná a földet, munkás és csodálatos életének ezen sok ezeréves baj- és búteljes lakását és szinpadát, mivel találékony esze egyedül csak őt juttatná mind azon számtalan eszközök birtokába, melyek segítségével magát a mindinkább tovább harapózó hideg életpusztító hatása ellen mentse. E nézet helyességét bizonyítja egy pillantás az emberi nem terjesztésére a földön. Látjuk, miszerint a poláröveken túl messzire kiterjed, egész addig, a hol más állatoknak vagy növényeknek alig találjuk némely nyomdokait. Hasonlóképen az ember némely házi állataival, mint életének hü társaival, csak a tengélet utolsó nyomaival illanna el a föld szinéről örök időre, hogy azon soha többé új életre fel ne ébredjen.

Mikor következendenek azonban mind azon változások, eddig az emberi számítás minden lehetségén tökéletesen túl fekszik. Annyi azonban bizonyos, miszerint számtalan változásoknak, ezerféle átalakulásoknak kell részint a föld fölületén, részint az emberi nemmel történni, s még miriád éveknek elteIniök, míg azon általunk annyira félt, de hatásában nem annyira iszonyú időpont beáll. Az emberi nem, valamint az egész szerves világ minden hatalmas rázkodtatás nélkül lépcsőnként és alig észrevehetőleg menend végső életperceinek elébe, és valamint tökéletes öntudatlan állapotából csak fokonként emelkedett fel öntudatára és férfias erejének s méltóságának teljes és méltó önérzetére, vagy arra emelkedhetni nem csak biztos reménye, hanem kebeléből el nem nyomható és ki nem irtható büszke önérzete van: szintugy leszálland ismét ezen magas tetőpontjáról az emberi nem fokonként fél öntudatára, végre teljes öntudatlanságra, míg elvégre egészen kimúlik a földről. Leszálland azonban müvelődése magas tetőpontjáról nem egyesek vagy egyes rendek, de a természet azon örök törvényének hathatós parancsára, mely szerint minden a mi lett, fejlődik, természetének megfelelő és elérhető tetőpontjára emelkedik, innét pedig fokonként leszáll, míg végre egészen elenyészik; de még elenyésztében is más lények csiráját hintvén el magából. — Azonban, valamint minden világlényeknek, szintugy az emberi nem kimultának föltételei keletkezésök, és első föllépésök feltételeivel a legnagyobb ellentétben állanak. —

Valamint t. i. az ember szelid éghajlat alatt, környezve egy virágzó és buján tenyésző természettől, mely érzékeinek hizelgett és minden testi s lelki tehetségeit felizgatta, szállotta meg a földet legelőször; úgy elhagyandja azt testre és lélekre elgyengülve és félig törpülve, mint puszta, öröm nélküli és bájtalan, nagyobb részt minden élettől megfosztott, fagyos hidegtől dermedő holt tömeget, mely büszke eldődeinek oly számos müveivel megtelt bájos lakhelye volt, most szomorú egyformaságban folytatván körjáratait a kialvó nap körül, számos más világtestek példája szerint, melyekből minden élet már évezredek előtt eltünt.

III.

Átmegyek a harmadik körülményre, melytől függ az emberi nem létele és élete a földön. Ez t. i. *a víz és szárazföldnek bizonyos elosztásában áll.*

A kérdés tehát ez: vajjon beállhatnak-e valaha a földön oly körülmények, melyek a viznek elenyésztét a föld fölületéről vonnák magok után; vagy vajjon adhatnák-e elő magokat oly viszonyok, melyek következtében a száraz föld nagyobb részt eltünnék, s az öt eláraszt́ó víz alá merülne? Mind a két esetben, mint könnyen átlátható, nem csak az emberi nem további megmaradhatása a földön, hanem az összes szerves világé is, az utóbbi esetben a vizi állatokat és növényeket kivéve, lehetetlen; ámbár fenmaradhatások többi föltételei tán mind megvolnának.

Az első esetre nézve azt tanítja a geologia, miszerint a föld benseje, képeztetése következtében számtalan kisebb és nagyobb barlangokkal, tulajdonkép üregekkel van ellátva, melyek részint a föld szinére, részint pedig a tenger fenekére nyilnak, s azzal állanak összeköttetésben. Ezen üregekbe, melyek a tenger fenekébe nyilnak, szünet nélkül víz foly, mig végre meg nem telnek. A meddig ezen üregek falai még izzók valának, — miként az földünk képeztetése történetéből kétség kivül bebizonyítható — vagy a még tüzes anyagokkal összeköttetésben állottak; a beömlő víz nagyobbára gőzzé változott, mely iszonyú rúgereje által a continensek képeztetését okozta, s azon nagyszerü vulkanikus hatást idézte elő, melynek nyilvános és csalhatatlan jelekkel irt nyomait minden természetbuvár szemlélheti. Látjuk ezen, habár gyöngített arányban

folyvást működő erőnek hatását részben a még jelenleg is működő vulkánokon, részben a határtalan mélységből kifakadó meleg forrásokon és több hasonló jeleneteken.

Ha az e szerint még inkább tágított üregek falai addig kihűlvék, hogy a beömlő víz többé gőzzé nem változhatik, akkor azzal végre egészen megtelnek, mi, a mint könnyen átlátható a föld fölötti víznek folytonos kevesbítését, s ha az előadott okok folytonosan tartanak, annak a föld felületéröli tökéletes elillanását vonná maga után.

Azonban, mióta az emberi nem öntudattal lakja a földet; mióta bizonyos adataink vannak azon változásokról, melyeket a föld fölületén szenvedett: egyetlen jel sem vétetett észre, mely erre mutatna, hogy a víz mennyisége a föld fölületén kevesbedett volna; ámbár csalhatlan jeleket birunk az iránt is, miszerint történet előtti időkben a tenger a földnek szélesebb határait lepte el, a száraz föld keresztülvágó folyók, tavak és mocsárok száma nagyobb, magok pedig vízben dúsabbak valának, mint jelenleg.

E szerint tehát e tekintetben sincsen bizonyos mértékünk, mely szerint csak némi valószinüséggel előre kiszámíthatnók azon időszakot, mely alatt az előbb elmondott változásoknak be kellene következniök. Annyi azonban bizonyos, miszerint, ha mind ezen változások háborítlanul és minden ellenkező hatások nélkül megtörténnének is; határtalan hosszú időszak kivántatnék, míg ezen változások addig haladtak volna, hogy az életműves világnak megmaradhatását a földön lehetlenné tennék.

Nem tekintve az épen előadott okokat, melyek szerint minden víz a föld fölületéről elenyészhetnék; azt lehetne kérdezni: vajjon nem állhatnának-e be oly változások a földön, melyek következtében a földnek egész fölülete víz által elborítva, az emberek és egyéb szárazföldi lényektől lakhatlanná válnék.

Könnyen átlátható, miszerint mindkét események ugyanazon időben nem létezhetnek, hanem hogy az egyik ok túlnyomó hatásának ki kell rekesztenie a másikét. Az egyik vagy másik féle változásoknak bekövetkezése tehát az okoknak túlnyomóságától függ.

Hagyjuk el azonban az épen előhozott okokat, melyek következtében a víz a föld fölületéről eltünhetnék, s vizsgáljuk a változásokat, melyeket százezredek óta az elmállási vegyfolyam, valamint

a folyó víz a föld fölületén előhozott; s következő tüneményekkel találkozunk:

Ha azon őshegyek közepett állunk, melyek kopár csúcsaikat egész a felhőkig emelik, és vizsga szemmel tekintjük azon tüneményeket, melyek elünkbe állanak: könnyen észre vehetjük azon hatalmas pusztításokat, melyeket egy végheletlen időnek ellenállhatlan foga rajtok véghez vitt. Ők nagyszerü romai a föld azon hatalmas óriásinak, melyek meredek s hozzá férhetlen csúcsaikat valaha büszkén a felhőkön túl messzire emelték.

Ha e, még romaikban is bámulásra ragadó hegyeket tekintjük; mennyire szaggatva, eldarabolva találjuk; mennyire látjuk a völgyeket ezen hegyek omladékaival kitöltve s mintegy kiegyenlítve. Az idő ellenállhatlan erővel megrágja nem csak az emberi mesterség műveit; pusztító fogának még a teremtő nagyszerü művei is alá vannak vetve.

Ezek az idő pusztító hatásai nagyban. Ha azonban a lassan és alig észrevehető változásokat tekintjük, melyeket a folyó víz és a szünet nélkül működő elmállási vegyfolyam előhoz; következő tüneményeket veszünk észre:

A levegő és a víz egyesült hatása következtében elvesztik öszszetartásukat még a legerősebb kövek és sziklák is, míg végre porrá mállnak, mely a víz által könnyen elhordva, a földnek mélyebb részeibe vitetik. A földnek ezen lassan haladó aprításában munkás részt vesz a viz annyiban is, hogy az elszakasztott szikladarabokat elragadva, azoknak egymáshozi surlódása eldarabolásukat elősegíti. Maga az emberi kéz nem csekély segítséget nyujt azon pusztító hatásnak, mely a földön szünet nélkül foly, midőn t. i. azon számtalan szükségek következtében, melyeknek kielégítését részint az embernek fentartási, részint pedig müösztöne igényli, szünet nélkül a föld eldarabolásán különös tevékenységgel működik.

Mind ezen, százezer évek óta folytonosan működő hatásoknak következménye fokonkénti alacsonyítása a föld emeltebb pontjainak, és mélyebb részeinek ugyan ezen aránybani emelkedése, s így a föld egyenetlenségeinek lassankénti kiegyenlítése. Midőn tehát a hegyek magasságukból mindig vesztenek, a tenger feneke a folyó víz segítségével szünet nélkül beömlött részek által emelkedik, ennek mulhatlanul következése a tengernek kiömlése és a száraz földnek lépcsőnkénti elárasztása leszen.

A változások, melyeket a föld idő folytában épen ezen hatások által szenvedett annyira szembetünők, hogy működésének folytatásán kételkedni lehetetlen.

Tekintsük meg csak folyóink és patakjaink folyását. Mily simán folynak és kanyarodnak csendes folyásban medröknek egyenlített völgyein keresztül!

Ezen völgyek, ezen medrek valaha nem annyira kiegyenlítve, hanem számtalan meredek egyenetlenségekkel valának ellátva, melyeken át a habzó hullámok vad rohammal ömledeztek. A szárazföld messze kiterjedésre számos tavakkal volt fedve. Mind azon emelkedések, melyek a víz rohamainak ellenállottak, évezredek által elmosattak, a mélységek kitöltettek, az egyenetlenségek eltüntek, a föld mindinkább kiegyenkedett, a folyók medreikben simán lefolynak, s még csak némely helyeken bámuljuk mint ritka látványokat egy Niagara vagy az európai Rajna habzó zuhatagját, mint egy vad és zabolátlan természet utolsó maradványait. A tavak szinte idővel megteltek s belőlök részint a becses só, részint a termékeny televény föld ülepedett le.

E szerint tehát az óriási hegyeknek romjai mint görgeteg, számtalan lépcsőzetben a legfinomabb futóhomokig, a folyó víz ereje által a föld mélyebb részeibe, végre a tenger mélyébe vitetik, melynek feneke lassan emelkedik, medre pedig megtelik.

Mi azonban közvetlen következése annak, hogy a hegyek magassága csökken, völgyeik pedig megtelnek?

Csalhatatlan tény, miszerint folyóink és tavaink vizök nagyobb részét az örök, soha olvadni meg nem szünő jég és hótól veszik, mely havasaink völgyeit és rejtekeit kitölti. Ezek táplálják a patakokat, a melyek egyesüléséből a folyók származnak. A mi az időnként lehulló eső vagy a tavaszkor rögtön olvadó hó által patakjaink és folyóinkba ömlik, csak pillanatnyi vízmennyiségök szaporítására szolgál, mely áradásokat okoz ugyan; de miután a túláradó víz ismét lefolyt, a patak vagy folyó ismét rendes tartalmához tér vissza.

A hegyek lekopasztásával és völgyeik lassankénti elenyésztével elenyésznek a maradó jég és a havasok föltételei is. Ez által azonban elvesztik a folyók folytonos táplálékjokat, miből következik, hogy azon arányban veszítsenek víztartalmukban is, mely arányban a havasok jege nagyság és terjedelemben fogy.

A folyóknak lassankénti fogyása és végre azoknak tökéletes el-

illanása által a föld fölületéről a népek, sőt egy és ugyanazon tartománynak lakosai közti közlekedés nem csak akadályoztatik, és lehetetlenné tétetik, hanem szenved az által a tartomány termékenysége és éghajlata annyira, hogy az által az emberek élete és tartózkodása ha nem is egészen lehetetlenné tétetik, még is nagy mértékben nehezíttetik és megszoríttatik. A népesség sürüsége fogyna, a földön lakó emberek száma lassan csökkenne.

Más oldalról az által, hogy a föld magasabb helyeiről leömlő víz az abban felkavart részeket a mélyebb és legalantabb vidékekre viszi, a tenger fenekének lassanként emelkednie, annak pedig partjain túláradnia kell. A száraz föld mindinkább kisebb térre szorúlna, míg az azt körülvevő tenger határait kiterjesztené, s végre a föld felületének nagyobb részét ellepné. Hogy ezen körülmény az emberi nemnek, valamint minden szárazföldi állatok és növényeknek elillanását a földről okvetlenül maga után vonná, bebizonyítani szükségtelen.

A mennyire azonban historiai adataink terjednek, egyetlen egy biztos jelnek birtokában sem vagyunk, mely a tengervíznek vagy lassankénti apadására, vagy áradására mutatna. A mi a történet előtti időszakból olyasmire mutatni látszik, egészen más okoknak következése, valamint némely tengerpartoknak emelkedése vagy lesülyedése is, mint azt némely tengermelléki tartományok partján századok óta észre veszszük, más okoknak tulajdonítandó, mint a tenger általános kiáradásának vagy apadásának.

Ha azonban mind ezen előadott okoknak folytonos hatásán kételkedni nem lehet, működése mégis oly lassu, hogy csak közelítő számadáshoz minden mérték hiányzik, és évezredek hosszú sora kivántatnék, hogy csak nyomait is azon folytonosan működő okoknak eszre vehessük, annál inkább, minél bizonyosabb az, miszerint némelyek közölök épen ellenkező irányban hatnak.

Ha azonban igaz az, mit Adhemár több évek előtt mathematikai pontossággal és szigorral bebizonyított; akkor földgömbünk minden 10,500 évben oly nagy fontosságu felforgatásnak van alávetve, hogy az eddig eléhozott változásoknak elenyészniök kell előttök. Adhemár t. i. azt állítja, miszerint minden 10,500 évben más és más féltekéje a földnek rögtön és mintegy ütéssel az áradó tengervíz által elömlesztetik, más pedig, mely azelőtt víz alá merült vala, abból kimerülvén, új szinpadot nyit az iszonyú katastropha

által elsülyesztett emberi nem visszamaradt csekély s tán legműveletlenebb részének.

Adhemár ezen nagy, magát minden 10,500 évben ismétlő katastrophának okát találja a következőben:

A föld pályája a nap körül, mint tudva van, nem tökéletes kört alkot, hanem ellipsist, melynek egyik gyúpontjában a nap létezik. Ebből mint tudva van következik az, miszerint a föld pályája különféle pontjain a naptól különféle távolságban áll, miből ismét az származik, hogy a föld nem egyforma sebességgel mozog a nap körül, hanem annál lassabban, minél távolabb, s annál sebesebben, minél közelebb áll a naphoz. Minthogy már a föld éjszaki féltekéjének épen akkor van nyara, midőn a naptól legtávolabb áll, következik, hogy a föld azon félévének, melybe az éjszaki féltekének nyara esik, hosszabbnak kell lennie mint annak, melybe a déli féltekéé esik.

A csillagászok kiszámitották, miszerint jelenleg a nyári félév az éjszaki féltekén 7 nappal hosszabb, mint a téli fél év, mi a déli féltekére nézve épen megfordítva van.

Ebből az következik, miszerint az éjszaki félteke a nyári félévben a naptól több meleget nyer, mint télen veszt, ellenkezőleg a déli félteke télen többet veszt, mint nyáron a naptól nyer.

Ha az örökké úgy maradna, éjszaki féltekéje a földnek előnynyel bírna a déli felett. A természet azonban ezen is igen egyszerű módon segített. A föld pályája t. i. nem marad mindig egy és ugyanazonállásban, hanem mintegy maga és a nap körül forogván minden 10,465 évben úgy megváltoztatta állását, hogy ott jelenleg az aphelium van, hol 10465 évvel azelőtt a perihelium volt, és viszont. Hogy ez valósággal úgy történik, a nap és éjegyenlítő haladásából (Vorrücken der Tag- und Nachtgleichen) tudjuk. Minden 10,465 év múlva a föld pályája minden pontjai megfordítvák. A hol az aphelium vala, ott lesz 10,465 év után a perihelium; szintugy a tavaszi nap-éjegyenlítő helyén az őszi s így tovább. S e szerint tökéletesen meg is fordítvák a földnek a naphozi állásától függő minden viszonyai. Azon féltekének nyári féléve, mely előbb hosszabb vala a téli félévnél, most rövidebb leend és viszont.

Ha azonban az egyik félteke minden évben melegéből folyvást többet veszt, mint a mennyit a naptól kap, és ezen körülmény számos esztendőkig tart; ezen veszteségnek igen természetes követ-

kezménye az lesz, hogy azon félteke általában hidegebb leend a másiknál. E szerint a jégtömegek azon féltekének sarka körül nem csak nagyobb mennyiségben fognak képeztetni, hanem sokkal tovább az egyenlítő felé húzódni mint a másik féltekén.

Midőn így a másik féltekének sarka körül nagyobb jégtömegek gyülnek össze, a földnek nehezkedési pontja, mely előbb középpontján túl az egyik féltekében volt, rögtön átugrik a másikba. Ez által a föld tengelye középpontja körül 45 fokkal mintegy egyet fordul, a földet elborító víz egyensulyát elveszti, melyet kiegyenlítni akarván, iszonyu rohammal tódúl az egyik féltekéről a másikra, annak száraz földjét a rajta levő állatokkal, növényekkel s az ezer és ezer éves emberi müvekkel 10,465 évre eltemetendő. Ellenben a másik féltekén új continensek merülnek fel, melyek 10,465 évekig víz által elborítva valának. S itt most új élet kezd ismét feléledni, s az ember, a ki a nagy vízözön rohamától kevés számmal megmenekült, sisiphusi munkáját újra kezdi és folytatja, a természettől kitüzött célja felé buzgó tevékenységgel törekedvén.

Adhemár ezen állítása valóságát nem csak astronomiai adatokkal bizonyitotta be, hanem több a föld felületén szemlélhető tüneményekből következteti. Ide tartozik

1. Azon tény, mely szerint a déli féltekén jelenleg majd csupán vizet, s csak imitt amott némely felmerülő szigeteket találunk; ellenkezőleg a szárazföldnek nagyobb részét a föld éjszaki féltekéjén összeszorítva, sarkát pedig kevés vízzel elborítva látjuk.

2. Hogy a déli félteke sarkát sokkal hatalmasabb jégtömegek fedik mint az éjszakit, melynél az csak 8 fokot borít el, míg a délinél a jég sokkal lejebb az egyenlítő felé húzódik, még jelenleg is mintegy 20 fokot lepvén el.

3. Hogy hasonló tüneményt vesznek észre a Mars bujdosón a csillagászok, melynek egyik sarkán, azon t. i. mely földünk déli sarkának megfelel, a napfényt jobban és egyenlítője felé messzebbre találják elterjedve. Származik pedig azon erősebb fény, mely a Mars sarkait környezi és innét nagyobb fokban kisugárzik, a jégtől és azon havas vidékektől, melyek valamint földünk, úgy a Mars sarkát is körülveszik.

Bebizonyítják Adhemár állítását

4. Azon bujdosó (tébolygó) sziklák (erratische Blöcke), me-

lyek a föld éjszaki övén vannak elszórva s ezen túl mennek egész az 50-dik fokig Boroszlóig, tehát elég messzire lenyúlnak Német-, Lengyel- és Oroszországba. Szélső határuknál sürün vannak lerakva, annyira, hogy mintegy övet alkotnak, mely az éjszaki féltekét bizonyos távolságig a sarktól körülveszi. Ezen tébolygó sziklák, melyek Német- és Lengyelország éjszaki részében vannak elszórva, mind a skandináviai gránithegyekből származnak, melyektől elszakítva oda hordattak. Midőn azt kérdezzük, vajjon mi módon juthathattak oly messze földről oda; erre feleletet adnak az ujabb kornak azon elmés vizsgálatai, melyek Charpentier, Agassiz és Schimper által történtek a schweitzi jegesekben, s melyek által bebizonyították, miszerint a jegesek szünet nélkül mozgásban levén, felülről lefelé csúsznak, legalsó szélökön mindig leolvadván. Midőn e szerint mozognak, tömegökbe befagyott, vagy felületökre került szikladarabokat ragadnak magukkal, s lehordják szélső határokig, hol leolvadván a jég, a sziklát lerakják, mely örökre ott heverve marad, a jeges alsó szélét töltés gyanánt határozván. Így támadtak a schweitzi és egyéb jegeseknek néha messzire terjedő vidékein található tébolygó sziklák, melyek egymásra halmozva a völgyek nyilását gyakran félkör gyanánt elfoglalják (moraene). Így támadtak azok is, melyek Európa, Ázsia és Amerika éjszaki tartományaiban nagy számmal találtatnak. A jegesekben tett tapasztalások azt tanusítják, miszerint az éjszaki jég hajdan majdnem egész az 50-dik fokig terjedt, mely a többi jegesek törvényeinek engedvén, éjszakról szünet nélkül csuszott délfelé, magával ragadván az éjszaki tartományok hegyeiből eredt sziklákat, s leolvadván, azokat a határ szélire letette, hol még most is találhatók, miután az éjszaki jég már több ezer évek óta leolvadt, s közelebb az éjszaki sark felé visszahúzódott.

5. Adhemár állításának támogatásául szolgálhat némileg Pallas által siberiai utazásakor a Jenisei folyam közelében talált mammuth, mely az ottani jégtömegek közt elásva épségét ezer éveken keresztül annyira megtartotta, hogy szőre és bőre egész épségben volt rajta látható, sőt húsa is annyira romlatlan állapotban, hogy a tunguz kutyáknak eledelül szolgálhatott. Miután pedig ezen állatfajról tudjuk, hogy a föld felületéről régen kihalt; következik, miszerint ez állatnak sok ezer évek előtt kellett azon helyre jutnia, hol azt Pallas 1790-ben feltalálta.

Ha tehát Adhemár ezen állítását valónak csakugyan elismerjük (s eddig nem sikerült azt alapos, a *természet csalhatlan könyvéből* merített okokkal cáfolni); ez a kérdés támad: ugyan mikor állhat be a földünk éjszaki féltekéjére nézve azon nagy katastropha, mely alatt az vízzel egész kiterjedésében eláraszatnék; a déli féltekén pedig új világ merülne ki.

A calculus azt mutatja, miszerint azelőtt 5,834 évvel történt azon katastropha, mely által az éjszaki félteke a vízből kimerült, a déli pedig azzal betelt. Esik tehát ezen változás körülbelül csakugyan azon időbe, melyről majd minden nemzetek azt állítják, hogy határtalan vízáradás lepte volna el a földet. Akkor t. i. mind a két félteke mintegy egyensúlyban állott, mind a kettőn a nyári és téli félév egyenlő hosszu vala. Ezen időtől fogva kezdett a nyári félév az éjszaki félteke javára nőni, a délinek kárára pedig fogyni. Ezen évtől fogva folytonosan lehúzódott a jég a déli sarktól az egyenlítőhöz, az éjszaki féltekén pedig visszahuzódott déltől éjszak felé, míg 1248-dik évben Kr. sz. u. azon pontot érte el, hol az éjszaki féltekén a nyári félév leghosszabb, azaz 8 nappal hosszabb a télinél; a déli féltekén pedig ugyanannyival rövidebb vala a téli félévnél. Ezen évtől kezdve az éjszaki jégnek mennyisége ismét szaporodni, a délié pedig fogyni kezd, míg 6480-dik évben Kr. születése napjától számítva, ismét azon idő állana be, a hol mindkét féltekén a nyári és téli félév egyenlő hosszú és a jég mennyisége mindkét sark körül szinte egyenlő lenne. Mintegy ezen év körül kezdődnék meg ismét azon nagy vízáradás, mely éjszaki féltekénket, annak nagyszerü müveivel, melyeken az emberi nem 10,500 évig müködött, minden növényeivel és állataival beborítná. De kezdenének a déli féltekén új tartományok, új földek fölmerülni, melyeken a rajta egykor tán már létezett, de a kiáradás következtében részint elveszett, részint kiszorított emberi faj müveit s egykori müvelődésének romjait szemlélhetik azok, kik az éjszaki félteke katastrophájából szerencsésen kimenekülvén, s oda telepedvén, folytatnák az emberiség rendeltetését a földön, mely egyéb nem lehet, mint folytonos, a nagy természet örök és változhatlan törvényeinek alárendelt, következőleg semmi erő által fel nem tartóztatható haladás ismeretekben, müvészetben és polgári erényben.

PRISZKOSZ SZÓNOK ÉS BÖLCSÉSZ ÉLETÉRŐL
S TÖRTÉNETIRATA TÖREDÉKEIRŐL †).

SZABÓ KÁROLYTÓL.

Priszkosz szónok és bölcsész hozzávetőleg Kr. u. a IV. század elején született a keleti birodalom Thráké tartományának Európa nevet viselő kerületében, Pánion városában, mely Szvidász tanusága szerint Héraklea közelében a Propontisz partján feküdt; honnan őt némelyek eléggé határozatlanul Thráxnak is nevezik.

Kevés az, mit ezen munkája töredékeiben is igen becses történetiróról, ki, mint a szónok és bölcsész nevezetből következtethető, a birodalmi fővárosban szónoklatot tanított, részint más irók, részint saját adatai után mondhatunk.

Szvidász (*Πρίσκος szó alatt*) irja: „Pánioni Priszkosz, böl-

---

†) Úgy hiszszük igen kedvesen lepjük meg olvasóinkat s őstörténetünk minden barátját *a hún élet* ismeretének ezen legnevezetesebb forrásával. Történetiróink merítettek ebből eddig is, *úgy a hogy;* de egy sem közvetlen a forrásból, a görög szövegből, hanem külföldi tudósok által tárgyismeret és tárgyérdek nélkül készült vásári deák fordításokból, a tiszta kútfő zavaros lefolyásaiból; s azonfelül egy sem méltatta az egész Priscus Rhetort [a mennyiben t. i. bírjuk], hanem leginkább csak azon töredékeket, melyeket Bél adott, és melyeket Stritter a maga egyébként nagy érdemű munkájába felvenni jónak tartott. *Szabó Károly úr*, kit a közönség euripidesi forditásai után ismer már, s kinél Herodot és Thucydides jó részei készen állanak már, de melyeket eredetiei iránti tiszteletből csak folytatott tanulmányok és hosszas simítás után kiván irodalmunkba bevezetni; egy idő óta nagy gonddal forog a byzanti történetirók körűl, kiket, a mennyiben nemzeti történetünket felderítik vagy csak érintik is, szinte az eredetiből s a szükséghez képest részint egészen, részint kivonva fordít s bő jegyzésekkel magyaráz és világosít. *Többi közt* elkészült *Constantinussal* és *Priscussal* is; s állíthatni, miszerint *ősi történeteinkre* s a húnok és magyarok által lakott részek *földiratára* nézve nevezetes eredményekre segítend. Ez úttal kérésünkre Priscus egy részét közli, jegyzésekkel szinte; s hiszszük hogy olvasóink e közlést nem csak fontosnak és tanulságosnak, hanem élvezetesnek is fogják találni. *A szerk.*

csész, kis Theodósziosz idejében élt; irt byzantioni és Attalosz [1]) idejebeli történetiratot 8 könyvben, irt szónoki gyakorlatokat és leveleket is.“ Ebből némelyek azt következtetik, hogy Priszkosz két munkát irt, egyet a keleti birodalom történeteiről, mást Etel idejéről és tetteiről: a mint azonban a fönmaradt töredékek gondos öszszehasonlításából kitetszik, melyeket a X. századi kiszemelő a szerint, a mint e töredékek vagy az idegen nemzeteknek a keleti birodalomhoz, vagy a birodalomnak a nemzetekhez küldött követségeiről szólanak, két részre osztályozott s az első részt byzanti, a másodikat góth történetiratból vettnek hibásan czímezett, azok egyazon s kétségtelenül byzanti címet viselt történetiratból maradtak fön. E munka 8 könyvre, mint más iróknál, nevezetesen Prokópiosznál is látható, hihetően különböző címekkel volt ellátva s ez vezethette a kiszemelőt azon tévedésre, hogy az utóbbi részt, mint a mely hihetőleg nagyobb részét a Γόθικα (góth történetek) cimü könyvből vétetett, góth történetiratból vettnek nevezze.

Evagriosz (*Egyháztört.* I. 17.) így emlékezik Priszkosz munkájáról: „Ez időben támadt Attélásznak, a szkütheák királyának, nagyhirü háborúja, melyet körülményesen és legokszerübben leir Priszkosz szónok, igen ékesen elbeszélvén, miként táborozott a keleti és nyugoti részek ellen, mily és hány várost foglalt el és hódított meg s miket cselekedve tért onnan meg.“

Ugyanő (*ugyanott* V. 16.) irja: „A nyugoti rómaiak követségbe küldik Anthémioszt, a rómaiak császárját, kinek Markianósz saját lányát adta nejül, s hadvezérül Gizeríkhosz ellen Basziliszkoszt, León nejének Verínének testvérét küldik a legjavából szedett táborral, miket Priszkosz szónok a legpontosabban tárgyal, mint azt is, hogy León, mint egy az ő előmozdítása iránti díj lerovásául, csellel megejtve miként veszti el Aszpárt, ki őt kormányra emelte és fiait Ardabúrioszt és Patrikioszt, kit előbb caesarrá tett volt, hogy Aszpár jó indulatát megnyerje.“

Mit önmaga töredékeiből róla megtudhatunk, ennyiből áll: hogy II. vagy kis Theodósziosz keleti császár idejében Kr. u. 448. Maximínoszszal, a keleti birodalom követével, annak fölkérésére

---

[1]) Szvidásznál hibásan áll Ἄτταλος a több byzanti történetirók által használt Ἀττήλας helyett, mely utóbbi az *Atil* [végmagánhangzóval *Atila*, másként *Etel* vagy *Etele*] névnek sokkal helyesebben felel meg.

Etelhez követségben járt, s abban mint közbenjáró munkás részt vett, utóbb pedig Markianósz császár idejében 453. Kr. u. ugyancsak Maximínoszszal Aigüptoszban járt.

Honnan kezdte Priszkosz történetiratát, azt meghatározni nem lehet; fönmaradt töredékeiben semmit, mi Kr. u. 433. előtt történt volna, nem találunk. Azon körülményből, hogy Evagríosz szerint Aszpál megöletését megirta, mely 471-re esik, s hogy töredékeiben a lazoknak a keleti császár által a szuánnok ellen 472-ben történt segíttetéséről emlékezetet találunk, nem alaptalanul következtetni, hogy Málkhosz, ki történetiratát Kr. u. 473. kezdte, az ott Priszkosz által elejtett fonalat fogta fel. Hogy Priszkosz történetirata, melynek korát 433—473. hihetően teljesen átélte s melynek több helyeit mint szemtanú, még pedig, mi munkájának egyik legfőbb becse, a barbarok s ezek közt főleg a világrettentő Etel ellen nem elfogúlva, irta, ránk különösen magyarokra nézve, ha egészben bírhatnók, mily roppant érdekü lehetne, csak kevés töredékeiből is láthatjuk.

Ezen töredékek fönmaradását a X. században élt *Bíborban született Konsztántinosz* császárnak köszönhetjük, kinek a *birodalom kormányzásáról* irt munkája nemzetünknek mostani honunkba szállása s első fejedelmei alatti történeteire, valamint belszerkezetére nézve, egyik legbecsesb forrásunk, ki mint a tudományok s könyvek nagy becsülője és búvárlója, azon nézetből indúlva, hogy az általa a birodalmi fővárosba összegyüjtött könyvek halmazát közhasználatúbbá tegye, azokból a tárgyak különfélesége szerint 53 kivonatot készíttetett, melyek közöl a XXVII-dik, *a követségekről*, szólt. E könyvben maradtak fön, fájdalom! csak a követségekről szóló helyek a IV. V. és VI. században élt *Dexípposz, Eunapiosz, Pétrosz Patríkiosz, Priszkosz, Málkhosz* és különösen az avarok korára igen becses *Menándrosz* történetirataiból, melyek mint egészek mai napig elveszetteknek tartatnak.

E rövid ismertetés után, minthogy e töredékek teljes közlése e folyóirat körén túl fogna terjedni, lássuk azoknak egyik legérdekesb részét, s halljuk magát a szerzőt azon Kr. u. 448. történt követségről, melynek leirása a nagy hún, helyesebben khún [1]) király

---

[1]) Ennek hosszasabb s történetiróink által már nagy részben kifejtett bizonyítgatását, mint e cikk körét haladót, mellőzve, legyen elég némi igazolásomúl csak annyit említeni, hogy a byzanti történetiróknál a

Etel jellemének, udvarának s népének ismeretére a legbiztosabb és leghitelesebb forrásunk.

MUTATVÁNY PRISZKOSZ TÖREDÉKEIBŐL.

Khrüszafiosz herélt Etelnek II. Theodósziosz keleti császárhoz küldött követét urának megölésére csábítja s megvesztegeti (Ex Hist. Byzant. §. 5.).

Ismét jött követül egy a háborúban nagy tetteket mivelt szkütha [1]) férfiú, Edékón [2]), a római eredetü Oresztészszel, ki a Paiónok [3]) Száosz folyó [4]) melletti tartományában lakott, mely az Aetíoszszal, a nyugoti rómaiak vezérével, kötött szerződés szerint a barbarnak hódolt. Ezen Edékón a császári lakba jővén átadta Attélász [5]) levelét, melyben vádat emelt a rómaiak [6]) ellen a szöke-

---

Χοῦννοι, Χοῦνοι, Οὖννοι és Οὖννοι [latinosan *Chunni*, *Chuni*, *Hunni* és *Unni*] nevezet azon egy nemzet, nevezetesen a magyar faj egyik ága, a *kún* [ősmagyar kimondás szerint *khún*] nemzet nevének csak különböző leirásai.

[1]) A Σκύθης [scytha] gyűjtő név, mint közönségesen tudva van, a hellen s ezek után a római iróknál nem valamely meghatározott nemzetet vagy fajt jelentett, e név alá foglalták ugyanis ők az éjszakkeleti Európában és nyugotéjszaki Ázsiában lakó különböző népeket. Maga e nevezet a hellen σκῦτος szótól származik, mely *bőrt* jelent [honnan a latin *scutum*] s így a hellenek által, kik a nemzeteket rendesen külső sajátságaikról, szokásaikról stb nevezték, az éjszakkeleti hidegebb éghajlat alatt lakó s maig is leginkább bőrbe öltöskődő népekre helyesen alkalmaztatott. Szerzőnknél e név alatt legtöbbnyire s e cikkben egyenesen Etel kúnjai értetnek.

[2]) Az Ἐδήκων név a hellen -ων végzet elvetésével Ἐδήκ, annyi mint *Edek*, vagy lágy kiejtéssel, mit a hellen leirni nem tudott, *Egyek*, melynek a Tisza partján Szabolcsmegyében fekvő *Egyek* falu neve felel meg.

[3]) *Paiónia Pannonia* nevezetet a Duna, Dráva és Száva közti tér különböző felosztásokkal és határokkal viselt s e nevezet a byzanti iróknál később Magyarország helyett használtatott; így a XV. században élt *Khalkokondülász* a magyarokat Hunyadi János idejében is folyvást Παιόνες név alatt említi.

[4]) A *Száosz* folyó [Σάος] a mai *Száva*.

[5]) *Atil* vagy *Etel* neve [mely az ősmagyar kimondás szerint a mássalhangzókon végződő szavak után lehelett rokon magánhangzóval *Atilá*-nak és *Etelé*-nek is hangzott és iratott] Priszkosznál állandóan Ἀττήλας-nak iratik, melyből a hellen ας végzet elvetésével, s a hosszú *é*-nek hosszú *í*-vel fölcserélése után, mi a hellen nyelv-

vények ügyében, kik végett fegyverre kelni fenyegetőzött, ha a rómaiak ki nem adják, s nem hagynak föl fegyverrel szerzett földje mivelésével, mely is hosszában az Isztrosz [1]) mentében a Paiónok földjétől a thrákiai Nováiig [2]) s széltében öt napi járó földig terjed. S követelte hogy a vásár Illüriában ne, mint régebben, az Isztrosz folyó partján, hanem Naisszoszban [3]) legyen, mely az Istrosz folyótól jó gyalog embernek öt napi járó földre eső várost, mint általa meghódítottat, a rómaiak határául tön. Kivánta továbbá, hogy hozzá a fenforgó kérdések felöl értekezendő követekül ne minden jött ment ember, hanem a consulságot viselt férfiak legelökelőbbjei menjenek, kiknek kiküldetésében ha ne talán valamitől tartanának, maga fog Szárdikóbe [4]) fogadásukra átmenni. Miután a császár a levelet megértette, Edékón Vigilászszal [5]), ki mindent, mit a barbar

---

ben épen úgy mint nyelvünk némely szójárásában divatos, az eredeti *Attil* vagy *Atil* nevet kapjuk. *Otrokocsi* [Orig. II. 44. l.] e nevet Priszkosznál *Atzélos*-nak olvasta. Szomorú állása a nyelvészeti ismereteknek, midőn tudományos ember ilyet is hihetett.

[6]) A *rómaiak* [Ῥωμαῖοι] nevezet alatt a byzanti történetiróknál, mind a nyugoti, tulajdonkép a római, mind az ebből alakúlt keleti vagy byzanti császárság lakói s a nyugoti birodalom leromlása után csak ez utóbbiak szoktak értetni. Priszkosznál, kinek idejében még mind a két birodalom állt, a *nyugoti* és *keleti rómaiak* legtöbbnyire megkülönböztetvék; hol e különböztetés, mint épen e helyen is elmarad, ott a keleti birodalom értendő, mint a melyről szólott Priszkosz történetirata.

[1]) Ἴστρος [a latin *Ister*] mint közönségesen tudva van a *Duna* hellen neve.

[2]) Ezen Νοβαι [latinul *Novae*], mely Thrákéban a Duna partján feküdt, a hajdan *Ad Novas* nevet viselt mai *Sistow* közelében lehetett. *Hieroklész*nél ezen Νοβαι [*Novae*] Νικόπολις [a mai *Nikápoly*] mellett említtetik, melytől *Sistow* csakugyan nem igen távol esik. — Más azon hajdani *Novae*, mely Szerborszag déli részén ma *Novibazar* vagy *Jenibazar* nevet visel.

[3]) *Naisszosz* ma *Nissza* Szerborszägban.

[4]) Σαρδική [latinul *Sardica*] vagy mint ugyancsak Priszkosznál lejebb a következő szakaszban három helyütt iratik Σερδική, a mai *Szófia*, Bolgárország egyik nevezetesebb városa. — *Béla király névtelen jegyzőjénél* [XLV. fej.] castrum *Scereducy* [Szeredőci vár] név alatt említtetik.

[5]) *Vigilász* [Βιγίλας] a hellen ας végzet elvesztésével a latin *Vigil* nevet adja. A hellenek ugyanis az idegen nyelvekben előforduló *v*

Attélász akaratja felől élő szóval mondott, tolmácsola, hogy Khrüszafioszszal, a császár testőrfőnökével, mint annál legtöbbet tehető emberrel, összejöhessen, a többi lakokba is elmenvén, elbámult a császári lakok fényességén. S Vigilász, a mint a barbar Khrüszafioszszal szóba állt, tolmácsolva mondá, hogy Edékón a császári lakokat s a nálok lévő kincseket magasztalja. S Khrüszafiosz mondá: ő is arany födelü lak és kincsek urává lesz, ha a szküthákat oda hagyja s a rómaiakhoz áll. S válaszára, hogy más fejedelem szolgájának ura tudta nélkül ezt tenni nem szabad, a herélt azt kérdé: van-e Attélászhoz szabad bejárása s van-e valami hatalma a szküthákNál? S válaszára, hogy Attélásznak jó embere, s őrsége is az erre kiválasztott csapattal ő rá van bízva (mert, mint mondá, közőlök egy-egy bizonyos napokon fölváltva fegyverrel őrzi Attélászt) mondá a herélt: ha hitet teendne, igen nagy jót mondana neki, azonban idő kell rá s ez akkor lehet, ha ebédre Oresztész és többi követtársai nélkül jön hozzá. S ő megigérvén hogy megteszi, megjelent ebédre a heréltnél s így Vigílász tolmácslata mellett kezet adva esküt tőnek, a herélt, hogy Edékónnak nem kárára, hanem legnagyobb javára fog szólani, s ez, hogy nem mondja ki, mit neki mondand, habár végrehajtására nem ajánlkoznék is. Ekkor a herélt mondá Edékónnak: ha a szkütha földre visszatérve megöli Attélászt és a rómaiakhoz jön, boldog élete és roppant kincse lesz. S miután az ajánlkozott s mondá, hogy a kivitelre pénzre van szüksége, nem sokra, csak 50 font aranyra, melyet majd az alattavalóknak, hogy a vállalatban vele teljesen egy kézre dolgozzanak, kioszszon, s miután a herélt az aranyat azonnal megadni ajánlkozott: a barbar mondá: bocsássák el elébb őt bírt vinni követségéről Attélásznak, s küldjék el vele együtt Vigílászt is Attélásznak a szökevények iránti válaszát átvenni; ő majd izen általa, miként küldjék meg neki az aranyat. Megérkeztével ugyan is őt, valamint a többieket is, Attélász ki fogja kérdezni, ki ajándékozta meg s mennyi pénzt kapott a rómaiaktól; utitársai miatt pedig a dolgot el nem titkolhatná.

---

betüt legtöbbnyire *β*-vel fejezték ki; mire, a több irók számtalan példáit mellőzve, szerzőnknél is felesen találhatunk példát. Így a latin *Vigil* név Βιγίλας-nak, a *Vandalok* Βανδηλοι-nak, a góth *Valamir* Βαλάμερος-nak, a római *Silvanus* Σιλβανός-nak iratik.

Helyeselte szavait a herélt, s a barbar ajánlatát elfogadván, ebéd után elereszti őt s közli a császárral a tervet, ki a magisztroszi [1]) hivatalt viselő Martiálioszt hivatván, elmondja neki a barbarral történt egyezkedést. Kénytelen volt pedig ezt e hivatalnokra bízni; minthogy a magisztrosz a császár minden tanácsában részt vesz, mint például a mi a hirnököket, tolmácsokat s az ő alája rendelt császári testőrségi vitézeket illeti. S miután a tárgy fölött tanácskoztak, azt végezék, hogy Vigílászt ne magát, hanem Maximínosszal együtt küldjék Attélászhoz követségbe.

Maximínosz követsége Etelhez, melyben Priszkosz maga is mint Maximínosz segédje részt vett, terjedelmesen leiratik (Ex Hist. Goth. §. 3.).

Miután Khrüszafiosz, a herélt, Edékónt Attélász megölésére rávette, Theodósziosz császár és Martiáliosz magisztrosz a teendőkről tanakodva abban állapodtak meg, hogy ne csak Vigílászt, hanem Maximínoszt is küldjék követül Attélászhoz [2]), s hogy Vigílász látszólag tolmács szerepet víve intézkedjék, a mint Edékón kivánja, Maximínosz pedig, ki terveiről mit sem tudott, a császár levelét adja át, melyben meg volt irva a követségben járó férfiakról, hogy Vigilász tolmács, s Maximínosz nagyobb rangú mint Vigilász, fényes származásu s a császárnak legkedveltebb embere, továbbá, hogy a szerződést áthágva ne csapkodjon be a rómaiak birodalmába; a már kiadottakon kivül küldtem neked 17 szökevényt, miután több nincsen, — e volt a levélben irva —, mondja meg azonban szóval Maximínosz Attélásznak, ne kivánja, hogy a legnagyobb rangú férfiak menjenek hozzá követekül; mert ez sem az ő őseivel, sem Szküthia más fejedelmeivel nem volt szokásban, hanem akármelyik vitéz vagy hírnök eljárt a követségben s hogy a kérdésben forgó ügyek

[1]) A latin *magister* szóból képezett μαγίστρος hivatalnévre nézve miután annak helyes kifejezésére jó magyar szót nem találtam, legjobbnak véltem az eredeti címnevet megtartani.

[2]) Ezen hely, hol épen a fentebbi szakasz vég szavai ismételtetnek, legvilágosabb bizonysága, hogy e töredékek csak egy munkából vannak kiszemelve, s hogy azoknak *ex Hist. Byzantina* és *ex Hist. Gothica* fölirásai hibásak, melyeket mindemellett is az utánkeresés könnyebbítése tekintetéből a cikkek föliratai mellett zárjel közt kitenni jónak láttam.

eldöntésére nézve legjobb lenne Onégészioszt [1]) küldenie a rómaiakhoz; mert Szerdiké föl lévén dúlva, abban egy kormányzóságot viselt férfiuval hogyan jöhetne ő össze [2])?

Maximínosz ezen követségbe vele együtt mennem kérve rábeszél, és csakugyan együtt utazva a barbarokkal, megérkezünk Szerdikébe, mely Konsztantinosz városától [3]) jó gyalog embernek 13 napi járó földre esik. A hol is megállapodván, illőnek gondoltuk ebédre Edékónt s a vele levő barbarokat is meghivnunk. Tehát a lakosoktól kapott juhokat és ökröket levágva vendégséget csaptunk. S a vendégség alkalmával a barbarok Attélászt, mi pedig a császárt magasztalván, Vigílász azt mondá: nem igazság istent és embert összehasonlítani, Attélászt embernek, Theodószioszt istennek mondván. Megboszankodtak ezen az únnok és hirtelen föllobbanva szitkozódtak; mi pedig a beszédet másra fordítva haragjokat nyájas szavakkal csilapítgattuk, s a mint az ebédtől fölálltunk, Maximínosz Edékónnak és Oresztésznek selyem öltönyökkel és indiai kövekkel kedveskedett. S Oresztész, Edékón eltávoztát megvárva, mondja Maximínosznak, hogy bölcs és derék ember, mint ki nem esett egy hibába a császár tanácsosaival; azok ugyanis Edékónt nélküle hítták meg ebédre s tisztelték meg ajándékokkal. S miután mi, kik a dologról semmit sem tudánk, beszédét mire érteni nem tudva kérde-

---

[1]) Az Ὀνηγήσιος névben a hellén ἡγήσιος [vezér] szóra egy tekintetre rá lehet ismernünk, a vele összetett Ὀν szóban vagy a magyar *hon* rejlhetik, mely szerint Onégésziosz *honvezért* jelentene, vagy az Ὀν szót az Οὖνν [*hún*, *khún*] nemzetnévnek az összetételben egyszerüsített alakjául vehetjük, mely szerint az *ún* vagy *húnvezért* fogna tenni; bár melyik álljon e két vélemény közöl, annyi csakugyan igaz, hogy *Onégésziosz* nem személy-, hanem méltóságnév, milyen volt később az avaroknál a Χαγάνος [khán. khágán], melyet hibásan sokan személynévnek vettek, s mint a milyen címnév volt *Bíborban szül. Konsztantinosz* szerint [a birodalom kormányzásáról 40. fej.] a IX. és X. században a magyaroknál a γυλᾶς [*Gyula*] és καρχᾶν [*kárkhán*].

[2]) E hely a fentebbi cikk azon helyére vonatkozik, hol Etel a keleti birodalom főrangu követeivel Szeredőcön [Σερδική] találkozni ajánlkozott. E hely is bizonysága annak, hogy e különböző címek alá sorozott töredékek egy azon munkából vannak kiszemelve.

[3]) *Konsztántinosz városa* alatt a mai *Konstántinápoly* a régi Βυζάντιον értetik, mely e nevet az azt birodalmi székvárosává emelő Nagy Constantinus császártól nyerte.

zők, miként s mi alkalommal nézték őt le s tisztelték meg Edékónt, mit sem válaszolva távozott. Más nap útközben, elbeszéljük Vigilásznak, mit mondott nekünk Oresztész. S az mondá: nem lehet neki neheztelni, ha nem úgy bánnak vele mint Edékónnal, mert ő Attélásznak csak apródja és irnoka, Edékón ellenben, mint únn eredetü s a háborúban előkelő férfiu, Oresztésznek sokkal fölötte áll. Ezt mondván s Edékónnak megmagyarázván, később azt mondta, (már akár igazán mondta, akár hazudta), hogy elmondá neki a mit beszéltünk, s az ezen oly haragra lobbant, hogy csak alig csilapíthatá le. Megérkezvén Naisszoszba, melyet az ellenség feldúlt [1], a várost lakók nélkül találtuk, csak a templomok romjai közt találkozott néhány sinlődő beteg. S a folyótól [2]) kissé távolabb a tisztáson megszállván (mert az egész part környéke tele volt a csatában elhullottak csontjaival) más nap Agintheoszhoz, az Illüriában lévő hadosztályok vezéréhez mentünk, ki Naisszoszhoz nem messze lakott, hogy a császár parancsát tudtára adjuk s a szökevényeket átvegyük. Mert azon tizenhétből, mennyi Attélásznak írva volt, ötöt ő tartozott átadni. Szóba ereszkedénk hát vele s utasítók, hogy adja át az únnoknak az öt szökevényt, kiket is vigasztaló szavakkal bocsátott el velünk. Itt meghálván, a mint utunkat a naisszoszi hegyekről az Isztrosz folyó felé folytatók, egy rengetegfödött tájra bukkantunk, melynek sok tekervényes zuga és csavarúlata volt, s melyben a nap fötetsztekor, midőn azt hittük, hogy nyugotra megyünk, a nap keltét velünk szemben pillantottuk meg, úgy hogy a táj fekvését nem ismerők fölkiáltottak, mintha a nap ellenkezőleg járna s nem azon tájt jelölné, mint rendesen; pedig a táj szabálytalanságánál fogva az út ezen része keletfelé nézett. Ezen nehezen járható táj után lapályra jutottunk, mely hasonlóan erdős volt. Itt a barbar révészek bennünket dereglyékbe vévén, melyeket kivágott és kivájt faderekakból készítnek, átszállítottak a folyón [3]), mely dereglyéket

---

[1]) E várost Etel az ezen követséget megelőző évben történt berohanása közben dúlta föl, mely alkalommal egészen a birodalmi főváros közelébe a tengerig nyomult, s egy ott történt szerencsés csatája után II. Theodósziosz császárt igen súlyos föltétek, többek közt 6000 font arany évi adó igéret mellett, kényszerīté békére.

[2]) Ezen Ναίσσος [ma *Nissa*] melletti folyó a mai *Nisszava* Szerbország délkeleti részén.

[3]) E folyó a Nisszától a *Nisszava* és *Morava* folyók völgyén a Duná-

azonban nem a mi számunkra, hanem a barbarnép átszállítására készítették, mely velünk útközben találkozott is, mintha Attélász vadászatra szándékoznék menni a rómaiak földére; pedig ezt a fejedelmi szkütha háborúra készülve tette, azon ürügy alatt, hogy nem adtak át neki minden szökevényt.

Miután az Istroszon átkeltünk [1]) s a barbarokkal mintegy 70 sztádiont [2]) mentünk, egy térségen megállapodnunk parancsolák, hogy az Edékón emberei Attélásznak jövetelünk felől jelentést tehessenek. S velünk maradván a bennünket kalauzoló barbarok is, a mint estve felé ebédhez fogánk, lódobogást hallunk felénk közelgeni. S csakugyan két szkütha férfiu jött hozzánk, azon parancscsal, hogy menjünk Attélászhoz. S miután mí őket estebédre hivánk, leszállván lovaikról, jól lakoztak s más nap az uton kalauzoltak bennünket. S elérvén azon nap 9 óra tájban [3]) Attélász sátrait (melyek számosan valának), a mint egy halmon sátrot akartunk volna ütni, az oda vetődött barbarok letiltottak bennünket, minthogy A ttélász sátra sikon van. Miután tehát oda hurcolóskodtunk, hova a szkütháknak tetszett, Edékón, Oresztész, Szkóttász [4]) és több elökelöik hozzánk jöttek kérdezve : mi végett fáradunk a követségben ? S a mint mí e helytelen kérdésen elcsodálkozánk és egymásra tekintének, zajosan követelőztek, hogy ők válaszért vannak itt. S válaszunkra, hogy a császár

---

hoz vezető útban eső *Morava* volt, a partjain elterülő lapálylyal. Hogy ezen Priszkosz által meg nem nevezett folyón, bár néhány sorral lejebb mindjárt a Dunát nem lehet értenünk, kitetszik onnan. hogy e folyón [a Moraván] átszállíttatásuk után mindjárt mondja. hogy útközben [és így a Morava völgyében] találkoztak Etelnek e dereglyéken átszállítandó vitézeivel, és csak ezután mondja, hogy a Dunán átkeltek.

[1]) A fentebbiek szerint ezen átkelésök a Moravának a Dunába szakadásánál a Szerbországban fekvő mai *Szendrő* és a hazánkban a mai németillyr végezredben eső *Kubin* [az egykori *Keve* vár és megyei székhely] közelében eshetett.

[2]) Egy στάδιον 600 láb, azaz 100 öl, s így 70 sztádion 1¾ német mérföldet tesz.

[3]) A rómaiak és görögök a napot nem éjfélkor, mint mí, hanem reggel kezdvén számítani, e szerint 9 óra tájban délután volt.

[4]) A Σκόττας név, a hellen ας végzet elvetésével Σκόττ, minthogy az összes σκ betü a hellen nyelvben nem létező *s* és *cs* hangot fejezi ki, annyi mint *Csót* vagy *Csát*, mely név hazánkban, a Tisza közelében, a borsodmegyei *Csáth* mezővárosban maig is fön van.

Attélászszal és nem mással parancsola szólanunk, Szkóttász azt felelte : ez az ő királyuk parancsa, mert biz a maga fitogatásából nem fogott hozzánk jöni. S miután mi mondók : nem az a szokás a követek irányában, hogy azoknak, kikhez küldettek, szinöket sem látva mások által izenjék meg mi végett jöttek, s hogy ezt a szküthák magok is tudják, kik gyakorta voltak követségben a császárnál, s illő, hogy viszonyosságban részeltessünk, különben a követség felől nem szólunk : Attélászhoz visszafordultak s ujra megtértek Edékónon kivül, s mi járatban vagyunk mind elbeszélvén, meghagyták, hogy ha más mondani valónk nincs, minél hamarabb távozzunk. E szavakra még inkább megzavarodván (mert meg nem foghattuk, hogy jöhetett világosságra, mit a császár szentséges titokban végzett) legjobbnak tartottuk semmit sem izennünk a követség felől, ha Attélászhoz bemenetelt nem nyerünk. Azért is mondók, hogy akár a mint a szküthák mondák, akár más járatban jöttünk követekül, a kérdés csak királyukat illeti és semmikép másokkal e felől szóba nem ereszkedünk. Erre parancsolák, hogy tüstént távozzunk. Midőn azonban már készülőben valánk útnak indúlni, feleletünkért bennünket Vigilász lehordott, azt mondván: jobb lett volna hazugságon kapatnunk, mint sikeretlen haza térnünk; ha ugyan is, mondá, Attélászszal szóba jöhettem volna, könnyen rá fogtam volna őt beszélni, hogy álljon el a rómaiakkal való versengéstől, mint ki az Anatóliosz idejebeli követségben ismeretségébe jutottam. Erre nézve, mondá, elég lett volna neki Edékón jó indulatja; hogy így a követsóg s az akarhogyan, igazán vagy nem igazán, mondandók színe alatt alkalmat nyerhessen arról tanakodni, mit Attélász felől végeztek, s hogy miként szállíthassa el a bizonyos embereknek kiosztandó aranyat, melyre Edékónnak, mint mondá, szüksége van. Mert nem tudta, hogy el van árulva. Edékón ugyan is, vagy azért, mert cselből ajánlkozott, vagy mivel Oresztésztől tartott, hogy Attélásznak be találja mondani, a mit nekünk Szerdikében az ebédnél mondott, midőn azt hánytorgatta, hogy a császárral és herélttel nála nélkül ereszkedett szóba, az ellene tervezett cselszövényt s az e végre küldendő arany mennyiségét fölfedezé, s elmondá azt is, mi végre járunk a követségben. Midőn már poggyászaink a barmokra fel voltak rakva, s kénytelenségből az éj idején útra eredést is megkisértettük volna, mások jöttek hozzánk a barbarok közől, s mondák, hogy Attélász az éji idő miatt marad-

nünk parancsolja. Ugyanazon helyre, honnan fölkerekedénk, jöttek hát hozzánk néhányan, kik az Attélásztól számunkra küldött ökröt és folyóvizi halakat hozták és hajtották. Megvacsorálván hát álomnak ereszkedtünk. Viradtával azt hittük, hogy a barbartól valami szelidebb és nyájasabb izenetet kapunk; de az ismét ugyanazokat küldte, azon parancscsal, hogy, ha azonkivül, mit már tudnak, semmi mondani valónk nincs, távozzunk. Semmit nem válaszolván hát útra kászolódtunk, jóllehet Vigilász veszekedett velünk: mondjuk, hogy más mondani valónk is van. Én ekkor Maximínoszt nagyon leveretve látván, magam mellé véve a barbarok nyelvét kitanult Rusztíkioszt, ki velünk együtt jött a skütha földre, de nem a követség kedvéért, hanem bizonyos ügyet végezni Konsztantinoszszal, kit, mint italiótát, Aétiosz, a nyugoti rómaiak vezére, küldött irnokul Attélásznak, elmentem Szkóttászhoz (mert Onégésziosz akkor nem volt honn) s vele Rusztíkiosz tolmácslata mellett beszélvén mondám, hogy igen nagy ajándékot kap Maximínosztól, ha kieszközlené, hogy Attélászhoz bemenetelt nyerhessen. Mert az ő követsége nem csak a rómaiaknak és únnoknak javokra lesz, hanem Onégésziosznak is, kit a császár követül akar magához a két nemzet közti viszályok eligazítása végett, e járatában pedig roppant ajándékokhoz fog jutni. Azért is Onégésziosz jelen nem létében neki, mint testvérének, még inkább kell annak javán munkálkodni. Mondám azt is: úgy tudom, hogy Attélász ő rá igen hallgat; de mit felőle hallánk csak akkor lesz kétségtelen bizonyos, ha hatalmát tettel fogja bebizonyítani. S ő válaszolva, ne kétkedjetek, úgymond, hogy Attélásznál csak annyit szólhatok és tehetek, mint testvérem [1]), s azonnal lóra ülvén Attélász sátrának vágtatott. S én megtérvén Maximínoszhoz, ki Vigilászszal együtt a történtek fölött aggodalmasan okoskodott, elmondám, mit beszéltem vele, s mit hallottam tőle, s hogy ennélfogva készitsük el a barbarnak adandó ajándékokat, s gondolkozzunk, miket mondunk majd nekie. Mindketten fölkelvén hát (mert a fűben heverészve találtam őket), tettemet megdicsérték s a pogygyászokkal már indulóban lévőket visszaszólították, s tanakodni kezdtek, miként szólítsák meg Attélászt s miként adják át neki a császár ajándékait, melyeket számára Maximinosz hozott. Míg ezek

---

[1]) E szerint *Csáth* Onékésziosz [a *honvezér*] testvére s így nagy tekintélyű kún főnök volt.

fölött okoskodunk, Attélász Szkóttász által hivat bennünket, s csakugyan elérünk Attélász sátrához, melyet körben számos barbarság őrizett. Bemenetelt nyervén, Attélászt fa karszékben ülve találjuk. S míg mí a tróntól kissé távolabb megállánk, Maximínosz közelebb lépve üdvözlé a barbárt s a császár levelét átadva mondá, hogy neki s övéinek a császár minden jót kiván. S ö válaszolá, legyen úgy a rómaiaknak is, mint neki kivánják. S azonnal Vigilászra fordítja a beszédet s őt szemtelen állatnak címezé, hogy hozzá merészelt jönni, bár tudta a közte és Anatóliosz közt történt békekötés végzéseit, melyben meg volt mondva, hogy addig követek hozzá ne jőjenek, míg minden szökevényt ki nem adnak a barbároknak. S annak válaszára, hogy a rómaiaknál szkütha nemzetbeli szökevény nincs (mert a kik voltak, már kiadták), még jobban fölingerülve s őt szörnyen leszidva, lármával mondta, hogy karóba húzatva a madaraknak vettetné öt étkül, ha a követség szentségének megsértésével szemtelen és vakmerő szavaiért ekként lakoltatni nem átallaná [1]; van ugyanis az ő nemzetökből sok szökevény a rómaiaknál, kiknek levélre jegyzett neveit az irnokoknak fölolvasni parancsolta. S miután mindet fölolvasák, minden késedelem nélkül távozni parancsolá öt s mondá, hogy Eszlászt is elküldi vele a rómaiakhoz, megmondani, hogy elküldjék hozzá valamennyi barbar szökevény van nálok Karpiléon idejétől fogva, ki nála, mint Aétiosz a nyugati rómaiak hadvezérének fia kezesül időzött. Mert nem fogja engedni, hogy ellene a maga szolgái csatára szálljanak, bárha mit sem használhatnak is azoknak, kik tulajdon földjök védelmét rájok bizák; mely város vagy mely vár állhat ugyanis meg, mondá, melynek bevételét ő elvégzé? S meghagyta nekik, hogy miután a szökevények iránti határozatát megjelentették, térjenek ismét vissza, hirül hozni; ki akarják-e adni őket vagy elfogadják miattok a háborút? Még elébb parancsolá Maximinosznak is, hogy várakozzék; mintha általa a levélre akarna a császárnak válaszolni; azonban csak az

---

[1] Egyik nemes jellemvonása Etelnek, kit a középkori sötét felfogású történetirók nyomán, némely ujabbak s ezek közt egy Rotteck is inkább vad állatnak mint embernek jellemez, hogy szerencséje s hatalma tetőpontján, indulatja viharában sem feledkezett meg a követ személyének szentségéről, és pedig azon orvgyilkos irányában sem, kinek, mint Priszkosz előadásából kitűnik, az ő életére törő gaz tervét már ekkor tudta.

ajándékokat követelte. Miután azokat átadtuk, sátrunkba vonulva minden szava fölött tanakodni kezdtünk. S Vigilász csodálkozására, hogy egykori követségekor szelidnek és nyájasnak tetszett előtte, most pedig haragosan szitkozódott, mondám: talán a Szerdikében velünk ebédelt barbárok közől tette őt valaki iránta rosz indulatúvá, bemondván, hogy a rómaiak császárát istennek, Attélászt pedig embernek mondta. Ezt a véleményt Maximínosz is hihetőnek elfogadta, mint ki nem volt részes az összeesküvésben, melyet a barbar ellen a herélt eszközölt. De Vigilász habozott, s úgy láttam, hogy nem foghatta meg, mi okért szidta őt le Attélász. Mert, mint később elbeszélte, sem Szerdikében elmondott szavait, sem az összeesküvést nem hitte hogy bemondták volna Attélásznak, miután a mindnyájokat elfogott remegés miatt a sok közöl vele más, mint Edékón, beszédbe ereszkedni nem bátorkodott; annak pedig titkolózónak kellett volna lenni, mind esküjénél mind ügye bizonytalanságánál fogva, nehogy ő is, mint ki ily tervekben részes volt, bünösnek tartatva halállal lakoljon. Midőn ily kétségeskedésben valánk, betoppan Edékón és Vigilászt társaságunkból félre vonván, azt tetetve, mintha a köztök történt egyezkedést komolyan akarná venni, a vele együtt a tett végrehajtásában részt veendők számára járandó arany elhozatalát követelte, s ezzel távozott. S kérdezősködésemre, mi szava volt vele Edékónnak, meg akart csalni, pedig maga volt megcsalva, s az igazi okot eltitkolva azt mondta: azt beszélte neki Edékón, hogy Attélász őrá is a szökevények ügye miatt haragszik; mert vagy mindnyáját visszakapnia, vagy a legmagasb rangú követeknek kellett volna hozzá jőniök. Míg ezt beszélgetjük, jött néhány ember Attélásztól s mondák, hogy se Vigilász, se mi római foglyot vagy barbar rabszolgát, lovat vagy eleségen kivül bármi egyebet ne vegyünk, mind addig, míg a rómaiak és únok közti viszályok ki nem egyenlíttetnek. — S ezt a barbar ravasz számításból tette, hogy Vigilászt az ellene tervezett tetten könnyebben rajta kaphassa, midőn majd nem tudja okát adni, miért hozza az aranyat?; nekünk pedig a követségre adandó válasz ürügye alatt meghagyta, várjuk be Onégésziosztot, hogy az ajándékokat, melyeket a császár küldött s miket még magunk is szántunk neki, megkaphassa. Ő ugyanis épen ekkor Attélász öregebb fiával az akatzír[1]) nemzet ellen volt küldve, mely

---

[1]) Az *akatzírok* [ʿοι ʼΑκατζίροι] a később Χαζάρεις *khazarok* név

szküthа nép, s Attélász által következőképen hódíttatott meg. E nemzetnek törzsek és nemzetségenként sok fejedelme levén, Theodosziosz császár ajándékokat küld nekik, hogy köz akarattal mondják fel az Attélászszali szövetséget s a rómaiakkal szövetkezzenek. Azonban a ki az ajándékokat hozta, nem sorban osztogatta a nemzet mindegyik fejedelmének, úgy hogy Kurídakhosz [1]), ki a fejedelemségben legidősb volt, mint második kapott ajándékot, s mint ki lenézetett s az őt illető ajándékoktól elesett, Attélászt hivta föl fejedelemtársai ellen; ki is nem késlekedve nagy sereget küldött oda, s némelyeket elölvén, másokat meghódítván, Kurídakhoszt magához hivatá, hogy majd a győzelem díjaiban részesüljön. Ő azonban cselt gyanítván a dologban, azt mondta: nehéz embernek isten szine elé menni; mert ha az ember a nap arcának tekintetét sem állhatja ki, hogyan nézhetné fájdalom nélkül az istenek legnagyobbikára? Így Kurídakhosz honn maradt s fejedelemségét megtartotta, az akatzír nemzet többi része pedig mind Attélász alattvalója lett; mely nemzet fejedelmévé öregebbik fiát akarván tenni, ennek kivitelére küldte ki Onégészioszt. Miért is, mint mondám, őt bevárnunk parancsolva Vigilászt Észlászszal együtt a rómaiak birodalmába küldte, színleg a szökevények ügyében, de valósággal hogy Edékónnak az aranyat hozza el.

Vigilász elmentével még egy nap maradván ott, távozta után más nap az ország éjszakibb része felé utnak eredtünk. S miután egy ideig a barbarral együtt haladtunk, egyszer csak más útra fordultunk, ezt parancsolván a bennünket vezérlő szküthák; minthogy Attélász egy faluba fog térni, hol egy Eszkám [2]) nevezetü lyánynyal

---

alatt ismeretes, magyar kiejtés szerint *kozár* nemzet. E nemzet nevét Priszkosz alább Ἀκατίροι Οὖννοι [Akatir únok] és Ἀκαττίροι [Akattíroknak] irja, mindenütt megtartva az előlehellett *a* betüt, és mint *Kállay Ferenc* a Kozárokról irt tudós értekezésében [Új Magyar Muz. VI. füz CCXXXVI. l.] tévedve állítja, *hatzirok*-nak, vagy ha ezt nyomtatási hibának veszszük is, *katzirok*-nak sehol nem irja; de sőt a különben hely- és személynevek leirásában pontatlan és tökéletlen latin fordításban sincs sehol az *a* előbetű elhagyva.

[1]) Ezen kozár fejedelem Κουρίδαχος nevét az ος hellen végzetet elvetve, s az *iótát* [ι] a két mássalhangzó közzé szúrt betünek véve, *Kurdáh*-nak, helyesebb kiejtéssel *Kordá*-nak kell olvasnunk.

[2]) E lyány nevét, minthogy a szövegben 4-dik ejtésben [θυγατέρα

akart egybekelni, kit, bár sok neje volt, a szküthe szokás szerint, szinte nejül volt veendő. Innen sík térségen vezető uton mentünk és hajózható folyókra akadtunk, melyek közöl az Isztrosz után a Drékón, a Tíga és a Tifésza [1]) voltak legnagyobbak. S ezeken faderékból vágott dereglyéken keltünk át, melyeket a folyam mellett lakók használnak, a többieken pedig talpakon hajóztunk át, melyeket a barbárok szekereken hordanak a vizenyős helyeken keresztül. S falunként szolgáltattak számunkra eleséget, étel helyett kölest, bor helyett pedig a honniasan méd [2]) nevezetü italt. Kaptak a bennünket kisérő szolgák is kölest, kik árpából készült italt is kaptak, melyet a barbarok kámnak [3]) neveznek. Nagy utat tévén estve felé

'Εσκάμ, filiam Eskam] fordul elő, a 4-dik ejtést jelelő latin *m* betüvel megtoldatva hiszem, miszerint maga a név 'Εσκά, valamint Etelnek neje *Réka* volt, mely nevekben a kicsinyítő s kedvesítő *ka* képzőre ismerhetünk. 'Εσκά pedig szerintem *Écská*-nak olvasandó. a magyar *cs* hangot jelelő σκ összetett betüből a *k*-t vagy maga a szerző, vagy másolói kihagyván. E nevet azon táj közelében, hol Priszkosz eddigi előadása szerint eddig ekkor utaztak, az *Écska* helynévben feltaláljuk. Hogy e vélemény bár merésznek tessék is, nem alaptalan, kitetszik abból, hogy az eddigiek szerint is a régi kún. s utóbb, mint Biborban szül. Kónsztantinosz s Béla király névtelen jegyzőjéből világosan bebizonyítható, a magyar főbb emberek nevei is az általok birtoklott helységek neveiben csaknem mind fön maradtak. S hogy nők nevei is maradtak fön, s így az Eteltől nejül vett bizonyosan fényes születésü *Écska* neve az általa birtoklott *Écská*-ban fenmaradhatott, épen nem hihetetlen, miután csak Priszkosz e kevés töredékeiből is Etel és Buda nejeiről alább világosan látandjuk, hogy falvak birtokosai voltak.

[1]) A *Drékón* folyót, mely a hellen δρέω, δράω, Τρέω igétől *csavargót* jelent, a nagy kerületet képző *Temes* folyónak, a Τίγας-t a *Bégá*-nak, Τιφήσας-t [a latin *Tibiscust*] a *Tiszá*-nak veszem. Azon helyet, hol a Tiszán átkeltek, a mai Becse és Kanizsa közé gondolom, mert mint alább látandjuk, innen még hét napot menve, s aztán még néhány megnevezetlen csekély folyón [a Tiszába szakadó némely ereken, a *Tápión* és *Zagyván*] át érkeztek Etel udvarába, mely Priszkosz leirása szerint, mint alább látandjuk, a mai *Jász-Berény* táján esett.

[2]) A *méd* [μάδος] nevezetnek nyelvünkben többé nyoma nincs. Az ezzel összevágó hellen μάθυ, mely Homérosznál több helyütt használtatik s a fordításokban bornak vétetik, látszik vele közös eredetünek.

[3]) Az árpából készült ital, tulajdonkép ser, *kám* neve sincs már meg nyelvünkben.

sátort ütöttünk egy tó mellett, melynek vize iható volt, s melyből szoktak inni a közel falu lakosai. S hirtelen mennydörgéssel, sürü villámlással és zápor esővel szélvész támadván, sátrunkat nem csak fölforgatta, hanem minden készületestől a tó vizébe sodrotta. Ezen égi háborúra s a megesett szerencsétlenségen megijedve elhagytuk e helyet s egymástól szétszakadoztunk, amint mindegyikünk a sötétben és esőben erre vagy arra fordúlni jobbnak tartotta. Végre a falu kalibáihoz érkezvén (mert különböző útakon ugyan, de mind annak tartottunk) összejöttünk s nagy lármával keresgettük, miket elvesztettünk. A zajra a szküthák kilépvén világot gerjesztendők nádat gyujtottak mivel szoktak tüzelni, s kérdezék: mi bajunk hogy úgy kiabálunk. S miután a velünk lévő barbárok mondák, hogy a zivatar miatt zavarodtunk meg, magokhoz híva befogadtak bennünket s jó csomó nádat rakván a tüzre, meleget gerjesztettek. A falú úrnője pedig, (ki Blédász nejeinek egyike volt [1]), számunkra eleséget s mulatságunkra szép hölgyeket küldött (mi szküthа megtiszteltetés [2])) mí azonban a hölgyeket az előttünk lévő étkekből megvendégelvén,

---

[1]) Egyik bizonysága e hely annak, hogy a kúnoknál Etel idejében, valamint a magyaroknál, bizonyosan ősnemzeti szokásban gyökerező törvényeink szerint, nők is birtak ingatlan jószágot; alább Etel nejéről Rékáról is van mint falu úrnőjéról emlékezet.

[2]) Ezen szokás, valamint a feljebb említett soknejüség, mely szerzőnk szerint a kúnoknál divatozott, a magyar nemzetnek e tekintetben sokkal nemesebb, a házassági életben férj és nő közt tiszta hüséget követelő, jellemével, szokásaival, erkölcseivel, törvényeivel homlokegyenest ellenkezik. Ez azonban magában nem erősség arra, hogy tehát a kún és magyar nemzet nem egy nyelvü és faju rokon. S tudjuk, hogy a XI—XIII. században hazánkban többször becsapkodott s itt részben meg is telepedett kúnoknál az erkölcsök e tekintetben az Etel idejebelieknél dicséretesbeknek épen nem mondhatók, mint ezt honi történetiróink, különösen a kúnok feslett életmódját megkedvelt s épen azért Kún Lászlónak becsmérlőleg elnevezett királyunk idejére nézve bőven előadják. Lehet-e azonban csak ez erkölcsbeli felötlő különbségnél fogva ezen kúnokat a magyaroktól fajra és nyelvre különbözőknek gondolnunk? midőn látjuk, hogy hazánkban a kúnoknak a Tisza, Körös és Maros, továbbá a Duna és Tisza közti telepjeiben, a maig is egy részben Nagy- és Kis-Kúnságnak nevezett földön, a legvegyületlenebb, testben és lélekben igaz magyarságot találjuk, s egyszersmind tudjuk, hogy ezen, hazánkba a régi Kúnországból becsapkodott s itt megtelepült kúnok utódai, az úgy nevezett csángó magyarok, régi honukban, a mai

magunkat a velök mulatozástól megtartóztattuk. S a kalibákban meghálván, viradtával poggyászaink kereséséhez fogtunk, s azokat részint azon helyen, hol előtte való nap megtelepedtünk, részint a tó partján, részint magában a vízben mind megtaláltuk és összeszedtük. S azt az egész napot a szárítgatással a faluban töltöttük, mert a zivatar megszünt s a nap fényesen sütött. Miután pedig lovainkat s többi teherhordó barmainkat jól tartottuk, a fejedelmi nőhöz mentünk s őt üdvözölvén viszonzásul három ezüst kehelylyel, piros bőrökkel, indiai borssal, pálmagyümölcscsel s más csemegékkel ajándékoztuk meg, melyeket a barbarok, mint nálok nem honosakat nagyra becsülnek, s aztán a megvendégelésért jót kivánva eltávoztunk. Hét napi út végeztével egy faluban megállapodtunk, azt parancsolván a bennünket vezérlő szkütthák, minthogy tudniillik Attélász útját annak fogja venni s nekünk utána kelletik majd útaznunk. Itt találkoztunk a nyugoti rómaiak embereivel, kik szintén mint mí Attélászhoz követségben jártak, kik is ezek voltak: Rómülosz, egy comes ranggal diszített férfiu, Primútosz, Nórikon tartomány kormányzója és Rómánosz hadosztályvezér. Velök volt Konsztantiosz, kit Aétiosz irnokúl küldött Attélászhoz és Tatullosz, az Edékónnal volt Oresztész atyja is, kik azonban nem a követség ügyében, hanem csak barátság kedvéért útaztak velök együtt; Konsztantiosz az ezen férfiakkal még Italiában kötött régi ismeretségénél, Tatullosz pedig rokonságnál fogva; fia, Oresztész, ugyanis Rómülosz lyányát vette el Patavíónból [1]), Nórikė városából. Azért jöttek pedig követeként, hogy Attélászt kiengeszteljék; ki Szilvánoszt a római kincstárnokot, ki kivánta magának adatni; mint a ki arany kelyheket fogadott el a nyugoti galátok [2]) közől eredő Konsztantiosztól, kit, mint a velök levő Konsztantioszt is, irnokul küldtek Attélászhoz és Blédászhoz. Ki is azon időben, midőn a sküthák a Páiónok földén eső Szírmiont [3]) ostromolták, a város püspökétől arany kely-

Moldvában, bár rájok nemzetünk századok óta úgy szólván mi befolyást sem gyakorolt, maig is magyarul beszélnek.

1) *Patavión* [a latin *Petovium*] a mai *Pettau* Stájerországban.

2) A nyugoti *galátok* alatt a mai Franciaországot lakó *gallok* értendők.

3) *Szirmion* [Σίρμιον, a latin *Sirmium*] a Száva partján, a mai *Mitrovic* helyen feküdt. E virágzó város bevétele mint e hely alábbi soraiból kitetszik, még Buda életében s Etellel együtt uralkodása alatt történt.

heket kapott, a végre, hogy ha az ő életben maradtával vennék be a várost, őt váltsa ki, ha pedig őt megölnék, a polgárok közöl elhajtandó foglyokat vásároljon rajtok. Konsztántiosz azonban a város vég romlása után az egyeségre mit sem gondolva bizonyos ügyben Rómába megy s a kelyheket Szilvanósznál aranyért elzálogosítja, oly föltétellel, hogy ha bizonyos idő alatt a kölcsönzött aranyat viszszaadva a zálogot vissza nem veszi, Szilvanósz azokat tetszése szerint használhassa. Ezen Konsztantioszt Attélász és Blédász árúlás gyanujába hozván karóba húzatták, s midőn idő múlva Attélásznak a kelyhekről jelentést tettek, Szilvanószt, mint ki őt meglopta, kiadatni kivánta magának. Követeket küldtek hát Aétiosz és a nyugoti rómaiak császárja, kik mondják meg, hogy Szilvanósz, mint Konsztantiosznak hitelezője, a kelyheket zálogba s nem lopott jószágúl kapta, s hogy azokat pénzért a legelső vevőkül ajánlkozott papoknak el is adta. Mert nem is volna szabad embernek az istenek szolgálatára szentelt kelyheket saját használatára fordítani. Ha tehát ezen helyes ok és az isten félelme miatt sem állana el a kelyhek követelésétől, az érettök járó aranyat, Szilvanószt kikérve, megküldik, mivel azt, ki semmit sem vétett, kiadni nem fogják. E volt ezen férfiak követségének oka s azért jöttek a barbar után, hogy bármi választ adva bocsássa el őket. Egy úton járván hát vele, megvárva, hogy előttünk elhaladjon, az egész sokasággal követtük őt. És némelly folyókon átkelvén egy igen nagy faluba jutottunk, melyben, mint mondák, Attélásznak bárhol levő lakai közt legfényesebb lakása állott, szépen kidolgozott gerendákból és deszkákból összeállítva, és nem erősségre, hanem ékességre számított fakerítéssel körítve. A királyé után az Onégésziosz laka volt legkitűnőbb, melynek szinte fa kerítése, de tornyokkal nem volt úgy diszítve, mint az Attélászé. Nem igen távol a kerítéstől egy fürdő volt, melyet a szkütháknál Attélász után legtehetősebb Onégésziosz Paióniából hozott kövekből építtetett. Mert sem kő, sem fa nincs az ezen részen lakozó barbaroknál, hanem ott másunnan hordott fát használnak [1]). A fürdő építő mes-

[1]) Etel ezen királyi lakának fekvését vidékének ezen rajza után a legbiztosabban s leghihetőbben a mai *Jász-Berény* tájára kell tennünk. Annyi ugyanis a fentebbiek szerint kétségtelen bizonyos, hogy az a Duna és Tisza közti síkon feküdt, miután szerzőnk a Tiszán átmentéről emlékezik, a Dunáról pedig, melyet ha a mai magyar határőrvidéken történt áthajózása után ismét előtalált, nem

terĕ, ki Szírmionból hurcoltatott fogságba, s ki azt reménylé, hogy tervéért jutalmul szabadságot fog nyerni, meg sem gondolta, hogy nagyobb bajba jut a szkűtháknál lévő szolgaságnál. Onégésziosz ugyan is fürdősének tette, s őt és hozzátartozóit kellett a fürdés közben szolgálnia. A mint Attélász ezen faluhoz ért, lyányok jöttek elébe, soronként lépdelve egymás után fehér patyolat fátylok alatt, melyek oly igen hosszan terültek, hogy külön-külön mindegyik fátyol alatt, melyeket mindkét felől asszonyok tartottak fölöttök, (sok ilyen fátyolt tartó sor asszony volt pedig) hét vagy több lyány

---

gondolható, hogy meg nem említett volna, mélyen hallgat. S hogy épen Jász-Berény táján kellett feküdnie, onnan következtethetjük, hogy ennél feljebb éjszakra az ide nem nagyon távol Mátrában köves és erdős hegyeket, nyugotra, Pestmegye éjszakkeleti részében, ismét erdőket találunk; keletfelé a Tiszához sokkal közelebb sem tehetjük pedig, mert akkor a közelében eső Tiszáról bizonyosan volna emlékezet, s lejebb pedig azértnem gondolhatjuk, mert mint fentebb láttuk és megjegyeztük, e helységig némely megnevezetlen folyón [a csekély Tápión és Zagyván] át kellett jutniok. — E hely fekvésére nézve a különben igen tudományos és szorgalmas *Benkő József*, ki úgy látszik Priszkoszt nem eredetiből s így sem eléggé mélyen búvárlotta, s ki Magyarországot koránt sem ismeré úgy, mint szülötte földét Erdélyt, nem volt magával tisztában, ezt írván róla [*Imago Nationis Siculicae* 17. l.]: Qua — — regione et quo vico Attilae regia steterit, difficile est definire, s e szavai után mindjárt *Timon* azon hibás véleményéhez járulván [*Imago antiquae Hungariae* II. 5. fej.], hogy Etel laka Moldvának erdőtlen és kövatlen vidékén lett volna. Őt e vélemény félig meddig elfogadására a székelyföldön kezdődő s Oláhországba kinyúló *Hondárka* vagy *Csőszárka*, helyesben *Csörszárka* vezette, mely ároknak ha valami bizonyító ereje lehetne Etel lakának hol volta iránt, az épen úgy, sőt erősebben harcolna Jászberény, mint Moldva mellett, miután a *Csörsz árka* épen Jász-Berény alatt is húzódik el. Később azonban [*ugyanott* 19. l.], Udvarhely, Budvár és Kadicsfalva helynevekből nem alaptalanul következtetve, Etel lakát [ezt ő másodiknak veszi] a székely földre teszi, s azt mondja, hogy innen költözött a Duna és Tisza közti lakába. Priszkosz szerint, mint fentebb látók, Etelnek csakugyan több laka lévén, melyek egyikének vehetjük a magyarok által *Budvár*nak, a németektől *Etzilburg*nak nevezett hajdani *Sicambriát* [mai *Ó-Budát*] is [vesd össze *Béla király névtelen jegyzője* I. XLVI. s több fej.], nincs okunk miért tagadni a székelyek közti lakát. Azt azonban, hogy Etel első laka Moldvában lett volna, sehogy el nem fogadhatjuk; miután Timont ez állítására Priszkosznak ezen félre értett helye vezette.

is lépdelhetett, szkütha dalokat énekelve [1]). A mint az Onégésziosz laka közelébe ért (mert azon keresztül vezetett az út a fejedelmi udvarba), Onégésziosz neje számos szolgalyányaival, kik közől némelyek étkeket, mások bort hoztak (mi a szkütháknál legnagyobb megtiszteltetés) elébe jőve üdvözlé őt és kérte vegyen az étkekből, miket, neki kedveskedni kivánva, hozott. S ő, kedves embere nejének kedvéért lóháton evett, mi alatt az asztalt (mely ezüst volt) az őt kisérő barbárok emelve tartották. Megízelítvén aztán a számára hozott kelyhet is, a fejedelmi lakba tért, mely a többinél magasabb volt és emelkedettebb helyen feküdt. Mí pedig Onégésziosz fölszólítására, ki Attélász fiával már megérkezett, az ő lakában megszállottunk és neje s rokonai által vendégeltetve megebédlénk; neki ugyanis magának, mint ki visszatérte után akkor ment legelsőben Attélász szeme elé, kinek az ügyről, melyre kiküldetett s az Attélász fián történt szerencsétlenségről (ki lováról lefordulva karját törte) jelentést volt teendő, velünk együtt mulatozni nem volt érkezése. Ebéd után oda hagyván Onégésziosz lakát, az Attélászéhoz közelebb ütöttünk sátrot, hogy Maximínosz, kinek Attélászhoz menni s mint magában érthető, a körötte lévőkkel szót kellett váltani, né

---

[1]) Egyik bizonysága ez a magyar nemzeti költészet és nyelv Etel idejébeni virágzásának, mire alább más még jelesebb példát találunk. Szabadjon itt megemlítenem egy ezen tisztelgéshez nem kevéssé hasonlatos ősi népszokást, mely a palócoknál [kiknél keresendő *Toldy* szerint *A magyar irodalom története* I. köt. 22. l. a közönségesen, de hibásan, elveszettnek tartott *hún* vagy *kún* nyelv], maig is divatban van; hogy t. i. pünkösd napján 7 vagy 8 lyány egy csapatban házról-házra járván, egyet magok közől, ki kezében kosarat visz, midőn a házba lépnek, cifra kendővel lelepleznek, s miután egy köszöntőt daloltak s érte ajándékot kaptak, a kendőt a lyány fejéről leveszik s a köszöntést másutt hasonlóan ismétlendők távoznak. E' köszöntő, melynek középső verse a keresztyén korban készült vagy is tán csak átváltoztatott dalból erősen kirí, következő:

Mi van ma, mi van ma? piros pünkösd napja,
Holnap lesz, holnap lesz a második napja.

Jó legény! jó legény! jól megfogd a kantárt,
Ne tipośd, ne tapośd a pünkösdi rózsát.

Szálljon házatokra az egek harmatja,
Mint azelőtt szállott az apostolokra.

nagyon távol legyen szállásolva. Ezen éjt tehát azon helyen töltvén, hol megszállánk, nap keltével Maximinosz engem Onégészioszhoz küld, hogy adjam át neki az ajándékokat, mind melyeket maga adott, mind melyeket a császár küldött, s hogy megtudhassa akar-e s mikor vele szóba ereszkedni? Oda menvén hát az azokat vivő szolgákkal, minthogy a kapuk még zárva voltak, várakoztam, míg valaki kijövén, jövetelünket bejelentendné.

(Vége következik).

ALI MONDATAIBÓL EGY FOGÁS.

ARABBÓL

REPICKY JÁNOS.

Alinak, Mohammed után negyedik khalifának (†660. k. u. u.), ki a próféta veje volt, összes mondatait Fleischer Henrik lipcsei tanár adta ki. Közölök az íme fordított és szakonként megjelenendő száz, minthogy Vatvat perzsa költő által arab rímben magyarázvák, legtöbb figyelmet érdemel. A többi mondat, mely ugyan azon kiadásban „füzetlen gyöngyök" cím alatt olvasható, magyarázat nélkül jelent meg.

1. *Habár a boríték elmozdíttatnék is, de meggyőződésem még sem növekednék.*

Arab magyarázat. Én a halálnak állapotáról s az itélet napjának rémes voltáról magamnak oly tudomást szereztem hogy, ha e világnak leplei elháríttatnának előlem, s amannak (más világnak) mivolta tünnék föl nekem, ezen érzéki szemlélés nem nevelhetné hajszálnyira hitemet, sem mákszemnyire meggyőződésemet.

2. *Az emberek alusznak, s meghalván fölébrednek.*

A. M. Az emberek, míg az életben mulatnak, mint némi alvók, mit sem gondolnak a paradicsommal s annak gyönyöreivel, sem a pokollal s annak kínjaival; de ha meghaltak, gondatlanságuk álmából fölriadnak s teremtőjök iránti tiszteletlenhanyagságukon bánkódnak, s okozzák önmagukat, hogy a javak kiosztója iránt háládatosak nem voltak; de már akkor nem használ bánatuk, sem szemrehányásuk.

3. *Az emberek inkább hasonlítnak korszakukhoz, semmint apáikhoz.*

A. M. Az emberek kortársaikhoz hasonlítnak, nem apáikhoz, és korabelieknek felelnek meg, nem elődeiknek; mert valakit csak a szerencse segít, azt segítik ők is, s kit odahágy, azt elhagyják ők is.

4. *Nem jutott tönkre soha férfiu, a ki tudta mennyit ér s mennyit bir.*

A. M. Az, ki tehetségeit ismeri, a becsületnek főpontján áll, s biztosságnak öltönyében jár; senki sem illeti bántalommal sem dührohammal.

5. *Férfiúnak becse ismereteihez arányul.*

A. M. Ki tudományban bővelkedik, az iránt emberi keblekben becsület ébresztetik, s ki fogyatkozik tudományban, rangja s tekintélye csökken azokban.

6. *A ki megismerte magát, az megismerte urát istenét.*

A. M. A ki annak ismeréséhez jutott, miszerint ő teremtve s művészileg alkotva és számos részből s változatos tagokból összeállítva van, ez által ő azt is megismerte, hogy teremtője van, egyszerü lényegü, és alkotója, változatlan természetü.

7. *Az ember nyelve alatt van elrejtve.*

A. M. Míg az ember nem beszél, addig eszének terjedelmét és értelmének bőségét meg nem itélhetjük; de mihelyt szól, föllebben a fátyol, s kitünik mi van roszúl, mi jól.

8. *Kinek édes a nyelve, annak sok a fele(barátja).*

A. M. Az ember másoknak szivét kellemes beszéddel és bő nagylelküséggel nyeri meg.

9. *Jótétemények által leszen a szabad szolgává.*

A. M. Az ember jótéteményeivel hódítja meg a szabad embereket, s magát azoknak hálájára érdemesíti.

10. *A fösvény vagyonának pusztulást hirdess vagy örököst.*

A. M. A fösvénynek birtoka nem fordíttatik se közjóra, se jótékony célokra, s így vagy az eseménynek marad kitéve, mely azt eltörli, vagy örökös telhetetlenségének, ki azt elnyeli.

11. *Ne azt nézd, ki szól, hanem azt, mit szól.*

A. M. Midőn beszédet hallasz, ne nézz a szóló állapotára, mint nkább beszédének hasznára; mert gyakran mond az együgyü jót, s a kitünő eszü bohót.

12. *Bajbani türelmetlenség, legfőbb szerencsétlenség.*

A. M. Türelem a bajban jutalmat hoz, a türelmetlenség pedig kárhozatot. És vajjon, mely szerencsétlenség nagyobb mint, ha valaki az örök jutalmat elveszti, s helyette a végetlen büntetést leli föl?

IRODALMI NAPLÓ.

KÖNYVISMERTETES.

Magyar szónokok és státusférfiak. Politikai jellemrajzok. Kiadja *Csengeri Antal.* Pesten, 1851. Heckenast Gusztáv sajátja, N8r. Ára kemény táblába kötve 4 ft. ep.

Visszaemlékezés nélkül az egyes ember élete csak a jelen pillanatába szorulna össze, s annál fogva is a szenvedés vagy élvezés, tehát az érzelem és érzék hatásaival teljesen kimeríttetnék: azon élet pedig, melynek tudata egyedül azért becses, mivel benne a szellemi és anyagi világ életének lenyomata, sőt ennél is több — mert cselekvő élet az — foglaltatik, előttünk ismeretlen volna. Visszaemlékezés nélkül, mert mindig a jelenvaló pillanatban léteznénk csak, erényről, ügyességről, számító tervről s bölcseségről nem lehetne szó. Nem mondjuk, hogy a visszaemlékezés az emberi élet bölcsesége; de azt mondjuk, hogy nélküle a bölcseséget, minek az ember összes jelességét szabadjon nevezni, nem birhatnók.

A történetirás a nemzetek visszaemlékezése, annálfogva életökben, mely folyvást jelenvaló pillanatokon keresztül halad, olyan tényező, milyen a visszaemlékezés az egyes emberek életében.

S ha a részletes, lehető hű visszaemlékezés az egyedi élet tartalmát nem csak, hanem hatásait is teljesíti és öregbíti; úgy a történetirás bizonyosan emeli a nemzet életének tudatát, mert teljessé teszi tartalmát, ha a tényeket és tényezőket részletesen adja elő.

Minden nemzet saját fiai tehetnek arról, hogy múltja ne hasonlítson temetőhöz, melyben nagyobb kisebb, magosabb alacsonyabb sírok egymás után következnek, hanem hasonlítson inkább magasztos épülethez, melynek küszöbén belül a nemzet szelleme más más idomban szól ugyan a nézőhöz, de mindig áhitattal tölti el őt. Nekünk magyarokul most kell azon lennünk, hogy történel-

münket inkább gót egyházhoz tegyük hasonlóvá, melyben annál világosabban veszszük ki az egyes tárgyat, minél közelebb állunk hozzá, s annál elevenebben szólal meg bennünk a keserédes jósló és sejtő, de mindig tisztító érzelem, minél tovább esik tőlünk a tárgy.

Innen mondjuk a kiadó előszavának kezdetére: „A művet, mely ezennel világ elé megyen, dícsérje saját érdeme. Nyert-e általa, vagy nem, a hazai történetirás, itélje meg a közönség,“— jóllehet a könyv nem mű, mert nem *egy* irónak műve az, mégis vele csak akkor nem nyer vala a hazai történetirás, ha a tényeket szántszándékkal elferdítette, s a jellemrajzokba hamis színeket s eltorzító vonásokat kevert volna. De miután ennek gyanuja is távol van az olvasó közönségtől, a nyereséget a hazai történetirásra nézve bizonyosnak és nagynak veszszük, s vennők akkor is, ha a jellemrajzok minden történeti elbeszélést elmulasztanának, s a tényeket és történeteket tudva levőknek gondolva, lélektani fejtegetéssel érik vala be. S úgy vagyunk meggyőződve, nem egyedül a magunk ohajtását fejezzük ki, bár minél hamarább, s minél több jellemrajzot következtetne kiadó, *hogy az utolsó hatvan év történeteihez annál teljesebben juthatnánk.* Nemzedékünket jobb és szükségesebb tanulásra nem inthetjük, mint az elmúlt hatvan év történeteinek tanulására, mert nemzetünk életében azok nem csak legujabb, hanem legsajátabb törekvéseket foglalnak magokban.

A kiadó könyvének tervét ezekben mutatja be, mondván: „Kezdetben csupán rövid, de a divatosaknál hűbb, lelkiismeretesb rajzokat akartam adni. Így készült Beöthy és Szemere jellemzése; — e félig aesthetikai, félig politikai dolgozatok. Munka közben később nagyobb terjedelmet nyert vállalatom, s egész életirásoknak is helyet adtam. A háttér mindazáltal, hol a történetirás az elviharzott forradalom idejét érinté, többnyire hiányos. Mentsék e hiányokat a körülmények“ stb.

Az utolsó észrevételt minden józan olvasó fogja méltányolni. Többire nézve látjuk e tervből, hogy jelen könyvben azon egység nem találtatik, melyet *egy* iró köteles munkájának adni, minél fogva egyik rész a másikat kiegészíti. Mert ha a jellemrajzokat egy toll irja, szinte joggal kivánjuk tőle, hogy úgy járjon el, *miszerint a férfiak nyilvános hatásai által a történeteket tanuljuk bensőbben felfogni, s a jellemek előadása által a férfiak nyilvános hatásai fejtegettessenek.* Már annál fogva is nem várhatjuk azt, hogy *Nagy*

Pál rajzában p. o. az 1807 és 1825-ki országgyülések munkáját és szellemét, *Deák Ferencében* meg az 1832—36 és 1839—40-ki országgyülésekéit összeszorítva bár, de előadva találjuk; s így tovább más férfi más időt, vagy a nemzeti élet más más oldalát ismertesse meg velünk. Azonban, jellemrajzok levén azok, a kivánat utóbbi része, *miszerint a jellemek előadása által a férfiak nyilvános hatásai fejtegettessenek*, kielégítést vár. S itt mindjárt kimondjuk, hogy a kiadó ezen szavain, mikép Beöthy és Szemere jellemzése *félig aesthetikai, félig politikai dolgozatok*, nem tudunk eligazodni. Mert bár mint akarjuk is felfogni a dolgot, jellemzést nem tudunk mást képzelni, mint olyat, mely valakinek magaviseletéből, tetteiből és nyilatkozataiból állíttatik össze, hogy a jellemzendő férfiút, mint mondjuk, testestül lelkestül magunk előtt lássuk; s az ilyen jellemzést nem nevezhetem *aesthetikainak*, mert nem *költemény* az, — *politikainak* is csak helytelenül nevezhetném, mennyiben t. i. az előadott jellem országász, nem pedig művész vagy tudós volt. S hogy kiadó valakinek *külső alakát szemléletessé* akarván tenni, azt nevezi aesthetikai jellemzésnek, szinte nem gondolom.

Kisérjük már figyelemmel a jellemzéseket, nem azon rendben, melylyel a könyv adja, hanem a szerzők szerint.

Nagy Pált jellemzője felhozza előbb Sopron megye gyülésein, hol ő az adózó népet a gonosz adórendszernek még gonoszabb alkalmazása ellen, a köznemesség tekintélyét és befolyását a hatalmasok, a megyei rendek jogait a tisztviselők ellen, s a megyei önállást a bureaukratia ellen ótalmazza. Felhozza az 1807-ki országgyülésen, hol *Nagy P.* a kormány hibái és mulasztásai miatt merészen kikel, s melegen szólal a nép terhének enyhítése és állapota javitása mellett; fel az 1825-kin, hol a magyar nyelv mellett buzog, s a pénzügy dolgában kimerítő előterjesztést vív ki, mint a mely ügyet már 1807-ben is megragadta vala; leginkább ő eszközli, hogy az urbéri nemesség adó alá irassék. 1830-ban az országgyülés óvatos volt, vele Nagy P. is. Az 1832—36. országgyülésen ő már elmaradottnak mutatkozik, leginkább azért, mert nem tanult, mint jellemzője mondja, hanem mindent magából merített: „mégis 1834. dec. 14-kén tartott roppant hatású beszédében hatalmasan védelmezte a jobbágyság érdekeit," s megcáfolta a ráfogást, mintha a régi magyar alkotmány tiltaná a jobbágynak szabad alku melletti

örök megváltását. Sőt 1839-ben is a latin nyelvet erőszakoló kir. válasz ellen kitörő taps között szónokolt.

Mí sajnáljuk, hogy jellemző *Nagy P.* országgyülési működéséről teljesebben nem tudósítja az olvasót; de köszönettel veszszük azt is, a mit róla elmondott. S ha rövid hely jutott neki, nem tudjuk összeegyeztetni, mint juthatott hely *Berzsenyi* szép ódájának, mikor *Nagy P.* szónoklatából semmit sem hozott fel jellemző. Pedig őt, mint szónokot kivánja főkép jellemzeni!

A mi magát a jellemzést illeti, az az előhordott tényekből, úgy látszik nekünk (s mi csalatkozhatunk) másnak mutatkozik, mint a szerző mondja, ki szerint: „*Nagy P.* azon egyéniségek közé tartozik, kiknek *politikai életében hiányzik az összehangzás.*“ Mert jellemző úgy adja elő Nagy Pált, mint ki magával mindig tisztában van — lehet azért hátramaradt —: csak a *közvélemény változott* felőle. Innen nem birjuk megérteni, mit tehet politikusban azon tusa, melyben Nagy Pál levőnek mondatik, kinek bizonyos *felfogása* volt a magyar alkotmányról, melyhez képest „ő a magyar állapotokra nézve rendszerét összeállítá,“ s azon *felfogás nem felelt meg lángeszének*; minél fogva kénytelen volt az alkotmány szellemét a maga rendszere, s ezt az ellen mentegetni. Annál kevesbbé értjük azon bölcseletet (lap 12), hogy Nagy P. a jobbágyi telkeken lakó nemesség adóztatása által *túlragadtatott volna rendszere szűk határain*: pedig sz. k. városokban régtől fogva fizettek adót a nemesek illető telkeiktől. Inkább hiszszük, hogy Nagy P. politikai rendszere, melynek értelmében az adózás kötelessége az urbéri földön nehezkedett, minélfogva az úrbéri föld mintegy az ország javítása gyanánt néztetett, a jobbágyi telkeken lakó nemesség adóztatását egyenesen követelte. Nem a *nemes* mivelő, hanem a *nemtelen* mivelt föld fizetett adót, azon rendszer szerint, mely nem Nagy Pálé, hanem 1721 óta az országé volt.

Deák Ferencet Tóth Lőrinc jellemzi úgy, hogy minden olvasó a férfiút szeme előtt látja mint él — az országgyülésen, mert házi magánéletét a jellemző nem tekintette, miután Deákot mint ország emberét rajzolni, s nem a lélektani mezőt és földet boncolni akarja, melyből ő kinőtt; látja az olvasó mint vezérkedik az országgyülésen mint társalgó, tanácskozó és szónok; végre sejti, ha nem látja is, mint országolt vagy országolhatott volna Deák, ha az idők viharjai többet mint bölcseséget nem igényelnek vala.

A mit jellemző Deákról felmutatni akart, azt lehető jól tette: miért is e jellemzést nagyon sikerültnek tartjuk. S Deáknak helyes jellemzésére mind az igen is szolgál, mit jellemző felmutatott.

Az olvasó Pozsonyba vezettetik, a liget hüs árnyaiban látja Deákot a követek közt; látja a tanácskozó szobában, hol nagy teendőről van kérdés, s Deák találja meg a bonyodalomban a tisztát és kellőt; látja az országgyülésen mint vezérét pártjának s tisztelve az ellenfél által is, miért Deákot az országénak kell tartania; végre szónoklatából is olvashat némi mutatványt, s ez által maga tekinthet Deák szemébe s nézheti abban lelkének mivoltát. Az igazságügyminisztert a nép minden vidékéről a hazának felkeresi, hozzájárul mint atyjához; „s a felizgatott, hamis eszmékre vezetett, túlságos követelésekkel tölt földmívelő legtöbb esetben megnyugtatva, helyesb fogalmakra térítve ment el tőle.“

Kivált ezzel találta el T. L. úgy hiszem minden gondolkodónak itéletét Deákról, s ha vele őt nem jellemezné is, de rajzolja vele azon képet, melyet róla Magyarország okos közvéleménye alakított magának. „Ha e bölcseséggel több bátorságot köt össze, talán megmentheté hazájának hajóját a töréstől, melyet, midőn mentori keze megzsibbadt, a viharok azonnal szirtre ragadtak.“ S a közvélemény, mely úgy volt meggyőződve, hogy joggal többet igényelhete Deáktól, alig talál reá nézve elég mentséget azon anekdotában, melyet saját életéből felhozott. Mert Deák, az orszáǵló, több volt, mint kocsiban ülő vendég; az ország, a nemzet *ült* az állam kocsiában, s Deáknak kellett nem csak a *gyeplőbe kapnia*, hanem eleitől fogva azt *kezeiből ki nem eresztenie.* — De nem a jellemzőt illeti az, hanem az ünnepelt férfiút, ki talán nem is veszi rosz néven, hogy a közönség őt annak is szerette volna, minek lenni vagy nem tudott, vagy a körülmények nem engedték.

Bezerédj István jellemzője B. Gy. nem állítja előnkbe oly tisztán a képet, melyet rajzolt, hogy vagy szemeinket vagy az üveget a képen ne akarnók törölgetni, hogy tisztábban lássunk. Pedig szerinte „a mivelt közvélemény, lényegre nézve, még szövevényesb egyéniségek megitélésében is ritkán csalódik,.... s midőn működésének megfelelő terét kinek-kinek kimutatta, így *helyezé Bezerédjt, mint az örök igazság védőjét a magyar philanthropok* első sorába.“ Ezt alapvonásnak tekintve, magától foly belőle — ha egyéb tulajdonság által nem határoztatik meg — Bezerédj elve (56. l.) „nem

rendszeres egymásutánt keresni, hanem *semmit sem hanyagolni el*, *s tenni mindenütt*." Nem volt tehát szükséges feltételes Bezerédjt gondolni, hogy milyenné vált volna ő, „ha egy szerencsésb honnak szülöttje, mely a feudalis maradványok bilincseiből a közelebbi századok politikai surlódásai következtében megmenekülve, általános polgári szabadság alapján a jóllétnek Európa müvelt népei által élvezett kifejlődésére jutott."

Bezerédjt szónoklataiban is a buzgó érzelem ragadja. Erre nézve jól jellemzi B. Gy. „Szónoklata alapjául még a legnagyszerűbb vitatkozásoknál is, csak némi jegyzetek szolgáltak. Szövegén rögtönzésnek minden fény és árnyékoldalait feltaláljuk. Csak legelső kezdetén birt előadása a higgadtság némi jeleivel; alig vezeté be hallgatóit a felfogott kérdés magasabb látterü eredetébe, már megolvasztá keblének első lágy fuvallata a merevültség jéghártyáját.... S midőn elvégre felmérült lelke előtt az élet sivatagа, mely a völgyeket rögtön felváltja, s a leghatalmasb folyók éltető erejét elszivárogtatja: akkor pendíté meg az emberi kebel legszentebb húrjait, s hivatkozván istennek örök gondviseletére, mely mindenben csak a kezdetet adá az emberek hatalmába, s minden jó kezdetnek diadalát magának tartá fenn, a lélekmagasztaltság legfelsőbb fokára jutott hallgatóit oda vivé, hogy kik határozatlan habozás között kezdék szónoklatát hallani, végre vele együtt előkélve érezék magokat a kérdésben forgó nagy elvnek keresztülvitelére, még a rögtönzés veszélyei ellenében is stb." Az olvasó szivesen vett volna itt mutatványt olyan szónoklatból, melylyel Bezerédj fényes győzödelmet nyert.

Nekünk az is látszik, hogy, ha igaz, mint B. Gy. állítja, hogy Bezerédj jellemzésénél „az *embert* magán egyéniségének minden vonásaival" nem mellőzhetni, az ő képének teljességéhez magánélete rajzolása okvetlen tartozik. Az pedig, mit B. Gy. magánéletéből gondol felhozni, midőn Bezerédj örökváltsági szerződését, a népiskola, kisdedóvó, selyemtenyésztés stb körüli fáradozásait említi, nem magán, hanem nyilvános életéhez tartozik.

Kölcsey Ferencről jellemzője *Pap Endre* legelül mondja, „hogy a haza szolgálatára volt születve s a Muzák szolgálatába lépett; a polgári élet küzdhomokára hivatott el, s mezei magányába vonult; szónokszékre vala teremtve, s dalnokká képezte magát." Általában a jellemzésen keresztül ez alapgondolat vonul el: Kölcsey életének

legnagyobb részében mást tett, mint a mire hivatva volt; valamint némi ellentét állíttatik fel az irodalmi és az ugynevezett politikus müködés között. Ezen előadás szerint valami ellenkezés volt volna Kölcsey életében, melyet jellemző azzal gondol megszüntetni, hogy „Kölcsey szónok volt és polgár, az irodalomban csak úgy mint az életben.“ De miután Kölcsey nemes ember volt s előtte a megye s az országos hivatalok nyitva állának, hová, mint jellemző mondja, rokonai várták is, kik az irodalmat lenézték; miután Kölcsey „mindig valakinek gyámsága alá adta magát; s mint iró Szemere Pálnak, mint hivatalnok Nagy Károlynak, mint törvényhozó Wesselényinek előbb, azután Deák Ferencnek, s mint gazda az ő hív szolgájának, Péternek tutorsága alá adta magát“ (311. lap.): ő bizonyosan természetének hajlamát követve lett íróvá, mert inkább a gondolat, mint a tett embere volt, s a maga hivatalában s mint országgyülési követ is az maradt a ki volt, iró és szónok, jóllehet nem német iró, kinek tárgya az emberiség, hanem magyar iró; szóval Kölcsey lénye, a min a jellemzésből ismerni tanuljuk, minden volt inkább, mint országló. S Richelieu-országló közt és szónok-iró közt annyi távolság van, hogy abban valamennyi országgyülési követ és megyei hivatalnok helyet talál. Mert más országlónak, más országásznak lenni. Az utóbbi lehetett Kölcsey mint iró és müvész is, a nélkül hogy magával ellenkezésben volna: de országlónak nehezen született ő.

Egyébiránt Pap Endre jól jellemzi a tiszteletre és szeretetre méltó Kölcseyt; azt is helyesen tette, hogy szónoklatait példánynyal mutatta meg, mit én szónok és státusférfiú jellemzésében elsőnek tartok, mivel az jobban mint sok mélységes beszéd tünteti elő a szónoki és országászi tehetséget és tulajdont. S kik Kölcseyt csak képéből ismerjük, gondolhatjuk, hogy „egy volt a legérdekesb jelenetek közől e nyulánk, magas termetü, de gyenge testalkatú, kopasz, borotvált arcu és ajku, örökké halvány, szerény, egyszerü s igen tiszta alakot látni a megyének torzonborz bajuszu, piros pofájú, pohos hasu, vastag nyaku tisztei és táblabirái között, kikre szelíd szokásai és nemes philanthropiája által polgárosító hatással volt.“

De mit Pap Endre a gondolkozó Kölcseyről mond, hogy „ő nem képek által mint Plato, nem eszmékből mint Aristoteles, hanem érzelemből gondolkozott, mint Sokrates,“ azt nem tudjuk ér-

teni, meg levén győződve, hogy minden ember gondolatokkal gondolkozik, akár ezeket eszmékből, akár érzelemből, mint kútforrásból meríti, s akár képekkel világosítja fel, akár nem.

Beöthy Ödönt, Szemere Bertalant, Szentkirályi Móricot, Eötvös Józsefet, Dessewffy Aurelt és *Szalay Lászlót* a kiadó *Csengery Antal* jellemzi.

Bár mily eleven is az előadás, melylyel Cs. A. *Beöthyről* beszél, mégis mennél jobban ingerli vele az olvasót, annál kevesbbé elégíti ki. Látjuk a kis embert, fehér szemöldjét, kipödrött rövid bajuszát; olvassuk, hogy derék, sőt páratlan rögtönző, ki a felzúdult népen mint Neptunus a hullámokon uralkodik; halljuk hogy Biharban a Beöthy- és Tisza-párt mint ellenséges táborok sokáig állottak szemközt egymással: de mind ezt csak hinni kell; országgyülésen sem leshetjük meg; státusférfiút és szónokot, vagy egyiket is csak, másképen akarunk jellemezve látni.

„Ki nem ismeri *Szemere Bertalant?* Olvasóim közől igen sokan látták őt. Kevesen ismerék. Sokan félreismerék“ stb. Azon szócsepegés, melyben Cs. A. irni szeret, bizonyosan árt neki. Egy egy csepp gyémánt akar lenni, azért válik el a folyamból, s még sem az mindig, sőt nem is lehet, haugyan a beszéd a gondolatok kifejezője kiván lenni, s a szellem pragmatiáját visszaadni: mert csak úgy mível, oktat és fejleget.

A készült szónokot itt már példányokból is tanítja az olvasó megismerni, s annyiban inkább elégíttetik ki, mint Beöthynél. De az országászt és országlót itt sem látja. Igaz, s azt nem kell felejteni, Szeméréről mint ministerről, akár 1848-ban, akár 1849. irni még nem lehet. Azonban némely vonás megemlíttetik, mely többet kivántat az olvasóval.

„Irótársaim — olvassuk a könyv 70. lapján — irótársaim a P. Hirlapban mély meggyőződéssel ragaszkodtak a képviseleti alkotmányos monarchiához: Szemere már akkor bevallá előszeretetét a köztársasági intézvények iránt.“ Mégis az 1848-diki országgyülésről azt irta volna többi közt egy levelében: „Soha nem volt oly dologtalan követi kar; a késznek örül, még hallgatni is röstel. *Ezért lehet tartani az egyoldaluság veszedelmétől..... Nekünk erősebb conservativ ellenzék kellene, mely vigyázóbbá tegyen. Ha ez így megy, a bizakodás ront meg.*“ — Ha az előbbi bevallás oly meggyőződés volt, melyből a tettnek következnie kell: nem foghatjuk

meg az említett levélnek tartalmát. Ha pedig ama bevallás olyanféle volt, minő utopiai képzelet minden emberben van, melynek azonban legkisebb befolyása sincs az életre: nem értjük, mint mondhatja róla szerző: „Akkor még senki sem képzelte, minő jelentősége van a jövendőben e hitvallásnak.“

De „Szemere nem volt nyilt levél, melyben mindenki olvashatott. Hasonlatosabb a naphoz: pályája fényes, de csak kevés szem láthatott belé. Azt hiszszük, e kevesek közé tartozánk mí, mert ismerők a világrészt, mely fölé hajlott e delejtü.“ Ezt mondhatja magáról az iró, innen mí nem lehetünk bíró közte és Szemere közt 1847-ben.

Szentkirályi Móric jellemzése a boncterembe viszi az olvasót, hol státusférfiút és szónokot találni nem lehet oly feltetsző, ha V. Károly császár órás lett. Jellemzőbb az, mit Cs. az olvasóval egy kerületi ülésben az 1843-ki országgyülés alatt nézet. Itt lehető helyesen mutattatnak be egymás után *Klauzál*, *Beöthy*, *Bezerédj*, *Palóczy*, *Szentkirályi*. E jellemző vonások ohajtatják velünk, bár Cs. a magyar országgyüléseket az ujabb időkből leirná, s ily élethűséggel rajzolná a multat: beh sok tanulság és gyönyörködtetés nyujtatnék ez által a magyar olvasó közönségnek!

„Szentkirályinak valódi eleme volt a parlamenti vitatkozás. S előadása nem volt kellem nélkül. Beszéde teljesen bevégzett, kerekded egészet alkotott.“ Itt is nagyon szükségel az olvasó egy mutatványt Sz. beszédeiből.

Jellemét úgy adja elö Cs. hogy Szentkirályi „a mily nehézkes, lassú az elhatározásban, oly makacs is meggyőződése mellett, s gyakran különc nézeteiben. — Sz. sokkal önfejübb s egyszersmind gondolkodóbb fő volt, hogysem bármely tekintély előtt meghajlott volna. Scepticismusa, mely néha saját okoskodásaiban is kétkedni látszott, hogyan esküdött volna bárkinek szavára?“

Innen nem csodálkozik azon az olvasó, hogy Sz. az események közt is csakhamar ellentétben érzé magát a naponként túlnyomóságra emelkedő eszmékkel. „Ő, a megfontolt vitatás embere, nem oszthatá az izgató politika vérmes reményét.“ — „Sz—it az óriás siker nem zavará meg számításában. Kételyeivel azonban mindinkább visszavonult, s csak magánkörökben hallatá aggodalmait.“ „Nyiltan fellépni kezdetben sem volt elég önállósága a pozsonyi országgyülésen; hogyan lett volna most azon férfiú ellenében, kinek nevét a

forradalom már akkor országos hatalommá emelte?" — „S nagyszerű krisisek idején némi fatalismus is ragadta meg az ember lelkét. Túl bizonyos hatásokon erőt vesznek a dolgok az emberen. Az eszmények uralma áll be. S ki ilyenkor a sors rohanó kerekébe kap, ka nem zúzatik el, legalább is hasztalan dolgot cselekszik." — „Szentkirályiban hiányzott e politikai bátorság, mely nélkül forradalmi időkben státusférfiúi nagyságra senki sem emelkedhetik."

A mi itt Sz-ról mondatik, az nem csak őt jellemzi, hanem az egész magyar politikai kart, Deáktól kezdve nem tudom kicsodáig. A mi pedig az események uralmáról mondatik, abban csak azért volt 1848-ban és másszor is igazság, mert senki sem akar ilyenkor elzúzatni, vagy haszontalan dolgot tenni. Ez hiba, sőt bűn. Azért előttünk Guizot *monkozása* nevetséges : ha 1848. februariusában halni mert volna Guizot, több valódi bölcseséget mutat vala, mint minden lesz, a mit azóta és ezentúl irni fog. De mert a mí jellemeink olyanok, az ujabb időkben azért uralkodtak a bolondok és gonoszok, s eljátszatnak az emberiség legszentebb javai.

Báró *Eötvös Józsefet* két oldalról kelle jellemeznie, úgy mint irót, még pedig a magyar nemzet egyik legünnepeltebb iróját, s mint politikust. Természetesen az irói oldal, mint általában az irói érdem azon tényezőket foglalja magában, melyek az irótól kerülnek ki; s a tudományban vagy müvészetben lerakott szellem bejáratot szerez magának a társadalomba, a nélkül, hogy reá országgyülési határozatok, vagy a társadalom részéről anyagi áldozatok kellenének. Könyvnek előállítására nem szükségeli az iró mások közrehatását; érdeme tisztán az övé, s kontárok vagy túlzók által nem semmisíttethetik meg.

Másként müködik a politikus és országló.

Cs. úgy látszik kedvvel dolgozta ki Eötvös jellemzését, mi máskép nem is lehetett. Eötvös nemzetünknek szépen fénylő csillaga, kinek tetőzését minden magyar még csak jövendőnek ohajtja.

A politikai müködés tekintetéből, legalább a mennyiben az ujabb *Pesti Hirlap* az ugynevezett megyei szabadelvüek mellett, vagy ellenökben, az országos szabadelvüséget, kormányi felelősséggel sürgette, Eötvöst *Szalay László* követi.

Bizonyosan nem lehet *Szalay* tanításainak akár érdemül, akár gáncsul az 1848-ki martius eseményeit tulajdonitani. Nem is hiszem, hogy történelmi kényszerültséggel lehetne mondani: „Arcképét

(Szalaynak) alig is lehetne a pártok galleriájában elhelyezni, ha az az isten csodája nem történt volna vele, hogy miután ő a jognak és alkotmányos eszméknek egész tartományát világítgatta fel, egy napon, melyet senki sem várt, de mindenki elfogadott, s azért népek napjának tartottak, egyszerre csak ott termettek Kossuth és a municipalisták az alkotmányos formák azon pontján, melyről még akkor, midőn elváltak, megjósolá Szalay, hogy összetalálkozniok kell, mihelyt az idő beteljesedik, mindazoknak kik Magyarországon a köz célt elérni akarják." Mert Kossuth és a municipalisták ott termettek ugyan, de nem *az igaz idő* beteljesedésekor. Egyébiránt a centralisatiónak már annálfogva is inkább volt jövendője, minthogy vele a despotia tökéletesen azonosodik, a többit, mit felelősségnek, népképviseletnek stb. neveznek, mint alkalmatlan lomot, magáról lerázván. Kossuth is megragadta azt, mert akkor exigentia volt. — Ezért, úgy látszik nekem, hogy az ujabb *Pesti Hirlap* is kisebb tényező a magyar közéletben, mint az eseményeknél fogva, melyek befolyásán kivül történtek, gondolhatni.

De az áll, hogy „Szalay publicistai pályája a rendszer hadjárata az eszmék anarchiája ellen, s az alkotmányos élet és a jól értett szabadság elveinek coordinatiója a fogalomzavar és tévtan ellen."

Cs. kiséri Szalay életét attól kezdve, hogy Pesten a philosophiai és törvénytudományi folyamatot végezte, utazásain, tanulásain, országgyülési követségén, irói és hirlapszerkesztői, végre országköveti pályáján keresztül. Emlékezünk még a magyar követek fogadtatására Frankfurtban, s olvastuk Szalaynak működését, vagy inkább működni akarását ott, s mikép végződött követsége a német központi hatalomnál. — — —

Szalay legyen példánya a tanuló magyar ifjúságnak!

Csengery *Eötvöst* és *Szalayt* sokkal teljesebben jellemezte mint Beöthyt, Szemerét és Szentkirályit: azonban legteljesebb képet mégis *Dessewffy Aurel*ről nyujt az olvasónak, mit az által sikerült elérnie, hogy nem beszélt sokat, mint és micsoda helyen hatott D. hanem bő idézeteket hozott fel irataiból.

Miután jellemző az olvasó elébe D. A. atyja házát és környezetét, Aurélnak tanulását, ifjúságát, melyet Bécsben és másutt mindenféle körökben eltöltött, s általában készületeit, de árnyékoldalait is vezette; miután azt is megtudjuk, hogy az 1825-ki ország-

gyülésen naplót egy angol lord számára francia nyelven, s az 1830-kin egyet a király számára német nyelven szerkesztett: Dessewffyt mint szónokot találjuk az ország- és megyegyüléseken; mint útazót vagy inkább országos bizottmány tagját; végre mint hirlapszerkesztőt.

Ügyesen tömbesíti az összetartozókat Cs. Mutatja nekünk Dessewffy talpraesett politikáját a vallás dolgában, beszédeit hozván fel; jellemzi öt mint szónokot, ki a legnagyobb zajban el tud készülni tárgyára, melyről azonban már régen gondolkozott; s utoljára bővebben, mind megannyi idézettel bizonyítgatva, jellemzi öt a *Pesti Hírlap* ellenében mint a *Világ* nevü lap, s pártjának vezérét. Ezzel Cs. az akkori eszmesúrolások történetét nagyon helyesen felvilágosítja, miszerint az olvasó nem csak hallja, hogy bizonyos elvek felől, melyeket tán nevekről is megemlítenek előtte, folyt vita, hanem érteşül, miről és miképen volt szó. Tanulság pedig leginkább ez által éretik el.

Dessewffy korán halt meg. „Legnagyobb ellene" ugymond Cs. „Kossuth mély megilletődéssel jelenté a P. Hirlap közönségének a gyászhírt. ‚Mennyi ész, akarat, tettvágy, mily lángoló érzelem, mennyi remények s mi fényes jövendő voltak e névhez csatolva, s néhány napi láz, és vége mindennek."

A jellemzőről azt említjük még, hogy Dessewffy fényes oldalai nem akadályozták annak árnyoldalainak meglátásában; miszerint „*rendszerében föl van ugyan állítva és szépen kifejtve az erélyes kormány szüksége, de szinte homályosban hagyva korlátai a törvényhozás és megyék irányában.*" S hozzá teszi Cs.: „Alig lehete máskép. Ismerjük el állása nehézségét." „Mutassatok egyetlen példát, hogy egy inkább absolut, mint alkotmányos kormány embere biztosítékokért küzdött a nép számára, s korlátozását sürgeté a hatalomnak, melyet képviselt."

A *két Wesselényi Miklós* és *Széchenyi István* a könyvnek öreg része, s irójok *Kemény Zs.* úgy látszik, a legelső terven túl, mely szerint Beöthy és Szemere dolgoztattak, kiterjeszkedvén, lélektani és körülményekbeli tanulmányzásának eredményeit a tanulmányzással együtt tárja ki az olvasó előtt. S minthogy sokat tud személyes tapasztalásából s a két magyarrali érintkezéséből felhozni: Kemény dolgozatai nem csak közvetlenséggel, hanem már ez által is lehető egyediséggel birnak. S ha a többi irók, kik a magyar szó-

nokok és státusférfiak jellemzésével felléptek, hálóját érdemlik meg az olvasó közönségnek, úgy bizonyosan és még inkább érdemli meg azt K. Zs.

A két Wesselényit, különösen az öreget, olvasván az ember, meglepetik a különszerüség által, s gondolja, hogy *Scott Walter* valamelyik regényét olvassa, melyben a szembeszökő eleven mozdulatok összébb állítják, mint Scott szokta tenni. Igaz, Kemény müvészileg rakja össze a tájképet, s mint költő vezeti az olvasót oda, hol figyelme mindjárt megragadtatik: de minthogy történeti való ságos tájat ír le, s a két Wesselényit jellemzi, még inkább tetszik mintha regényt irt volna. De lehet-e meghatóbb regény, mint a két Wesselényi mivolta, müködése, szenvedése? Van-e úgyszólván tragikusabb hatás, mint az ifjabb Wesselényinek, kit még vaksága, söt mintegy vaklátnoksága érdekesbbé teszen, a vég fejlődésben hideg fogadtatása Kossuth által, s mint az ő (Wesselényinek) felszólalása Széchenyi mellett? — S Széchenyinek vége!

Ó bár ne volna történetünk az utolsó negyedszázad alatt oly teljesen befejezett esemény, mint egy szomorú színdarab!

Zsibón a féktelen eröben duzzadó *Wesselényi*, az atya, s szende neje *Helena*; azután a középkori várostrom; a treuga dei-t megszegett Wesselényinek börtöne és daca Kufsteinban; az ez alatt, szorgalmatoskodó Helena, hogy honn minden a régi rendben maradjon, kivéve az adósságot, mely fogyott; a férjnek kiszabadulta-s kedves ménével, a prófétával találkozása; a vadászatok, hitregebeli pogány istennek való szekerezései; a kis Wesselényinek lóra dobatása, mi Akhillessel sem történik így; s mindig a szende nő Helena..... nem költött, de nagyon költői vonások és események.

De az 1791-ki országgyülés más körülmények közé vezeti az olvasót, melyekért az öreg Wesselényi is helyet érdemel a magyar szónokok és státusférfiak között. Ö ugyan nem volt és nem lehetett pártnak vezére, mert arra „szenvedélyei, vakmerősége és gyermekies gascognadái miatt teljesen alkalmatlan volt:" de első szólalt fel a nyilvánosság mellett, s általában ö volt 1791-ben a legkitünőbb szónok Erdélyben. „Dörgö hangja uralkodott a zajon. Arcainak parancsoló és villámló tekintete megdöbbenté a bátrat is. Támadásai érvvel, gyors fordulatokkal, a felolvadt szív nemes ömledezésivel és a rajongásig fokozott meggyőződés varázsával birtak. Ingerlékeny kedélyénél fogva Wesselényi gyakran sodortatott a pathostól

mely nála részint csinált, részint belső hév volt, az indulatos előadásig, s onnan a dühöngésig, melynek hatalmában már többé nem voltak a kifejezések, nem volt a kisérlet, nem az ünérdek, de az eszmék logikai kapcsolata mindig." Ezzel jellemzi K. Zs. öregebb Wesselényit mint szónokot.

Politikai rendszerét csak abban fejezhette ki az iró, hogy W. „leginkább aristokrata és felvilágosodott férfi" volt; inkább vala aristokrata megszokásból, izlésből, és ősi példák szerint. — Wesselényi továbbá tetőtől talpig magyar volt, s azért sokat áldozott a magyar színház fentartására Kolosváratt, s kedvvel társalkodott a magyar irókkal, kiknek körében sok éles oldalát nem éreztette.

Az 1809-ki országgyülésen kudarcot vall, mert az országkapitányságra nem ő választatik meg. A megvonult férfiú hamar meghal.

Fia, ifjabb *Wesselényi Miklós*, atyjának ragyogó tulajdonait, de hibáit is örökölte. Azonban szorgalmasan jeleli ki iró a különbséget, mely a fiú és az atya közt vala, s utána értesíti az olvasót, hogy, ugymond: „Munkám mint eddig, úgy ezentúl is az életirat és a politikai jellemrajz közt fog állani."

Felhoz némely adatot a fiúnak és ifjúnak életéből; említi, hogy 1818-ban a 21 éves Wesselényi az összeirások és urbéri rendeletek ellen izgatott, melyek az országgyülés mellőzésével és így törvénytelen úton szándékoltattak életbe léptettetni — „nyert az alkotmányosság, de vesztett a nép" — 1822-ban a körülmények figyelmessé teszik a kor mákonyszerű hatását érező W—it, s jeles törvénytudóst visz Zsibóra, mi által komolyabb hangulat is vegyül az élvezetek közé.

Nagyon érdekes és tanulságos W—nek megismerkedése Széchenyivel. A két férfi megbarátkozik, egymással útazik, egymástól tanul, együtt készül. Az irónak bizonyosan köszönettel tartozunk azért, mit az említett viszony felől mind W. mind Sz. nyilatkozatai után elbeszél.

Azután az 1830- és 1832-ki Magyarország gyülésén találjuk W—it. „Hire villámgyorsan terjedt a két házában szét. Nézetei valának a politikai divat szabályozói." „Mint szónok rögtön emelkedett a tetőpontra, hol egyes visszalépések dacára is fenn tudta magát ugyan tartani, de a forma tisztasága, az eszmék szabadsága, az előadási modor elegantiája körül semmi új hóditásokat nem tett."

— „De beszédeit politikai érettség tekintetéből vizsgálva, örvendetesebb eredményre találunk.“ Erre néhány példát hoz fel K. Zs. annak bebizonyítására, hogy W. politikája eleinte nem mindig volt bölcs.

Erdélyben másféle viszonyok voltak mint Magyarországon, s itt W. még több bajba keverte az ellenzéket. Az 1834-ki erdélyi országgyülés feloszlattatott, s az alkotmány felfüggesztetett. W. ellen per indíttatott, Erdélyben és itt; a magyar curia börtönre itélte, s W. a budai várba záratott; de fogságának utóbbi részét Graefenbergben mint sulyos beteg tölthette, míg az 1839-ki országgyülésen amnestiát hirdetett a felség.

Most K. böven ereszkedik annak vizsgálatába, mi volt Wess. mint szónok, és státusférfiú. Kétségkívül érdekes és tanulságos az előadás, kivált azon részben, mely Erdélyországnak politikai arcképét rajzolja, melyből W. politikája némi szükséggel folyt. Mert Wesselényi Erdélyországra nézve szorosan *visszaköretelő politikát* vallott, minthogy „szerinte Erdély közjoga semmi élettel, önállósággal és alakító erővel többé nem birt.“ — „Elve volt, ha remény nyujtatnék is arra, hogy egy régi jog új törvényalkotás által visszaszerezhető, nem indulni meg a csábszavak után, nem mozdulni ki a visszakövetelés sáncaiból, a sérelmi térről le nem szállani: mert csalatkozni fog az ország, ha egyébben nem, önmagában, és a sérelmi kérdést, midőn törvényhozási tárgygyá teszi, okvetlenül el fogja temetni.“ — — — Magyarországra nézve többet mert ő. —

Azonban, míg ő Graefenbergben mulatott, addig itt a tényezők változtak: „Deák solid és ovatos politikája egy journalista szenvedélyes és ragyogó dialektikája által váltatott fel.“ W. *Szózata* nem tett hatást, pedig benne a monarchia helyzetét jól fogta fel.

Az idők rohantak, s W. Pesten van 1848-ban. Ő még találkozik Széchenyivel, de kinek szive már meg volt törve. Igyekszik Kossuthhoz férni, de ettől azt a választ kapja, „hogy a Corpus jurissal már többé meg nem mentjük a hazát. Az ó világnak vége. Más emberekre más eszmékre van szükség.“ — — —

Ha megilletődés nélkül nem olvashatja az ember W. kiábrándulását és végét: mint olvashatná *nagy Széchenyink* végét, melylyel eddiglen a haza, a nemzet vége is kapcsolatban lenni látszik.

Kemény Zs. nagy készülettel fog Széchenyi jellemzéséhez, mert „részrehajlatlan s mégis ovatos kézzel ha fogom, ugymond,

vázolni Széchenyi állását Kossuth és az ujabb eszmemozgalmak irányában; ha Széchenyi kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat helyesen tudtam volna felfogni; ha Széchenyi politikájának egyetlen és alapeszméjét igazán állítottam fel, s a töménytelen kérdéseket, melyekre ő hosszas és munkás pályája alatt hatott, oly kapcsolatban tartom fő eszméjéhez, mint a minőben azok valósággal léteztek: ezen esetben munkám jó fog lenni, az ellenkező esetben pedig, reméllem, annyit még is fog használni, hogy a feladat érdekességét kitárva, mást szerencsésebb kisérletekre buzdítand." Ha sikerült-e K—nek azt megtenni, mit szándékolt, nem dönthetjük el, kik egyetlen adatkának birtokában sem vagyunk, melylyel K. munkáját kiegészíteni, vagy helyre hozni lehetne: de fáradozását az irónak, valamint az utat, melyen haladott, csak helyeselni tudjuk; K. oly lélektani és esemény-bölcseleti dolgozattal gazdagította meg irodalmunkat, mely a gondos olvasókban bizony jó hatással leend, még ha Széchenyit, a nehezen felfoghatót, nem állítja is az egyedül igaz világosságba. Pedig annyit bátorkodunk kimondani, K. Széchenyit nem környékezte azon fénynyel, mely apotheosisból sugárzik ki, s mely árnyfoltokat nem vétet észre. — Bár majdnem 200 lapon beszél Széchenyiről, még sem akar életirást késziteni, s azt mondja: „százszor szerencsés leendek, ha csak politikai arcképét, ha őt csak mint szónokot és országlárt sikerülend ismerhetőleg lerajzolnom."

Széchenyi egyéniségére némi világot akarván vetni, megemlíti K. a *szerén túl vitt fontosságot*, melyet ő *a nagy birtok* eszméjébe helyzett: s a *társulati teret*, melyen szeretett munkálkodni, s melyért a megyéket mellőzte is. Tovább felhozza és boncolgatja Desseffy Aurél és Wesselényi itéleteit Sz—ről 1825 és 1832-ből, felhozza Sz. saját vallomását; mind ezzel jobban jobban ismerkedünk a nagy emberrel, s az olvasóra nézve eldöntetik a kérdés, vajjon Sz. készületlen lépett-e fel 1825-ben; vagy Magyarország volt-e már teljesen elkészülve a reformokra, miszerint a *Hitel* irója *nem volt ébresztő*, hanem az ébredt nemzetnek *egyik haladó tagja?* s vajjon Sz. ellenkezett-e önmagával, mit Kossuth és Dessewffy Aurél felőle állítottak?

‚A gróf előbb akarta a pangó nemzetben a meggyőződést egy vagy más reform szükségéről fölébreszteni, s csak azutánra tartá célszerünek a létesítés módszerét, vagy a mint ő szerette mondani

a *mikéntet* fejtegetni. E különválasztás, ezen felosztása a munkának elméletileg sokat mutat ; de létező körülményeink között kétség kivül befolyt ama felszínes iránynak terjesztésére, mely egy tárgy fényoldala mellett a kivitel nehézségeit elég figyelemmel keresni, elég hideg vérrel meglelni s elég ovatossággal elhárítani restellette." Ezen igazságot K. bebizonyítja s vele nagy világosságot vet legközelebb multunkra, melyben Széchenyinek, ki előtt *a magyar fajnak kifejtése* legelső, minden mást maga alá rendelő elv volt, félreismerésre kellett találnia.

K. mint Wesselényi úgy Széchenyi jellemzésében a testi tulajdont nem mulasztja el szorgalmatosan leírni, miben nem kis ügyességet mutat. Az olvasó mintegy látja maga előtt Sz—it, a mint otthonról elindul gyülésbe menő, a mint az útcán meg-megáll, beszél a találkozókkal, a mint a gyülésben leül, leveleket olvas és ír, figyelmez *és* szónokol. Ezen részletek mind már drága ereklye gyanánt nézethetnek a magyar olvasó által.

S miután Sz—it mint szónokot láttuk, elõnkbe vezeti K. őt mint státusférfiút, még pedig életének azon oldalában három korszakaszt különböztetvén meg, a *Hitel* megjelenésétől 1830-ban 1840-ig, *mely a dicsőség és bámultatás ideje*; továbbá a Pesti Hirlap megjelenésétől kezdve a grófnak mosonyi követté választatásáig, *mely a kifejlett nagyság és félreértés korszaka*; végre az utolsó rendi országgyülés megnyitásától az ő szerencsétlen betegségéig, *mely a hazáért megtört szív martyrologiája.*

A *Hitel*ben Széchenyi minden anyagi javaslatain felül legintább két eszme által villanyozta fel a kedélyeket, az által, hogy maguk alapíthatjuk meg országunk jóllétét és nagyságát, — s ezzeminden embert felelőssé tett hátramaradásunkért —, s az által, hogy Magyarország lesz, de nem volt még. Sz. mint ujító tünt fel természetesen, a „*Taglalat*" cáfolni akarta. Erre Sz. „Világ" című munkájával felelt, mely a Hitelben elmondott igazságoknak nagy bejáratot szerzett a kedélyekbe. De Sz. nem csak megvitatta *Dessewffy Józsefet*, hanem megsemmisítette: mi által veszedelmes példát mutatott a fiatal türelmetlenségre, s azon írmodorra, mely ellen később oly nagyon kikelt. — A „*Stadium*" tervét adja a legközelebb országgyülésen teendőknek, melyben azonban erősebb a capacitatio, mint a gyakorlati kivitel részletessége.

De Sz. gyakorlatilag is hozzáfogott a teendők valósításához, s

oly kiszámítással, hogy a siker el nem maradt, miért is iránta a bizodalom mind inkább növekedett. De népszerűsége soha nem volt olyan, miszerint a tömeg „iránta szolgai vagy őrjöngő bálványimádást mutatott volna.“ Mert többi okok között, miért nem volt az így, állott *Wesselényi Miklós*, kivel öt a közvélemény összehasonlítgatta, s mondák az emberek: „Széchenyi vagyonosság utján akar vezetni köz szabadságra; Wesselényi pedig a köz szabadság utján a vagyonosságra.“ Pedig Sz. közölve járt mindenütt, a kormány és az ellenzék között is: onnan származott félreismertetése. — Az 1839-ki országgyülésen történt kiengesztelődés után Sz. azt hitte, az agitatio szüksége ideig óráig megszünt.

De a *Pesti Hirlap* felrázta ezen csalálomból. S a „*Kelet népe*“ megbuktatá Széchenyi népszerűségének nagy részét. Következett 1842-ben híres *elnöki beszéde* a tudós társaság köz gyűlésének megnyitására. Néma bámulattal olvassuk 1851-ben e szavait abban: „Oh nagy isten! távol van-e még tőlünk azon gyászidő, s nemzeti életek mértéke szerint nem borúl-e szaporábban ránk, mint gondolnók, mikor csak testületünk — a tudós társaság — fogja tán ereklye gyanánt vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni azon nyelvet, melyet legdrágább kincsének, nemzeti s függetlenségi alapjának elismert ugyan a magyar, de forró vérétől hajtva, bálványaitól elszédítve, nem csak őrizni nem birta, hanem saját lábaival tiporta el!“

Széchenyi táborozott Wesselényi ellen, és a vukovár-fiumei vasút ellen, mely Kossuthnak volt kedvenc eszméje, végre ellenzette a védegyleti agitátiókat is. Ő a Tisza-szabályozás mellett agitált, s az 1847-ki országgyűlés közeledtére kiadta utolsó munkáját a közlekedési ügy rendezéséről. De még e könyvnek megjelenése előtt szintén utolsó táborozását inditotta Kossuth ellen, a „*politikai programm töredékében*.“

A harmadik korszak beáll, s nem sokára Széchenyit és Kossuthot egy kormányban találjuk. De Sz. jóslatai neki és nekünk nagy bánatunkra beteljesedtek. — Bár reménylhetnők, hogy Széchenyi vége, mely minden halálnál irtózatosabb, országunkérti elégtétel legyen a nemzetek sorsát kegyesen intéző ura előtt a világoknak!

Helynevek	Kezdete	Vége	Nagysága.
Pest	3 43. 4	5 44. 0	10. 94
Pozsony	3 33. 1	5 34. 9	10. 87
Ragúza	3 48. 4	5 47. 2	9. 77
Selmec	3 40. 3	5 40. 3	11. 10
Sopron	3 31. 6	5 33. 5	10. 72
Szabadka	3 49. 0	5 48. 7	10. 70
Szeben, Erd.	4 9. 7	6 6. 8	11. 10
Szeged	3 50. 8	5 50. 3	10. 79
Sziget, Marm.	4 4. 7	6 2. 6	11. 50
Temesvár	3 57. 2	5 55. 8	10. 79
Új-Vidék	3 51. 6	5 50. 8	10. 55
Vác	3 43. 2	5 43. 8	11. 00
Zágráb	3 32. 2	5 33. 8	10. 23
Zára	3 31. 9	5 33. 1	9. 78
Zimony	3 52. 2	5 53. 9	10. 52
Zombor	3 47. 3	5 47. 1	10. 57

MÜVÉSZET.

— *Petrich-Orlay Sámuel* historiai nagy képe [l. előbbi füzetünk 524. lapját] megérkezett, de már a műkiállítás megnyitása után, s így egy lehető legkevésbbé megvilágított sarokba támasztatott. Nem akarunk *szeretetlenségről* beszélni, de nem hiszszük, hogy ne lett volna mód kedvezőbb helyet találni. Nem vala-e érdemes némely kisebb képeket, melyeknek beosztása oly könnyű, áthelyezni, hogy e nemzeti szép gyászkép illő helyen s szükséges világitásban jelenjék meg? Így tettek Zichy Mihály nagy képével is, Krisztus keresztfáról levételével! Ki fog nektek úgy nagy képeket festeni? Bezzeg Napoleonnak találtak helyet, s még külön bemeneti ár mellett! Az Orlay képe, II. Lajosunk testének megtaláltatása a mohácsi gyászmezőn, a müncheni műegyesület folytonos kiállításában kitétetvén, egy müncheni lapban róla ezt olvassuk: „*Mindenek felett Orlaynak egy nagy festeménye köti le figyelmünket.* Ez idegen tárgygyal, mely historiai sympathiáinktól oly távol fekszik, szerencsés müvészi kezelés miatt rokonúlunk. Az egésznek elrendezése, a személyek csoportozása, az egyes kitünőbbeknek kifejezése, — melyek közt a holttest maga s a legmélyebb fájdalomba sülyedt hitves, igen sikerültnek mondhatók — a festő képzelméről tesznek tanuságot. A rajz több kivánni valót hágy; ellenben a színpompa sok helyes tapintatot és értelmet bizonyít.“ Megjegyczve, hogy a nőalak nem ábrázolhatja a királynét, hanem valamely a keresők kiséretében megjelent hazafi érzésű nőt — tán a kesergő hazát —; csak azt kérdjük, mikor fogjuk dicsőségünket a nemzeti tehetségek pártolásában keresni? Egyébiránt más magyar műerők is megjelentek a versenypályán, melyek közt *a három Markón* kivül *Kovács Mihály*, *Borsos József*, *Molnár József*, *Barabás*, *Brodszky Sándor*, *Schaeffer Béla* stb díszszel megállók a külföld müvészei közt.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

XI. FÜZ. AUGUST. 1. 1851.

TÜNDÉREK A MAGYAR ŐSVALLÁSBAN.

IPOLYI ARNOLDTÓL *).

Tündéri hitregénk köre. A név jelentése. Tündérország, tündéri társalét, boldog aranykor. A rosz tündérek. Banyák, bábák. Végzet és jósnők. Hadnemtők. Turul. Alirumna. Rovó, rovásló, varázsló, iraló nők. Delibáb. Lég és víztündérek : Hattyunők. Vízszellemek : Sellő. Vándor-láp. Vizicsikó. Fullasztó. Duna tündere. Vízszörnyek. — Erdei, hegyi szellemek. Faunok. Mohosnők. Fanyövők. Kőmorzsolók. Törpék. Gnómok. Rémek. Kincsőrök. Bányaszellemek. Házi nemtők. Szolgáló szellemek.

A magyar őshit felsőbb lényekröli mythosa legélénkebben ma-

*) Örömmel jelenthetjük olvasóinknak, hogy a Kisfaludy-Társaság 1846-diki híres jutalomtétele nem csak számos hazafiakat buzdított versenypályára szállva a magyar ősvallást minden részeiben kifürkészni, [bár a körülmények valahára úgy fordulnának, hogy a társaság a már vizsgált pályaművekről nyilatkozhatnék s a legméltóbbat megjutalmazhatná !] ; hanem hogy *Hetényi János* híres bajnok a tudományos versenyek pályáján, szinte készített egy magyar mythologiát; mely nem sokára tán világot látand : s hogy végre most *Ipolyi Arnold* név alatt rejtezni kivánó, nagy készületű hazánkfia szinte e tárgyra — ősi miveltségtörténetünk legnevezetesb ágára — fordítván figyelmét, azt a kitüzött kérdésénél is tágabb körben dolgozta ki, s vele a magyar közönséget nem sokára ajándékozza meg. Kedves dolgot vélünk tenni olvasóinknak, midőn annak egyik legérdekesebb cikkjét [a VI-kat] ismertetésül s előizletül velök közölni sietünk. *A szerk.*

ségü fényes arany és boldog hont és lakot, tündérvilágot, tündérországot tulajdonít. Otrokocsi fent i. h. szinte említi: dicitur etiam apud nos tündérország quasi dicam Tündéreum regnum. Sőt arról is, hol képzeltetett legyen ezen tündérország, azon nevezetes adatot hagyta fen, hogy a korábani néphit, Erdélyt tartá a tündérhonnak: per quod — tündérország — et si vulgus nostrum inepte Transsilvaniam intelligit, quasi tündér esset Erdély. Mit ő komolyan vesz, s mivel népünk közt már rég divatozhattak olasz tündérregék fordításai (melyek épen élénk tündéri saját hagyományainknál fogva különös érdeket gerjeszthettek), s közölök Otrokocsi is azon historiai trivialis rhythmikát ismerte, melynek e kezdő verseit idézi is:

A tündérországról bőséggel olvastam.

Olasz krónikából kit megfordítottam [1])—innét a néphitet Erdély helyett Olaszországra véli alkalmazandónak. Itt azonban az Erdély név vagy csupán egy ismeretlen távol helynek, más ismeretes távolság nevéveli jeleléseül szolgál; vagy valószinübben mélyebb mythosi

---

[1]) Otrokocsi ezen historia rhythmicája, mint első verseiből látni, nem más, mint a ponyva irodalmunkban maig ismeretes és terjedt argilusi verses monda. Vajjon hason, olasz tündérregéink nemzetünk azon fényes lovagi korából volnának-e még származtathatók, midőn az Anjouk, különösen Lajos olasz hadai a nemzetet Olaszországgal oly közel érintkezésbe hozták? Kétségtelen, hogy annak már azon időben virágzó költészete és irodalma befolyással volt ha nem is még irodalmunk [?], de bizonyára soha sem hiányzott költészetünkre. De mennyire és miként? ki fogná azt emlékeink híában földeríthetni? Az, mit az olasz tündér s más nemü regékből ponyvairodalmunk fentartott, ily magasb külső befolyásokra nehezen lesz visszavihető, nem is mentek azok annyira át a nép képzetébe, hogy idegen alakjok észrevehető ne volna; a számos későbbi felfrisítések kalendáriomi s hasonnemü népies irodalmunkban inkább az eredeti kútfőkre voltak tekintettel, mint azoknak népünk képzetéveli assimilálására. Mind e mellett ez is még szorosabb összehasonlításra vár, de hol van még előbb ennek is gyüjtő Kisfaludy-Társasága? hol történetét iró s magyarázó Toldya?! — Mennyire én tárgyamra szükséges vizsgálataim közt [l. e munka bevezetésében a kútfőket] az olasz eredeti tündérmeséket: Straparola és Basile Pentameronja, úgy az egész olasz tündéri mythost Schreiber [Die Feen in Europa. Freib. 1842.] szerint, a jelen általam összeállított magyar tündéri hitregével összevetettem, benne az általános és más tündéri mythosokkali közös érintkezésen felül, semmi kitunőbb befolyás nyomait nem találtam.

értelemmel bir, mint a mythicus *hét vár*, Siebenbürgen, Sedmohradská (a névnek a magyarbani elmaradása, míg az a németben és a szlávban fenmaradt, annak ily értelmét még inkább erősítni látszik, l. szent jelvekről XVIII. fejezetünket) hona, s azonos a mondák azon *hetedhét országával*, melyen túl a tündérhont múlhatatlanúl helyezik.

Ezen regéink, mondáink és meséink, melyek a tündéri néphithagyományt majdnem egyedül tarták fen számunkra, élénk eredeti képekben festik e tündérhont [1]). Így a népdal (II. 352. és III. 237. Gyüjt. 24, 32.) távol messzeségben, tengeren és pedig az Operenciás tengeren, és a hetedhét országon túl, hova az út, réz, ezüst és arany erdőkön, hasonló folyók mellett, meg az üveghegyeken átvezet, létezik a tündérhon. Majd mint a népdali (II. 352.) mese mondja: egy roppant sziklahegyben, melynek meredek csúcsai az égbe nyúlnak, nyilik meg az arany varázsvessző által a pompás lak, a tündérileg fényes termek; olykor mint (Gyüjt. 32.) ez csupán ily távol tájakon álló fényes arany palota, Gaal Györgynél (Ungr. Sagen u. Maerchen, 58.) erdők és egy tó közepett ködből alakult vár, melyhez felleghid vezet, de legtöbbnyire az egy külön gyönyörű világként festetik, mint a tündérilonai mesék számos variánsai-

[1]) Szerző jelen mutatványában is szükségesnek véli mythologiája mesei, mondai és regei kútfőiről — melyekről müve kútfőit előterjesztő bevezetésében szinte tüzetesen szól — ; hogy az ismeretes gyüjtemények mellett, milyek Gaal György: Maehrchen d. Magyaren. Wien, 1822. Mailáth: Magyar. Sagen und Maerchen. Brunn, 1825. és bövitve 2 kötetben, Stuttg. 1837. [hol kötetszám nélkül van idézve, az első kiadás értetik], Mednyánszky: Erzaehl. Sagen u. Lege den. Pesth, 1829. Népdalok kiad. a Kisfaludy-Társ. 1. 2. 3. kötet; Tompa: Népregék és népmond. Pest, 1846, s egyebütt elszórt, helyenként idézendő, úgy összehasonlításúl használt magyarhoni szláv népmesék Rimauske Slovenskji Povesti. v Levoci, 1845., Schott Walachische Maerch. Stuttg. 1845. és Grimm: Haus und Kindermaerchen, összehasonlító 3-dik kötete; — hogy ezek mellett saját *100* darabon felül levő mese-, monda- és regei részint egészen eredeti, részint érdekes variánsi gyüjteményét [nagyobbrész: Pozsony-Csallóköz, Győr, Komárom, Fejér, Veszprém, Hont és Nógrád magyar tájain gyüjtetteket] használta, és azokat e helyt kézirati *Gyüjteménye* folyószámaival idézi. Ezen, mint a többi kútfők idézései is, melyekről előszavában szinte tüzetesen számol, itt idő s helykimélés miatt a legnagyobb rövidséggel történnek.

ban (Gyüjt. 24.) a tündér királyfit keresésére egyenest a par
csomkertbe, tündérországba utasítja, s hol mégis a tündérek e
nyáron laknak; legélénkebben a népdal (III. 237.) hol a réz.
arany erdőn túl, mintegy mennyország nyílik a halandók el
jövők szépek lesznek, mint az angyalok, a fákon ragyo
termenek, alattok ezüst források folydogálnak, fejér mad
énekelnek, itt még a varjukárogás is fülemileének, és a
gyal. Arany oroszlán áll őrt, arany bokrok között fényli
a fényes termekben nagy vendégeskedésben ara
arany tálakból arany késekkel és villákkal, arany
ökröket esznek, szolgálva arany zsinóros néptő
erdőkből ablakaikra madarak repülnek s m
emberi fül nem hallott, mire a tündérek
mint a gondolat; jöttök mint a forgósz
hatlanok: „köd előttem s köd utánam.
lásson" azon mondat, mely által a
36. és Népd. III. 252-közi variáns
égből csepeg a tej, bölcsőjök hó
mint a hajnal hasadása, ha kör
szemökből; (Népd. III. 296.)
hol, mint a mese mondja, a s
rem fölvilágosodik, mintha
éjszakára, mert négy tünd
ragyog elő a csodás világ

Ezen tündérhon lak
tündérkirály vagy inká
sékben ezen királynő
a tündérkirálynőnek
jö elő e minőségben.
leggyakrabban tizen
kivülök még fürge
dérek csupán nők, v
tündér leányokról
237.) ismer tündérfi
mint a tündérnőkhöz
szépségü, mit a m
hosszú, sarkig érő a
tündérnév is (mint Gaal 12. a sz

[redacted] nomályosb és zavart [redacted] v. játékdalokban, me-[redacted] ore figyelmeztettem. A [redacted] ve, énekeltetik: „*Nyitva* [redacted] atbujók: „Az arany alma [redacted] elyen szinte át kell menni. [redacted] ..d sáraranyat (aurum elect-[redacted] (tündéri név volna-e fen [redacted] s nemzeti kifejezésünkben?), [redacted] kapják, hol kérve kérik, adva

[redacted] elmúltát (hasonlókép őstörténeti [redacted] I. fej.), későbbi elaljasodás, hála-[redacted] vetkezettnek mondják, melynek a [redacted] jése. Vajjon azonban ezen bűn és [redacted] zett boldogság és bekövetkezett el-[redacted] -e fel? vagy már előbb, csupán ellen-[redacted] ündérekkel, létezett-e ismét egy neme, [redacted] tevő tündéreknek? Meséink s mondá-[redacted] an csupán: *a rosz, gonosz tündér* név [redacted] *ya, vasorrú bába, gonosz mostoha*, olykor [redacted] *ony*, sokszor fekete *cigány asszony*, s majd-[redacted] redeti meséinket értem. — *a boszorkány* név [redacted] óbbi esetben is mindenkor újabb helyettesítés [redacted] ban folytonos habozással, viselve magokon. Az ily összefüggés meghatározása a zavart tudat gel jár, s csupán az összes tündéri mythos képle-mi magyarázatot. De ezen gonosz és rosz akaratú befolyása az emberi cselekvésre amaz elzárkozot-o tündérekénél sokkal hatalmasabb és míg emezek tet költő bájuk által hatnak, addig amazok bűv és ku-akorolják gonosz varázsukat. Alakjokra közönségesen vasorrú, mohosképű, orra földig ér, szeme vénségtől osodott (mint a Népd. III. 231, 240.), borzas ősz haja föl-t a serte, nagy zöld fogait vicsorgatja, pofája ráncos mint a fészek (Gaal 4.). Egy tövissel benőtt csodáról, szarvval hom-l, is tud a Népd. III. 211. — Lakuk sötét erdőben elhagyott l, vagy gunyhó; a mesében sokszor áll róla, hogy az eltévedt

Gaalnál 53.), üveghegyeket gyüszüben hordani, húsz mérföldnyi fekete fólyót egy nap alatt kiinni stb (mint Gyüjt. 24.). Másutt megvini kénytelen a hős, mint Mailáth 257. A próbáknál ismét a tündérkirálynő ellenében egy más tündér áll segítségül bűvös vessző kard, síp, bájital által.

Mélyebb és határozottabb mythosi jelentőséggel bírnak mondáink és regéink, midőn a tündérek halandók közti megjelenését, s az emberi ügyekben áldásos és boldogító befolyásukat beszélik. Regéinkben ezen jelenség — mint már fentebb érintők — mindenkor az aranykor, a boldog megelégedés koráróli emlékkel egybefüződik, s eltüntét egy szomorú érzet kitünő alaphangjával kisérik: így egy Csallóköz-Püspökii monda szerint (Gyüjt. 45.) Csallóközben még azon időben mielőtt csalóköz lett volna, szép aranyhaju tündérlyányok jártak át a Macskaréven a mogyorósi uraság rétjére; egy agg füzfa alatt, mely még ma is látható, teríték meg éjente asztalukat; kinek kedve tartá, az hozzáállhatott és jól lakhatott, távoztukkor sarujokról aranypor hullott nyomukba, ki mennyit bírt, annyit szedhetett, nem is volt akkor sem koldus, sem szegény az egész tájékon; de mióta egy gazember a tündérek asztalánál jól lakozott s háladatlanúl rácsunyított, azóta soha sem látta senki többé a tündéreket. A macskási halász kompjában utánok egy arany patkót talált, s azzal ki volt fizetve, a tündérek eltüntek, s a vidéken most gyakran nyomor és inség uralkodik: a sziget Aranykert helyett Csalóközzé lett. — A jellemző mondában már a *Macskarév* — ezen állat tündéri s boszorkányi sajátsága miatt (l. Boszorkány, XV. c.), úgy a *Mogyorós* név (l. Varázs XIV. c. a mogyoróvessző mythosi jelentéséről) mint a sziget nevei is: *Csalóköz* és *Aranykert*, hol a Dunától partjaira mosott aranypor egykor dúsan, s még ma is találtatik — mythosi eredetre mutatnak (l. erről még alább). Hasonló mondát birok Hontból Gyüjt. 71.: Födémés és Palást között az iszkornyai pusztán egy kőhalom alatt, melyet a hagyomány régi templom s város romjainak tart, elterülő tóról a rege ez: hajdanában tündérleányok jártak mosdani a tó partjaira, ott fésülék naponként ragyogó aranyhajukat, a kifésült és elhullott arany szálakat a környék népe utánok fölszedegeté, s dúsgazdagságban éltek, arany szövetben jártak, de mire egy fösvény kapzsi ember meglesé a fésülködő tündéreket, s közölök egynek a haját elvágta, ezóta eltüntek, a táj népe elszegényült, kiveszett lakaik romba dőltek, a táj silány pusztává

lett. Ezen tündéri boldog aranykornak bár homályosb és zavart viszhangjait találom a Népd. I. 405. sz. és köv. játékdalokban, melyeknek már föntebb tündértiszteleti értelmére figyelmeztettem. A tánc-csoportozatok közt kettő kaput képezve, énekeltetik: „*Nyitva vagyon az arany kapu*,“ serkentetnek az átbujók: „Az arany alma most bimbózik; arany hidat csinálnak, melyen szinte át kell menni. Az aranyat, ingyen aranyat, ezüstet, mind sárarany at (aurum electrum?) majd a: „*Boldogasszonytól*“ (tündéri név volna-e fen ezen új hitünkbe áttért, szinte sajátságos nemzeti kifejezésünkben?), majd „Boldogasszony falvára felfutva kapják, hol kérve kérik, adva adják, tekenővel mérik.“

Föntebbi regéink az aranykor elmúltát (hasonlókép őstörténeti mondánkhoz tartozólag, l. Világ, XI. fej.), későbbi elaljasodás, háladatlanság és gonoszság által bekövetkezettnek mondják, melynek a jelenlegi nyomor s ínség bűnhődése. Vajjon azonban ezen bűn és háladatlanság, s az általa enyészett boldogság és bekövetkezett ellenséges világvégzettel támadt-e fel? vagy már előbb, csupán ellentétben az ártatlan boldogító tündérekkel, létezett-e ismét egy neme, sőt egész serege a rosz kártevő tündéreknek? Meséink s mondáinkban ezek leggyakrabban csupán: *a rosz, gonosz tündér* név alatt, majd ismét *vén banya, vasorrú bába, gonosz mostoha*, olykor *keresztanya, komaasszony*, sokszor fekete *cigány asszony*, s majdnem legritkábban — eredeti meséinket értem — *a boszorkány* név alatt jőnek elő, ez utóbbi esetben is mindenkor újabb helyettesítés nyomát, a variánsokban folytonos habozással, viselve magokon. Az előbbi mythossali ily összefüggés meghatározása a zavart tudat mögött nehézséggel jár, s csupán az összes tündéri mythos képleteiben enged némi magyarázatot. De ezen gonosz és rosz akaratú tündérek káros befolyása az emberi cselekvésre amaz elzárkozottabb boldogító tündérekénél sokkal hatalmasabb és míg emezek gyönyörérzetet költő bájuk által hatnak, addig amazok bűv és kurúzszsal gyakorolják gonosz varázsukat. Alakjokra közönségesen öreg nők: vasorrú, mohosképü, orra földig ér, szeme vénségtől megmohosodott (mint a Népd. III. 231, 240.), borzas ősz haja föláll mint a serte, nagy zöld fogait vicsorgatja, pofája ráncos mint a darázsfészek (Gaal 4.). Egy tövissel benőtt csodáról, szarvval homlokán, is tud a Népd. III. 211. — Lakuk sötét erdőben elhagyott rom, vagy gunyhó; a mesében sokszor áll róla, hogy az eltévedt

útas az erdőből elébe pislogó világ után megy, s egy vén banya, öreg anyóka lakához jő (mint Gyüjt. 19.). Ezen lak olykor borzadalmasb (Mailáth 267.): a vasorrú bába palotája csupa halálfőből épült, közönségesen még egy fő hibázik az épület befejezésére, és a vasorrú bába örömmel üdvözli a betérő vándort: végre — úgymond — háromszáz évi hasztalan várakozás után a háromszázadik fejre is szert tehet, s palotáját befejezheti; vagy (mint Gyüjt. 18. és 14. Népd. III. 244. beszéli) a boszorkány házkerítésén emberbelek függnek, a karókra emberfők tüzvék, s az ablakok megett mint almák egymásra rakvák. Magányosan laknak itt többnyire, de sokszor három, söt tizenkét lyány körében, kik érc lovakká kárhozvák (Mailáth, 268.), a hozzá tévedő halandó örömmel fogadtatik szolgálatába; az év közönségesen csak három napból áll, ha azt kiszolgálja, minden kivánsága beteljesül, ellenkező esetben halál fia; de azt csak a varázserö s büvszerekkel ellátott képes tenni, ki azután a próbákat kiállja,az érctüzes mének fölött st. hatalommal bír (Népd. III. 240. Mailáth, 267); a vasorrú bába birtokában van a tátos is, mélyen a föld alá ásva, kit ekkép a mondahős kiszolgálhat (u. ott). A gonosz tündér szolgálatát teszik a *fekete macska*, ki Gyüjt. 14. szerint szinte saját elkárhozott leánya; *rőt kakas*, *fekete kutyák* (Nép. III. 287, 233.), melyeken kocsizik; a levegőben pemetén, szénvonón száll, és vas gereblyéjével kergeti a bosszúja elől tátoson menekvőt (Mailáth 211. Gyüjt. 1, és 25. Népd. II. 366.). Szövetségben s majd anyai (Gyüjt. 21. Népd. III. 231.), majd női (Mailáth, 199.) viszonyban van a sárkánynyal (l. szent állatok X. f., sárkány). Ördöggeli szövetségéről a mese még alig tud valamit. Ezen tündérnőket közönségesen gonosz, kárörvendő, roszra törekvő akarat, sokszor kegyetlenség jellemzi. Kik fölött varázsukkal birnak, azok halál fiai, fejökből épül a palota, belükből a kerítés. Gaalnál 5. a vándor szivét akarja kitépni, Népd. III. 213. az irígy boszorkány megölt lyánya szivét és máját e felkiáltással falja fel: belőlem kerültél, belém mégy vissza; Népd. I. 464. és Gyüjt. 33. a varázsvesszejétől érintett azonnal kővé dermedt. A Népd. II. 366. leányai fejét metszi el, jegyeseiké helyett. Vas gereblyével veri Mailáth, 279. érclóleányait. A halott tengeren evező vén banya, Mailáth, 171. minden átmenőt dióhéj csónakából vízbe fulaszt. Gaal, 66. a rosz tündér szitkaival mennydörgést és jégesőt, lábtoppantásával földindulást gerjeszt. Mailáth; 43. elterítve köpenyét sötétséggel bűvöl,

nyelvét kiöltve villámok, fogát légbe vetve jégzápor hull, köpésére árviz támad.

Gyakran tudnak még meséink ezen káröröm okairól is holmit, péld. a rosz tündér a nála vagy legalább édes lyányánál szebb, szerencsésb boldog királyfi arája ellen tör, öt vízbe fulasztja, üldözi különféle mód és alakban (Népd. III. 260. Gyüjt. 19.). Arany haju arany csillagos szülötteit eb és macska kölykekkel váltja fel Népd. III. 211. Gaal 290, 390,). S e tekintetben nyilatkozik a tündéri mythos azon jellemzö vonása is, hogy ezen gonosz tündéri, boszorkányi képletek, közönségesen egy boldogitó tündéri lyánynak, sokszor saját lyányuk képében személyesítve, ellenébe állíttatnak; mit a mesében közönségesen egyfelül az aranyhaju, arany csillag és holddal homlokán és mellén tündöklő szépségü árvák, mostoha lyányok, hamupipökékböl lett királyfi arák; másfelül ismét a mostohák, boszorkányok, szomszédnök stb fejeznek ki [1]). Söt még arról is emlékeznek meséink, hogy ezen alakok csupán elkárhozott tündérek; s hogy ismét mind ezen üldözött tündérek átkuk alatt szenvednek (Gaal, 53. 127. 138. Mailáth, 157.). Ilyenek a föntebbieken kivül mind azon arany és ezüst, föld alatti palotákban elkárhozott, a sárkány és boszorkány neje hatalmában lévő hármas tündérek, kik a hös szabadítására várnak, hogy tündéri boldogságuk helyreálljon (Gaal 25, 77. Mailáth 199. Népd. 296. st). A Népd. II. 353. és III. 240. látható mesék még arról is akarnak tudni, hogy az ártatlanságukat vesztett tündérek lesznek boszorkányokká (l. Gaalnál is 313.). De meséink még azon szebb színben is állítják öket elö mint öreg vén anyákat, kik bölcs tanács, jóslat, a végzet elöremondásával a halandók segitségére vannak, csupán a rajtuk elkövetett méltatlanság, vagy különös bűnért büntetnek, a jóért jóval fizetnek (Mailáth 199.). Mint könyörülö keresztanyák is jönek elö (Népd. II. 355, III. 226.), kik keresztségi ajándokúl varázsszert nyújtanak, kiket csak anyókáknak kell szólítani, hogy azonnal még a legkegyetlenebb is e szavak által: „*Szerencséd, hogy anyádnak neveztél!*" megkérleltessék (Gaal 77, 429, 444. Népd. III. 241.).

Itt csak a mesei boszorkányi hagyományt eredeti rosz tündéri értelmében akartam adni. A későbbi sajátlagos boszorkányit, mely a boszorkánypörök korában a népvéleményben újra fölmerült, illetö helyén adom a Boszorkányokról szóló XV. fejezetben.

[1]) Ezen képletek kizárólagos *astrális* magyarázatáról, mint az, az újabb mese-magyarázóknál divatos, a bevezetésben, a mesei kútföknél, volt alkalmam szólhatni.

Az itt összeállított, már nagyobbára homályos s eltorzúlt vonásokban bírjuk tündéri hitregénk töredezett hagyományát. Benne mind a mellett némi mélyebb jelentés sok oldalu értelme félre nem ismerhető; és különösen, tekintettel a más hason mythologiai emlékekre, a rajta keresztül szövődő, bár szakadozott, mythosi eszme szavai még fölfoghatók, s itt ott magyarázhatók.

Azon majd boldogító, majd káros befolyás az emberi cselekvésre, melyet a tündérek által gyakoroltatni láttunk, s mely mindenkor a mondahős végzetszerü küzdelmét, vesztét vagy győzelmét idézi elő, világosan mutatja a tündérek azon különös rendeltetését, melynél fogva a halandók sorsát és végzetét intézik, meghatározzák jövendőlés (jóslatok), javaslatok, tanácsok, varázs-szereik által, ellenséges végzetök leküzdésére, győzelmére segítik, vagy vesztét eszközlik; hasonlóan a classicus mythosi hellen mérek romai parcák, román fáták (a fatumtól), féek óéjszaki nornák, valküriákhoz stb, kik már a születő gyermeket jóslatukkal fogadják, élete szálát fűzni kezdik, fonják, fölötte őrködnek, virasztanak, végzetét intézik, határozzák, a harcok kimenetét eldöntik. — Így látjuk még ennek nyomait mondáink homályos képleteiben is: Gaalnál 53. a mese emlékezik még „*azon korra* — úgymond — *midőn az emberek sorsát még a tündérek intézék,*“ mint egy tündér a születeit gyermek fölött azonnal tudatja végzetét, hogy a mint a földet lábaival érintendi, a gonosz tündér hatalmába fog esni, s a mondahős minden ovatossága dacára végzetét kikerülni nem képes; hasonlókép Mailáthnál 35. Még inkább, mint egyes hősök, érdekelheté a végzet felőli mythost a nemzetek eredetének különös végzete. Őstörténeti mondáinkban ezen hitjelenséget még szinte föltaláljuk, elvegyítve bár idegen mythosi értelemmel, de mely által az számunkra maig fentartatott. — Ős európai hagyományok emlékeznek a hún nép eredetéről szóló, valószinüleg eredetileg hún, s amazoktól eltorzított, azon mondáról: hogy a húnok, bizonyos gót *Aliorumna* bűvös nőktől veszik eredetöket. Jornandes, c. 34. beszélve a húnok eredetérőli mondákat (vesd össze az 5. fej. nec eorum fabulas alicubi reperimus scriptas, qui eos dicunt etc.) a többi közt tudósít arról is, mikép: „Filimer rex gothorum — reperit, — in populo suo quasdam magas mulieres, quas patrio sermone aliorumnas is ipse cognominat, easque habens suspectas de medio sui proturbat, longeque ab exercitu suo fugatas in solitudine coegit

errare, quas silvestres homines, quos faunos ficarios vocant, per eremum vagantes dum vidissent, et earum se complexibus in coitu miscuissent, genus hoc ferocissimum edidere. (Thur. I. 3. a többi tudósításokat.)

A hún nemzet ezen sajátságos ősanyái Alirumna neve, miután annak Jornandes is gót jelentést („quos patrio sermone") tulajdonít, már a germán tündérjós és végzetnőkrüli mythos körébe s jelentésére vonatott (Grimm Myth. 375.), mi azonban mythosunkrai vonatkozásában alig szül nehézséget, sőt inkább tündérnőkrüli hitregénk magyarázatául szolgál, miután e nevet mind alak, mind értelemre nézve lejebb saját mythologiánkba is áttérni látandjuk; míg másfelül magát e mondát, nemzetünk ily különös nőktüli származásáról, saját krónikai hagyományaink szinte, és pedig eredetibb alakban, ismerni látszanak. Szerintök Nímród fiai egy nap a meóti mocsárok közől kimenvén, a pusztában Bereka vagy Belar leányait férfiak nélkül zene közt táncolva lelék, s azokat magokkal ragadva közöttök levő Dule alán fejedelem lyányait, Hunor és Magor vevék nőül, kiktől a húnok és magyarok származnak: „Sine maribus in deserto loco in tabernaculis permanentes uxores, ac pueros filiorum Bereka (Kézai: Belar, Berela) cum festum tube colerent, et choreas ducerent, ad sonitum simphonie casu reperierunt, quos cum eorum rebus in paludes Meotidas rapinis celeribus deduxerunt. Hec fuit prima preda post diluvium. Accidit autem Dule principis alanorum, in illo prelio inter illos pueros, duas filias comprêhendi; quarum unam Hunor, aliam vero Magor sibi sumpserunt in uxores: ex quibus mulieribus omnes Huni, pariter (Kézai *sive*) Hungari originem sumpserunt. Chron. Bud. Podhradczky 9. Kézai I. 1. E szerint, mint látni, a zavart és homályos monda, szinte ily, a pusztában elhagyott, férjek nélküli nőkről szól, s bár nyilván bűvös és tündéries nőknek nem mondja, mégis az ünnepélyes tánc és zene, mely között a vadászok által a puszta közepett találtatnak, erre mutatni látszik; míg a hún nemzet különös származtatására nózve a jornandesi monda ez utóbbiak torzításaként jelenik meg, s a gót s alán fejedelmek, Alirumna, Dule, Bereka, Belar, Berela nevek habozása dacára is a két monda közti összefüggés, mint szinte a nemzetek eredetéröli végzeties hit nyomai félre nem ismerhetők [1]).

---

[1]) Hasonlókép vegyül el, a meoti szarvasról, szinte ezen mythoai körbe

ban (Gyűjt. 24.) a tündér királyfit keresésére egyenest a paradicsomkertbe, tündérországba utasítja, s hol mégis a tündérek csupán nyáron laknak; legélénkebben a népdal (III. 237.) hol a réz, ezüst, arany erdőn túl, mintegy mennyország nyílik a halandók előtt, a belé jövők szépek lesznek, mint az angyalok, a fákon ragyogó csillagok teremnek, alattok ezüst források folydogálnak, fejér madarak csodásan énekelnek, itt még a varjukárogás is fülemileének, és a cigánlyány is angyal. Arany oroszlán áll őrt, arany bokrok között fénylik a tündéri palota, a fényes termekben nagy vendégeskedésben arany padokon ülnek, arany tálakból arany késekkel és villákkal, arany récéket, pulykákat és ökröket esznek, szolgálva arany zsinóros néptől. A réz, ezüst és arany erdőkből ablakaikra madarak repülnek s megkezdik a zenét, minőt emberi fül nem hallott, mire a tündérek táncra kelnek, forognak mint a gondolat; jöttök mint a forgószél; jöttök és mentökkor láthatlanok: „köd előttem s köd utánam, hogy engemet senki meg ne lásson" azon mondat, mely által a tündér láthatlanná lesz (Gyűjt. 36. és Népd. III. 252-hözi variánsok). A tündér gyermekek ajkaira égből csepeg a tej, bölcsőjök hó és napsugárból készült, mosolyuk mint a hajnal hasadása, ha könyeznek (Gyűjtm. 40.) gyöngy hull szemökből; (Népd. III. 296.) midőn éjjel egy várba leereszkednek hol, mint a mese mondja, a sötétséget harapni lehetett volna, a terem fölvilágosodik, mintha úgymond a hajnal jött volna belé hálni éjszakára, mert négy tündérlyány szeméből a szoba négy szögletéből ragyog elő a csodás világosság.

Ezen tündérhon lakói társas viszonyban képzelvék, többnyire tündérkirály vagy inkább királynő áll fölöttök; a Tündér Ilonai mesékben ezen királynő maga Ilona (egy variánsában Gyűjt. 24. Ilona a tündérkirálynőnek csupán leánya), többnyire a főszerepes tündér jő elő e minőségben, kinek azután a többi tündérek — három, hét, leggyakrabban tizenkettő — leányai, vagy környezetét képezik; de kivülök még fürge szolganép is veszi őket körül. Vajjon ezen tündérek csupán nők, vagy férfiak is? a mese és monda többnyire csak tündér leányokról szól, de olykor (mint a Népd. II. 353. és III. 237.) ismer tündérfiakat is, és ilyenkor ezekhez királyhölgyeket, mint a tündérnőkhöz királyfiakat, párosít. Mindnyája fiatal, csoda szépségü, mit a mesében a hófejér szín és különösen a múlhatlan, hosszú, sarkig érő aranyhaj és aranyos ruha, olykor az Aranyka tündérnév is (mint Gaal 127. a szlávban is Zlatá Baba Zlatovlaska,

Rimauski 96.) fejez ki; hasonlókép a tündéri boldogságot is az aranyló, az aranyhon, melyben minden, az őket körülvevő egész mű és természet, föld, fa, erdő, víz, ház, a legdrágább ércek, drágakő, arany, ezüst, és gyöngy fénye, szépsége és jóságával bír. E közepett lakomák, tánc, melyről a mese (Népd. II. 353.) jellemző vonása, hogy a tündérlyányok minden éjjel egy pár sarut elnyűnek, és vigalomban foly a boldog tündéri élet, olykor még egy különös szende ártatlanság vonásait is áttüntetve (l. Népd. III. 237.). Ezen táncok és a vele összekötött tündéri cultus nyomai vannak úgy hiszem fenn a *laporkás táncban*, melyről Otrokocsi id. h. emlékezik: hogy azt a leányok „Tündérek jövének“ éneket dalolva játszszák (hasonlókép Bartholomaeides Notit. Com. Gömör. p. 450.). Lejebb a pünkösdi királyban és a (Népd. I. 405.) tündéri játékokban hasonló nyomokat lelendünk (l. a szertartásokról szóló XVII. fejezetet).

De ezen boldog tündérhonba csak ritkán juthat el halandó; tündérek kegyeltjének, választottjának kell lennie, ki csábjaik által oda édesgettetik, és csak varázs-szerekkel, sanyaru próbák után érhet célhoz. Így a fentebb idézett népdali mesékben a tündérhonban járó leányok éjenként bűvös irral, melyet egy boszorkány nyujt nekik (l. lejebb ennek összefüggését a tündérrel) kenik meg vállukat, és szárny-nőve repülnek el a tündérhonba. Gaalnál (58.) már a született gyermek fölött lebeg egy kárvágyó tündér végzete, hogy a mint lábával a földet érintendi, úgy hatalmába esik; hasonlókép Mailáthnál (37.), de leggyakrabban maga a tündér száll elő ingerlő csábjaival, mint Tündér Ilonában, ő ülteti a király kertjébe az arany almafát, hogy általa a királyfit megnyerhesse, és szépsége által a tündérhon keresésére buzdítsa. Gaalnál (127. 313.) e tündér szerencse a tündérnek tett szivesség vagy szolgálat és segítség, gyakran megváltás, díja. De ekkor is csak hosszú vándorlás után, túl a tengereken és hegyeken, bölcs állatok mint a griff, az egyszemü óriás, állatkirály stbnek útmutatása és tanácsa, majd ismét varázseszközök által, mint az ördögfiaktól (itt bizonyára szinte tündérfiakból torzítvák, lásd Gaalt 127., mint általjában mind ezen lények közvetítő tündéri alakzatok) elcsalt láthatlan köpeny, mérföldet haladó saru s a csattanó ostor, mely „hip, hop ott legyek a hol akarok“ mondatra kivánsága teljesül, — juthat a tündérhonba. Itt még a tündérkirálynő cselei és próbái várnak rá: például egy nap alatt az erdőt üveg fejszéjével kivágni, arany s drágakövékből palotát építeni (mint

zai I. 2. A dubnici krónika meg is magyarázza e ma már — s úgy látszik annak iratása idejében is — ismeretlen madár nevét: in balnerio (sic) avis imaginem habens admodum austuris, que hungarice Turul dicitur (Endlicher Jahrb. d. Lit. Anzeig. 33. sz. 9., a codex 46. l.). Azért a többi krónikákban (Chron. MS. Poson., Podhradczky Kézai 22. Chron Bud. Podhr. 19, Tur. I. 13.) csupán a latin *astur* névvel jön elő: banerium quoque regis Attilae quod in suo scuto gestare consveverat (Tur. tum in scuto tum in vexillo) similitudinem asturis in capite habebat cum corona (Tur. avis imaginem admodum asturis depictam, coronam in capite habentem). Mi által egyszersmind tudósíttatunk, hogy Álmosnak születését, történeti mondánk szerint csodásan eszközlő astur szinte ezen Turul: matri ejus — Almos — pregnanti per somnium apparuit divina visio in forma asturis, que quasi veniens eam gravidavit, et innotuit ei quod de utero eius egrederetur torrens et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur stb: Anon. 3. Chron. Bud. 35. Tur. II. 1; azért a Kézai-krónika, bár e mondát elhallgatja, mégis kétségtelenül annak nyomán származtatja a magyar fejedelmi ivadékot: de genere Turul: Árpád filius Almi, filii Elad (Eleud), filii Uger (Ugek), de genere Turul. Kézai I. 1. Hasonlókép a Turulnak ezen astur, és krónikáink német áttételeiben: Gayer=keselyű, ölyvsólyom és sassali magyarázata [1]) figyelmeztet, hogy azon hatalmas sasok is, melyek a Susdalban pihenő fáradt magyar hadat, midőn a havasokat áthágni vonakodnék, csípéseik és ragadozásaikkal megszállva, ösztönzék őseik igért honába minél hamarább betérésre, ugyan ezen hadvezérlő s nemzeti végzetet intéző Turulok képét viselik: deinde transcenderunt Alpes in quandam provinciam, ubi viderunt aquilas innumerabiles, et ibi propter aquilas illas manere non potuerunt; quia de arboribus tamquam musce descendebant aquile, et consummebant devorando pecora eorum et equos; *volebat enim deus* ut citius descenderent in Hungariam: Chron. Bud. 37. Tur. II. 1. Hau-

[1]) Az astur, Firminianus szerint sólyom, ölyv=habicht, olasz astore és franc. autour névről bővebben l. a szent állatokról szóló X. cikkünket. Haugennál 1. 2. 3. lev. Gayerral fordíttatik: er füret in seinen phanen und schilten einen vogel als einen geyern der ein kron auf seinen haupt hat. Muglein Kovachich Saml. 9. l. egészen kihagyja. A pozsonyi evang. lyc. codexe is csupán: „eyn sunderlich czaichen"-nek mondja.

gen 8. (do funden si unzelich viel adler gross gayer). Mint már az egész attilai húnmondakörről föntebb mondók, s kitünőleg a hún hadisteni kardróli hagyománynál látni fogjuk mint vegyül az el az óéjszaki hitregékkel; úgy ezen hadvezérlő sasmadár alakról, s különösen egy ily turulos győzelmes magyar zászló és hadvégzeties jelvrőli hit nyomát vélem találni a norman regében Asseriusnál in vita Alfredi ad an. 878. 33.: vexillum quod reafan vocant, dicunt enim quod tres sorores Hungari et Habbae, filiae videlicet Leodobrochi vexillum texerunt, et totum paraverunt illud uno meridiano tempore, dicunt etiam quod in omni bello, ubi praecederet idem signum, si victoriam adepturi essent, appareret in medio signi quas corvus vivus volitans; sin vero vincendi in futuro fuissent, penderet directe nihil movens: et hoc sepe probatum est. Már itt a három nő, a különös Hungari s Habbae nevek [1], déltájbani szövése (l. a tizenegy és tizenkét óra közti babonás fonásról Grimm Myth. 1066) egy hadvégzetet hirdető zászlónak, a szám és foglalkodásnál fogva parcai (lásd lejebb) alakok s értelemre mutatnak. A hadvégzetet intéző madáralak itt holló, minőt szinte lejebb tündér alakjaink közt látni fogunk, s kitárt vagy leeresztett szárnynyal jelenti a csata kimenetét. Bár az idegen mythosok hason, hadvégzetet intéző lényekről: turul, sas, holló, madár alakjaikról nyilván már nem tudnak, a róloki adatok azonban még gyakran ily madáralak vonásait tüntetik elő. A hellen Kéreket Pausanias (Eliaka V. 1. XIX. 1.) mint ragadozó madarakat görbe körmökkel festi és Hesiod. Scut. 249. szerint is midőn fogcsikorgva a küzdő hősök közé leszállongnak, véres körmökkel ragadja meg közőlök kiki saját áldozatát, és az elhullottak vérét szívják, mint a magyar sereget üldöző sasok; a valküriákról is tudatik még, hogy sasok és hollóktól kisérve szállának le a csatatérre (Grimm M. 394. és Saem. 160) hadviselés helyetti jellemző költői kifejezése: *ala gögl gunna systra* = *aves alere sororum belli*. A volunderquidában a három valküria *röpül* a csatába, hadmesterségét gyakorlandó; rólok, mint általában a velök közönségesen elvegyülő hattyu- s általánosb végzetnőkről, a regék;

---

[1]) Mint ezen nevekről, úgy a Turulról és a turuli címről, mely a királyi és országos címernek a keresztyénség felvételekor megváltozta által kimúlván, úgy látszik az Árpád családban, s az állítólagosan hún származású székelyek címeként is fenmaradt; valamint az egész turuli mythosról bővebben l. a szent állatok cikkét.

alatus pennatus, szárnyas és tollas tündéri tulajdonság kifejezése. Ily madárilag szállongó tündéri végzet és jósnőkről tud szinte azon elágazott attilai mondák egyike, melyet számunkra a Nibelungen középnémet nyelveni átdolgozásában ismert rege fentartott (l. bővebben a kútfői bevezetést östörténeti mondánkkali összefüggéséről). Attila nejéhez látogatóba jövő testvérei Hagennak hirdetik a folyó partján ülő végzet s jósnők (wisiu—wip=weise weiber) gyászos végzetöket, s Hagen előtt mint madarak lebbennek el a habokban: si swebben sam die Vogele vor im (Hagne elött) uf der flut. Nieb. 1475. l.

Mondáink és meséinkben is még igen gyakori azon jelenség mint lép a vándor mondahős elibe egy végzetét jelentő nő, vagy mint zarándokol amaz, tanácsot kérendő, azon csodás bűvös öreg anyókákhoz, kik majd testvérek (mint Gaal: 444. Nép. III. 244.), majd a tündériesen személyesített nap, hold, szél, vagy föld, tűz, víz, anyák, sógornők stb (mint Gaal: 127. 364. Gyüjt. 2.); söt a mesékben már többnyire vén banyák, vas orrú bábák s boszorkányokká torzulvák, de kik a hős sorsára mindig különös elhatárzó befolyást gyakorolnak, mint fentebb mondók a nekik nyújtott varázs-szerek által, majd ismét a bölcs, jós, tündéri állatok, mint a rőt kakas, tátos sat által (Gyűjt. 18. Népd. III. 241. s az összes tátosi mesék a szent állatokról szóló X. cikkben).

Egyike a végzetnői mythos jelentésére használt legismeretesb képzeteknek, a classicus mythosban kitünőleg kifejezett *fonás* eszméje. Fonalat, az emberi élet fonalát és szálát fonva, orsóra tekerve és elvágva érzékíték már a hellenek a múltat, jelent, s jövőt intéző három végzetnőt. (Homer Il. XX. 127. Odyss. VII. 197.) Aisa két társnőivel kezdi fonni az újon született gyermek életfonalát; Hesiod. Theog. 218. Plato de republ. X. könyv vég. fehér öltönyben, koszorúzottan ül a három Moira, és dallják a bús végzet szívrepesztő énekét; Lachesis a jövőt, Kloto a jelent, Atropos a múltat, az első megindítja a rokka kerekét, a másik tovább tekeri a szálat, míg a harmadik elkerülhetlenűl elvágja. Szerintök képezvék a latin Parcák: Ovid. Met. 15,807. Juven. Sat. 12. 64. Apulejus de mund. p. 280. Cloto praesentis temporis habet curam, quia quod torquetur in digitis, momenti praesentis indicat spatia; Atropos praeteriti fatum est, quia quod in fuso perfectum est, praeteriti temporis habet speciem; Lachesis futuri, quod etiam illis quae futura sunt, finem suum

deus dederit. Isidori Etym. 8, 11. §. 93. Parcas — — tres esse voluerunt, unam quae vitam hominis ordiatur, alteram quae contexat, tertiam quae rumpat, és 92. §. tria fata finguntur in colo, in fuso, digitisque fila ex lana torquentibus, propter trina tempora: praeteritum, quod in fuso jam netum atque involutum est, praesens, quod inter digitos nentis trahitur, futurum in lana quae colo implicata est, et quod adhuc per digitos nentis ad fusum tamquam praesens ad praeteritum traiiciendum est. E mythos nyoma az éjszaki regékben is látható, az Edda a három nornát = végzetnőt Urdr Werdandi, Skuld, Saem. 4-a Sn. 18. a múlt, jelen, s jövőnek nevezi; a született gyermek felett ők is azonnal kijelentik végzetteljes itéletöket. A fonás képét ugyan nem találjuk, de a Saem. 149. tudósít, mint sodorják az éjjel leszálló nornák a hős életének végzetszálait, az arany fonalt az ég közepére tüzve, annak hármas szála végét egyikök keletnek, a másik nyugotnak, a harmadik, délnek feszíti ki. A német mesékben is a fonó végzetnők homályos képei kivehetők (Grimm Myth. 386.). Hasonlókép találjuk e képzet homályos nyomait a mi meséinkben is. Mint már fentebb láttuk, közönségesen hármas számmal jönek elő ama jós, büvös anyák, nővérek, kikhez a hős végzete iránt tudakozódni igazíttatik. Sötét rémletes erdő közepett ül a fekete nő (Gaal, 444.), s mindig beljebb második s harmadik végzetmondó nővére (hasonlón a Népd. III. 241.), és a már szinte érintett tündérileg személyesített nap, hold, szél, tüz, víz, föld, nők, anyák (Gaal, 364.), majd lyány, anya s öreg anyai, majd testvéri, sógornöi stb viszonyban, de mindig hármasan képzelve. Söt sokszor a parcai képzet ezen hármas alakja a mese azon homályos tudatában látszik csupán fenlenni, hogy a mondahös közönségesen háromszor kénytelen a végzetet jelentö büvös nöhöz visszatérni (Gyüjt. 33.). Így tartatott fen bennök a fonás képe is: arany *guzsalyt, lent és orsót* kap a hölgy a nap, hold, szél, tündér anyáktól, de jelentésöket, hogy általok végzetéhez jut, már csak a mese kimenete tudatja velünk (Gaal 364. Gyüjt. 39.). Ugyanezt értheti ama sajátságos mese Gaalnál (438.) a három arany hajszál alatt, melyeket a lovászfiú a büvös királynétól ajándékúl kap; általuk, úgy mond, fogja élte szerencséjét elérni, s a legtitkosb dolgok ismeretére jutni. A víz partján ülö három nővérnek, kik (Gyüjt. 33.) a hallgatódzó királyfi végzetét beszédökkel elhatározzák, egyikével szinte még e fonás és szövés eszméje van kifejezve.

Ezen fonásnak még egy meséinkben szinte előjövő különös képére emlékeztet az éjszaki Nialsaga 158. c. egyik regéjének Grimm általi (Myth. 397.) magyarázata. Szerinte a valkűriák, hasonlóan az általánosb végzetnői nornákhoz, szinte mint a Saem. 133. 134. mondja : orlög drigja = Schicksal treiben, a végzetet fűzik, de mint tisztök ádázabb végzettel, a véres harcokkal foglalkodik, úgy a fonás képe is, nem a csendes emberi életet kifejező lenszál fonása, hanem véres emberbél-fonal szövése. A Nialsaga föntebbi helye szerint Dörrudr egy sziklahasadékon át éneklő nőket szövéssel lát foglalkodni, *emberfők a nehezékek, bél a fonal s orsó, kard a guzsaly, a fésü nyilak*, a szövet az őket meglesett Dörrudr számára készül; mint fentebbi mesénkben a három nővér beszélgetésére hallgatódzó királyfi számára szövetik a vászon. — Ezen iszonyatos fonásról még a mí meséink is tudnak még (Gyűjt. 1. 14 és 19.). A mostohája által világba taszított lyány sorsára bízza magát, és elvetve fonalgombolyagát oda fordul, úgy mond, hova az begurúl: az a boszorkány udvara, azért hozzá áll szolgálatba, de megkérlelvén végzetét, a tündéri segédszellemek: rőtkakas és macska által megsegíttetik, feladatát kiállja, aranyosan haza tér mostohájához; a süker láttára most az irigy mostoha édes lyányát is oda utasítja, de a rosz szivű lyány elmulasztja végzetét megkérlelni, s nem lévén képes feladatát megfejteni, a boszorkány széttépi: *haját kenderül a ház kapujára kifüggeszti, belét fonalként a kerítés karóin szárítja, fejét almául az ablak mögé állítja*, testét kenyérsütő állásban a kemence szájába helyezi, a látogatóba jövő édes anya már messziről látva a sok kendert és fonalat örül a jó gazdasszonynak. Még találóbban a 14. számúban: itt fonóházba járnak a falu legényei a boszorkány három lyányához, de ezek a magokhoz csábítottakat, a mint belépnek, szétkoncolják, és mert kender helyett emberbeleket szoktak fonni, beleiket hasonlókép karóra tűzve fonalnak szárítják, fejeik almaként itt is az ablak mögé rakatnak. Mint látni: a mese a feledett hitregei értelmet, közönségesen a mindennapi házias élet gyakorlatával (mint itt a főt almával, a testet kenyérsütéssel stb) igyekszik magyarázni. Úgy látszik szinte ez van, de még durvábban, érzékítve a Népd. I. 467. mesében, hol a boszorkány által széttépett test hordóba besózatik; de ez eltorzult vonások is a fentebbi mythosi jelentőségű nyomokra figyelmeztethetnek.

Vajjon meséinkben azon *ellentétezés* is, melynél fogva: míg egy vagy több tündér a hős szerencséjét, győzelmét, előmozdítja, addig egy másik ellene tör, agyarkodik s mint ellenség ezen boldogságot meghiusítni törekszik, csupán e végzetnői mythos azon jellemző vonása-e, hogy míg a két elsőnek végzete kedvező, addig az a harmadik vagy utóbbi határozata által közönségesen megsemmisíttetik? — A classicus mythosban ez volna már kifejezve azon parcai kép által, hogy míg a két első az élet szálát fonja, a harmadik kérlelhetlen azt elvágja. Élénkebben a többi hitregékben: Saxo Gramm. 102. Fridlev-fia sorsáról a végzetet szokás szerint kitudandó: mos erat antiquis super futuris liberorum eventibus parcarum oracula consultare, betekint a szent helyre, hol a három végzetet hirdető nympha ül: quarum prima — úgymond — indulgentioris animi liberalem puero formam, uberemque humani favoris copiam erogabat. Eidem secunda beneficii loco liberalitatis excellencitiam condonavit. Tertia vero protervioris ingenii, invidentiorisque studii foemina, sororum indulgentiorem aspernata consensum, ideoque earum donis officere cupiens, futuris pueri moribus parsimoniae crimen affixit. A Nornagest Saga c. 11. beszéli, hogy a jós wolvurnők a földön jártukban hirdetve az emberek végzetét, betértek Nornagest atyjához is, a két első közőlök a bölcsőben fekvő gyermek felett elmondja áldását, míg a harmadik a tolakodásban székéről letaszítva, boszúsan hirdeti a végzetet, hogy a gyermek élete addig tartson csupán, míg a bölcsője mellett világító gyertya le nem ég. Legélénkebben fenvan e tudat a román féek és fátákróli számos mondákban (Pentamerone, 2. 8.): az első két fáta áld, a harmadik átkot mond; hét fée meghivatik keresztanyául, a vendégségnél megtisztelve a hatot felülre ültetik, a hetedikről azonban megfeledkeznek, s azért míg a többi adományoz, az alatt ő kárhozatot morog stb. (Grimm, 383.).

Meséinkben, mint mondók, ez lehetne értelme a *rosz s jó tündéri befolyás hasonló ellentétezésének*; legjobban kivehető pedig még azon hamupipőke-féle mesékben, melyekben közönségesen, megfordítva bár, két irígy akaratú testvér ellenében áll a harmadik, a többit e szépsége, aranyos ruhája stb által fölülmúló, boldogító tündéri alak. Egyébként mindazon föntebb összeállított rosz tündéri alakok, mint vén banya, vas orrú bába, boszorkány, mostoha stb, melyek a hős küzdelmét idézik elő, ezen harmadik, kárörvendő, s

ellenséges végzetü parcai vonás jellemével birnak. A figyelmes vizsgáló az összefüggőbb mesék egyikében sem fogja nélkülözni ezen ellentételezést, mely valamennyi mesének — egykor bizonyára összefüggő, értelemdús, mythosi epos töredékei — sarkkövét képezi; belőle ered a mondahős küzdelme, melyet mindég a rosz s jó tündéri nyílt vagy alattomos, természetes vagy csodás-bűvös befolyás által végzetszerüleg látunk előidézve lenni, mi által nyilván ily végzetintéző, jósló nőkröli hit nyomainak keresésére utasíttatunk. Csupán hogy, míg az élénkebb mythologiai emlékekben a hős- és hitregék határozottabb végzetnői mythost mutatnak föl, addig az általánosb, habozó s szakadozott mesei hagyományban csak ily határozatlan alakjok s általánosb eszméjök maradt fen.

Az adottakban sikerülhetett netalán általános tündéri mythosunkban, a végzetnőkrüli különös hitet föltalálhatni, s kimutatni. Nagyobb nehézséggel jár annak kimutatása, vajjon ezen végzethatárzó fensőbb lények szinte csupán az általános jó vagy rosz tündéri nevek alatt voltak-e ismeretesek? vagy, a mi valószinűbb, saját elnevezéssel bírnak, s milyen volt ez? Ős történetmondai határozottabb hagyományunk legalább ily egy-két különváló névre utal; és legelül is mindjárt sajátságos turuli hitregénkben birnánk egy ily tisztán eredeti nevet. De annak szorosan vett ily alkalmazása ellen azon nehézség küzd, hogy a Turul, míg egyrészt mint szűkebb hitfogalom, és speciálisabb had-, és pedig nemzeti had és védnemtőként, — ki a magyar nemzet, fejedelmei és vezérei sorsát intézi — mutatkozik (bár nemzeti vallásunk az istenség általánosb képével is ily saját pártfogoló nemzeti védistenség fogalmát egyesíti, l. istenröli első cikkemet): úgy másfelül ismét tágabb értelemmel más hitregéinkbe is (mint az Elemeknél: szél, IX. c.) áttérni látjuk.

Határozottabbnak mutatkozik a szinte már fentebb érintett, idegen mythosi jelentéssel is elvegyülő, *Alirúna*. A név ezen fönmaradt alakjában mythosi sajátunkká természetesen nem volna elfogadható, azonban mind külső alakja, mind belső még kijelelhető értelme s mythosi jelentésének megfelelő, saját mythosunkba is bevágó, hasonlat és rokonságok által számunkra még közvetíthető. A Jornandesnél előjövő Alirumna (váriansai: alyrumna, alioruna, aliorumna) fenvan még az ónémet nőnevek runávali gyakor összetételében (Grimm Gramat. II. 517.) s az okiratokban előjövő Alaruna,

Aleruna tulajdonnevék mellett az Alruna, Alrun jós ördögi szellem, (a Saem. 133. előjövő) Ölrün jósnő, és az ó angolszász Burgruna= parcae furiae, elnevezésekben. A név jelentése magyarázható volna ősjelvi és mythicus óéjszaki, szinte rúnának nevezett, irásmodorból [1]), miután az irás, följegyzés, hasonlón mint a fonás a végzetnői, parcai hitképzet attributumaként jő elő. Így ismert már a latin mythos egy fata Scribundát, ki Tertullian (de anima c. 39.) szerint: a világra jött gyerek születése első hetének utolsó napján tiszteltetett; hasonló hitképzet forog fen a jóskönyves Sybilláról, és a fáták és parcák között az a különbség vétetett észre, hogy míg azok a fari, φάτις, monda, Sage, φημὶ-től nevezve (Isidorus is f. id. h. § 92.: fatum dicunt esse quidquid dii effantur. Fatum igitur dictum a fando i. e. loquendo) a végzetet szóval hirdetik: emezek irva jelelik és jegyzik (Lersch: Bonner Jahrb. 1843 II. 129.). Hasonlón ily irási cselekvésre magyarázza Grimm (Myth. 378.) az éjszaki nornáknak tulajdonitott müködést is: Scrifan, eredetileg ordinare, és a parcáknak brievara = die aufzeichnende, fordítását.

Nálunk, mint tudva van, s lejebb tüzetesen tárgyaljuk (l. Szent jelvek, irás, XVIII. fej.) egy ily sajátságos, a rúnákkal találkozó, ős és kétségtelenül pogány vallásunk s korunkban keletkezett irásnak tudata s nyoma maiglan fönvan; sőt úgy látszik, hogy az annak gyakorlatát és fogalmát tökéletesen kifejező s a rúna szóval szinte rokon hangzatu *Rovás* szóban ezen ős irás hason régi s eredeti nevét is birjuk, miután már hún emlékeinkből hason régi Rua, Reuva, Rova tulajdonneveket is ösmerünk. Valamint töredék hagyományainkban kimerítő s részletekig menő tudósítást senki józanon keresni nem fog, úgy a végzetnői irás képét sem találjuk fel többé, de nyelvünk és a néphit igen is ösmerik a ma is divatozó, egykor bizonyára kuruzs, boszorkányi, cselekvés és gyakorlat *iralás*, *iralni*, nevét; róla mint ilyenről már a Varázsróli XIV. cikkünkben emlékeztünk, s megjegyeztük, hogy annak kettős értelme, az *ír* =

---

[1]) A rúna szorosabb értelme: tudás, scientia, all-rúna = minden tudó = alles wissend, minek természetesen igen közel körébe tartozik az irás, különösen igen titkos értelmet s tudást magokba rejtő rúnai jelvek. Egy más ónémet: rūna, köznémet rone = fatörzs is összefüggőleg mutatkozik, miután a rúnák közönségesen ezekbe vésettek.

unguentum, kenés általi gyógyitás — mint az maig a falu vén asszonyaitól gyakoroltatni szokott, — s írásjelek csinálása, egymásba térő értelmek, miután erre is *ír* (encaustum) használtatott. E szerint már a bűv ezen nemét gyakorló, s bizonyára a parcai mythosunkba ható nők neve: *Iraló*, vagy a végzetszerü feljegyzést még találóbban kifejező eredetibb s ősibb rovástól *rovó*, *rovaló*, *rovásló*? asszonyok, lyányok, szüzek stb elnevezésben volna netalán visszaállítható.

Egy ily névvel szinte összefüggésbe volna még hozható a nemzeti vallásunk visszaállítására Béla alatt kitört forradalomnak krónikáinkbani leirásából ismeretes *Rasdi* pogány büvös papnőnk neve. Ezen látszólagos tulajdonnév már a rovással is némi külső hasonlatosságra mutatna, de a Bonfin előtt állhatott tökéletesb krónikai váriáns által, miután Rasdi helyett *Varázsolót* ír, tudósíttatunk, hogy az inkább hivatalnévnek veendő (melyről alább a Papok és Papnőkrőli XVI. cikkben bővebben szólunk); itt csupán arra akarok figyelmeztetni, mennyire magok ezen pap jósnők (pythonissáknak nevezik krónikáink) nem csak varázs, büv, jós, tulajdonságaik, de még neveik is egybe vegyülnek azon fensőbb tündéri lények fogalmával, kiknek nevében és hatalmával hivatalukat gyakorolták; ezt bizonyítják világosan azon krónikai adataink is, hol: deának, istennőknek neveztetnek. Fönvolt tehát valószinüleg ily fensőbb jós és büverejü, s e szerint bár ha nem Varázsló nevü s hatalmu, tündérnők felőli hitképzet is. A kérdésben levő névre nézve a Bűv és Varázsnál (XIV. c.) taglaljuk az ennek jelelésére maig használt szavat, s mivel, mint ott látandjuk, a szó gyöki értelme semmi biztos jelentést nem ád, az talán a végzetnőkrőli azon képzeletben lelhetné némi megfejtését, hogy mint azok írva, úgy egyiránt: festve = képírva, és hímezve is, tehát: tüvel írva, róva, varrva (a rovás irás is csak ily töves styli eszközzel történhetett) és szőve képeztettek(l. Grimm Myth. 396. Völs. Sag. c. 24.). A Brynhildi végzetnői alak is varrja és hímezi Siegfried számára a végzetteljes ruhát. Egyébként is, mint a végzetet jelentő fonással, a véle gyakran elvegyülő szövés, úgy ezzel ismét a hímezés és varrás érintkezik. S ha ezen analogia felvehető, úgy a varázs szónak, mely a későbbi aljasodás s feledés által csupán a büv értelmében maradt fen, eredeti végzetnői mythosi jelentését, és némileg a mai varr = suere, nähen (szinte úgy látszik csupán átvitt értelem: a tüveli szurástól,

rovástól, vakarástól, mikép egykor maga a följegyzés, irás, rovás történt), szóban gyökét birnók.

Vizsgálatunk nyomán tehát a *Turul*, *Varázsló*, *Rovásló*, *Rovaló*, *Iraló* stb formákban volnának még végzetnői tündéreink nevei némi valószinüséggel visszaállíthatók.

(Vége következik).

PRISZKOSZ SZÓNOK ÉS BÖLCSÉSZ ÉLETÉRŐL

S TÖRTÉNETIRATA TÖREDÉKEIRŐL.

SZABÓ KÁROLYTÓL.

(Folytatás és vége).

Itt várakoztomban — folytatja Priszkosz elbeszélését — a mint a lak kerítése körül sétálék, egy ember, kit öltözetéből szkütthai barbárnak gondoltam χαῖρε (légy üdvöz!) szóval hellen nyelven üdvözöl, s el kellett csodálkoznom, hogy egy szkütha hellenül szól hozzám. Mert egyvelgesek lévén, a magok barbar nyelvét, vagy az únn vagy a góth nyelvet, beszélik, vagy az avszóniakét [1]) is, kik közölök a rómaiakkal vannak elegyedve, de hellen nyelven nem egy könnyen beszél köztök valaki, kivévén a Thrákiából és a tengermelléki Illüriszből elhurcolt foglyaikat; de ezeket akárki is könnyen megismerheti szétrongyollott ruháikról s fejök szurtosságáról, hogy szerencsétlen sorsra jutott emberek; ez ellenben vagyonos szkütthának nézett ki, szépen volt öltözve s feje köröskörül le volt nyirve [2]).

---

[1]) Az *avszóniak* nyelvén, miután Italia, mint közönségesen tudva van, Avszóniának is neveztetett, a latin értendő. Latin, természetesen rosz latin, nyelvet beszélő népekkel Etel húnjai részint az italiai gyarmatokkal népesített Pannoniában, részint a magát maig is *román*nak [rumuny] nevező s kétségtelenül latin eredetü nyelvet beszélő oláhok közt Erdélyben érintkezhettek.

[2]) A húnoknál később a IX. században is szokásban volt nyiratkozásról *Béla király névtelen jegyzőjénél* [VIII. fej.] is találunk bizonyságot, ki a ruthénok s velök egyesült húnoknak Kiev mellett a magyarok által történt megveretését leirva, nem minden gúny nél-

S viszont köszöntvén őt kérdém, kicsoda, honnan került a barbar földre s hogy adta magát a skütha életre? S válaszára: mi okon ügyekszem azt megtudni, mondám: kiváncsiságomra a hellen nyelv szolgált okúl. Akkor nevetve mondá, hogy ő görög eredetű s kereskedés végett került Viminákionba [1]), Müszia Isztrosz melletti városába, ott sok időt töltött s dúsgazdag nőt vett. Ebbeli boldogsága azonban, a mint a város a barbarok alá került [2]) oda lett s gazdag állapota következtében magának Onégésziosznak szemeltetett ki. Mert a vagyonosabb foglyokat Attélász után a szküthák előkelői szokták kiválogatni, mivel legdrágábban adhatják el. Később magát a rómaiak és az akatzírok nemzete elleni csatákban kitüntetvén, háborúban szerzett vagyonát a szkütháknál lévő szokás szerint barbar urának adta s szabadságot nyert. S barbar nőt vett, kitől gyermekei is vannak s most Onégésziosszal egy asztalnál élvén, jelen sorsát az előbbinél sokkal jobbnak tartja. Mert a szkütháknál, a háborún kivül, az ember baj nélkül él, kiki a magáét élvezve és épen nem vagy igen keveset háborgattatva: a rómaiaknál ellenben az ember a háborúban könnyen elvész, másokba kellvén megmaradása reményét helyeznie, minthogy a zsarnokok miatt fegyvert mindenki nem visel, s kik viselnek, azoknak is igen veszedelmes a vezérek gyávasága, kik a csatában helyt nem állanak. Béke idején pedig még keservesebb az ember állapota, mint háborúban, az igen súlyos adó-behajtások és a gazemberek bántalmai miatt; miután a törvény nem mindenkit sujt, hanem ha a törvényszegő gazdag, vétkéért nem lakol, ha pedig szegény, ki fogásokkal élni nem tud, nyögni fog a törvény súlya alatt, hacsak a törvénykezés hosszú folyama alatt, miután már vagyona legnagyobb részét elköltekezte, az itélet előtt meg nem hal; s mi mindennél keservesebb, az igazsághoz is díjért kell jutni; a megsértettnek ugyanis igazságot nem szolgáltatnának, hacsak az ember a birónak és ügyvivőinek pénzt nem tesz le. — S miután ő ezeket és sok egyebet be-

kül mondja, hogy „Álmos vezér vitézei a kúnok nyirt fejeit mint a nyers tököt úgy apritották.“

[1]) *Viminákiont Otrokocsi* [Orig. 191. l.] a mai *Widdin*-nek veszi, *Kufscheit Hist. Geogr. Atlasában* azonban e város Widdinnél felebb ez és Belgrád közé van helyezve.

[2]) Viminákion bevételét Etel által említi Priszkosz is föntebb [*ex Hist. Byzant.* §. 1.], Történt az Kr. u. 442. s így e követség előtt mintegy 6 évvel.

szélt, válaszolva mondám: hallgassa meg csendesen azt is a mit én mondok, s mondám: a rómaiak kormányának feltalálói, mint bölcs és derék férfiak, hogy az ügyek elkülönözve viseltessenek, úgy intézkedtek, hogy némelyek a törvények őrei legyenek, mások a fegyverrel bánjanak s hadi gyakorlatokat üzzenek, semmi egyébre nem törekedve mint hogy csatára készek legyenek, s harcias szellemök a félelmet leküzdvén, mint a megszokott gyakorlatra, bátran menjenek a háborúba; másokat rendeltek ismét, kik a földmívelésnek feküdve földjök munkálásából magokat és az érettök harcolókat táplálják, a hadi élelmezést viselve; másokat rendeltek a megbántottak oltalmára s azok jogainak védelmére, kik természeti gyengeségöknél fogva ön jogaik védelmére nem képesek, kik biráskodva a törvények rendeletei fölött őrködjenek. S nem helyes ok nélkül vannak a birák segédfelei sem, hanem ezekből vannak, kik ügyelnek, hogy a birói itéletet nyert fél igazát megkapja, hogy a ki ügyét vesztette, ne húzzák be jobban mint a birói itélet parancsolja. Mert ha nem volnának, kik erre ügyeljenek, e miatt más perekre szolgáltattatnék alkalom, vagy a győztes fél fogván terhelőbben föllépni, vagy a rövidebbet húzó fél jogtalan vélekedésében megmaradni. S ezeknek is díjok van rendelve a törvény előtt perlekedőktől, miként a harcosoknak a földmivelőktől. Vagy nem méltányos-e a rólunk gondoskodót táplálni s jószivüségét meghálálni? valamint a lovagnak lovát ápolni, az ökrésznek ökreiről, a vadásznak kutyáiról s az embernek mindenről, mit őrzésére és javára használ, gondoskodni kötelessége; míg más oldalról a törvénykezésért járó költség fizetését a vesztes fél nem másnak, mint a maga igazságtalanságának tulajdoníthatja. A perlekedés hosszas folyama pedig, ha csakugyan hosszas lenne is, az igazságra való ügyelet végett van, hogy a birák hirtelenkedve a valót el ne téveszszék, jobbnak tartván késön vetni véget a pernek, mint a dolgot siettetve nem csak az embert megrontani, hanem az igazság fölfedezője isten ellen is véteni. S egyformán sújtnak a törvények mindenkit, úgy hogy azoknak a császár is hódol, s nem az ő vádja szerint áll a dolog, hogy tudniillik a vagyonosok a szegényeken bátran erőszakoskodhatnának; hacsak valaki titokban ki nem kerüli a büntetést, mire nem csak a gazdagoknál, hanem a szegényeknél is lehetne esetet találni; mert vétkezve bár, de ha a vádak nem elegendők, ők sem fognának lakolni. S ez nem csak a rómaiaknál, hanem mindenütt így van. S a vele

történt fölszabadíttatást ne őt háborúba vivő urának, hanem a szerencsének tulajdonítsa, mert mint tanulatlant az ellenség könnyen leölhette, ha pedig megszaladt, gazdája fogta volna megbüntetni. De a szolgákkal jobban bánnak a rómaiak; mert irántok atyák vagy tanítók gyanánt viseltetve, a mennyiben őket a rosztól visszatartva abban, mi részökre jónak tartatik részeltetik, hibáikért mint tulajdon gyermekeiket fenyítik. Nem szabad ugyanis a rómaiaknál őket halállal lakoltatni. S igen sok módja van nálok a szabadságnak, melyet nem csak éltökben, hanem halálokban is élvezhetnek, vagyonukról tetszésök szerint rendelkezhetvén, mert szent az intézkedés, melyet akárki halálakor vagyona iránt tesz. S ő könyezve mondá: a törvény szép s a kormány jó a rómaiaknál: de az uralkodók, a régiekkel nem egy uton járva, fölforgatják.

Míg ezekről beszélgetünk, valaki bentről kijővén megnyitja a kerités kapuit. S én oda futva tudakozám: mit csinál Onégésziosz? mert valamit akarnék neki jelenteni a rómaiaktól jövő követtől. S az válaszolá: kissé várva találkozhatom vele, mert épen készülőben van kijőni. S csakugyan nem sok idő múltán a mint kijőni láttam, hozzá menve mondám: üdvözli őt a rómaiak követe s azért jöttem, hogy ajándékait a császár által küldött aranyneművel együtt elhozzam s megtudjam, hogy vele, ki szót ohajtana váltani, mikor és hol akar értekezni? S ő cselédeinek parancsolá, vegyék el az aranyfélét és ajándékokat, s nekem: jelentsem meg Maximínosznak, hogy tüstént hozzá megy. Visszatérvén megjelentém hát, hogy Onégésziosz jő, s mindjárt is belépett a sátorba. S megszólítván Maximínoszt mondá: köszöni neki s a császárnak az ajándékokat s kérdezé: mit akar vele szólani, hogy hozzája küldött. S Maximínosz mondá: itt az alkalom, hogy Onégésziosz hirét a világon még nagyobbá tegye, ha t. i. a császárhoz jövén eszélyességével a viszályokat kiegyenlítendi és egyességet szerzend a rómaiak és únnok közt. S ez nem csak mind két nemzet javára, hanem az ő házának is nagy hasznára lesz, maga s gyermekei mindig kedvesek fogván lenni a császár és nemzetsége előtt. S Onégésziosz mondá: és miben kedveskedhetünk a császárnak, vagy hogyan egyenlítsem én ki a viszályokat? S azon válaszra, hogy akkor fogja a császár iránti köszönetét leróvni, ha a rómaiak birodalmába jövén, a viszályokat, azok okait kipuhatolva s a békekötés szerint kiegyenlítve, eligazítandja, azt mondá: ő a császárnak s környezetének csak azt mondaná, a mit

Attélász parancsol. Vagy azt gondolják — mondá — a rómaiak, esenghetnek annyit előtte, hogy elárulja urát, elfeledkezzék szküthà neveltetéséről, hölgyeiről s gyermekeiről, s azt hiszszük, nem nagyobb becsületnek tartja Attélásznál a szolgaságot, mint a rómaiaknál a gazdagságot? Egyébiránt honn maradva többet használhat, (csilapítandja ugyanis ura haragját, ha valamiben a rómaiakra meg talál boszankodni), mint ha hozzájok menve azon vádat vonná magára, hogy másként végzett, mintsem annak tetszésére volt. Ezeket mondván, azon nyilatkozattal hogy legjobb lesz ha én fogok hozzájárni, ha valamit tőle meg akarunk tudni (minthogy Maximínoszhoz, mint követi rangot viselőhez, a gyakori oda menetel nem illenék), eltávozott. Én más nap Attélász udvarába megyek, ajándékokat víve nejének, kit Krékának [1]) hívtak, s kitől három fia volt, kik közöl a legidősebb az akatzírokon s a szküthá tengermelléken tanyázó több nemzeteken uralkodott. Bent a kerített udvaron igen sok lak állott részint gyallott s csinosan összeeresztett deszkákból, részint meghántott s alkalmasan kifaragott gerendákból, melyek csúcsba végződő cölöpökbe voltak eresztve. S a kúpok gyűrűi a földszíntől kezdődve aránylagosan emelkedtek fölfelé. Itt múlatván Attélász neje, hozzá az ajtónálló barbarok által bebocsáttatást nyertem, s őt puha kereveten ülve találtam; a padozat gyapju szőnyegekkel volt bevonva, úgy hogy azokon kellett járni. Számos szolgák környezék őt, szolgálói szemben vele a padozaton ülve színes fonalokkal szöveteket hímzettek, melyeket a barbarok díszítésül szoktak öltözetök fölé venni. Belépvén tehát s üdvözletem után az ajándékokat átadván távozám, s más lakhoz mentem, melyben mulatott épen Attélász s vártam Onégésziosz kijövetelét. S a sok nép közé állva (mert már az Attélász őrei s az őt kisérő barbarok előtt ismerős lévén, senki föl nem tartóztatott), nagy tömeget láttam oda gyülekezve, kik a hely körül Attélász kijövetelére várakozva zajosan tolongtak. Ki is büszkén lépdelve s ide oda körül tekintgetve a lak

---

[1]) Etelnek ugyan ezen nejét Priszkosz lejebb *Rékán*-nak nevezi. *Benkő* kétségtelenül népmonda után irja, hogy a székely földön, a róla nevezett *Ríka erdejében* temettetett el: quam [Recam Attila] in silva prolixa terrae Siculicae, cui a *Reca* seu *Reka* nomen *Ríka* adhaeserit, sepelivisse traditur [*Imago Nation. Sicul.* 24. l.]. A *Réka* nevet látszik igazolni az Etel Jász-Berény tájáni fő udvarától nem igen messze a Zagyva partján eső *Rékas* helység neve is.

elébe jött, s a mint Onégésziosszal a lak előtt megállott, sokan járultak hozzá, kiknek egymással viszályaik voltak s tőle ítéletet vettek. Aztán visszatért a lakba s a hozzá jövő barbar követeket fogadta.

Míg Onégésziosra várakozám, az arany kelyhek végett Itáliából Attélászhoz jött követek, Rómülosz, Promütosz és Rómánosz, kikkel volt Rusztíkiosz, a Konsztántiosz embere, és az Attélász alá vettetett Paíoniából való Konsztántiólosz is, szóba ereszkedtek velem, s kérdezék: vajjon el vagyunk-e bocsátva vagy maradni kényteleníttetünk? S én mondám: épen azért ácsorgok itt a kerítésnél, hogy ezt Onégésziosztól megtudjam, s viszont kérdeztem: szelid és nyájas választ adott-e Attélász követségök ügyében? S mondák, hogy semmikép nem lehet szándékától elvonni, hanem háborút izen, ha a kelyheket Szilvánosz meg nem küldi neki. S midőn mí a barbar makacs elhatározottságán csodálkozánk: a követviselt és sok ügyekben forgott Rómülosz válaszolva mondá, hogy roppant szerencséje s e szerencséjéből következett hatalma kevélylyé tette őt, úgy hogy az igaz szóra mit sem hajt, ha javára szolgálónak nem gondolja. Mert soha sem Szküthia, sem más ország fejedelmei közöl senki ily rövid idő alatt oly roppantot mint ő nem mívelt, hogy egész Szküthián kivül az Ocean szigetein[1]) is uralkodik, s a rómaiakat adófizetőivé tette. Jelen birtokánál pedig még többre s birodalmát még nagyobbra növelni törekedve a perzsák ellen is szándékozik táborozni. S egy valamelyikünk kérdésére: mily uton juthat a perzsákhoz? mondá Rómülosz: nem nagy távolra esik Szküthiától a médok földje s ismerik is az únnok ezen útat, s egykor, midőn országukban éhség dühöngött s a rómaiak akkor folyt háborúik miatt velök össze nem csaphattak, oda be is ütöttek, s benyomultak a médok földére Vaszikh és Kurszikh[2]), kik a királyos szküthákból[3])

---

[1]) Az oceáni szigeteken, melyet a régiek nem világtengeri értelemben vettek, bizonyosan a dalmatiai szigetek értendők.

[2]) A Βασίχ és Κουρσίχ neveket, a χ betűt csak végleheleti *h*-nak, az ι-t vég utánhangzónak véve *Vasz*-nak, helyesebben *Vass*-nak, és *Csürsz*-nek vagy *Csörsz*-nek olvasom; ez utóbbi vélekedésemet azon elismert tényre alapítva, hogy az Árpád idejebeli *Csörsz* neve is a byzanti iróknál Κούρσαν, vagy minthogy ez eredetileg így 4-dik ejtésben jön elő, első ejtésben tulajdonkép Κούρσ–ας; vala-

valók és sok nép ura voltak, kik is később szövetkezés végett Rómába jöttek. S azok, kik ott ben jártak, beszélik, hogy egy puszta térséget érve s egy tavon átkelve, melyet Rómülosz a Maiótisznak gondolt, s tizenöt nap multával egy hegyet meghágva [1]), ütöttek be a méd földre. S a mint raboltak s a vidéket beszaguldozták, egy az övéket felülhaladó nagy perzsa had jött rájok, s a levegőt nyilaival megtölté, úgy hogy nekik a fenyegető vész elől hátra vonulva s a hegyeken át kellett szökniök, csak kevés zsákmányt hozhatva magokkal, minthogy legnagyobb részét tőlök a médok elszedték. Tartván pedig az ellenség üldözésétől más útra térték és azon helytől, hol a tenger alatti sziklából láng lobog föl [2]) — — — napig utazva jutottak hazájokba, s így tudták meg, hogy nem igen távol van a médok földje a szkütbákétól. Attélásznak hát, ha oda akar jutni, nem sok fáradságába kerül, nem is nagy utat kell tennie, hogy a médokat, párthokat és perzsákat meghódítsa és adófizetésre kényszerítse; hadi ereje ugyan is olyan, hogy annak semmi nemzet ellent nem állhat. S midőn mi örvendezénk, ha a perzsákra menne s ő rájok fordítná a háborút, Konsztantiólosz mondá: attól tart, hogy a perzsákat könnyeden meghódítva, barát helyett úr gyanánt talál visszatérni. Most ugyanis az aranyat rangja után fizetik neki: de ha a párthokat, médokat és perzsákat meghódíthatta, a rómaiak birodalmát az övétől külön válva nem türi többé, hanem világosan szolgái gyanánt tekintve őket, még súlyosabb és elszivelhetlen rendeleteket fog rájok parancsolni. Azon rang, melyet Konsztantiólosz említett római tábornagyi rang volt, melynek kedvéért Attélász elfogadta, hogy a tábornagyok vezérétől a császártól a rendeletek neki megküldessenek. Mondá tehát, hogy a médok, párthok és per-

---

mint Árpád fia *Zsolt* vagy *Solt* neve *Biborban szül. Konsztántinosznál* első ejtésben Ζάλτας és 4-dikben Ζάλταν, miből a későbbi irók a *Zoltán* nevet csinálták.

[3]) Hogy a *királyos szkütbák* [βασίλειοι Σκύθαι] nevezet alatt a magyar faj kún ágazata értendő, több történetiróink megjegyzették. Priszkosz más helyeken királyos szkütháknak egyenesen Etel embereit mondja.

[1]) E hegy alatt kétségtelenül a kavkázi hegylánc értendő.

[2]) E leirás bennünket a Káspi tenger mellett eső *Baku*-hoz vezet, hol a földből a maig is tiszteletben tartott szent tűz lobog föl. A szövegben e szavaknál hiány van.

zsák meghódítása után azon nevet, melylyel szeretnék őt a rómaiak nevezni, s azon rangot, melylyel őt megtiszteltetve gondolják, leráazva, kényszeríteni fogja őket tábornagy helyett királyuknak nevezni. Mert már is zúgolódva mondja, hogy a császárnál az ő szolgái tábornagyok, ő nála pedig a rómaiak császárjaival egyrangu férfiak. És nem sokára jelenlegi hatalma meg fog gyarapodni; ezt jelenti már az isten is, ki Áresz [1]) kardját feltüntette, mely a szküthi királyoknál, mint a hadak istenének szenteltetett és szentséges tiszteletben állott kard a régi időkben eltünt, s akkor tájban egy ökör által födöztetett föl [2]).

---

[1]) A hellen Ἄρης, a rómaiaknál *Mars*, a magyar költők *Hadúrja*.

[2]) A Mars [Hadúr] kardjáról való regét Priszkosz után bővebben közli *Jornandes* [XXXV. fej.]. Monda szerint Árpád Etel kardjával, mely fölfedeztetvén neki átadatott, hódította meg Magyarországot. S hogy Hadúr ezen kardjának Magyarországban létezéről a nemzetben századokkal később is élt némi hit, *Budai Ferenc Polg. Lex.* I. d. 32. l. igazolja, ki a forrást ugyan meg nem nevezte, de bizonyosan nem költeménycképen mondja Anastasiáról, I. András király nejéről, szóló cikkében: „Azt irják, hogy a Márs kardját, melyen ama Márs nevü pogány istennek képe volt, melyet a hunnusoknak régi elei nagy tiszteletben tartottak vala, de egy ideig eltévedvén, egy pásztor ember úgy talált meg, hogy az egy marhájának lábát megsértette, és a mely azután Attila kezére kerülvén, azzal magát oly nagyra tartotta és azzal oly sok pusztitást tett, azt a kardot mondom ez az Anastasia Otto bavariai hercegnek ajándékozta, abbeli háládatosságból, hogy Otto a császárt sokszor nógatta arra, hogy Salamont tegye be a magyar királyságba“ *).

*) Vajjon nem tette-e ezen, a magyar történeti hagyományban szereplő kard, részét *az országos kincstárnak*, melyben sok becses emlékdarab őriztetett, mit a nép, jámbor hitében, Etelének tulajdonított, de a kir. család némely kegyeletlen tagjai olykor megfogyasztottak? Így a hazai krónika Turócinál [II. 47.] világosan beszéli: Regem autem Salomonem in paterno solio gloriose coronatum, cum assensu et acclamatione totius Hungariae, sedere fecit [Henrik császár]. Ipse vero imperator *divite gaza Hungariae* a rege Salomone *largissime remuneratus*, prospere rediit ad propria.“ Így Jacobus de Voragine arany legendájának egy a müncheni kir. udv. és állodalmi könyvtárban levő codexe mellett egy a XIII. század vége felé írt, s 1024—82. éveket befoglaló krónika áll, mely többi közt IV. Béla idejére, különösen 1266-ra írja: „promittens rex Boemie [t. i. Ottokár] memorato regi Vngarie *omnem thesaurum et ornatum red-*

S miközben a mondottak felől mindegyikünk tetszésünk szerint beszélgeténk, Onégésziosz kijővén, hozzá menénk s tőle sürgetős dolgaink felől értesülni ügyekeztünk. Ő pedig elébb bizonyos barbarokkal beszélgetvén, sürgetett megtudnom Maximínosztól, hogy a romaiak a kormányzói rangú férfiak közöl kit fognak Attélászhoz követül küldeni. S a mint a sátorba menvén mondám, miket nekem monda, miután Maximínoszszal tanácskozának, mit kelljen mondani a barbar hozzánk intézett kérdésére, visszatértem Onégésziosźhoz, s mondám: a romaiak azt akarják, hogy ő jöjön hozzájok a vitatandók fölött értekezni, s ha ettől elesnének, a kit akar azt fogja a császár követül küldeni. S azonnal meghagyta, hívjam elő Maximínoszt, kit hogy megjött, Attélászhoz vezetett. Kis idő mulva kijövén Maximínosz, mondá: azt kivánja a barbar, hogy Nómosz, vagy Anatóliosz vagy Szenátor legyen a követ; mert a mondottakon kivül másokat el nem fogad, s midőn ő erre azt felelé: nem kell a férfiakat a követségre megnevezve gyanusakká tennie a császár előtt, Attélász azt mondta: ha nem ajánlkoznak megtenni, a mit kiván, fegyverrel fogja a viszályokat eligazítani. A mint a sátorba visszaértünk, Oresztész atyja jött jelentve, hogy mindkettőnket lakomára hív Attélász, mely is a nap kilencedik órája körül lesz. S miután az időt pontosan megtartva s az ebédre meghivatva mind mi, mind a nyugoti romaiak követei megjelenénk, megálltunk a küszöbön Attélászszal szembe. Itt a pohárnokok honi szokás szerint kupát adtak kezünkbe, hogy leülésünk előtt köszöntsük el, mit megtévén s a kupát megizelítvén a zsámolyokhoz menénk, melyeken ülve kellett ebédelnünk. A székek mindkét oldalról mind a terem falai mellett állottak; s közben ült egy kereveten Attélász; háta mögött egy más kerevet állt; ez után néhány lépcső nyugágyába vezetett, mely díszitésül leplekkel és himzett függönyökkel volt takarva, mint a milyeket a hellenek és romaiak menyekzőkre készítenek. S első helynek az Attélász jobbjá felől eső tartatott, s a bal felőli másodiknak, melyen mi valánk, előttünk ült azonban Berikhosz [1]) egy a szküthákanál nagy nemzetségü férfiú. Onégésziosz ugyanis

dere, quem aliquando amita ipsius regis Ladizlai asportaverat, videlicet duas coronas, sceptra, amphoram pretiosam *et alia multa et incomparabilia ohlenódia regis Atyle.*" [l. Tud. Gyüjt. 1835. XI. 130.] *Toldy F.*

[1]) Βερίχος, a hellen ος végzet elvetésével, ha a χ-t végleheletnek, s

a fejedelmi kerevettől jobbra eső széken [1]), az Onégésziosszal szemben eső széken pedig Attélász két fia ûle, mert az öregebbik atyja kerevetén ült, nem közel, hanem jó távol, atyjától való szemérmében szemeit a földre lesütve. Midőn mind rendben valánk, a pohárnok előlépvén a boros kupát Attélász kezébe adja, ki azt elfogadván a sor szerint legelsőt köszönti, s az a köszöntés által megtiszteltetve fölállott, s nem szabadott elébb leülnie, míg a kupát megizelítve vagy kiíva vissza nem adta a pohárnoknak. S a mint Attélász leült hasonló módon a jelenlévők tisztelték meg őt a kupákat elfogadva s köszöntés után megizelítve. S mindenkinek egy pohárnoka volt, kiknek sorjában kellett bejőniök, miután az Attélász pohárnoka kiment. Miután így a második s a többi is megtiszteltetett, minket is hasonlón üdvözlött Attélász a székek rende szerint. S miután a köszöntéssel mindnyájan megtiszteltetének, kimentek a pohárnokok, s az Attélászé után asztalokat raktak elénk, három négy vagy több emberre is egyet, s így kiki képes lehetett a székek sorát meg nem zavarva venni a tálcára rakott étkekből. S először az Attélász szolgája lépett be, egy hússal tele tállal, s utána a többiek, kik mindnyájunkat szolgáltak, kenyeret és étkeket rakva az asztalokra. És pedig a többi barbaroknak s nekünk sokféle étel volt készítve, és ezüst tányérokon hordták föl, Attélásznak pedig fa tálon huson kivül semmi egyebet nem. S más mindenben is mértékletesnek mutatkozott. A vendégek elé ugyan is arany és ezüst kupákat adtak, Attélász ellenben fa kupából ivott. Egyszerű volt öltözete is, s a többiekétől semmiben, csupán tisztaságban különbö-

---

az ι betűt utánhangzónak veszszük, a *Ber* vagy *Bere* nevet adja, melyet Szatmárban *Bere* falu nevében feltalálunk.

[1]) Vessük össze e helyet, mely szerint Onégésziosz Etel udvari ebédjén a legelső rangot jelelő székben ült, a fentebb róla mondottakkal, hogy t. i. Etel fiának kozár királylyá tételére a hadsereget ő vezérlé, hogy a birodalomban legtehetősebb, lakása, mely a fejedelmi előudvart képezé, Etele után legszebb, ő maga Etelnek kedves embere, s testvére annál nagy befolyású férfiú volt, hogy a perek elitélésében a király mellett állt, s mint alább látandjuk a királyi válasz szerkesztését ő vitte, a tanácsban jelen volt: s nem kételkedhetünk, miszerint, mint nevéről fentebb megjegyzők, *honvezéri*, nálunk a nádori méltóságnak megfelelő, hivatalt viselt.

[2]) Tekintsük meg a magyar politikai és családi lakomákat, hol a hasonló modorbani pohár-köszöntgetéseknek vége hossza nincs, tekintsük

zött; és sem kardkötője, sem barbaros sarujának szíja, sem lova zablája nem volt, mint a többi barbarokéi aranynyal, vagy kövekkel, vagy más drágaságokkal ékítve. S miután az első tálakon fölhordott étkek elfogytak, mindnyájan fölálltunk, s ki felállott, elébb székébe le nem ülhetett, míg az elébbi sor szerint kiki a neki nyujtott boros kupát Attélász egészségére köszöntve ki nem itta. S miután őt így megtisztelők, leültünk s minden asztalra második tálat raktak, más étkekkel. S miután ebből is mindnyájan ettünk, ugyanazon módon felállván, a kupát kiittuk s úgy ültünk le. Estvére kelve fáklyákat gyújtottak, s két barbar lépett be Attélászszal szembe, s annak győzelmeit és hadi erényeit énekelve, önkészített dalokat mondott [1]). S a vendégek szemeiket rájok függeszték, s némelyek a költeményben gyönyörködének, mások a csatákra visszaemlékezve gondolatokba mélyedének, mások, kiknek testeit a kor elgyengíté s hevöket nyugalomra kárhoztatá, könnyekre fakadtak. A dalok után egy féleszü szkütha lépett be, ki csodálatos és képtelen születlenségeket habarva mindnyájokat nevetésre fakasztotta. Ezután a Mavrusziosz (Mór) Zerkón sunnyogott be. Edékón ugyanis rá beszélte, hogy menjen Attélászhoz, hogy nejét az ő közbenjárására majd kikaphassa, melyet, mint Blédász igen kedves embere, a barbarok országában kapott, s midőn Attélász által Aétiosznak ajándékba küldetett, Szkűthiában hátra hagyott; de csalatkozott reményében; Attélász ugyanis haragra lobbant, hogy mert birodalmába belépni. Ekkor azért a vendégség alkalmával belépve, alakja, öltözete, hangja és zűrt zavart beszédével, mennyiben az Avszónok nyelvébe únn és góth szavakat kevert, mindnyájunkat annyira felvidított, hogy szünni nem akaró kacagásba törtünk ki, Attélászt kivéve; mert ő megindulatlan s arca változatlan maradt. Nem is lehetett észrevenni, hogy valamit mosolygással szólt vagy tett volna egyebet, mint hogy legifjabbik fiát (kinek neve Érnász [2]) volt), a

---

az alföldi magyar nép szokásait, hol az ajánlott poharat meg nem izelítni a legnagyobb megsértés s a poharat köszöntés nélkül illetni vagy a gazdának az „egészségére" kívánatról elfelejtkezni illetlenség lenne: s e vendégszeretetet tanúsító ős szokást nemzetünknél maig is teljes divatjában találjuk.

[1]) Újabb és fényes bizonysága ez a nemzeti költészet Eteh idejebeli virágzásának és különös szeretetének.

[2]) Az Ἠρνᾶς név a hellen ας végzet elvetésével eredeti névül Ἠρν-et

mint bejövén hozzá ment, arcon csípte, nyájas szemeket vetve reá. S csodálkozásomra, hogy többi fiait föl sem veszi, s lelke ehez vonzódik, a mellettem ülő szkütha, ki az avszoniái nyelvet érté s előre megmondá, hogy semmit, mit mond, ki ne beszéljek, azt mondá: a jósok azt jövendölték Attélásznak, hogy nemzetsége meg fog bukni, de ezen gyermek által ismét fölemeltetik. — Minthogy pedig az éjt vendégeskedéssel húzták ki, eltávozánk, nem akarva nagyon elmerülni az ivásban.

Viradtával Onégésziosszhoz mentünk, mondván, hogy bocsássanak el bennünket, s ne töltsük hiában az időt. S ő mondá, hogy Attélász is el akar bennünket küldeni. S kis ideig elhagyván bennünket, az előkelőkkel tanácskozott az Attélász határozatai felől, és megszerkeszté a császárnak átadandó levelet; irnokai közt lévén Rusztíkiosz, egy felső Műsziából származott férfiú, ki a háborúban fogságba esett, és jeles tehetségei következtében a barbarnál levelek szerkesztésével foglalkodott. S a mint a gyülésből visszatért, esedeztünk neki a Szülloss neje és gyermekei szabadon bocsátásáért, kik Ratiaría [1]) bevételekor jutottak rabságba. S ő nem ellenkezett kivéltatásunkban, hanem nagy áron akarta őket árúba ereszteni. S miután mí esedezénk neki, hogy előbbi boldog állapotjukat meggondolva, szánakozzék sorsukon, elment Attélászhoz, s a nőt 500 aranyért átbocsátotta, gyermekeit pedig ajándékba küldé a császárnak. E közben Attélász neje, Rékán, ügyei igazgatójához Adamevszhez ebédre hivott bennünket. Kihez elmenvén, a nemzet némely előkelőivel szivesen fogadott, szép szavakkal látott s gazdag ebéddel vendégelt bennünket. S minden, ki jelen volt, szkütha megtisztelletésül föláll**v**a boros kupát adott kezünkbe, s miután kiittuk, bennünket megölelve s megcsókolva tette el. Ebéd után a sátorba

---

ad, mit, a hosszú *é* annyi lévén mint *í*, *Irn*-nek könnyebb kimondással *Irin*-nek kell olvasnunk. Megfelel e névnek *Irin* vagy *Iriny* falu az Ér mentében Szatmár megyében. — Igaz, hogy Priszkosznál két más helyt e név *'Ηρνάχ*-nak iratik, a honnan a latin *Irnach* leirás után történetiróink Etel ezen fiát *Irnák*-nak nevezik; de szérintem a *χ* betü csak véglehelet, az előtte álló magánhangzó csak véghangzó lévén, ezen leirás csak *Irn* vagy *Irin*-nek adja e nevet.

[1]) *Ratiaría* népes város Müsziában a nagy kiterjedésü Illüria egyik kerületében a Duna partján a tájon feküdt, hol ma *Rahova* áll Bolgárországban.

menvén álomnak ereszkedtünk. Más nap Attélász ismét ebédre hítt bennünket, s az elébbi módon menénk be s láttunk a vendégeskedéshez. Ekkor azonban nem az öregebb fia ült vele együtt a kereveten, hanem atyai nagy bátyja, Oébárszziosz. S az egész vendégség alatt nyájasan beszélgetvén velünk, meghagyta: mondjuk meg a császárnak, hogy Kónsztántiosznak, kit neki irnokul Aetiosz küldött, adja oda nőül, kit neki igért. Kónsztántiosz ugyanis az Attélász által küldött követekkel együtt Theodósziosz császárhoz jövén, ha neki gazdag nőt ad, kieszközleni igérkezett, hogy a béke a rómaiak és únnok közt sokáig föntartassék. S a császár rá állt s a nagy vagyonu s fényes származásu Szatorníloszt[1] lyányát igérte neki, mely Szaturníloszt Athénáisz vagy Eudokía[2]), mert mind két néven nevezteték, kivégeztetett volt; de igéretét nem engedé teljesíttetni Zénón, egy kormányzói rangú férfiú, kinek az iszavrokból nagy badserege volt, melylyel együtt őrá volt bizva Konsztantínosz városának védelme a háború idején. Ekkor pedig a keleti hadosztályok parancsnoka lévén, a lyányt a várból kiviszi, és egyik jó emberéhez bizonyos Rúfoszhoz adja nőül. S Kónsztántiosz, a lyány tőle elvétetvén, könyörgött a barbarnak, ne nézze el meggyaláztatását, hanem vagy a tőle elvett lyányt, vagy más nőt, ki vagyont hozzon, adjon neki. Az ebéd alkalmával mondá azért a barbar: mondja meg Maximínosz a császárnak, hogy Kónsztántíosznak a tőle vett biztatásban nem szabad csalatkoznia, mert császárhoz hazudni nem illenék. Azért hagyta pedig ezt meg Attélász, mivel Kónsztántiosz pénzt igért neki, ha a rómaiak közöl dúsgazdag nőt kaphat.

A vendégséget éjjelre oda hagyván, negyednapra illő ajándékokkal megtiszteltetve elbocsáttattunk. S elküldé Attélász Beríkhoszt is egy előkelő férfiút, Szkütliiában sok falvak urát, ki a vendégségben előttünk ült, követül a császárhoz, mint kit már máskor is fogadtak követül a rómaiak. S a mint útunkat folytatva egy falunál megszállánk, egy szkütlát fogtak el, ki kémlelni jött a rómaiak birodalmából a barbarok országába, kit is Attélász karóba huzatott. Következő nap más falvakon utazván keresztül, két embert vezettek hátra kötött kezekkel, kik a szkütháknál szolgaságban lévén, hadi uraikat megölték. Ezeket, fejeiket két kihegyzett karóba yonva,

[1]) Eredeti néven *Saturninus*.

[2]) II. Theodósziosz keleti császár neje.

függesztették föl. S meddig a szkütha birodalomban jártunk, Berikhosz egy úton járt velünk, s nyájasnak és barátságosnak mutatkozott: de a mint az Isztroszon átkeltünk, ellenségünkké változott a szolgáink végett támadt holmi hitvány ürügyek miatt. S először a lovat vette el, melyet Maximínosz ajándékul kapott; Attélász ugyanis a körötte lévő valamennyi előkelőnek meghagyta, hogy Maximínosznak ajándékokkal kedveskedjenek, s mindegyik lovat küldött neki s ezek közt Berikhosz is; ő azonban csak néhányat fogadván el, a többit visszaküldte, mérsékeltségével magát szerénynek ügyekezve mutatni. Elvette tehát ezen lovat, és sem együtt utazni, sem együtt enni nem akart velünk; s így a barbar földön történt összeismerkedésünk eddig tartott. Innen Filippúpoliszon [1]) át folytatók utunkat Adrianúpoliszba [2]), hol is megpihenvén szóba ereszkedtünk Berikhoszszal, s feddők öt, miért nem szól hozzánk, s miért haragszik ránk, kik neki nem vétettünk? Megengesztelvén tehát ebédre hívtuk, s úgy indultunk tovább. Útunkban a Szküthiába visszaügyekező Vigilászszal találkoztunk, kinek elbeszélvén, mit felelt Attélász követségünkre, tovább folytatók útunkat. S a mint Konsztántinosz városába érkezénk, azt hittük hogy Berikhosz már rég letett a haragról; pedig ő vad természetét nem tagadhatá meg, hanem versengésekre tért s vádba keverte Maximínoszt, mintha Szküthiába bejöttével azt mondta volna, hogy Areóbindosz és Aszpár tábornagyoknak a császár előtt semmi becsületök, és hogy jellemöket, barbar könnyelmüségöket hánytorgatva, becsmérlette volna.

A mint Vigilász Szküthiába visszatért s megérkezett azon helyre, hol épen akkor Attélász időzött, az erre előre készen állott barbarok körülfogták, s a pénzt, melyet Edékónnak hozott, elvették töle. S a mint Attélász elé vezeték s az kérdezé: mi végre hoz annyi aranyat? azt mondá: a maga és kisérete ellátása végett, nehogy élelemben megszorulva, vagy a hosszas útban netalán kidőlendő lovak vagy málhás barmokban megfogyatkozva, sürgős követségében hátramaradást szenvedjen; egy része pedig foglyok vásárlására van szánva, minthogy a római birodalomból sokan megkérték őt rokonaik kiváltására. „De gaz állat" mondá Attélász, — így nevezve Vigilászt, — „ravaszságoddal nem hárítod el a vádat, s nem lesz helyes ürügyöd

---

[1]) Ma *Filippápoly*, törökül *Filibe*.
[2]) Ma *Drinápoly*, törökül *Endreneh*.

a büntetés alól kibujni; több kész pénz van ugyanis nálad, mint költségedre, de még a vásárlandó lovak és barmokra s foglyok kiváltására is kivántatnék, mit pedig, midőn Maximínoszszal hozzám jöttél megtiltottam." Ezt mondván fiát (ki akkor jött elsőben Vigílászszal a barbarok országába) kardra hányatni parancsolja, ha igazán meg nem vallja, kinek s mi végre hozza a pénzt. S ő a mint fiát halálra látá vitetni, könnyekre és zokogásra fakadt s felkiáltott: ő rá emeljék a kardot s ne gyermekére, ki semmit nem vétkezett. S minden késlekedés nélkül elmondá, mit ő, Edékón, a herélt és a császár tervezett, folytonosan csak azon könyörögve, őt öljék meg s fiát bocsássák el. S Attélász abból, mit Edékón megmondott, látván, hogy semmit nem hazudik, bilincsekre parancsolá őt vettetni, azzal fenyegetőzve, hogy előbb el nem ereszti, míg fiát visszaküldve váltságul 50 font aranyat nem hozat. Megkötözék tehát, fia pedig visszament a római birodalomba. Elküldé Attélász Oresztészt és Észlászt is Konsztántínosz városába.

Etel II. Theodósziosz császárnak azon erszényt, melyben az ő meggyilkolására szánt aranyat vitték, visszaküldvén a cselszövő Khrüszafiosz büntetését követeli (Ex Hist. Byz. §. 6.).

Kivilágosodván, hogy Vigílász Attélász életére tört s a Khrüszafiosz herélt által küldött 100 font arany tőle elvétetvén, azonnal küldé Attélász Oresztészt és Észlászt Konsztantinosz városába, meghagyván Oresztésznek, hogy az erszényt, melybe rakta Vigílász az Edékónnak adandó aranyat, nyakába akasztva menjen a császárhoz, s azt neki és a heréltnek megmutatván, kérdje meg: ismerik-e? Észlász pedig szóval mondja meg, hogy Theodósziosz nemes atyának gyermeke, ő is nemes születésü, s mint atyja Mundiukhosz [1]) utódja, nemességét meg is őrzötte: Theodósziosz ellenben azt elvesztvén, neki adófizetőjévé válva szolgájává lett; nem becsületesen cselekszik hát, midőn nála különb ember ellen, kit még e mellett a sors is urává rendelt, mint rosz szolga alattomosan incselkedik; nem fog azért -- mondá — ellene elkövetett vétkéért előbb megbocsátni, míg a heréltet vesztőhelyre nem küldi. Ezek hát ezen parancscsal Konsztántinosz városába jöttek.

---

[1]) Etel atyjának neve Priszkosznál Μουνδίουχος-nak iratik, miből a véghangzóval és véglehelettel *Mungyuk*, ezek nélkül egyszerüen *Mungy* vagy *Mongy* név tünik elő.

IRODALMI NAPLÓ.

— Encyclopaedia. — Mióta az *Ujabb Ismeretek Tára* első két kötetét röviden megismertettük, a *harmadik kötet* is megjelent hat füzetben, s nem kevés tartalomdús cikkei közt derék eredetieket is hozott. A *történelmi s államismei* cikkek közöl méltán kiemelhetők: Erdély, Erdélyi hadjárat, Felső-Magyarországi zendülés 1831-ben, Fiume; nagy terjedelmüek s érdeküek az utolsó francia forradalmat, a francia köztársaság történetét és államisméjét tárgyazó cikkek, s az *életrajzsiak* közt kitünő: Eötvös József; az *államtudományi* cikkek közöl: Élelmezés és szállásolás, Élelmi szerek drágasága és fogyasztása, Esküttszék, Evalvatio, Felsőház, Földmivelés, Francia törvénykezés, bank, Gabonatörvény, Gazdasági egyesület stb.; a *természettudományiak* közöl, melyekben D. Balogh Pál avatott tollát ismerjük fel, Füvészet, Geologia, Galvanismus, stb. — Teljes meggyőződésből ajánljuk ismételve e munkát olvasó közönségünknek; az a legujabb idő legfontosb eseményei, eszméi és érdekei ismeretére nézve egy kis kézi könyvtárt pótol; s irodalmunkba egész tömegét ülteti által a szükséges isméknek s gyümölcsöző eszméknek.

— A Nemzeti Könyvtár *ötödik folyamának* második füzete is kiadatott e napokban, mely *Esterházy Miklós* nádor irásait hozza folytatólag, vagyis a 129—256. lapokat. Itt berekesztetik a szerző hitvítató munkája, melyet gr. Nádasdi Ferenchez intézett; következnek II. *Levelek Sennyei János cancellárhoz* 1631-ből, szinte kiadatlanok; s megkezdetnek III. *Intő Levelek Rákóci György* erdélyi fejedelemhez 1643—5-ből, melyeknek egykoru nyomtatott példányai kéziratszerü ritkaságuak, miután (a kiadó tudtára legalább) azok első 1644-ki kiadása, mely csak egy részöket foglalja magában, egyedül az egyetemi könyvtárban maradt fen, a második, teljes, (Bécs, 1645.) három példányban, melyek az akademia, a marosvásárhelyi Teleki-, s Bécsben az udv. könyvtárakban vannak meg; sőt a harmadik (Győr, 1756.), mely Péceleu a Rádai-könyvtárban őriztetik, úgy látszik még ennél is ritkább. Emlékeztetem olvasóimat azokra, miket vállalatom ajánlására a IX. füzetben hoz-

tam fel s mik azon szempontot jelelik ki, melyből Esterházy munkáit fontosaknak és tanulságosaknak tekintem.

— A classica literatura terén egy új munkással ismertet meg e könyv: *Virgil Pásztori Dalai* (Bucolica). Magyarítá *Gyurics Antal*. Pest, 1851. Müller bet. N8r. 94 l. fűzve 40 kr ep.

A forditás hasonlítva a régibbekhez, Rájniséhoz és Baróti Szabóéhoz, több részben csakugyan haladást mutat. Ajánlják az eredeti szöveg mellététele, minden ekloga előtt a foglalat kitétele s az értelmező jegyzések. Szerző jelenleg, mint értjük, az Aeneis áltételében munkálkodik.

Tárgyrokonság miatt jelentjük itt, hogy az éltes korában is folyvást munkás *Egyed Antal* apát *Ovidféle Átváltozásai* szinte tartalmi bevezetésekkel s jegyzésekkel immár sajtó alatt vannak; s hogy a mintegy 25 ivet teendő egész, három szakaszban jelenik meg, melynek mindenike előfizetési uton Müller Gyula könyvárusnál csak 30 kr., az egész 1 ft 30 kr ep.

— Bölcsészet. — *Embertan.* Ifjak használatára vezérfényül ön s mások nevelésében. Irta *Márki József*, képezdei tanár. Pest, 1851. Müller bet. n8r. 48 l.füzve ?

Minden bölcseség kezdete : Ismerd meg magadat! ez önismeretnek pedig szükséges előzménye *az ember* ismerete. Szerző e hasznos és szép tudományt itt dióhéjba szorítva adja; az általános embertanban az élettudomány (physiologia) és tapasztalati lélektan legszükségesb elemei, a különösben az ember különbségei kor, nem, alkotmány, véralkat stb szerint tárgyaltatnak, röviden, de világosan, helyenként példákkal felderítve.

— Történet s rokon. — *Egyetemes Történelem.* Irta *Hunfalvy János.* Első kötet: Az ókor történetei. Pest, Emich sajátja. 8r. VIII és 345. l.

E becses munka nem csak az emberi nem viszontagságait beszéli, mint azokat a história terjeszti elő, s földrajzi viszonyait a régi geographia szerint, hanem különös tekintettel van annak miveltségi s belső-életi állapotjaira is, mihez képest a régi kor fő népeinek, a hellennek és romainak, egész hitregéjét s mondavilágát, társas szerkezetét és intézményeit, irodalmát és müvészetét is adja, helyes átnézetek és tömött előadásban. Az egész munka három kötetben meríteadi ki feladását, melyek másodika, a középkor, rövid

időn hagyja el a sajtót. Valóban ritka olcsóság az egésznek füzve 3 ft 48 kr.

— Államisme. — *A Statistika elmélete* vázlatban. Bevezetésül a statistika gyakorlati részének kellő fölfoghatására. Irta Dr *Láner Ferenc*, cs. kir. egyetemi tanár. Pest, Emich kiadása. 1851. N8r. 47 l. füzve 24 kr ep.

A bevezetés után, mely az államisme fogalmát, tárgyát, rokon tudományait, tanmódját és rendszerét adja elő, az államismé elmélete, története, irodalma és haszna tárgyaltatik. A magyar irodalmat teljesbnek ohajtottuk.

— Útleirás. — *Olasz út 1850-ben.* Irta *Horányi.* Bécs, 1851. k8r. I. kötet: 302 l. II. köt. 343 l. Ékes kiadás, a romai sz. Péter-egyháznak acélba metszett képével s Roma alaprajzával, füzve csak 1 ft 30 kr. ep.

Egy, a történet és emberiség érdekeit, a természet és müvészet szépségeit fínomúl és élénken érző mívelt lélek közli e melegséggel, elevenséggel s nem közönséges ügyességgel vázolt uti rajzokban mind azt, mit sebes rándulatán az európai világ anyavárosába és Olaszország egész kiterjedésébe, Sicilia kivételével, látott, tapasztalt és érzett. Bizony ohajtható, bár az útleirások nálunk mentöl sürübben olvastatnának, mintán ezek a kedves időtöltéssel világismeretet terjesztenek egyszersmind, az egyed látáspontjának nagyobb terjedelmet adnak, s így mindenek fölött a tormába-esettség aszkórjából képesek kigyógyítani. A jelen könyvet jelességén kivül egyszersmind ritka olcsósága ajánlja a rendszerint méregdrága s az árral ritkán arányos becsü regények és beszélyek fölött.

— Állami tudd. — *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra.* Irta *b. Eötvös József.* Bécs, 1851. Jasper, Hügel és Manz sajátja. N8r. IV. és 471 l. füzve 3 ft ep.

Ezuttal elég e kitünő munka megjelentét hirdetnünk, miután talán már jövő füzetünk azt tüzetesen fogja ismertetni.

Monk. Az angol köztársaság bukása és a monarchia helyreállítása 1660-ban. Guizottól. Franciából fordította *Gyerőffi Gyula* és *Szabad Imre.* Pest, 1851. Emich kiadása. 8r. 166 l. füzve 54 kr ep.

Ajánlására elég a szerző neve. A fordítás folyó. Kihagyva csak az oklevéltár.

— Törvénytudomány. — *A jog- és államtudományok*

encyclopaediája. Irta Dr. *Pauler Tivadar*, jogtanár. Pest, 1851. Emich G. sajátja. N8r. VIII. és 246 lap; füzve 1 ft 30 kr.

Az alaki encyclopaediák hiánya lényeges hiány irodalmunkban mind e maig. Az Eschenburg már avult Tudománytanának Lánghy-féle forditmányából áll öszvesen, mit e mezőn birunk. De ezóta is óriásilag terjedett az emberi tudás birodalma, új tartományok fedeztettek föl, egyes részek külön tudományokká alakúltak: és semmi sem szükségesebb mint hogy a tudományok köztársaságábani tájékozásra nélkülözhetlen ezen kalauzló tudomány a mai állás színvonalán találja mivelőit. T. i. ki sikerrel akarja a tudományokat mívelni, avagy csak sikerrel az önmívelés pályáján haladni, arra nézve múlhatatlan a tudományosság egész nagy körének mintegy földrajzát kitanulni, t. i. az egész tudománykör terjedelmét, ágait, fogalmuk, tárgyaik, egymáshozi viszonyaik, részeik, eszközeik és történetök szerint ismerni: csak így menekülhet meg míveltsége és működése az egyoldaluságtól, a töredékesség és csonkaságtól; csak gy nem fog örökké kezdeni, hanem mások vállain sebesben és biztosban egyszersmind haladni; söt *az életszakma öntudatos választása is* csak ily elöleges tájékozás mellett lehetséges. De ily egyetemes kalauzon, ily delejtün kivül a tudás oceánján, szükségesek aztán *a külön encyclopaediák is*, azok számára, kik már vagy egy vagy más szakot választottak. E részben épen meddő irodalmunk. Az akademia pár év előtt tetemes jutalommal buzdította tudósainkat a mathem. tudományok ily alaki körismééjének készitésére. Siker nélkül. E helyett ime Pauler Tivadortól, egyikétöl legjelesb tanáraink és akademikusainknak, nyernek a törvény és politikai tudományok üzöi és barátai ily munkát, mely e szép körben biztos kalauzul szolgál. Ciménél bövebb a tartalom, a mennyiben nagy figyelemmel tárgyalja az irodalmat s tüzetesen a módszertant is; e mellett, mint várható volt, a magyar törvénynek kiváló figyelem jutott, s általan a magyar olvasó szükségei nyomról nyomra szem előtt tartattak. Helyes osztályozás mellett név s tárgymutató nevelik a könyv haszonvehetőségét, mely terjedelme és tömöttsége mellett olcsó is.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

III. A birtok-visszaadó bizottmányok IV. Béla király alatt, 1268-ban.

Nos Chaak, banus, comes Zaladiensis; Pausa. Hernicus. Vyd. Goganus. Valentinus, et Buchk. iudices a domino rege, super restitucione terrarum, in comitatu Zaladiensi deputati. Ad vniuersorum noticiem [így] scripto presenti declaramus, quod cum B. dei gracia inclitus Rex Vngarie. et B. per eandem Dux tocius Sclauonie, illustris eiusdem filius, ex consuete pietatis gracia, maxime causa iusticie! condescendes [így condescendentes helyett], prehabita deliberacione diligenti decreuerint, vt terre, seu possessiones quelibet, nobilium, seruientium videlicet suorum, per tocius Regni sui districtum, apud quoscunque, vel cuiuscunque condicionis homines inuenirentur occupate, pristinis possessoribus, quos iure hereditatis tangerent, redderentur et restitueren:ur integraliter, prout primitus sunt possesse. Nos igitur conuocatis omnibus, qui ad hoc fuerant conuocandi, et magni Sacramenti Sedem, tactis videlicet sacro sanctis evangelijs inuicem obligati, ad exequendum mandatum domini Regis et Ducis Bele prefatorum, processimus in negocio, fidelitate debita, regi et corone observata. vbi inter cetera, terram Domin:cii filii Mour, et fratrum suorum, ad vnum aratrum sufficientem, de propria hereditaria eorundem Kezy vocatam, per castrenses de Kezy indebite occupatam inuenissemus, per multorum et commetaneorum et conuicinorum reuela [így, reuelacionem helyett] cognouimus Dominicum et fratres suos, a primeuis progenitoribus eorundem ipsam terram possedisse. et quod super est, propter euidenciorem cautelam, in Sacramento decem nobilium, similibus, eiisdem [így] coequalibus, ipsam terram videlicet ad vnum aratrum pertinentem, prenotatis nobilibus, Dominico et fratribus suis, presentibus Jobagionibus Castri, Blasio Comite. Gothardo mayore Speculatorum, Martino fratre eorundem, Oliuerio mayore exercitus, Castrensibus de eadem villa Kezy existentibus, contradictione aliqua non obstante, sed pocius affirmantes: sepedictam particulam terre fuisse propriam hereditariam prefatorum nobilium, restituimus cum omnibus vtilitatibus suis, jure perpetuo irreuocabiliter possidendam. Cuius terre prima meta incipit iuxta — — — — — [3—4 szó kiszakadt] Morzol, a plaga orientali [helyesben occidentali], vbi sunt due mete. vna in Salice, alia in Egurfa uocata. Inde tendit iuxta cellariuum [így] de terra paratum, qua ducit ad magnam viam, ibi sunt due mete, exinde currit de iuxta byzuscut in eadem magna via, a parte septemtrionali in planicie sunt due mete. Inde autem progreditur et peruenit ad fruticem,

vbi sunt due mete terre [így]. Inde vero directe vadit ad duo iugera terrarum, vbi sunt due mete terre. Item in angulo eiusdem terre sunt mete in Spinis, et inde cadit ad viam antiquam, vbi sunt due mete. Inde descendit ad vallem told, vbi sunt due mete, et inde transit superius ad duas metas in frutice túl positas et transsit ad montem eiusdem vallis told, vbi sunt due mete, vna in piro, aliá terrea, et inde pertranssit per viam antiquam vbi sunt due mete, et exinde tendit ad tres metas ad plagam orientalem, quarum vna separat de castrensibus de Kezy, et secunda meta pacifica, de populis domine Regine et de castrensibus de Hon; preterea restituimus etiam predictis nobilibus, Dominico et fratribus suis, quadraginta iugera terrarum indebite occupatam [így] per populos domine Regine, et per castrenses de Hon, de propria hereditaria eorundem, Cuechesporog vocatam, ad Sacramentum Dominicy et fratris sui, duorum nobilium, eiisdem coequalibus [így] per antiquas metas inreuocabiliter pacifice et quiete possidendas; prima meta erigitur in uertice Cuechesporog, vna meta antiqua, alia noua, Inde tendit ad partem Septemtrionalem, vbi sunt due mete, vna in piro, alia terrea. Inde tendit directe ad plagam Septemtrionalem, vbi sunt due mete, vna in piro antiqua, alia noua. Inde peruenit ad magnam viam, vbi sunt due mete, in piro et terrea. Inde ad fenetum, sub magna silua, vbi sunt due mete, Inde ducitur ad viam antiquam per antiquas metas pacificas usque ad comsumpmacionem metarum. Datum Anno domini Millesimo, CC-mo, Sexagesimo Octauo.

Évlapjaink tanusítják, mikép a IV. Béla és V. István ifjabb király közt folyt hosszas viszályok kiegyenlítése végett, Béla említett István s ugyancsak Béla nevű fiaival 1267. nagy országgyülést tartott, melynek határozatai között az is foglaltatik, hogy a nemeseknek mindazon birtokai, melyek a királyi vagy királynéi szabad helységek lakosai [populi Liberarum villarum nostrarum, vel Dominae Reginae], vagy az udvarnokok s várnépek által [Udvornici seu Castrenses] bár mikor elfoglaltattak, azon nemeseknek visszaadassanak.

E határozat teljesítése végett, miként a jelen nagy fontosságú oklevél előadja, IV. Béla királyunk, s fia ifjabb Béla, Tótország hercege, komoly tanácskozásokat tartottak magok között, s ezeknek következtében bizottmányokat, névszerint a szalai vidékre Csák bánt, a szalai főispánt, Pósát, Henriket, Videt, Gógányt, Bálintot és Buckot nevezték ki, kik az e részben fenforgó kérdéseket elintézzék. A bizottmány tagjai, az evangyélium megérintése mellett tett szent eskü után fogtak a hivataloskodáshoz, s többek között Domokosnak, a Mór fiának, s testvéreinek, Keszi örök birtokokból a keszii várnépek által elfoglalt részt, hét hasonrendű nemes esküjére, visszaitélték. Minden érdeklettek, különösen a várjobbágyok, s a várnépek elöljárói, t. i. Balás ispán [Comes], Gothárd őrnagy [Major Speculatorum], és Olivér hadnagy [Major Exercitus] jelenlétében hozták az itéletet.

Nevezetesek az ezen oklevélben előforduló magyar szavak. *Morzol* olvasd: Morcol, ma: Marcal. *Egurfa*, olv. Égürfa, ma égerfa vagy

égerfa; *Byzuscut* olv. bízüs-kút, mai kiejtés szerint bűzös-kút, mi nyilván mutatja, hogy bűzös-ből lett a büdös, s a gyök: *bíz* vagy bűz vagy büd. Büd helységek vannak Abaúj és Szabolcs vármegyében s a Büdöskúti nemzetség magát maig Bydeskúthynak írja. Vallis *told*, Toldvölgye, nem tót-völgy, noha ma Hosztót-nak híják, mert van Told helység, honnan Toldy. Frutex *tul*, olv. tül, ma töl vagy tölgy; Dunán tul ma is így mondják: töles erdő, azaz tölgyes erdő, s Kis-Komáromhoz Szalában, nem messzire esik Tölös. *Cuechesporog* olv. Küecses-porog, mai kimondás szerint kövecses-parlag. Kő és kű ma is egyiránt divatozik, — ebből lett kicsinyítő raggal: kű-ecs vagy kő-ecs, s a nyugvó *v* megindultával: kü-v-ecs vagy kö-v-ecs. A parlag-ot Tisza mellett pallag-, Duna mellett parrag-nak ejtik, hajdan tán a *por* gyöktől, porog-nak mondották. *Mór* Maur-nak iratik; a Maurus keresztnév magyaritása. Nevezetesek végre a *Major Speculatorum* és *Major Exercitus* kifejezések, mikben a magyar *őr-nagy-* és *had-nagy-ra* nem ismerni nem lehet.

Nagy-Keszi, Kis-Keszi ma puszták Szala vármegyében, közel a Marcal folyó eredetéhez; nem messzire esik tőlök Hany, a hajdani Hon, mi hihetőleg hibásan iratott Lipszky térképén Hány-nak. Egyik Keszit, és Hanyt vagy Honyt, várnépek lakták, s mellettek telepíttettek le a királyné népei is, „populi Domine Regine," kikről az 1267-diki országgyülés határozatának 2-dik cikke így szól: „Item volumus, quod omnes terrae castri, vel Udvornicorum, ad quos *populi*, nostro nomine, vel Dominae Reginae sunt congregati, Castro vel Udvornicis restituantur, *nec ipsi illi* [ez a helyes, t. i. populi, nem mit Kovachich helyébe szúrt: „et ipsi illi"] [1]) gaudere debeant privilegiato nomine *Hospitum Liberorum*." Ezen letelepített királyi és királynéi népek tehát nem voltak *szabad gazdák*, legalább nem, ezen országgyülési határozat után. Ott esik Gógányfa is, hihetőleg az itt említett Gógány ősi birtoka.

Pausá-t Pósának azért olvasom, mert Dósa nádor is rendesen Dausá-nak iratik, — Buchk-ot azért Buck-nak és nem Bucsk-nak, mert ma is él a nyelvben a *buckó* szó, s a ch-t számtalan esetekben nem lehet cs-nek olvasni a régi magyar diplomatikában.

E nevezetes oklevelet Horváth Mihály közlötte velem Bécsben 1846-ban, mint egy ottani oklevélgyüjtő tulajdonát. Az eredeti iróhártya példányrúl, hasonló szelvényekről, 4 barna-viaszba nyomott egyoldalú pecsét függ [3 leszakadt], melyeknek elsőjén, a legkisebbiken, egy dolmány-újjból kinyuló, felemelt job-tenyér [2]) látható, s e körirat ✠ S[igillum] BVCC [Buck] I[udicis]; a második nagyobbon egy ökör-fő, összehajló szarvai közt máltai kereszttel s e körirattal: ✠ SIGILLVM CHAC [Csák] MA[gi]STRI; a harmadikon, mely szívvért alakú, egy emberfő nyomai látszanak, s e körirat: ✠ S[igillum Ge]D[g he-

[1]) Vestigia. Comit. 137. l.

[2]) Nálunk, a Tisza mellett, *tereny*-nek mondják, és tán helyesebben, mert *tér*, s innen *ter-ény*, a kéz *tére*, vagy tér-énye, terenye.

lyett] ANOS MAGISTRI [Sigillum Godanos Magistri, tehát a Goganus magyarul Gódányos, tán Gödényes]; negyedíkben egy kolomp, szíjhoz csatló koronájával, s e köriratttal: [✠ S] IGIL ✠ WID· COMITIS· DERV [tovább olvashatatlan, EVC maradványai látszanak; feltéve, hogy az R rosz helyre vésetett: Comitis de Veruce = Verőce]. E pecsétek, saját rajzolatom után, gyűjteményemben találtatnak, s nevezetes adatok a magyar címertanra. *Jászay Pál.*

IV. A nőtecsi bírák pecséte. — Érdy János a Tudmánytár Új Foly. III. köt. 187. lapján 1838-ban István bihacsi bírónak 1395. mart. 2. költ bizonyítványát adván ki, közlé a bihacsi község pecsétrajzát is, és futólag a városi pecsétekről értekezvén, a többi közt a 189. lapon ezeket mondja: „Kevesebb változáson mentek keresztül a városi pecsétekre vésett valódi vagy szóló körüliratok, mert ezek mind ekkoráig *latin* nyelvüek. Újbánya és a szepességi városok *német* feliratot vésettek pecséteikre, de *magyar feliratu* városi pecsét Magyarországban *tudtomra még nincsen.*"

A mit itt a magyar köriratu városi pecsétekről a tisztelt tudós elmonda, el lehetett mondani alapos hiedelemmel a helységek avagy községek pecséteiről is egész 1825-kig. — Mind ezen ideig községi magyar köriratu pecséteket alig ismerénk.

Mi a városi magyar pecséteket illeti, a föntebbi történeti állítmányt nincs szerencsém valamely fölfedezés által megcáfolhatni; de a helységek pecséteit illetőleg, melyekre a városiakról némi eszmeláncolatnál fogva figyelmeztetünk: igen is szerencsésnek érzem magamat egy adattal szolgálhatni arra, hogy már a XVII. század elején is voltak magyar köriratu községi pecsétek.

Egy ily pecsétnek, mielőtt azt bemutatnám, előbb tulajdonosát a községet, tartom szükségesnek némileg megismertetni legalább annyiban, mennyiben az a pecsét jellemére vonatkozik.

Nógrád vármegyének délkeleti részén, a regényes Nagyszál hegyláncolat tövében, Vác városától körülbelül 2, Nógrád várától egy óra járásnyira fekszik *Nőtencs* helysége. Most tót ajkú, kath. vallású nép lakja. *E helység pecséte a XVII. század elejéről való, és magyar köriratial van ellátva* [1]).

A rézre metszett pecsétnek, mely fába van illesztve, körnagysága mintegy két krajcárnyi. Körudvarának bal felén egy kúp idomu torony,

[1]) Több nógrádmegyei helységnek van régi pecséte, de ezek mind latin köriratuak. Nevezetesen Szinóbányának, mint betűalakjai mutatják, hihetőleg a XIV. századbóli pecséte van. Rajza látható Mocsáry A. Nógrádmegye leirása I. k. 203. lapján. Lónyabányának hasonlóan régi pecséte szemlélhető ugyanott 113. lap. Ugyanott említés tétetik Terény régi pecsétéről a 297. lapon. — Ecsegh és Buják szomszéd helységeknek pedig latin köriratú 1691-ben vésett pecséteik vannak stb. *N. I.*

alul kapuval, és a torony tetejére tűzött kereszttel látható. Az udvar jobb felén egy (mint mondják török) fő van, arc élével a torony felé fordulva. A torony és fő fölött lombforma foszladék (laciniae) nyúlik el. Az udvar körül egyszerű vonal karimában pedig ime magyar körirat van: „NŐTECZI : BIRAK : PECZETI : 1615."

Nevezetes e pecsét közjogi, történeti és nyelvészeti szempontból.

Közjogi szempontból azért, mivel a helyett, hogy a helység *község*e [communitása] pecsétének neveztetnék, a *birák* pecsétének iratik.

Történeti szempontból azért, mivel 1. még 1615-ben *magyar* körirattal vésetett. 2. Mert készitése azon időre esik, midőn a szomszéd Nógrád várat Bocskai István elfoglalván, ettől török kézre került. A vár sorsát osztá szokás szerint a környék is. És e szerint *Nőtencs* helységének valószinüleg 1615-ben török földesura volt. A falu lakói még most is megmutatják egy dombon azon kastély romjait, melyet hagyomány szerint a nógrádi bég kéjlakul szokott volt használni. — Nevezetes történeti szempontból e magyar köriratu pecsét azért is, mivel tót ajku község pecséte. De ennek oka igen egyszerű. *Nőtencset* hajdanában magyar ajku, reform. vallású nép lakta. Ezt bizonyítja a hagyomány, és ezt igazolja a helybeli kath. plebania „Historia Domus" című jegyzőkönyve. A helység magyar nyelvű, reform. vallású lakosai mind addig lakták *Nőtencset*, míg végre a kuruc háború bevégeztével Berkes András [1]) felsz. püsp. és váci nagyprépost, a váci püspöki megye igazgatását átvévén, Nőtencs helységének mind azon reform. lakosait lassankéat kiirtani kezdé, kik a katholika hitre térni vonakodának. Ekkép az ősi hitökhez állhatatosan ragaszkodó reformatusok nagyobb része a közel fekvő Kosd helységbe költözött. Az áttértek pedig a megtelepíttett tótok közé beolvadtak, a mint egynéhány tót ajkú lakosnak magyar neve mostanáig is tanusítja. Kipusztulván a kálvinisták, 1720-ban Nőtencsen kath. plebania alapíttatott.

E pecsét nyelvészeti szempontból is érdekes, mert e köriratból kitűnik, hogy e helység régi neve „*Nőtecs*" volt, a mint ezt a származtatás is bizonyítani látszatik. Különben is sajátja népünknek, hogy az *n* betüt némely szavakba betoldani szereti, mint például *szakát* helyett gyakran ezt mondják: „*szakánt*;" hamarjában jobb példát föl nem hozhatván. E szerint a község igazi neve *Nőtecs* volna, ha csak azon véleményt nem pártoinók, miszerint azon korban gyakorta az *n* betüt az irásban kihagyni szokás volt.

Ennyit kivántam e pecsétről előadni, ez által bebizonyitani vélvén azt, hogy magyar köriratu hivatalos pecsétek régenten is voltak †).

Nagy Iván.

---

[1]) Olv. róla: Schemat. Dioec. Vaciensis. 1835. pag. LXX. *N. I.*

†) Köszönet a közlésért, milyeket mindig szivesen adunk, felszólítván egyszersmind *Szalay Ágoston* jeles régiséggyűjtőnket és régiségtudósunkat, hogy a birtokában levő XV. és XVI. századbeli magyar köriratu pecséteiről [mik közt csakugyan hivatalosak is] mielőbb tudósítaná olvasóinkat. *Szerk.*

UJ

MAGYAR MUZEUM.

XII. FÜZ. SEPT. 1. 1851.

KLOPSTOCK MESSZIÁSÁBÓL.

TÁRKÁNYITÓL.

CIDLI ÉS SZEMÍDA SZERELME.

.... Lázár húgának ....
Jobbján ment Jairus szép gyermeke Cidli szerényen.
Cidli, az ártatlan, csak alig számlála tizenkét
Évet, a létnek már elhervada: vígan, örömmel
Ment arany álmai szép fonalát folytatni a sírba.
Anyja előtt holtan feküvék. S jött Jézus az alvó
Szűzhöz, felkölté, s anyjának visszaadá őt.
Rajta az új élet nyoma szent, de nem érzi a lyányka
Élte dicső koronáját, ő nem tudja szelíden
Fejlő szépségét közelítő ifjukorának,
S a nemesebb szerelemre teremtett szívre se büszke.
A felnőtt Szulamith a zsidó nők gyöngye imígy ment,
Anyja midőn felkölté őt azon almafa mellől,
A hol a lyány született a korány hűs lengetegében.
Halkszeliden hívá fel az alvó gyermeket anyja:
„Jer Szulamith!" Szulamith felkelt, és anyja után ment
A myrrhák vendégszerető hűs lombjai közzé.
Illatfellegben rá ott a szent szerelem várt,
És belehelte szivébe az első érzetek édét,
Megtanitá a sovár remegésre az érte teremtett

Ifjúért, ki e szent remegést érzette viszontag.
Cidli a jó Lázár szent húgán csüngve imígy ment.
Élte virágában lebegő hajfürttel utána
Ment a Náim előtt felköltött ifju, Szemída.
Szép vala mint Dávid, mikor a fiu lelke hevével
Istenigékre figyelt a bethlemi csörgetegeknél,
Ámde miként Dávid, nem volt oly vídor az ifjú. —

— — — — — — — — — — — — —

A lyány tudta a kínt, mi Szemídát érte szivében,
Lopva reája tekint, s látá a bú-teli szemben
Önszive érzeteit, fönséget láta, mi a rényt
Kínjai közt a menny ecsetével festi dicsővé.
Szívben elolvad a szűz, s ily gondolatokba merengett:
„ „Értem búsúlsz ah nemes ifjú! napjaid értem
Oly szomorúk! oh bár csak tudnék égi szerelmed
Lángjaihoz méltán.... Cidlid bár tudna szeretni!
Régen ohajtottam nőd lenni, tanulni tetőled
Mily szép s üdvös erény: téged lángolva szeretni,
Mint Jeruzsálemnek szüzei hajdanta szerettek;
Mint a báránykák, ha te intesz, játszani véled,
Szűz ölelésid közt rózsává lenni, minőt a
Völgyek csendes ölén a hajnal fejt ki magának.
Téged örökre szeretni, tieddé lenni minő üdv!
Oh öröm anyja, anyám! mért adtad az égi parancsot
A szigorút nékem? De panaszt nem mondok, anyámnak
Engedek, ő szeret, és javamat kívánja szerelme,
S ebben az isteni szó, s isten, kihez eskü köt engem.
Én feltámadtam s a földé nem vagyok úgy, hogy
Néki halandókat szüljek! Nemes ifju! te szíved
Érzékeny búját szintén kevesítsd meg ezennel.
Oh ha ez életben látnám még egyszer a vígaszt:
Hogy szemeidben a kedv vídáman enyelgve mosolygna,
Mint mikoron gyermek voltál, s én kedves anyádnak
Játszó karjaiból hamar a tieidbe futottam.“ “

Ezt gondolja, szorong szívben s nem bíra magával.
Néma könyűt hullat, látá őt sírni Szemída,
Bárha szemére kapá hamar a szűz fátyola leblét.
Csendesen a körből elméne Szemída, s a mint ki-

Ért, szomorú képét a földre szegezve merengett.
„Mért sír ő? Könnyét nem bírtam nézni tovább,
Mert szivemet sebzé. Oh gyöngéd angyali könnyűk,
Szép könnyűk oly halknémán reszketve szemében,
Oh ha közőletek egy értem lett volna kiejtve!
Egy köny megnyugtat. De kinomnak szűnete nincsen,
És szomorúsággal telt éltem most is egyetlen
Egy nagy gondolat a lyányról, egy nagyszerű eszme.
Oh te, ki halhatlan vagy bennem, lélek! a por test
Égi lakója! az isteni ihlet része, szülöttje!
Képe teremtődnek, s örökösse a mennyei létnek!
Vagy születésedkor minek is nevezének a lelkek —
Kérdelek, adj választ, sorsomnak tárd ki homályát,
Tárd fel a rám nehezült éjjelt, szólj, kérdelek, ah szólj.
Létemet én többé nem bírom sírva siratni,
Búm elfárasztott, s a kín megfosztta könyűmtől.
A mikor őt látom, ki talán meg sem hal örökre,
Vagy mikor ő távol, de jelen van gondolatimban,
Mért érzek dagadó keblemben még soha máskor
Tőlem nem gondolt eszméket, megragadó, új,
Nagy, s szerelemben elolvadozó eszméket a lyányról?
Cidlinek ajkairól az ezüst hang, és szeme lelkes
Pillantása az én dobogó szívembe miért költ
Érzeteket, melyek megrázók ennyire, tiszták
Mint a szűzesség, s mint a bölcs tettei, szépek?
Nem szeret ő engem! — ha tovább vizsgálom az eszmét
Rémes szárnyain a kín mért rohan árva fejemre?
És a halál szomorú álmába miért temet akkor?
Oh akkor, hova már-már majd betevének — a sírnál
Jajgatom el búmat; s a halálcsend réme figyel rám.
Gyakran erőszakkal kívánom búmat elölni.
Lelkem az érzeteket, nagy méltósága s örökké
Tartó léte tanúit, mind bégyüjti magába.
S így szólok hozzá: magadé légy újra, ki égi
Létre teremtettél! — és mondom néki, hogy ő nagy,
Légyen önálló is, — s nem vígasztalja magát meg,
Csak sebeit vizsgálja, remeg, sír, s hallgat a lélek.
Mért vagyok én egyedül szeretetlen örökre szeretve?

S szívem a legnemesebb sziveken túlhatva miért tör
Lenni nagy, és nyomorúlt? mi nevezgeti nékem a lyányt meg,
A mikor emlékét akarom kitörölni magamból?
Mily istenszó az, mely szívben szent rebegéssel,
S mit csak a gyöngédebb lélek bír érteni, oly lágy
Hangon súgja nekem, hogy Cidlit örökre szeressem?
Cidli! örökre szeretlek, légy bár néma előttem!
Ah mikor én reszketve merém még hinni, hogy értem
Vagy te teremtve, minő csend volt szívemben, minő kéjt
Bírt vala lelkem, míg szeretél, alkotni magának!
S ez mi nyugalmat adott! Oh édes gondolat! egyszer
Gondolhatlak-e még? búm meg nem szenttelenít-e?
Cidli enyém voltál te sokáig, mint az öröklét,
S e részről mondám, hogy nékem vagy te teremtve.
Minden erény magasabb intését érteni tőled,
A te szerelmedtől tanulám, nem tudva egyébként.
Félénk készséggel követé szivem azt, ha parancsolt,
A kötelességnek szavait már messzire hallám,
Csak ha rebegni akart, ha közelgett csendesen, értém
Isteni szózatait, mikor azt tán senki se hallá.
Gyermekileg követém hajlékony tiszta kebellel
A könnyű törvényt, mikor inte szelíden a szózat:
Hogy, mivel énnékem te valál fő kincsem e létben,
Semmi hibám által szennyt bírásodra ne vonjak.
Istenajándéknak tartálak, imádtam adóját,
Hogy közelíthettem mint szárnyon erényeid által
A fő kedveshez, a ki széppé alkota téged,
S érző szívet adott vala énnekem, és neked égit.
Édes anyád a legmagasabb kéj víg mosolyával
Mint függött rajtad hogy megszüle.... és mi halálkín
Ömle reá, mikor elhidegültél csendesen alva
Karjain, ő még nem hallván amaz égi segédnek
A názáretinek jövetét, és isteni hangját;
Lelkem egész heve és érzelmei, melyek erősen
Megrendíték azt — úgy függtek e nagyszerü eszmén:
Téged az úr szívemnek adott s számomra teremtett!
Átolvadt lelkem bele, és felfogta egészen,
Mily magas és örök az; létének célja felől is

Látott benne sokat, s oly érzelmekbe merűle,
Melyeket emberi szív csak ritkán nyerhet az égből.
Ámde sötét búban, melynek nincs vége, határa,
Névtelen aggodalom- s a halál rémálmiban oszlék
Fel szomorú lelkem, ha azon más eszme, az éj és
Elhagyatottság bús eszméje merűl fel agyamban.
Elhagyatott árván én akkor voltam a földön,
Lenni nekem megszüntél! ah mily árva valék én!
Oh mindenre mi szent, szépség-, szeretetre s erényre,
A miken ártatlan lelked fölemelkedik a föld
Gyáva porán túl, — és ha talán drágább van előtted
És van fönségesb még — felköltödre a sírból,
Halhatlanságodra, mit egykor az égi lakók közt
Súgáröltönyben fogsz élni, — a fénykoronákra,
És az erény koszorúira kérlek, Cidli! mit érzett
Mit gondolt szived és szivemet hogy tudta a vérző
És az igen szerető szivet akkoron érteni félre?
Oh ama rendítő, amaz édes nagyszerű eszme:
Hogy feltámadt ő, s én is felkeltem a sírból,
Hogy tán meg se halunk s hogy mindkettőnkre magasb lét...
Ah de ti hév, ti merész vágyak, némúljatok el most;
Tán e gondolatok vittek túl, és melegebben
Égtem a szent lyányért! De lehetne-e érte eléggé
Lángolnom, kivel én ama fensőbb létben ohajtok
Inkább élni miként itt? és kivel ott vagy e földön
Általa lángra hevítve szeretni örökre az istent,
A mi teremtőnket több hévvel ohajtom imádni?
De az imádottnak fia, Jézus, az én szabadítóm
A gonosz írígyek s a halál veszedelmei közt jár.
Itt az idő! De mikép lehet az, nem férhet eszembe:
Hogy meghalhasson, a ki feltámaszta siromból,
És a ki már többször kikerülte az esztelen ármányt?
Oh ha hibázok tán, s ha midőn rá annyi veszély vár
Tiltja, hogy átadjam magamat nagy búinnak egészen:
Vétkemet engedd el kegyes istenem megszabadítóm!
Törd meg a bút, lelkem! mi csupán csak tégedet illet,
S egynek vette csak el nyugodalmát, s tán nem örökre.
Függj ama nagy sorson teljes figyelemmel imádva

Mit szabadítódnak isten szent végzete rendelt."
Így elmélkedvén kimegy a városbul a csendes
Szirtekhez, hol imént vágták részére ki sírját.

TÜNDÉREK A MAGYAR ŐSVALLÁSBAN.

IPOLYI ARNOLDTÓL.

(*Vége*).

Egy további eredeti tündéri nevünk és alakunk maradt fen a *Delibábban*. A rólai — ma már elenyészhetett — hitképzet fölvilágosítására ismét idegen közvetítő mythosi hasonlatok nyomán kell eljárnunk. Fentebb érintettük már a román néphit tündérei nevét, mint már arra is figyelmeztettünk, hogy e nemü regéik, a tündéreknek tulajdonított bájos szépség, társas lét, boldogság s áldásos befolyásokróli képzeteik által a mienkhöz legközelebb járnak: ezen nevek az olaszban: fata, span. háda, franc. fée. Ez általános név mellett, még sajátságos s tulajdonaikat kifejező elnevezéseket lelünk. Ezek egyike az ismeretes *Fata Morgana*, *Fatata Morganda*, *Morghe la Fée*; így neveztetik, mint tudva van, azon sajátságos légtükrözési, légképi (mirage, Luftbild) természeti tünemény is, midőn a tág terjedelmes rónák, a szikes mocsáros helyek, tó s tengeröblök felett egyenlőtlenül megritkúlt légrétegek, a fölöttöki sürübbekkel elvegyülve az alattok levő kitünőbb tárgyakat, mint városokat, hegyeket, tornyokat, fölfordított alakban, mintegy tó, vagy tengertől körülvéve visszatükrözik. E szerint a tündéri báju tüneményt egy különös tündéri hitképzet- s névvel látjuk elvegyülni. Morgana Grimm Myth. 384. szerint, bretagni szóból eredne, és mor=tenger, guen=splendens femina értelem szerint, tengeri tündérnőt jelentene. Hasonló tündéri értelemmel bír ezen alföldi rónáinkon, Hortobágy pusztáin és Debrecen csodás térein kitünőleg otthonos tünemény „*Delibáb*" neve. Sándor István és Kresznericsnél Szót. I. 98. *deli bába*=aer elasticus sole splendente super sata. Ezen *báb* vagy *bába*, mint láttuk, kétségtelen tündéri elnevezés s így jő elő maig a mese rosz tündérei p. o. vas orrú bába, és a szülészetet gyakorló bábasszony (egykor szinte a bűvvel szorosan összefügghető hiva-

tal) elnevezésekben; a *deli*=insignis, itt hasonlón splendidus, fényes, bájos, tündéri tulajdonra mutat, mint morganban a gaan= splendida femina.

Az olasz regék szerint Fata Morgana mélyen a zöld tenger fenekén kristály palotában lakik, napnyugtakor kiemelkedik társnőivel a habokból, százféle különböző alakban mindég változva, és újra visszatérve, de sohasem ugyanazon egy képben. Bájos hangokat, mint a legkellemesb dallam, kisérve a távolból hangzó kürtök zengésétől, hall a szerencsés, ki ily csodás látványban részesülhet; de mindenki kerüli azt, mert lecsillapíthatlan vágy ragadja meg őt, ha a tündért magát bájos szépségében meglátta, s ilyen életét mindig a tengerben végzi. A messzinai tengerszoroson, hol a tünemény igen gyakori, számos regék szállonganak felőle. Aetna hegyen lakott volt ősidőkben egy időjós agg remete, ez Morgana tündér meghittje volt, s minden, ki hozzá tanácsért folyamodott, láthatá a tündér légvárait, kertjeit, hajóit s bűvös képzeteit a jövőnek (Vollmer Myth. 733.). Egy francia rege: Jeu d' Adam de la Halle XIII. századi költeményben (Theatre français au moyen age. 1839. 55.) szinte tudósít dame Morgue et sa compagnie Arsile és Maglove társnői felől, de csupán a szokott féei vonást, mint: betérve egy házba megvendégeltetnek, a szivességért a kettő áld, a harmadik, Maglove, mivel elfeledének neki kést tenni, őket kopaszsággal bünteti stb, de szinte fényes szép nők, és Morgue különösen: la sage-nak (bölcsnek) neveztetik.

Nem kétlem, hogy mint delibábunk neve a fentebbi fata morganával rokon mythosi értelmü, a nélkül azonban, hogy a delibáb népies kifejezésében amannak fordítását lehetne föltenni, miután ily értelem csupán csak szónyomozólag mutatható ki, úgy szinte fen lesznek még népünknek bár sokat feledett emlékezetében szunyadozó hason hitregék, habár nékem azon jelentésen felül, hogy a delibáb gyakori megjelente az alföld népének bő évet jósol, nekem mitsem sikerült kitudni. Tompa népregéi közt (28.) olvasunk ugyan róla egy mondát, de a történeti szinezet azt már némileg mesterkéltnek mutatja. E rege szerint Csörsz, a Tisza mellett lakó avarok királya, Rádot a Duna mellett letelepült longobardok királyát mint szövetségese a hadban segélvén, ennek díjául leányát, Delibábot, kéri nőül. Rád Csörsznek birtokára vágyván, s csellel igyekezvén őt kijátszani, azon föltétellel igéri oda leányát, ha azon az úton, me-

lyen a Tiszától hozzá érkezett, vizen viendi haza nőül Delibábot. Csörsz legott az árok ásatásához fog, melynek Csörsz árka név alatt nyomai Borsod és Hevesben a Tiszától a Duna felé vonulva, még maig láthatók. A nagy munka közt Csörsz villám által lesujtatik, s a hely hol Csörsz fáradt népe a munkát megátkozva elhagyá s letelepült, Árokszállás-, mint az árok kezdete Ároktőnek neveztetett. A rege mint látni Csörsz-Árka, Árokszállás és Ároktő helynevek körül forog. Néphitszerűbb s eredetiebbeknek mutatkoznak a költőnék delibáb tüneményeiröli regébe szőtt magyarázatai. Így a lágy szellet-ár a delibáb fohásza, a delibáb képei a rege szerint Delibábnak szerelmi álmai; mert midőn Delibáb szerelmi búban egykor epedett „Álmot küldött a hajnal Nedüs pilláira. S elébe álmain egy Tündér világ terült, A melyben száz varázskép Tünt fel, meg elmerült. Hü Csörsz király, s az árok Tünék fel álmain, S szerelmes vőlegénye Őt vitte habjain;“ — — de Csörsz kimultával a delibáb még most is „Verőfényes napon, Meg-megjelen remegve A sík határokon. Az alföldnek vidékén Tünő szárnyon lebeg, Csörsz nyughelyét keresve, És nem találva meg. S kesergvén most is a kit Hajdan könyezve várt, Elönti könyözönnel Körül a láthatárt. És újra látja álmát, Kit régen álmodott, Mert megtelik vizárnyal Csörszárka is legott.“ Egy másik népregéjében („Sirató“ 46.) jól találva mondatik a Delibábról, hogy „nappal jár tünő vizével,“ mi a nappal látható tüneményről természetszerü, holott az olasz Fata Morganáról a rege azt mondja, hogy csak napnyugotkor szokott megjelenni. Dame Morgue a fönnebbi francia regében a napkeltével szinte elvonul az emberek köréből, egy rétre, hol szemeik előtt láthatlan akar lenni; mi csupán a közönséges tündéri vonás, miután mindnyájuk éjjel jár kél, jelenik meg a halandók közt (mint Népd. II. 352, III. 237. és 296.), éjjel szállnak a bűvös várba, napkölte elött el kell — úgymond — tünniök, mert a tündér mondása szerint: nekik nappal a föld fölött járniok nem szabad. Tompánál is (52.) a népregében szinte csak midőn az éj leszállott, keltek a tündérek a habok szinére, s akkor övék volt a lég biralma és a föld hatalma, midőn álom lengett a föld fiain. Közelebbről találkoznak a föntebbi és saját delibábunkróli képzetek abban, hogy mint nálunk, úgy az olasz regében is megjelenése egyiránt az idő és termés jóslatául vétetik, hasonlón fejeztetik ki annak nem csak ragyogó fényes szépsége, de egyszersmind *lég* és *víz*tündéri minősége.

Ezen *lég és víztündérekről* hitrege egyik ismeretes és hagyományainkban is honos képzete : a *hattyunő tündéri* alak is. Mint a Tompa idézett regéje (52.) mondja, hogy a habok színére kelnek és övék a lég biralma és föld hatalma, úgy szól költőileg a Saemedda is 142. 159. : rida lopt ok lög = ziehen durch Luft und Wasser, azaz hogy szállni és úszni tudók, mi Grimm (M. 398.) magyarázata szerint egy értelmü a hattyualak felvevésével, mely által egyiránt repülnek a légben s úsznak a vizen, a tenger partjait lakják, s jövendőmondók, minőnek a hattyu tartatott. Musaeus népmeséi egyikében három tündérleány fürdik egy tóban, letéve partjára hattyu ingöket és gyürüjöket; ki ilyenkor azokat elragadja, annak hatalmába esnek, és általa jóslatra kényszeríthetők. Az éjszaki regékben (Völundarquida, Grimm 398.) a tengerparton ülő és kendertfonó három nő mellett hattyuleplök, hogy rögtön elrepülhessenek, egyikök Svanhvit=hattyu fehér, s hattyu tollakat visel. (Saxo Gramm. p. 100.) Fridlev 3 fölötte repülő hattyut vesz észre : sonum trium Olorum superne clangentium, hallja mint hirdetik fölötte a jóslatot, s egy rúnaövet eresztenek le rá. Meséink általános képletei közt még gyakran tünik elö ez alak (Gyüjt. 21.) : a királyfi aranyhajú tündér neje, míg ő távol hadban jár, megszüli az arany csillagos kettős gyermeket, az irígy mostoha ebkölykökkel váltván őket fel, a tündérnek gyermekeiveli vízbe fulasztását eszközli; az óta a királyi palotát körülvevő tóban éjenként három hattyu uszkál és hallatja panaszos dalait, míg a hazatérő királyfi rájok figyelmes lesz és tündér nejét és gyermekeit a hattyukban megismeri. E mese több variánsai a hattyualakot már feledheték, s helyébe a népnél ismertebb kacsát tesznek : így például (Népd. III. 260.) hol a rosz tündér — itt a cigány nö — kútba taszítván a boldog, arany hajú királyfi-arát, ez arany kacsává lesz; öt a vadász golyója nem találja, s láthatatlanul követi királyfi kedvesét, míg magát meg nem ismerteti. A fentebbinek egy más variánsa (Gyüjt. 37.) beszéli, hogy a hadban lévő királyfi tündérneje kitekintvén a vár ablakán, mely alatt a Duna folyt, irígy napája által beléje taszíttatik s azonnal fejérkácsa alakjában társnőivel úszdogál; de a tündérnő testvére, ki szomjúságában — úgy mond — egykor bárány nyomból iván, arany báránynyá változott, esténként leviszi gyermekeit, s hármas hivására : „Kács kács kács, szép kácsák, melyik e kis gyermek anyja ?“ azonnal megrázkodik egy fehér kacsa, s mint szép

tündérnő száll ki a Duna habjaiból, megszoptatja kis fiát, és megcsókolván azt, ismét eltünik a habok közt. Míglen a hazatért királyfi egy nap a jelenetet meglesve, partra szálló nejét megragadja, a tündér erőszakosan szabadkozik, vissza akarván a habokba ugorni; de a királyfi erős karjai többé vissza nem eresztik stb. Itt a mese aligha szinte nem feledé a hattyulepel elragadását, s magát a tündért ragadtatja el. Tudni látszik még ezt is (Tompánál 56.) egy néprege, hol az üldöző barna szellem a tó tündér királynője leplét ragadja meg, de itt már késön, midőn az a tóban eltünik. Gaalnál (323.) is egy csodás tündér fátyolról szól a mese, melyet a tengerből kilépő tündér a habokba mártva, ha véle szerelmese lovait megmossa, azonnal arany és ezüst szőrüekké lesznek. — Ezen tündéri hattyualak gyakran nem csak a hattyuval rokon *kacsa*, *lúd*, *szálló s úszó*, — de *fehér galamb*, *fehér holló*, sőt *csóka* — madár alakokkal is felváltatik. Így említ már egy ónémet költemény (Grimmnél Myth. 399.) nyilván hattyu helyett három forráshoz leszálló galambot, ezek is mint a földre érnek, bájos leányokká lesznek; Wielant ruhájokat elragadja, s addig visszatartja, míg egyikök nejévé lesz. Tündér-ilonai meséinkben hasonlókép tizenhárom galamb, másokban (Gyüjt. 32.) holló alakjában szállnak éjenként a tündérek az arany alma elrablására; mire a földet érik, ők is bájos nőkké változnak, a királyfi szinte a hozzá közeledő Ilonának nem ugyan leplét, hanem arany haját ragadja meg, de itt is a bűvös arany gyürü a zálog, mely által a tündérnek egykor hatalmába kell jőnie. Galambbá lesz szinte (Gyüjt. 19.) az irígy boszorkány által vízbe vetett tündér, s mint galamb jő királyfi kedvese ablakára éjenként kopogni, megismertetve általa ő is leveti galamb leplét. Ily tündéri alakot gyanítok a már föntebb tündértiszteletre magyarázott (Népd. I. 415.) játékdal-töredék eme képeiben:

Kis kácsa fördik fekete tóban,
Fiához készül Lengyelországba.

és 412.

Fürdik a csóka fekete tóban
Fiához készül Lengyelországba.

miután az egész összefüggni látszik távolról — Lengyelországból? — jövő népnek, a tündérektől őrzött arany kapun, hídon, réven átmentével, mely által jutni talán a tündéri Boldogasszonyfalvára, hol az aranyat adják, mérve mérik stb. Vajjon Otrokocsi (l. f.)

előtt nem ily hattyu tündérnői rokonság ismerete lebegett-e, midőn Tündérünk s Tyndaros rokonítására felhozza az utóbbiróli ismeretes regét, hogy anyja Léda hattyu képében hált meg Jupiterrel? A szinte fentebb mondakörünkbe vont niebelungi jósnők is — mint már Grimm is figyelmeztet — ily hattyu tündérek, ők is madarakként lebegnek a habokban, és Hagne elragadva csodás öltönyöket (wunderlichnek mondatik 1478. l.) kényszeríti őket jóslatra; nevök a wisiu wip=weise frau mellett (1475.) mehrwip = mehrweib= tengeri nőknek mondja őket.

Már ezen nevek s alakok, mint látjuk, egyszersmind szorosan bevágnak a vízszellemek, a víztündérekröli mythosba. S e tekintetben tündéri regénk egyike a legdúsabbaknak; bár hitregénk s emlékeink elszáradt kútforrásainál fogva itt is hiába keresnénk szoros víztündéri elkülönzést és saját neveket, minők például a classicus mythos najádai s a határozottabb neptúni vizi nymphák, a germán Wasserholdek, Mereminni, Meerkind, Meerwunder, nichus=nix, Seejungfer, Meerfrau; a szláv russalky, wodnik stb neveik: mind e mellett még élénk mondai hagyományunkból rólok sok oldalu hitképzet nyomai maradtak fel. Alább már őshitünk élénk vízcultusával fogunk találkozni (VIII. fejezet: Elemek): mert habár népünk tengerek öbleit talán nem lakott is *), úgy mégis hatalmas folyók, mint az Etel, Don, Duna, Tisza stb partjain s közein tanyázott. Közölök a Duna már a körülötte lakó egykori szláv és germán népek őshitében is ily vízszellemek laka volt, s nem kevésbbé lehetett az a Tisza, s többi folyóink, úgy a nagyszerü tavak, mint: Balaton, Fertő, melyek körül kétségen felül nem egy ily vízszellem és tündérekröli, még eddig ismeretünkre nem juthatott, hit s rege lézeng. A fentebbi iszkornyai tó tündéreiről közlöttem rege is ide mutat; szinte úgy mint a német nixek (Grimm M. 459.) a tó partjaira kiülve, vagy félig a habokból kibukva, a napon sütkérezve fésülik hosszú hajokat; s a szláv hitrege russalkái (Tkány Myth. II. 99.) szép zöld koszorús hölgyekként kiszállva a habokból a zöldelő réteken fésülködnek: úgy járnak a mi tündéreink is az iszkornyai templomrom alatti tó ba naponként mosdani s fésülik a parton arany hajszálaikat. Tompánál egy néprege (52.) szerint, hol most a Karcsa partjainál egy csonka tornyú templom áll, egykor a tó fenekén

*) Vagy igen, külön időkben a Fekete s a Kazar tenger különféle partrészeit. .krezS

a tündér királynő s lyányai vára emelkedett, melyből az éj leszálltával a víz szinére keltek; de üldözve a barna szellemtől, kiköltöztek a tóból; a tündéri palota romjaiból épült a templom, s az eltünt tóból vált Karcsa folyója, benne még egy tündér maradt őrül, és éjenként fölmerül még az ös tündér a habokból, minden száz évben pedig hallatja még félreverve a csonka torony habokba leszakadt ezüst harangját. A kárpáti tengerszem tavak egyikéről a fekete tóróli rege szerint (Vahot: Magy. föld s népei 1. füzet 10.) benne a tündérkirály palotája arany és gyémánt oszlopokon állott, de körülötte örökös sötétség uralkodék, míg a királynak zöld tóban lakó tündér kedvese őt reá nem bírta, hogy a sötétséget oszlatná el; a király azért a tó fölötti sziklatorony tetejébe szolgáló szellemei által egy nagy karbunkulust tétetett, mely napvilágként fénylett. De a karbunkulus csak addig világíthatott, míg a tündérnő királyához hü maradt, s miután egy földi királyfi iránt szerelemre gyuladt, a karbunkulus világát veszté; a fekete tó királya magával vivé gyémántjait, drága gyöngyeit s aranyát, leszállt a tó mélyére, és boszút esküdött hütlen neje iránt, ki elvesztve büv-erejét, őrülten tébolyog, s a Kárpátok zúgó fenyvesei közt még most is olykor hallani fájdalmas jajait [1]). Mint itt, úgy ma leggyakrabban már csak ily általános tündéri név s alakokban találjuk e víztündérekről hitképzet nyomait, söt azok sokszor még általánosb például sárkány stb még kevésbbé feledett képletek alatt jőnek elő. Azonban egy, csak minap fölébresztett különös, az inkább légies s általánosb tündérek ellenében szorosb és sajátságosb vizi szellemi: *Sellő* név ily különváló vízszellemi, egykor fenvolt nomenclátióra s a többi tündérektől elváló sajátságos képzetre utal. E Lugossytól remek értekezésében (Új Magy. Muz. III. füz. Akad. 130.) kimutatott nevet a Szombatos-codex versei tarták fen:

---

[1]) Hasonlót tud e kárpáti zöld tó tündérnőjéről egy gyönyörű lengyel regé [Pulszkynál 1840. Emlény, s Athenaeum, 1840. II. 167. l.]. Mint látni ezen mondák helyiségöknél fogva szláv eredetűeknek mutatkoznak, mind a mellett rájok nézve is az áll, mire a kútfőknél bevezetésemben, különösen b. Mednyánszky regéiről szólva figyelmeztettem; hogy ezen regék bár szláv vidéki helyiségek, várak stbről szólanak is, mégis, mint tudjuk, szorosan összefüggnek e várak s vidékek eredeti magyar urai, birtokosai és családai magyar életével: mint az itt szóban lévő fentebbi karbunkulus is — mely körül, mint látni, a rege forog — Drugeth család híres birtoka volt és még kiholtok után is mint mondatik a bécsi cs. gyűjteményben tartatik.

Oltalmát ha kéred a mennynek urának,
Sellők sem tündérek ám neked nem árthatnak.

Marmarosi tájszólás szerint ugyan is a vizek sebes folyású helyei neveztetnek sellőnek s hazánk több vizek melletti helységeinek (Sellye a Vág mentében, Salló a Garam mellett, Sáró stb) nevei ezen értelem fenmaradt nyomaként mutatkoznak [1]. A Népd. I. (477.) is egy *sályog* szót ragyogással magyaráz, mi egyiránt a tündérszó nyomozásában kifejtett tündöklés ragyogásnak a sellőben is fen levő fogalmára figyelmeztet. — Víztündéri mythosunk egyik kedélyes episodja, sőt talán oly víztündéri sajátságos alakunk, mint a sellő és delibáb maradt volna fen a *vándor-láp*róli gyönyörü regében (Tompánál), feltéve, hogy alapja eredeti népképzeten alapszik.

A *láp*, — és Molnár Albert és Kresznericsnél II. 9. lápa=lacuna, s lápácska=lacuncula szavak is — úgy látszik egy, eredetibb értelme feledésével, már régibb szótárainkban (Párizpápai, Szabó Dávid, Kresznerics II. 9.) uligo és nádszalma-töredék, melyet az árvíz — úgymond — hordani szokott, magyarázattal értelmeztetik, hasonló e szólással: sok lápot hánytt ki a víz. Egy gyanítható régibb értelemre mutatnak a számos, láppal összekötött helynevek, mint: Láposhegy Csíkszékben, Láposbánya b. Szolnok, Hagymáslápos Kővár vid., Magyarlápos, Oláhlápos b. Szolnokb. Talán mélyebb vizsgálat, figyelem és későbbi véletlen föl fogja még ezt is világosíthatni. Az érintett rege szerint (66.) a tóvárban lakó nádas királyának szép tündér leánya a nap hevétől fáradtan szállott hetedhét országon tuli útjából, hol a tenger leányait látogatni járt, s megpihenhetni kivánt az erdőkirály árnyas lakában; szivesen fogadá ez, mert a bájos tündér láttára heves szerelemre gyuladt iránta, de a tündér híven vizi lakához, nem viszonozhatá hajlamát. Bosszút forralt most az erdők királya megvetett szerelmeért és összeesküdött a Viharral, földúlni a nádaskirály s tündér leánya tólakát; de a nádaskirály felparancsolja a víz habjait, s alámosatja velök a szigetet

[1] Lugossy által a csarló, sarló, és sallótól származtatott Csallóköz nevének származtatása némileg ellenkeznék a föntebbi csallóközi közlöttem tündérmonda szinte népies névmagyarázatával. Szorosan véve azonban a név itt is tündéries sellőkre volna visszavihető, miután lehet, hogy a fentebbi monda tündérei szinte sellők, ők is réven járnak át, és a Duna partján szedett arany port a monda lábnyomukban találtatja.

és a tó partjait úgy, hogy csak fü és növénygyök tartják össze fölületét, s az éta nem retteg a viharnak dühétől, mert mennél inkább neki rohan, annál gyorsabban úszik előtte a vándorláp, és mosolyogva nézi az erőlködő szelet.

A classicus mythos a najádok, delphinek, syrének vizi természetét a félhal test és halszerü fark által fejezi ki. — Tompánál a rege (52.) szinte egy haltestü leányt említ; vajjon ezt érti-e egy rábaközi mese is (Gyüjt. 26.) a halfarku és kecskelábu leányról hátán akónyi púppal regélvén? A vízről mitsem tud, s csupán a föld alatt sárkány hatalmában tartatja; lehet hogy a mese csak torz alakot akart festeni, vagy hogy a víztündérröli hit benne eltorzúlt; de több meséink, s mi figyelmet érdemel, épen azon föntebbiek, melyek a vízbe fulasztott tündért battyúvá, kacsává változtatják, variánsai, mint a Népd. (II. 346.) a hal alakról is tudnak, s szerintök a vízbe taszított tündér mint aranyhal úszkál. A kárpáti szláv regék is ösmernek tavaikban lakó ily félhal félember testü vizi nőket, kiket morské panni=tengeri nőknek neveznek (Kollár zpew. 435.). Ezen alaknál, mely a többi mythosokban is, csak ritkábban, jő elő, gyakoribb a félig lótestü vízszellemröli képzet. Tompa (52.) ezt is említi. Mondáink a gyengébb félló félemberi-vonást feledheték, de egy lóalakú vízszellemről még emlékeznek: vagy hogy talán mind a két képzet fen volt nálunk is, mint más népeknél. A skótban Waterklepje a lóalakú vízi szellem. Az óéjszaki hitregékben Nennir vagy Nikár a gyönyörü vasszürke mén, mely olykor a tenger partján megjelenik s patkója visszás nyomáról megismerhető; midőn a tengeren szélvész kerekedik gyakran látni a hullámok fölött e mént iszonyú patkóival száguldani (Faye 55. Grimm 458.). Gyüjt. 20. számu mondája és variánsa (31.) beszélik mikép egy csata után fáradtan hazatérő király égető szomját enyhítendő a közel forrás fölé hajolva inni akar, midőn egy láthatlan kéz orrát megragadja, s addig nem engedi inni, míg otthon lévő legdrágább kincsét, melyről mit sem tud, oda nem igéri: ez távolléte alatt született egyetlen leánya; hét év múlva megjelen érte egy ragyogó szőrü csikó, s magával viszi a tó partjai fölötti gyönyörü rétre, itt azután igen érdekes fordulatokban a szokott átoktóli menekülés szövődik. De már a mese különös csikó és vizi csikó kifejezései figyelmet gerjesztenek, s egészen eltérőnek mutatják azt a szokott tátostól, kit meséinkben e néven soha sem találok nevezve. Szorosan víz-

szellemre mutatni látszik az áldozat-követelés is, mely ezeknek különös tulajdona. — Pez Thes. Anecd. 2. 3. p. 26. miracula S. Matthiae c. 43. Juxta pontem Mosellae quidam puerulus naviculam excidens submersus, quod videns quidam juvenis vestibus abjectis aquae insilivit, et inventum extrahere volens maligno spiritu retrahente, quem Neptunum vocant (nem kell feledni, hogy Neptun is tengeri ménekkel jelenik meg a habok fölött) semel et secundo perdidit, tertio mortuum recepit. Jellemző itt különösen azon naiv vonás is, hogy a vízszellem orránál fogva ragadja meg áldozatát, mivel (úgy mond Grimm 465.) a vízbe fúlók orra közönségesen vörös szokott lenni, onnét a közmondás: der Nix hat ihn an sich gezogen, oder hat ihn gesogen. Víztündéri jelenet lovak kíséretében jő elő Gaalnál is (323): mire a nap a tengerbe leáldozik, a parthoz verődő hullámokból egy bájos tündér lép elő, és varázs fátyolával a parton legelő két mént megmosva, szőrük arany s ezüstre változik; a parton legeltető fiú rémülten szaladt láttára, de a tündér utána kiált: hiába szaladsz tőlem, utólérlek bárhol is: s elérve áldozatát karjai közé szorítja; mire az bűvös álomba merül; a tündér ugyan napköltével távozik, de napnyugatkor ismét megjelenik, s a fiú hatalmába esik. Mailáthnál (37.) hasonlókép a vízre menő királyfi egy ellenséges tündér áldozatává lesz. Ezen eszme van kifejezve gyöngédebb vonásokkal egy szép halászmondában (Gyüjt. 40.): vigan énekelt a Duna partján esténként Jávor a szerencsés fiatal halász legény, ha hállóit a szokott dús fogásra kiveté; de egy időtől öt is mint társait a szerencse cserben hagyta volt, s insége szomorú panaszos dalokra fakasztá; egy estve, midőn hosszú várás után ismét mit sem foghatott, dala még búsabb volt, mire ladikja előtt egy bájos lyány bukott föl a habokból; rémülve vonult el tőle Jávor, de a lyány nyájasan kérdi tőle: miért oly szomorú dala? Én, úgymond, a Duna királynőjének lyánya vagyok, régen hallgatom bájos éneked, mely nékem sok örömet szerzett, régen vágytalak látni, szomorú hangod fájt, többé meg nem állhattam, s búd okát akarom megtudni. A halász elpanaszolja sorsát, hogy mitsem kereshet, mire a tündér varázsvesszéjéveli érintésére dús fogást tesz. Azóta újra víg dalokat énekel, mert ő ismét a legboldogabb legény a faluban, de a tündér sem akart többé megválni tőle, esténként fölszállt hozzá a habokból, végre azt sem elégli, vele akar lakni a föld fölött; a tündér királyné sok kérésére elbocsátja leányát, de

bűvétől megfosztja. A varázs azonnal múlik, Jávor hiába veti ki hállóját, nyomor és inségben sínlödik tündér nejével, míglen ez őt is magával ragadja a Dunába. Gaalnál (128.) szinte egy halásznak, ki egész napon által mit sem képes fogni, megjelenik egy zöld emberke, és bő fogást ajánl neki, ha ő is, mint a csikóróli fentebbi mesében, oda igéri otthoni örömét, melyről még tudomása nincs; a halász nem gyanítva megegyez, és kivetett hállója azonnal szakadásig megtelik; de mire a zöld emberke után tekint, már nyomát sem leli. Ily halász, hajós s a többi mondák számosan fenvannak, s különösen a folyók bizonyos helyei: örvények, mélységek, sellők, vízesésekhöz kötvék, közönségesen szinte összefüggnek azon hittel, hogy áldozatot, engesztelést követelnek. Ilyet ismerek a tatai nagy tavakról, hogy évenként megkivánják áldozatukat; közönségesen erre magyaráztatik a gyermekek vigyázatlan fürdés következtébeni majdnem évenként megeső belefúlása. Ha egy évben az eset elő nem adja magát, úgy az a hit, hogy jövő évben kettős számmal fogja azt megkivánni. Hasonló hitet ismerek Pozsony szláv vidékein, a Láb és Hochstettno közti Mokri-lesz nevű tóról. A szlávok ezen fulasztó vízszellemeket különös névvel Topielecnek (topit, utopit: fúlni, sülyedni) nevezik, különösen ártalmas szokott lenni a folyókban marhájokat itató részeg pásztoroknak (Linde Slow. 636. Hanusch Myth. 299.). A német néphit szerint is a vízbe fuladtakról mondatni szokott: a vízszellem megkivánta évenkénti áldozatát, különösen pedig ártatlan gyermekeket. Grimm Myth. 462. — Saal folyóvíz Némethonban, Faye 51. szerint Valburga, vagy János napján szokta minden esztendőben ezen áldozatát meg venni, miért a nép e napokban a folyót kerüli. — Ezen hitre mutatnak mind azon a víztiszteletnél tárgyalt (l. Elem. VIII. fej.) szokások, babonáb, vízbe hányt virág, gyümölcs stb áldozatok, melyeknek nálunk is fenmaradt nyomait az érintett helyen közlendjük.

Már ezen áldozat, és pedig emberáldozat követelése mutatja a víztündérek kegyetlen jellemét s a mondákban ezt kifejező *szörnyetegi*, iszonyatos s undor alakjokat. Tompa népregéiben (166.) ily lófejű-sárkány vízivó tündéri szörnyről olvasunk; ki a vidék minden vizét irígy gonoszsággal föliszsza, de végre megátkozva, most a lófőnek nevezett forrásban fúja ki. A kárpáti zöld tóról is az a rege (Pulszkynál 1840. Athenaeum, II. 168.), hogy tündére Omna, midőn a királyfi Wladin töle kedvese meggyógyítására a

bűvös balzsamot kéri, bosszút forralva, megvetett szerelmeért a tündér huszonnégy fejű sárkánynyá lesz, és fogai halálos sebet vájnak a hős mellébe. Gyűjteményem egy honti meséjében (33.) igen élénk színekkel festetik egy ily vízszellem iszonyatos alakja : kilenc bőrű s mind annyi kigyó- béka- hal-pikkelyű szörnyeteg azon vízleány, melyet a hősnek, kilenc varázs vesszejével, minden iszonyu rémletes átváltozásai, kérelme és sirása dacára, kérlelhetlenül kell sujtani, máskép a tündér kővé változtatja, mint a számos víz szélén fekvő kövek, kik mindannyi általa elcsábított küzdők, mutatják.— Ezen, sokban a protheusi mythosra emlékeztető mesének szláv variánsait is ösmerem, melyek az orosz regék ismeretes „Czudo morskoje“ alakjára figyelmeztetnek (Hanusch Myth. 299.).

Gyakran ily vízszellemi szörnyek alakja lappang meséink *kigyó s békává* átkozott tündéreiben. Így a Népd. III. 312. a csoda békáróli mondában; így a németben, Grimm H. u. K. Märch. nro. 1. der Froschkönig, s a szlávban is. Szinte hasonló variánsok a kigyóról (Gyüjt. 2. Gaal 264.), mely a kútból merítő leány korsóját addig tartja vissza, míg nejéül nem igérkezik, és zálogul gyűrűjét le nem veti; egy vártat múlva megjelenik az undor béka vagy kígyó a záloggal, s követeli az adott igéretet, ha visszautasíttatik, halálos csipéssel boszúlja meg magát; de a jó fogadás, a próba hű kitartása után a béka- s kigyóbőr lepattan, s mint bájos tündér királyfi áll a nő előtt. A szlávban e vízszellemeket érti a közmondás: nedves mint a béka, vagy zmok: Zmek mocidla ne zoustane ani zaba (Hanusch M. 90.). A békánál itt a zöld szín is, mint e szellemek kitűnő sajátsága, jellemző tulajdonság. Gaalnál is (28.) a föntebbi vízszellem zöld emberkének mondatik; és a szlávban a rusalky zöld koszoruja különösen kiemeltetik (Hanusch 297.).

Ezen víztündéri képletek ismét az összes tündéri rege azon általános vonására figyelmeztetnek, hogy míg némelyek közölök, mint jó, boldogító, áldást hozó tündérek mutatkoznak, mint a bőséget jelentő délibáb, az iszkornyai tó tündérei stb, a szláv rusulkák, kiknek áldozata is szelídebb, gyöngédebb: a folyóba hintett virágok, koszorúk; addig ismét mások mint kegyetlen emberáldozat után sovárgó szörnyetegek jellemeztetnek. De ezekről is még az a tudat, hogy megengesztelve, az átok alól szabadulva, megváltva, tündéri szerencse és boldogsággal áldanak; a csoda béka, kigyó, vizi csikó, a kilenc bőrű pikkelyes vizi szörnyből bájos királyfiak és

tündérnők válnak. Varázs, sőt gyakran az ily szellemek fölötti emberi lenszőséget jellemző cselfogás által, hasonlón az óriások, lidérc és törpékhez, kijátszathatnak. A vizi csikó meséjében az háromszor játszatik így ki a valódi király leányra nézve; hasonló történik a csoda béka s a többi mesékben. Máskor jelvek, talizmánok, áldás által — mi ismét keresztyén befolyásra mutat — lehet tőlök szabadulni. Gregorius Turonens. (de glor. conf. 31. f.) emlékezik egy eseményről: apud avernos gestum, — egy ember erdőbe mentében átkel a réven: ubi in medium amnis devenit, audivit vocem dicentis, „merge merge ne moreris,“ cui respondens vox alia ait: sine tua etiam admonitione quae proclamas fecissem, si nos sacra mois conatibus non obstaret, nam scitis eum eulogiis sacerdotis esse munitum. Majdnem egészen hasonlón Gaalnál (128.) a zöld vizi emberkéről i meséhen: mire a halász megtudja, hogy a neki tett igéret nem más, mint saját fia oda adása, aggódásában tanácsot kér egy öreg paptól. Az a fiút megáldja, nyakába óvszert köt, s ezzel a halász bátran viszi meg fiát a vízszellemnek kitűzött idő s helyre, a csónak azonnal elragadtatik a haboktól, szélvész kerekedik s a vizi szellem kiált a szélvésznek, hogy fordítsa fel s merítse alá a ladikot; de a szélvész válaszol, hogy azt nem teheti, mert, úgymond, a hajós s a csónak igen könnyű; a szellem ismételve parancsolja, hogy merítse el, de a szélvész újra felel, hogy a nyakán lévő óvszer miatt nincs fölötte hatalma. Gaalnál a német fordítás ezen különös párbeszédet versekben adja; mily érdekes volna itt tárgyunkra az eredeti szöveget s neveket ismerni! Ily drámai jelenet a: Vita sancti Galli-ban is Pertznél II. 7. electus dei Gallus retia lymphae laxabat in silentio noctis, sed interea audivit demonem de culmine montis pari suo clamantem, qui erat in abditis maris. Quo respondente „adsum“, montanus e contra: surge inquit in adjutorium mihi, ecce peregrini venerunt, qui me de templo ejecerunt (nam Deos conterebant, quos incolae isti colebant, insuper et eos ad se convertebant), veni veni adjuva nos expellens eos de terris. Marinus daemon respondit:

„en unus eorum est in pelago
cui nunquam nocere potero,
volui enim retia sua ledere
sed me victum proba lugeri
signo orationis est semper clausus
nec unquam somno opressus.“

Midőn Gallus ezt hallván, keresztet vete magára, haza tér, s Columbán apát s összehívott társainak az eseményt beszéli — solitum signum tangens — hallják a gonosz szellemek ordítását: vox fantasmatica, cum hejulatus atque ululatus dirae vocis audiebatur per culmina. Mondáinkban nem ugyan a *montanus*, — kinek itten hejulátusa hallatszik, tehát egy *hegyi erdei szellem*, — de a szélvész tart párbeszédet a vízszellemmel.

De a tündérek ezen neme, a *hegyi erdei szellemekről* is, — a classicus mythusban driádok, a németben Waldfrauen, a szlávban lesnik — tudnak még mondáink. Tompánál a vándor lápróli regében (66.) a fentebbihez hasonló párbeszédet tartanak az *erdő királya*, és a szélparipákon járó vihar, boszút forralva a nádas király s tündér leánya ellen. Sürü erdőkben laknak már közönségesen a végzetnők is, hasonlón a hellen szent berkek jós nympháihoz, s mint a Hotherróli regében Saxo (III. 92.) beszéli: Hotherus inter venandum errore nebulae perductus in quoddam silvestrium virginum conclave incidit, a quibus proprio nomine salutatus, quaenam essent perquirit; illae suis ductibus auspiciisque maxime bellorum fortunam gubernari testantur: saepe enim se nemini conspicuas proeliis interesse, clandestinisque subsidiis optatos amicis praebere successus; quippe conciliare prospera, adversa infligere posse, pro libitu memorabant. Így gyakran mondáink hőse (Gyüjt. 32.) a vadászat közt a sürü erdőben eltévedve, a legmagasb fára mászik fel, hogy magát tájékozhassa. Az éj sötétében messze pislogó világot lát, utána ered, s egy házba ér, hol a vén anyóka, — ki maga a boszorkány, mint a mai mese hiszi, — három lyányával lakik. A nyájas anya megszólitásra ő is kedvező választ ad: szerencséd, hogy anyádnak szólítottál, mert máskép roszul járhattál volna! Így megkérlelve, a hőst jóslata, tanácsa s varázs-szereivel segíti. Hasonlón a már említett három végzetnő Gaalnál (444.), kikhez a mondahős folyamodik, sötét erdő közepén mindig beljebb és beljebb laknak egymástól, ők is jóslatot s bűvös szereket osztanak. Általjában, meséink mind azon tündéries, vasorru bába, vén banya s boszorkánynyá torzított alakjai, így erdő közepett laknak, ott adják jóslatuk, s gyakorolják bűvöket; sokszor e vadonnak elrejtett távolságára már csupán csak a köszöntés mutat, melylyel a hozzájok betérő mondahős fogadtatik: péld. hol veszed itt magadat, hová még a madár sem repül!? Népd. I. 464. a gonosz tündér erdőben fön a

fa ágai közt ül. Másutt (Népd. III. 249) a három bűvös anyának, kik a királyfit járatában eligazítják, arca és szemöldöke *mohosnak* mondatik, mit a mese most öregségökre akarna érteni, de e vonás mélyebb értelemmel is birhat, e mohosság kitünőleg az erdei szellemek tulajdona lévén. Egy saalai mondában (Grimmnél 453.) hasonlóul ily *mohleányokat: Moos Fraeulein, Moosleute*, mint erdei szellemeket találunk említve.

Ily szorosabb *erdei*, *fauni* alakú szellemekre volnának magyarázandók a hún eredetet illető, Jornandesnél fenmaradt s feljebb felhivott mondának *faunus ficariusai*, kikkel az Alirumnák, midőn a vadonban tévelyegnek, egyesültek: quos *silvestres homines*, quos faunos ficarios vocant, per eremum vagantes dum vidissent, et earum complexibus in coitu miscuissent, genus hoc ferocissimum edidere. Ezek is tehát a hún nép nemzöi valának. Ezen erdei szellemek ismét vadabb s közönségesen férfiúi alakot vesznek fel, meséink rólok kevesebbet tudnak, de egyes erdei helyekröli népmondákban még ezeknek emléke is fön van. Közölök ugyan semmi összefüggőbbet fölhozni nem tudok, de tudomásom van a népünk közt fölmerülő azon hitről, hogy még gyakran az erdőben láthatók s különösen a favágóknak, kiknek az irtás miatt nagy ellenségeik, meg szoktak jelenni, s ilyenkor haraggal nyilatkoznak, s fenyegetőznek, hasonlón a német és szláv lesnik és scrathoz, az erdőbe tévedteket csalóka képekkel szokták ingerleni s eltéveszteni, sőt, még az erdőben itt ott eltévelyedő emberek és gyermekek miatt rólok is az a hit, mi a vizi szellemekről, hogy emberi áldozatot ragadoznak. Tompánál is egy néprege (150.) a bérc hegység legzordonabb táján lakó gonosz szellemről tud. A rengeteg közepetti barlanglakát egy hegyes kőszirt jelölte. Ki vészes birtokába tévedett, bolygó rémektől kisértetett; majd hangos sirást, nyögő sohajt, majd harsogó kacajt hallott, vagy bájoló hölgygyel találkozott: „Ki rögtön síri vázzá változott; Ott gyász sereg koporsót emele, S részeg násznép találkozott vele. Ezer kápra kép, ezer csáb alak Tünik föl és el kurta perc alatt; S a vándor, száz út közt, bár merre tért, Mindig csak a vészes sziklához ért." Kik e gonosz szellem segítségét keresik, s vele szólni kivánnak, háromszor kell megkerülniök lakását, s háromszor saját nevöket kiáltani, akkor a barlang lakója mint kék láng jelenik meg sziklacsúcs felett; de a vélei szövetség mindig a lélek vesztével jár, mert ezt kell lekötnie a halan-

dónak segélyeért. A regében Lublyó vezér is ezt teszi, hogy várát, melyet népe nem birt fölépiteni, segélyével megalkothassa; de lelkét oda igérvén, csakhamar lelkismerete furdalásaitól kínozva, a közel zárdában vallja meg bűnét, hol szentelt vízzel megerősítve és szerzetesi ruhába öltöztetve a gonosz szellem mitsem tehet ellene, de haragjában megragadja barlangja hatalmas hegyes sziklá-ját, s kis ujján viszi, hogy véle az általa emelt várat összezuzza. Ekkor a vártoronyban megkondúl a szerzetesek harangja, és hallatára, mielőtt a várhoz ért volna, leejti a sziklát Poprád partjaira, hol az maig látható. Mint itt ezen utóbbi vonás óriási jellemre mutat (l. Óriás V. c.), úgy általában ezen vadabb erdei hegyi szellemek egy részt az óriási képzetekkel vegyülnek el. Ilyenek közönségesen meséink *fanyövői*, *kőmorzsolói*, *vasgyúrói* (Népd. III. 319.). Az ilyen hét esztendeig, és pedig vén anyajuhot — mint a mese mondja — szopó fiú, a fákat gyökerestül szaggatja ki, és ha még, úgy mond, más hét esztendőt szopik, a legnagyobb fát is, para gyanánt tépi ki, vagy a *fanyövő*, ki a fát mint a kendert nyövi; míg más részről ismét érintkeznek az incselkedő ravasz törpékkel, kik szinte a fával, melyhez kötvék, elosonnak.

Ezen *törpék* is meséinkben ritkábban kerülnek elő: Gaalnál (166.) az örökségi három csodaszeren — a láthatlanná tevő köpeny, a száz mérföldnyi saru, és kimeríthetlen erszény, máshol osztoron civódó három törpét a mese egy fekete óriás fiainak mondja, ik hasonlón *feketék*, és csupán *üstökük* és *szakállok hófehér*; olykor ez a mesében ismét *kék*, vagy *veres*, mi egyiránt a *lángszínt* karja kifejezni. A mondahős, kit biróul választanak pörös ügyeken, szinte csellel szokta őket kijátszani, itt, míg versenyt futnak, gy hogy tüdejök megrepedt, addig ő bűvszerekkel tovább áll. A ündér-ilonai habozóbb variánsok e helyt ördögfiaknak mondják. A gjellemzőbb itt a fekete szín, és az ellentétes fehér szakáll és üsök, mi az éjszaki mythos döckalfar = genii obscuri = dunkel elbe s liosalfar=lichtelbekre figyelmeztet; amazok feketébbek a szuroknál, ezek fénylőbbek a napnál (Grimm 493.), mit nálunk ismét lángszínű szakáll is jelenthet. A népdal (III. 319) beszél egy törpé-ől, ki egyszersmind ingerlő koboldi jellemmel is bír: az erdőben telt készítőnek hasára teszi a lábast, s úgy költi el az ebédet. Itt törpe emberke hegyes szakállal jelenik meg a föld felett, de a

föld alatti lakában sárkánynyá válik, s mint ilyenre a szokott sárkányi küzdés alkalmaztatik.

Ily ingerlő, sokszor azonban emberi segítséget is igénylő, s azt ismét dús kincseik és szerencséjökkel tetéző, a törpék, hegyi, erdei, barlangi szellemekkel rokon, *gnómi* alakokrúl, szinte tud még némit néphitünk. Majd mint *rémek* jelennek meg a táj népének, kik halálra ijesztgetik, és megkergetik az arra menőket; számos határ bír ily kerűlt helylyel, közönségesen árkok, mély gödrök, befúrt hegyoldalokkal, néholi tájszó szerint gurgyalokkal s mély meredek ösvényekkel, hol e névtelen, törpe, boszantó rémek, játékukat űzik. Majd ismét közönségesb és határozottabb képzetben, mint *kincsőrök*, s így különösen mint *bányaszellemek* jönek elő. A rólok levő mondák ily helyeken dúsan szállongnak, és a legutolsó bányász fiú is bőven tud rólok. Magyar népü ritka bányásztelepeinket nem ismervén, hasonló saját s eredeti regéinket e szerint meg nem határozhatom; nem is tudom mennyire alapúlhat népünk ily hitén Mailáthnak (66.) a rónaszéki sóbányák gnómjairól szóló kétség kivül szabadon kidolgozott regéje. Azok itt mint ellenséges szellemek a munkásokat gátolják, lámpáikat eloltják, eszközeiket ketté törik, kivájt aknáikat bedöntik s vízforrásokkal árasztják el stb. Telki-bányáról Tompánál is (114.) ily rege találtatik: hogy Kányahegyben egykor arany és ércdús bányák léteztek, aknáit számos bányásznép vájta, de meggazdagodva bár a dús áldáson, mégis irigyen civódott a kincsszomju nép egymás közt, a bányaszellem boszús lön, s a bánya népét a kincscsel együtt föltalálhatlanul bétemeté. Hasonló monda él a régi Selmec helyéről is; most a bedőlt aknából, hol annyi száz munkás halálát lelte, véres patak foly, de csak addig, míg a bányaszellemtől kiszabott átok ideje lejár, s akkor ismét meg fognak nyílni Kányahegy aranybányái. A rejtett, elsülyedt, eláthozott, föld alatti kincsekről számos mondák s helyies hagyományok előterében áll közönségesen e hit a kincsszellemről, míg az utótérben ismét mindig reménység fejeztetik ki annak egykori fölfedezéséről, felvehetéséről, szóval napvilágra jöttéről. Gaalnál (7.) egy domb mélyében föld alatti lakban alszik az érckirály, körülette a három föld-alatti lak, egyike tele érc, másika ezüst, harmadika aranynyal, az álomba merült érc király, az érc őrkakas szavára azonnal felébred; azért a belépő mondahős legelül is a kakas nyakát szegi, hogy háboríthatlanúl a kincscsel megrakodhassék. A 341.

lapon szinte ily érczszellemnek már érthetetlen alakja azon sovány ősz ember, ki folyvást egy vékába hányja az arany darabokat, s midőn megtelik, elnyeli, de erre a hasát fölvágja, az aranyat kiszedi belőle, s miután azt bevárrta, újra emészteni kezdi. Tompánál (157.) egy népmondában a várhegyi rom pincéjében hét kád aranyat pillant meg egy nő, de gonosz s fukar vágygyal, csak maga akarván az egészben részesülni, midőn gyermekeivel elvételéhez fog, a lépcsőre hányt arany darabok azt rögtön elégetik; a gyermekek egy parázs szemü, ősz szakállú embert látnak, ki kezével ellenzi őket, mire fölemelkedik, rémültökben megszaladnak, anyjok nem akarván hinni az intő gyermekeknek, a leszakadó várromok alá temettetik. Meséinkben az elsülyedt kincsek, arany, ezüst várak, paloták stb egyik közönséges őre ismét az általánosb sárkányi alak, kinek ezek közönségesen föld alatti hatalmában vannak, és csupán legyőzése által válthatók meg (l. Szent állatok, Sárkány, X. fejezetemben). Még különösebb alakokban is jőnek elő gyakran e kincsszellemek, mint már a későbbi keresztyén s más befolyások rájok hatottak, így a kézsmárki Kárpátok, Héttorony és Barát nevü csúcsairól ily rege jár: a Héttorony mélyében fekszik a mérhetetlen kincs, melynek a Barát az őre; bizonyos éjeken látni őt völgyeket áthágó lépéssel, fejével a holdig fölérve járni, s a kincshez vivő kulcsokat kinálgatni. Ezen kincs magában foglalja mind azt mi az isteni magyar földön csak lehető: fákat, gyümölcsöt, szőlőgerezdeket, mindennemü állatot, bor helyett iható folyékony aranyat, arany tyúkokat, hasonló tojást költve, arany köveket stb. Ki belé juthat, az szedhet a mennyit s mit akar egy óráig éjfél előtt, ekkor földrenditő csapással becsukódik a Hétvár kapuja. Ha a szerencsés ekkor ott maradt volna, addig kell neki ben várnia, míg évek vagy századok folytán ismét bejut valaki, ki őt megszabaditsa. Azon nem, melyből valamit magával visz, szerencsét hoz neki egész életére. A végtelen kincs legbecsesb drágasága egy kereszt, a boldogságos szűz, és tizenkét apostol aranyból. Ki ezekhez nyulni mer, azt rögtön halál éri. Ha mégis valakinek sikerülne azokat kivinni, azonnal megszünnék Magyarhon gazdagsága, s az ország puszta és elhagyott lenne. Az őrbarát a személyekhez képest olykor szelid, máskor vad, néha maga kinálja a kulcsot, míg ismét máskor igézéssel kell őt kényszeriteni, a gonosztevőt azonban legott megöli (Taschenbuch für vaterl. Gesch. v. Hormayr u. Mednyánszky 1821. 186.). A Mailáthnáli

rege csupán ezen rege kidolgozásának látszik lenni (l. 108.). Egy más rege szerint (Vahot, Magy. Föld és Nép. I. füz. 10.) Kárpát összes kincse a Békatóban rejlik, melyet a Barátszikla alakjában egy kincsszellem őriz, a békákról is ott azon monda, hogy belökben arany szemeket hordanak. A kárpáti Zöldtó feletti Rézuton (Kupferbank) keresik a kincset a kárpáti kincsásók, de a monda szerint az örzö hegyszellem csak annak engedendi felvenni, ki kedveséhez életc fogytáig hü maradt. Még további számos mondáinkban az elsülyedt átkos kincsekről (l. átok, elsülyedés, aranykor, világ, XI. fej.) mindenütt, majd a fölöttök égő lidérci tüz, majd a föntebbi sárkány vagy ördögi hatalom — mire a kincs felvevése idézés, lélekaláirás, által mutat — jelöli a már feledett eredeti kincsszellem képzetét. Sokszor ily kincstalálás ismét hitregénkben gyakran előjövő csodás állati vezérlés által történik. Így egy szász pásztor küzködő bikái (Tompa, Népregék 59.) által fedeztetik fel azon kincs, melyből Beregszász épül. Egy pásztor kutyája által (Pulszky, Reg. Athen. 1840. II. 168.) az elsülyedt dús Ókeresztfő tornyának arany keresztje.

A felső-magyarországi német-szláv bányásztelepek bányaszelleme: a *bergmaennlein*, *bergmanndel*, a szláv köznép kiejtése szerint *bergmandlik*. Ettől reményli a hevér szerencséjét, tőle vár a bányászfi sok kincset, szép arát, a bányászleány szép völegényt, aranyos kincsládát, gyémántos pártát. Ő boszúlja meg az elnyomott bányászt s nyaggatja a gonoszt. Alakja különböző, a szerint a minő ügyben jár, közönségesen nő, ha áld, férfiú, ha fenyeget, rémit, üldöz, s szinte csak ily alkalmakkor látható. A selmeci Pacher-stollen aknáról ily rege van (Gyüjt.): szép tündér leányok fejér ruhában jártak egykor a bányába, s majd ez, majd más bányász pillantá meg őket, mikép meztelen lábbal, a nedves olykor jeges földön táncolának; de addig dús áldás is volt az aknában, a hevér nem szorult nyomorult bérére, csupán az aranypor, melyet naponként ruhájából kivert, dússá tevé őt; az akna viszhangzott a szerencsések örömdala és vendégeskedéseitől. Egy nap ittasan azon gondolatra jöttek, hogy a táncoló tündéreknek sarut vesznek, nehogy meztelen lábuk fázzék; de mióta a vörös cipőt oda tették, nem jöttek meg többé a tündérek, s az óta nincs is áldás az aknán, azok más, a Mihály-aknába költöztek, de innét is hasonló tett kiüzte őket.

Majdnem nyomtalanul látszanak, legalább nevökre nézve

elenyészetteknek *házi szellemeink* és *nemtőink*, ha ilyenek, mint a romai: lares, német: hausgeister, kobolde stb, őshitünkben csakugyan fenvoltak; s majdnem az ellenkezőt kellene hinnünk, ha azon jelenségre figyelünk, hogy a többi mythosokban emlékők, mint az emberi életet és cselekvést legközelebbről érdeklőké, még a legélénkebben fenmaradt. Bizonyos, nálunk is élő, rájok vonatkozható nevek, mint: *bobo*, *bubus*, *mumus*, *popánc*, *manó*, idegen német s szláv eredetre mutatnak; az utóbbit, mint a Grimmnél tátosunkhoz tartott *tattermannt* még alább érintendjük. A róluki néphit is csupán töredékes véleményekben, babonás szokásokban stb nyilatkozik még, s valami összefüggőbb mondai hagyomány alig hozható fel. A Voyciokynál (Klechdy I. 198.) előjövő egy ily különös házi szellemrőli (Iskrzycki) nevezetes mondát, mint szláv népeknél mindenütt, úgy Hont egész felsőbb vidékén a szlávokkal vegyes magyaroknál is hallám, és pedig szinte *Szikra-Jancsi* (Iskrzycki is szikra, tüzkő) név alatt (Gyüjt. 72.). Egy gazda szolgájává fogad egy idegent; midőn már az alkú megvolt s a szolga befogadva, rémülve veszi észre, hogy új szolgájának ló lábai vannak; túl akar rajta adni, de már késő, a szolga nem távozik többé a házból, s láthatlanul végzi kikötött kötelességét. A gazda végre, furdalva lelkiismeretétől, eladja házát, s más faluba költözik, de midőn holmiökkel hordozkodnak, a rosz uton terhelt szekerök dülő félben lévén, félelmökben segítségért kiáltanak. Szikra-Jancsi a szekér saroglyájából felszólal: ne féljetek semmit is, Szikra-Jancsi veletek van. A németben szinte Grimm (Deutsch. Sag. n. 72.) a gazda, hogy a csürüben honoló koboldtól megszabadúljon, ezt fejére gyujtja, a pajta fellobban, de midőn a megmentett vagyonnal egy taligán tova indulnak, hátában ül a kobold is.

Hasonló, különösen a marhát s kitünőleg a lovakat gondozó, és pásztoraik körül forgolódó segítő szellemekrőli hitet találok az alföldön: egy cibakházi fuvaros szerint őt elérő s átszaladó versenytársa lovai azért vannak oly jó szőrben és oly gyorsak, mert a „*rosz*" hízlalja, abrakolja, s viseli gondjokat, kinek a lelkét oda igérte, nem is lesz, úgymond, neki jó vége. Többet felőle ki nem tudhattam. — Ily szellem a felsőmagyarországi szlávoknál a „*Spiritus*" (a nevet nem tudom magyarázni, az előttem álló szláv mythologiák nem ismerik). Tkány (szláv mythol. szótár 116.) Spiritus familiaris név alatt talán e szellemet érinti. Narbut és Hanusch M.

330. : Slinxnis házi nemtőt : hospodárjcek, említenek. Ezen Spiritus b. Mednyánszky Alajos kézirati Gyűjteménye szerint (Samml. abergläub. Meinungen u. Gebräuche in den Thälern d. Bokoj — Trentsin. MS. 89. szám.) alig három újjnyi nagyságu, de azért mindent képes véghezvinni. Ő is kitünőleg a lovakat szereti, s leginkább a kocsisoknál tartózkodik, tisztítja, eteti lovaikat; a kocsisnak is mindent hoz a mit kiván: aranyat, bort, eledelt. De a kinek birtokában van, annak nem szabad imádkozni, templomba s az úrasztalához járulni; különben a harmadikat magával szokta ragadni a pokolba; mert az első eladhatja egy másodiknak, ez harmadiknak, ez azonban közönségesen már a pokolba taszíttatik általa, miért, ha soká találna élni, ezer módot keres, hogy öt a világból kivégezze; majd a háztetőről taszítja le, majd vízbe, mocsárba fulasztja, majd a lovak ütik agyon stb. Ilyen szolgáló, segítő házi alakról, kik többnyire láthatlanul készen állanak megsegíteni a szorgalmas házi gazdát, gazdasszonyt, cselédjét, az istálló, konyha, háztartás körül, miért legföljebb csekély kis áldozatot, ételmorzsát, töredéket stb követelnek, tud még mindenfelé népünk, vagy legalább annak tudatát lejebb taglalandó öntudatlan babonákkal, házi szokásokkal árulja el. Olykor ismét az elnyomott szegény szolgának, jobbágynak vannak segítségére, s kínzó ura házát, gazdagságát, asztagát dúlják szét; mit egy összefüggőbb csallóközi monda is tud (Gyűjt. 47.), hol azonban e boszúló segéd-szellemek garaboncosoknak mondatnak (l. Papok, Garab. XVI. fej.). Általában, valamint ezen házi szellemek alakja: a törpe kis alkat, hegyes szakáll, torz alak azonos a törpékről képzettel; úgy ismét jellemök, a róloki vonások, mint az áldástalan gazdagság hordása, segítség-nyujtás stb. mit átok, vész követ, szinte általános ismertebb mythosi képletekkel (lidérc, garaboncos, ördög stb) vegyül el, s majd ezeknek alább a maga helyén taglalandó jelentésében, majd pedig, s leginkább népünknek, szinte érintendő, számos babonás előitéletei, cselekvényei, és szokásaiban maradtak fen (l. Babona. Előitélet XX. fej.).

(Itt ezen tündéri szellemeket, ősvallásunk tündéri főbb lényeiről mythosa földerítéseül az általános tündéri collectiv fogalomba összefoglalva tárgyaltuk. Egy különösb, elem-mythosi tekintetben, mint tüz, víz, föld, lég stb szellemeket, saját megfelelő helyökön ezen értelmökben taglaljuk.)

ESZMECSERE

TOLDY FERENC ÉS WENZEL GUSZTÁV TÁRSAIMMAL [1]).

SZONTAGH GUSZTÁVTÓL.

I. Ha az ember húzamosan poros, fátlan, rosz vizü városban él, szobába zárkozva, könyvek közt, elszigetelve a tárgyilagos világtól, nem az ismeret tárgyaival magokkal foglalkodva, hanem mások eszméivel e tárgyak felett: áldja istenét, ha végre e viszonyokból menekülhet; ha kirándulhat a természet ölébe, hogy mozgás s a tárgyilagos világ szemlélete által teste és lelke épségét helyre hozhassa [2]). Polgárisodásban előhaladott korunkban a müveltnek múlhatlanúl szükség ugyan mindazt ismerni mit eddig kinek kinek szakában a tudomány fölfedezett; de a mellett soha se mulaszsza el

---

GLOSSZÁK TOLDY FERENCTŐL.

[1]) Kivántad, hogy e cikked még Muzeumunk első folyamában jelenjen meg. Az olvasó el fogja nézni, ha egy pár íven jobbára csak ismétlését lelendi a már mondottaknak, mert e pár ív meghaladja a tartozott ívek számát; de vajjon nem adhattunk volna-e azokon újat s érdekesbet egy csekély hasznú s minden esetre dicsőség nélküli vítatásnál? S még sem adhattam hoszszas válaszodat rövid ellenválasz nélkül. Ezt pedig glosszák alakjában a lapok aljára vetem, nem hogy szerkesztői helyzetemet lovagiatlanul felhasználjam, hanem rövidség okáért. Nem hagyhatom pedig szó nélkül cikkedet: nem magam miatt, ki azoknak miket ellenedben mondottam, erejében s a közönség józan tapintatában most is bízom; de mert védelmezésed közben száz oly állítást és nézetet szórogatsz jobbra és balra az olvasó figyelmének a vita lényeges pontjaitól elterelésére, mely nem vala szó nélkül hagyható; *én* értekező levelemben szorosan a dolognál maradtam; s maradok e *vég szavamban* is. Mit teszen majd Wenzel barátunk, ki dacára szobatudósságának! most Gömör helyett kissé távolabb, valahol az Odera körül jár, s így a Glosszák rövid utját nem választhatja, nem tudom: de ha minden rándulat annyival bölcsebbé teszi az embert, mint te azt insinuálod, úgy az ő különben is fiatalabb ereje, mire viszszajő, rettentővé nőhet!! De félre az enyelgéssel; a dologhoz. Essünk át rajta! türelmes olvasóink és — én.

[2]) Hogy csak faluhelyt van tárgyilagos világ, nem nagy városban is,

vizsgálódásai tárgyát egyszersmind magában a természetben szemügyre venni, máskép ismerete való (realis), élethű és életre alkalmazható nem lehet; nem vezetheti ez ismeretet előbbre, hanem csak ismételheti a mit mások már mondtak, és végre félő, mikép szelleme, emberi gyarlóságunknál fogva, tárgyilagos szemléletét egészen veszítve, a képzelgés regényes tömkelegébe téved. A positív tudományokkal foglalkodó ez örvénytől ugyan ment; de menynyi ismeretünk alapúl csupa szemlélődésen és conjecturán! Egy igaznak tartott, de hamis feltevésre vagy itéletre alapíthatunk száz következtetéseket, melyek ennélfogva igazak nem lehetnek, sőt egy egész tudományos rendszert, és így képzelgésünk végre a tévelygés végtelenébe sülyeszthet.

Azért szobatanulmányok után, ki a természetbe, a tárgyilagos világba, hogy ne csupán gondolkodjunk, hanem szemléljünk is és az eszményi uton ki-kikalandozó képzeleteink ismét a valósághoz visszavezettessenek! Máskép cselekedve szellemünk egyoldalú irányban elferdűl, elesvén az igazság közvetlen való forrásától. És azért áldottam is szerencse csillagomat, hogy Pesttől s irószobámtól menekülve Gömör nagyszerű hegyeinek tisztább legében a tudós port leráz hattam.

Visszajövet azonban hegedű szóval nem épen szép mesét jelentettek: Toldy és Wenzel társaim az alatt harcot háborút indítottak ellenem. Ez bajos körülmény! Együtt evezünk az Új Magyar Muzeum hajójában, és civódunk [3]. Mi is, úgy látszik, a magyar irodalom iránt való határtalan lelkesedéstől vezettetve belé szálltunk a hajóba, mielőtt igazán meggondoltuk: egyeznek-e annyira meggyőződéséseink, hogy egy hajóban evezhessünk? Azonban elvégre benne ülünk; társaim belém kaptak, s midőn én a bánásmód okát kérdezem, talán azt felelhetik: hogy én kezdtem a perpatvart akademiai felolvasásaimmal s utóbb a Muzeumban megjelent cikkeimmel, melyekben annyi roszat mondtam a tudományról s tudósokról. Legalább így képzelem magamnak e bajom keletkezését, mi reám nézve annál nyomasztóbb, mert e szerint én volnék a diabolus rotae, s ugyancsak reá szorulnék az igazolásra.

---

mely gyakorlatiatlan felfogásunk szerint száz falunál több tapasztalatra nyújt anyagot; hogy a hún-magyar kérdés *tárgyát* a természet ölén—s nem talán Buda hegyei közt! ezek nagyon közel fekszenek, hanem mind távolabb — lehessen színről színre vizsgálni: azt mi szegény szobatudósok nem tudtuk!

Azonban akármint legyen a dolog; higyje el a közönség, én ártatlan vagyok, mint az ujdonan született gyermek. Az irónak feladata, mond Goethe, az igazat megismerni s azután legyen bátorsága azt ki is mondani. Ehez tartottam magamat s ime ez egész bűnöm! Hogy egymástól eltérünk nézetünkben, annak mélyebb alapja van, ez különböző világszemléletünkben gyökerezik, mely megint különböző álláspontunknak eredménye. Hogy tehát a tisztelt olvasót eltérő véleményeink iránt tájékozhassam, ezen különböző álláspontokat kell kivált kitüntetnem. Eltérünk mi egymástól másban is, nem csupán a magyarok eredetére, vagy a tudományok egymás iránti arányára nézve, és pedig szükségeskép; ezen tárgyak iránti vita csak alkalomkép került szőnyegre, mi végett korántsem szándékom pontról-pontra részletes cáfolatba ereszkedni. Ez szükségtelen, unalmas, és alapjában mégis kevéssé felvilágosító eljárás volna. Olvasó, ki ítélni akar, betekintheti értekezésimet és megolvashatja az ellenök mondottakat. Megtámadva igen is igazolnom kell magamat; de minek erre a mondottak után a sok szó? Wenzel druszámat azonban, ki valóban haragudni látszik, eleve kell kérnem: ne tulajdonítsa könnyelmüségnek, ha tudós tárgyakról is nem mindig mély ráncokba szedett homlokkal, sőt olykor derült kedvvel szólok. Tudja, a német philosophiát tanultam, s öntapasztalásomból meggyőződtem, mily végtelenül unalmasak olykor a tudós urak. E bünt a világért nem akarnám elkövetni. És valóban elpenészedett hypochondristának kellene annak lenni, kit már a jó kedv is bosszant.

II. A valónak ellentéte a *képzelgés*. Ez mivel valóságon nem alapúl; igazságban fogyatkozó, s ennélfogva bőséges kútfeje tévelygésünknek, életben és tudományban. Én a forradalom alatt nagy ellensége lettem a képzelgéseknek [4]). Mint Széchenyi, a gyakorlati életből menvén át az irodalomra, reszkettem, hogy a fiatal ábrándozó magyar nemzetet a *képzelgés* sodorja be az örvénybe, s midőn bekövetkezett a mit a legnagyobb magyar, a mit a legvalóbb világszemléletü státusférfiú előre látott és intőleg oly szívrepesztve

---

[3]) Úgy hiszem, kik a Muzeum hajójában ülnek, lehetnek külön nézetűek egyes kérdésekben, csak az út célja — mely itt a tudományos köz értelmiség nevelése — azonegy legyen.

[4]) Csak akkor? Ugyan későn!

[5]) Post festa. Olcsó bölcseség.

jósolt: philosophálo fejem természetesen a képzelgés lélektani magyarázatára vetemedett, s declamáltam ellene az akadémiában, kelletkezését s gyászos következéseit életben és irodalomban előtüntetve [6]). E mellett muzeumi társaimmal teljesen egyeztem azon meggyőződésben, hogy ujra fölemelkedésünknek a magyar irodalom alapján kell történni. De hogy e tekintetben se téveszszük el az igazi irányt, hogy az eredmény biztos lehessen: részemről szükségesnek láttam öntudatosan eljárni széndékunkban, s azon föltételeket meghatározni, melyek közt a nemzeti irodalom biztos mivelője s tájékozója a nemzetnek. Hogy e tekintetben is való, képzelgéstől ment, tudományt, s ágai közt arányt s mértéket kivánok [6]), úgy mint összehangzást az élettel, ez álláspontból önként következik [7]). Nagy örömre szolgál itt említhetni, hogy a mint politikai világszemléletemben Széchenyivel megegyeztem [8]), úgy philosophiai nézeteimre nézve is jeles philosophiai társaimmal Hetényi Jánossal és Purgstaller Józseffel. Mind a hárman teljes összeegyezését kivánjuk az eszmének a valóval, a tudománynak az élettel.

A magyarok eredetét illető értekezésem nem most készült, mint Wenzel társam azt felteszi, hanem már a forradalom előtt; most csak simítgattam, hogy archaeologusaink rajta meg ne ütközzenek. De sikeretlenül. Wenzel druszám szörnyen megbosszankodott érette s haraggal nyilatkozott, szinte a méltatlanságig. Ezt Toldy érezte, s mint hiszem, jóvá teendő az elhibázott modort, polemiáját a barátsági érzelmek bőséges cukrával hintette be.

Nézeteink különbsége mint mondám különböző világszemléletből ered; különböző álláspontból, melyből a szóba vett tárgyakat tekintjük. Én a gyakorlati életből léptem az irodalomba; ehez ké-

---

[6]) Kivánsz? ez megjárja. De javaslatot, javaslatot a miként iránt! itt a bökkenő.

[7]) És mí képzelgő tudományt akarunk? Köszönjük a bókot, de nem fogadjuk. — S miben különbözik álláspontunk? mienk mint történetvizsgálóké a *historiai*: biráljuk az adatokat, s mit a történeti hitelesség vagy legalább a történeti hihetőség jóvá hágy, elfogadjuk s causalis láncolatban előadjuk; a te álláspontod a philosophiai: te részint tiszta, részint concret gondolkodás utján eszméket állítasz elé. Melyike e különböző álláspontoknak csábít könnyebben el a valóságtól [realitástól], bizonyítja különösen az újabb német philosophia, melylyel neked annyi bajod van.

pedig természetesen főleg a valóság, az élet vonalán állok; Wenzel és Toldy társaim professorok, a tudomány emberei, kik soha sem léptek ki a gyakorlati életbe, a mellett vizsgálódásuk tárgya már magában irodalmi, tehát eszményi 9); Wenzel krónikákból s oklevelekből szándékoznak historiát írni 10), Toldy a magyar irodalomról 11). Tudós foglalkodásaik ennélfogva mindkettőt távol tartják az élettől, sőt mondani lehet kétszeresen bebuntolják az eszményi világba, az irodalomba és könyvekbe, mely egy oldalú irányban annál mélyebben kell elsülyedniök mennél nagyobb ismert és tanusított buzgóságuk. Ne ámitgassák e mellett magokat, hogy „a minden külső érdektől ment, tiszta tudomány és honszerelemtől vezetett történetvizsgálat" (IX. füzet 479. lap.) a buvárkodót képzelgések és valótlan nézetektől megmentheti 12). A tiszta szándék sem életben sem irodalomban tetteink s meggyőződéseink helyességét nem biztosíthatja, mert ez ezenkivül még más feltételeken is alapúl. A mindennapi tapasztalás és a történet kétségtelenné teszi, mikép az ember a legtisztább (de mind a mellett tévelygő) meggyőződésből gyakorlatilag szörnyeteggé, elméletileg képtelenségbe merült eszelőssé válhatik. Erre nézve tényekkel és példával akármennyivel szolgálhatok. Ha az ellenem felszólalt társak szenvedelmök s buzgóságuk mellett legtisztább akaratuk dacára az idealismus azaz a képzelgések örvényébe még el nem merültek, nem annyira tiszta akaratnak, mint velök született tagadhatlan életrevalóságuknak köszönhetik. De hogy a szobatudós tulajdona, a könyvekből és eszmevilágból ki nem vergődhetés, már rájok tapadni kezd, hogy, ha azon ösvényen melyen elindultak azaz *csupán* lelkesedéstől vezettetve tovább haladnak, végre azon regényes tündértájékokra juthatnak, hol Horvát István annyi magyart s Kollár annyi tótot fedeztek fel: ezt, ha meg

8) Elméletben, barátom, de alkalmazásban? — Tanácsosabb nem szólni, de — oportet meminisse.

9) Irodalmi, tehát *eszményi?* azaz idealistikai? Vajjon?

10) Tehát valóságos lettdolgokkal foglalkodik, azok feljegyzései szerint.

11) Tehát az irodalmi értelmiség valóságos terményeivel. Mí a betűkből, te a dinnye levelei, magjai stbből megyünk vissza azon erők vizsgálatára, melyek ezt is azokat is előállították.

12) Azt nem állította senki.

13) Ezen *azonítás* csakugyan a te képzelő, sőt képzelgő erődet követeli. Ezt nem elég állítni, de be is kell bizonyítani. Igen is, hasonló előzmények hasonló eredményt állítanak elő: de ez előzmények

nem bántanám, önmagok s irodalmunk javára, bátor leszek e feleletem folytában valószinűvé tenni.

III. A magyarok eredetére nézve tájékozni akarván magamat, minekutána én a tiszta szándékra mindent nem bízok, azon kérdés forgott eszemben: mit tegyek hogy célomat lehetségig megközelíthessem? A kútfőkhez folyamodnom nem lehetett, mert erre tíz év alig lehetett volna elegendő, s ezt tenni nem akartam, mert régiségbuvár nem vagyok; tehát mást nem tehettem annál: meg kellett tekintenem, mikép áll ezen kérdés a világirodalomban? mit fedezett e tekintetben eddig fel a tudós világ? Ez ha Wenzel társam megengedi, a *művelt ember* álláspontja, vagy mint ő mondja a dilettánsé, és pedig *teljes joggal*, mert mindenki mindent nem tudhatván, azokat használja felvilágításul, kik e tárgyakkal ex professo foglalkodnak. Hogy a mellett érdektől vezettetve egy pár fontosnak látszó kútfőt enszemeimmel betekinteni vágytam, szinte nem gáncsolandó; az pedig hogy magamnak a magyarok régi lakhelyeiről, sőt magokról ősapáinkról, való, élethű képet igyekeztem szerezni, minden kapható középázsiai útleirást átolvastam, — ez épen dicséretet érdemel. Ha mások is úgy tesznek, képzelődésök, a való által lekötve, ki nem kalandozik a regény országába.

Igen, uraim, minden ismereteink tárgyilagosan a szemlélettel kezdődnek, e nélkül nincs való (realis) ismeret. A ki tehát az ősmagyarokról való képet akar nyerni, vizsgálja meg azon népeket, melyek középnyugoti Ázsia végtelen fátlan homokpusztáin pásztorkodnak, azokat, kik maiglan függetlenek, s a világ polgárisodásától még nem érintvék. Ilyenek a turkománok és kirgízek a szabad Turkesztánban. Hogy nyelvre nem egyeznek a magyarokkal, az lényegben különbséget nem tesz; mert az ember mindenütt — főleg eredeti állapotjában, mint a halászó, vadászó és pásztorkodó népek — a természet műve. A puszta, a nomád élet nyelvkülönbség nél-

másfél ezer év alatt nem változtak-e, s azon eredmények módosítására a fajbeliség, költözések, különböző viszontagságok, külön népekkel érintkezések, külön tartományokban lakás, vallás stb nem folynak be? S Turkesztánban laktak a magyarok? és *meddig* és *mikor*? Vajmi becses dolog volna a turkesztáni magyarok történetét s erkölcseit tárgy-avatott tolladból megnyerhetni!

[14]) A műveltség nem a frakkban van, s igen nagyon különbözik a pallérozottságtól. A magyarok a keresztyénség felvétele előtt nem voltak

kül egyiránt reá süti bélyegét s a középnyugoti Ásia pusztalakóinak társadalmi szerkezete, életmódja, erkölcseik s dalaik, nem csak hasonlók egymáshoz, hanem lényegben szint azok, és pedig úgy szólva a világ teremtésétől fogva. A keleten a világ *áll*; természet és ember olyan, mint volt régenten. Újabb utazók megjegyzék, mikép Syriában, hol a népesség az ujabb polgáriasodással még nem érintkezett, az erkölcsök és szokások szint azok, mint azokat a biblia Ábrahám korában rajzolja. Ez úgy van szabad Turkesztánban is. Akartok tehát élethű, való képet nyerni ősapáinkról? olvassátok Burnes útleirásában a turkománok jellemzését [13]). Igen, de a bökkenő az, hogy ez tárgy a természetben, a valóságban; ettől a könyvekbe merült szobatudós irtózik, neki a képzelődés arra való, hogy a nélkülöző szemléletet kipótolhassa. Íme hogy jutottak Wenzel és Toldy tisztelt társaim azon fölfedezéshez: hogy az ősmagyarok *müveltek* voltak [14]). Wenzel őket már eredetileg a müveltségi népek (Culturvölker) sorába számítja, s Toldy nagy ihlettséggel nem csak egy egész értekezést írt „müveltségi állapotjaikról a keresztyénség felvétele előtt," hanem azt a bécsi tud. akademiában fel is olvasta. Ha a szavaknak más értelmet nem akarunk adni, mint a milyennel bírnak: úgy müveltséget csak földmüvelő népnek tulajdoníthatunk, a halászó és vadászó nép *vad*, a nomád *barbár*, mi nem azt mondja, hogy minden müvelés nélküli, hanem hogy *félmüvelt* [15]). — Lehet-e nomád népből idővel müvelt nemzet? (Culturvolk? ezzel Wenzel sokat bibelődik) ez európaira nézve furcsa kérdés, minekutána úgy tartjuk, hogy minden nép általában a halászat, vadászat és pásztorság stadiumain át fejlődött ki földmüvelésre; habár a történet, kútfők hiánya miatt ezt minden népnél nem bírja is bebizonyítani. Fa és víz nélküli puszták, mint a Pontus Euxinus és a Kaspi tenger közti térek, tudnivaló, soha sem lakattak halászok és vadászoktól, mert ott nincs mit ha-

---

egy szellemibb vallás fő eszméi és institutiói nélkül, magán életök erkölcsiségre s kedélyességre, társadalmi ildomuk, melylyel európai hatalmuk alapját vetették meg, előhaladt érettségre, akkori nyelvök előhaladt értelmiségre mutat: mind annyi elemei s jelei a müveltségnek.

[15]) S a félmüveltnek nem lehet müveltségi állapotjairól beszélni? S a fél kenyér már nem kenyér?—hogy a kézzel fogható és szájjal rágható valóságból vegyek hasonlatot.

lászni s igen kevés vadászni, e térek tehát eredetileg nomád népektől lakattak. De azért hogy nomádok voltak, ha Európában földmüvelésre mentek át, mit árt ez haladásuknak? A német szójárás szerint a vandalokat kellene e világ legnagyobb barbárjainak tartanunk, és mégis azon törzsökhöz tartoztak, mely most tagadhatlanúl a világ polgárisodásának élén áll. Romulus a Tiber partján fekvő hét halmon haramiáknak nyitott menhelyet, s mi lett idővel e söpredékből? Ha Wenzel az emberi nem népeit haladó és veszteglő népekre osztja; ha az európaiakat vagy inkább a keresztyén népeket, művelt haladó népeknek, az ázsiaiakat pedig veszteglőknek akarja tartani: úgy a magyarokról el lehet mondani, mikép már eredetileg a művelt népekhez tartoztak, mert haladásuk el nem vitázhatlan tény; de nomád népet „műveltnek" mondani, állítani hogy a magyarok már Ázsiában a művelt népek közzé tartoztak, ez ellenkezik e szó értelmével, úgy mint a valósággal és analogiával. Hisz Toldy (a Magyar Nemzeti Irodalom Története I. kötete 10. lapján) maga megvallja: mikép „a kilenc és tizedik század magyarja harcos és *vad* volt" [16]). Minek tehát ezen eszményítés a historiában? Regényben ez megjárja! Vahot Imre ősmagyarjai (Losonci Phönixében) a megtestesült tökély, testre lélekre, hiány és hiba nélkül. És ugyancsak műveltek is, mert úgy formaruházvák s úgy marsolnak, mint a XIX. század legszabályzottabb állóserege. Ti ezt helyeslitek; talán mondani fogjátok: szeretetet nemzete iránt, hazafiságot s lelkesedést akármi úton! Engedelmet kérek [17]). Wenzel társam „tudományos gyönyörködéssel emlékszik vissza azon tiszta keblü lelkesedésre, melylyel Horvát István előadásaiban bebizonyítani igyekezett, mikép a nagy Pétertől eltörölt „strelitzek" nevezete nem más a magyar „ijász" szónak fordításánál" — tehát úgy hiszem: hogy a strelitzek magyarok voltak. Más hallgatója alkalmasint még nagyobb lelkesedésre fakadhatott, midőn Horvát István megmutatá: hogy Ádám és Kain magyarok voltak. Livius előadja Rómának Brennus általi elfoglalását; hány olvasónak nem dagadt

[16]) Igen, de nem mindig volt az. Népek megszelídülnek, népek megvadúlnak: az utóbbi harcos költözések alatt történik: azért mondám: „a kilenc és tizedik század magyarja."

[17]) Mí is. Végezd el bajodat Vahot úrral.

[18]) És képzelgés mind az, mit a történet, vagy inkább a tettek, sőt ez ezeréves európai birodalom az Európába jött magyarok erkölcsi

keble, midőn a senatorok magasztos feláldozását a forumon, s később a hős Camillus feleletét: hogy Róma vassal s nem aranynyal szokta magát megváltani, olvasta? Azonban az újabb történeti kritika bebizonyítá, mikép Brennus soha sem volt Rómában, s hogy következésképen az egész pávafarkú történet költés és mystificatio. Az, hogy Ádám és Kain magyarok lettek volna, sem fér soknak fejébe s ha Horvát István, teszem, a styrelitzek iránt is minden tiszta keblű lelkesedése mellett szinúgy tévedett: ha teszem előbb önmagát s aztán hallgatóit ámította? kérdem, mily alapra fektetett e lelkesülés? Szabad-e hazafiságot, nemzeti érzést, lelkesedést valótlanságra, tehát ámításra s mystificatióra alapitani? s lehet-e ennek üdvös következése? Önérzés önbizodalmat szül, s ez nagy tettek szülő anyja, de ez csak a valóból, csak az igazságból eredhet, valótlan képzelgésekre fektetett ábrándozás ellenben chinaiakat képez, kik felfuvalkodottak, s elbizottak képzelgéseikben, elcsüggedtek s tanácstalanok a szerencsétlenségben [18]). Hallgassak s ne szóljak-e ily valótlan képzelgések s mind az ellen, mi azokat elősegíti? midőn nemzetem története azt tanusítja: hogy a valótlan képzelgések már kétszer vezették sirja szélére. Emlékezzetek a mohácsi csatára! Mikép lehetett az, hogy 25 ezer főből álló, roszul fegyelmezett magyar sereg, három száz ezer, a legnagyobb zultántól vezérlett török sereg előtt nem akart hátrálni, hogy a közel álló Zápolya 40 ezreivel egyesülve a harc szerencséjét megkisértse? Nem volt ez valótlan alapon nyugvó lelkesedés, keleti képzelgés, elbizakodás, önámítás? Emlékeztessem-e társaimat a legujabb időre? Nem valótlan képzelgések buktatták-e meg szemünk előtt a szegény magyart? [19]) képzelgések, melyek ellen sikeretlenül csatázott a legnagyobb magyar, míg végre megtébolyodott? Azt mondjátok: én lenézem, kevésre becsülöm a historiát. Az nem úgy van, én életemben annak mindig nagy tisztelője voltam, jól tudván, hogy „magistra vitae“. De bizony csak az igaz historiának, csak annak, mely kép-

felsőbbségéről beszélnek? O szándékos valóság, nyomorúlt bölcseség! mely a nap előtt behúnyja szemét, s nem meri hinni a valót, mert annyiszor hitte a valótlant s kiábrándulása fáj! Egyébiránt sem a való csupán mint olyan nem hatalmas, sem a valótlan csupán mint olyan nem tehetetlen: itt is ott is a hit az, mi azt hatalmassá teszi: emlékezzünk mind azokra, kik valamely eszméért haltak meg máglyán vagy estek el a vérmezőn.

zelgéseken nem alapúl, hanem tagadhatlan tényeken. Azért mindig ohajtottam, kezdenék történetiróink nemzetünk historiáját ott, hol az a homályból kivergődik, Árpáddal s e hon elfoglalásával. Az őstörténetet bizzák a régiségbuvárokra, s ha azután ezek valami bizonyost fedeznek fel, vegyék fel a historiába [20]). Ilyen historia kútfők, ember s világismerettel és philosophiai szellemmel készülve, hogy ne tájékozná a nemzetet életpályáján is, hogy ne táplálna benne nemzeti és hazafi érzelmeket? De az őstörténet, míg homályából ki nem tisztúl s tagadhatlan adatokra nem támaszkodik, hogy lehetne ez oly roppant befolyású, mint azt némely e tárgyba elmerült tudós képzeli? ezt én mind azok dacára, miket Wenzel társam e tekintetben felhozott, nem vagyok képes átláthatni [21]).

És mivel e skepticismusomról az mondatott: hogy nyilvánítva a nemzetet elcsüggeszti s épen a most fenforgó körülmények közt bátorításra van szükség, káros befolyású [22]): a mondottakhoz hozzá kell mellékelnem: mikép a valóság eltagadását, a hizelgést, tömjénezést és mystificatiót sem most, sem máskor helyén nem találom [23]). Igazság mindenben! Az nem barátja gyermekének, társának s nemzetének, ki ezt tőlök eltagadja! Nekem azonban magasabb

---

[19]) Melyeket te is osztottál.

[20]) Minden nép őstörténete csak lassanként fejtekezett ki homályából. de nem úgy ha elhagyjuk, hanem ha azt szorgalmasan nyomozzuk. Te is ilyesmit mondasz ugyan, de — o halljátok férfiai a tudós világnak! — e nyomozás nem a történetiró dolga, hanem a *régiségbuváraé!* azaz az Alterthumsforscheré, az antiquariusé, az archaeologusé!! Mégis csak tanulhattok tőlünk is valamit! Eddig ti régiségbuvárok azt hittétek, hogy a ti rendeltetéstek a népek régi mindennemű *állapotjait* kivizsgálni s előadni, azt hittétek, hogy a ti tudománytok egy a historiától külön vált tudomány: ime itt van a tudományok új osztályozója, ki szerint a régi historia vizsgálata nem a historicus dolga, hanem az antiquariusé! — Jó, de hát engedd meg, hogy valamint te philosophus, szenvedelmes dinnyész, és dilettáns vagy, mí régiségbuvárok és historicusok lehessünk, s mit elsőbb minőségünkben kifürkésztünk, vagy kifürkészni véltünk, azt második minőségünkben ismét szépen előadhassuk! Megnyugszol igy? — Valóban ily szabad ég alatti practicus tudós irányában — difficile est satiram non scribere!

[21]) Bocsáss meg, de a te bölcseséged.... risum mouet! Őstörténet („Urgeschichte" műneve a német tudományban) olyan, mely *tagadhatatlan* adatokra támaszkodik, csak képzelgéseidben létezik, és inpracticus kívánságaid egyike! Az egy népnek sincs, sőt e kivánalmad

képzelmem van nemzetemről, mint hogy róla feltehetném, mikép gyönge, múlékony virágszál, melylyel úgy kell bánni mint üvegházi növénynyel. Ellenkezőleg, teli van az tehetséggel, pezseg benne az erő, de keleti faj levén, képzelődése is heves, s azért könnyen ábrándozik s elbizza magát. A csapás, mely most érte, korántsem fogja elcsüggeszteni, hanem inkább megedzeni, valóbb, férfiasabb világszemléletre emelni, ha tudniillik reflexióját maga s viszonyai felett tömjénfüsttel nem zavarjuk. Nagyobb barátja e nemzetnek soha sem volt mint Széchenyi, s ez meg nem vonta tőle az igaz szót — de szegény Magyar Pistát akkor annyi nagy hazafi mystificálta, hogy kötve hitt neki is. Most alkalmasint jobban meghallgatná. És azért épen most kell szólani! Annak a sok védelmezésnek fél század előtti külföldi balitéletek ellen pedig már napjainkban elmúlt ideje. A legujabb időben a közvélemény nemzetünk iránt a külföldön is megfordult. Lehet-e róla szebbet és igazabbat mondani, mint ezt a híres Neumann koszorúzott munkájában tevé. Azon kép is, melyet Toldy róla irodalmi munkájában adott, hasonlókép talált, mert valóságon alapul. Ilyen valóság helyes alapra fektetett önérzést, a legyezgetés képzelgést s elbizakodást szül, s én

megsemmisíti annak fogalmát is: és mégis minden nagy népnél annak regés őstörténete oly szent, hogy végül vallásával azonosul; abból meríte mindenik több erőt és lelket, mint a legcsalhatlanabb pecsétes oklevelekkel bebizonyított történetből. Mi egyéb a zsidók története Mózses, a görögöké Trója, a romaiaké Serv. Tullius, a németeké a keresztyénség felvétele, a magyaroké Álmos előtt, mint regékkel vegyes hagyományok, s emlékeztesselek azon eldöntő hatásra, melylyel az e népekre volt; hogy abból mint egy kimeríthetlen életkincsből egész éltökön keresztül költöttek, a nélkül, hogy azt valaha egészen elköltendik. A népek psychologiája szerint ez az igazi aranypénz, a többi papiros. Jött a történeti kritika, constatálta a valót, sőt vizsgálat utján bővítette azt új valóval s elválasztotta a regéket: de csak hogy e regéknek is a valóból nevelje becsét. Szív és ész két külön fogékonyság, s jaj azon népnek, mely amazt emebben elmeríti! Ennyit az általad kétségbe vont hatásról.

22) Hol és ki által mondatott ez? Ismét sok képzelgéseid egyike!

23) Ha már dilettans létedre azt állítod is, hogy tévelygünk historiai nézeteinkben: ne tagadd meg tőlünk legalább a férfias jellemet és egyenességet, állításainkat a valóság eltagadásának, hizelgésnek, tömjénezésnek és mystificatiónak bélyegezvén!

Magyar Pistát csak akkor féltem, mikor feje tömjénfüsttől kezd szédelegni. Tehát még egyszer: a ki gyermekét, barátját s nemzetét szereti, az nem bánhatik vele mint elkényeztetett gyermekkel; az megmondja neki az igazságot, mert Magyar Pistának a világ sem szokott tokajiba mártott piskótákat dugni szájába, hanem olyankor tüskét rak talpa alá, söt vas karokkal ragadja meg, s az a ki üvegháznövényként akarja nevelni, vajmi roszul készíti el az életre[24].

IV. Wenzel Gusztáv és Toldy Ferenc társaim haragját ellenem kivált az ingerelte fel, hogy hinni kétkedem, miszerint a húnok, avarok, bolgárok, pecsenégek, polowcok, chazarok és kúnok magyar fajúak voltak. Mert ezt állítja Wenzel értekezésében és Toldy is a Magyar Irodalom Történetében. Wenzel azonkivül elöadja historiai conjecturáit is. Én nem érozvén magamat megbirálásukra felhatalmazva, minden feleletem csak ebből áll:

A középnyugoti Ázsia népeinek régi historiája, mely, tudnivaló, világosságot derítene a magyarok östörténetére is, igen szövevényes tárgy, mert nem csak byzanti, hanem arab, perzsa, török és mongol kútfőkből is merítendö lévén, mind ezen nyelvek ismeretét feltételezi [25]), hozzá nem is számítva, mikép ezen népekről reális fogalmunk nem lehet, ha e vidékek s a mostanlag ott tanyázó népek geographiáját s ethnographiájokat nem ismerjük [26]); mert, mint mondám, az ember a természet müve, s ott a világ még most is

[24]) Vajjon kinek szól *most* e lecke? Annak-e ki a magyarnak rokon népágait nyomozza, vagy régi miveltségi állapotjait festi?

[25]) Azaz, az e nyelveken létező kútfőkét, melyeket — mellesleg említem! — jó fordításból is használhatni, bár a szorosabb vizsgálat gyakran az eredetinek betekintését követeli. Egyébiránt magyar történetvizsgálóinkat e részről egyoldalusággal nem vádolhatni: használták ök a használhatót, de.... barátom, mit fogsz te a török és mongol történetirókból a magyar östörténetre lendíthetni? Meggondoltad-e, mikor támadt ezeknek irodalma, meddig szolgálnak vissza történetirataik? s hogy azok e szerint csak conjecturalis uton használhatók, melyektől a te historiai skepticismusod annyira fázik? Az örményt említsd, az *örményt!* de innen a Pontus déli részein lakott magyarok történetei tünnek elő, a mi neked iszonyat! A te képzelgésed szerint nekik valamikor a IX. században kellett az égről lepottyanni, s mindjárt Turkesztánba, honnan sietvést egyenesen Budára jöttek!!

[26]) Rég tudják ezt történetbuváraink, s tanulmányozták is ama földrész geo- és ethnographiáját, mint arról nem csak Horvát, Fejér, Jerney,

az, mely volt régenten [27]). Az arab és perzsa kútfők fontosságát maga Wenzel társam nem csak elismeri, de értekezése folytában használja is. Mennyit használna a turk, mongol és finn nyelvek ismerete, Reguly példája mutatja. Fellépése [28]) egy csapással véget vetett a finn-magyar kérdésnek, véget a finn atyafiságnak [29]). Mily tévutakra vezethet pedig nyelv nem tudása mellett a philologizálás s etymologizálás, azt értekezésében Wenzel Klaproth példáján kimutatta. Tudnának csak philologusaink s régiségbuváraink törökül és mongolul, mint már finn tudósaink vannak, s merek fogadni: azon végtelen etymologizálásnak, mely Horvát István [30]) és Kiss Bálint óta annyi ürömöt csepegtetett életem poharába, nagyobbára vége szakadna, úgy mint azon nemzeti eszményítésnek, mely régi krónikáinkból merítve magát az ujabb időkig csupán azon okból tartá fen, mivel buváraink a történeti nyomozások fonalát el nem hagyva, a geographiát s ethnographiát segéd eszközül használni vonakodnak [31]).

Ime, uraim, a kérdés így áll: Horvát István és Kiss Bálint Ádámtól kezdve a chaldaeusokat, assyrokat, parthusokat stb magyaroknak mondák [32]); újabb régiségbuváraink ezt már vakmerőségnek tartják s megelégszenek a húnokkal, avarokkal, bolgárokkal, pecsené-

---

Kállay, Wenzel stb irásaiból is meggyőződhettél; de utazóink is e momentumokat éber gonddal kisérték.

27) Nem oly egészen!

28) E fellépés mindeddig még csak köz ohajtás tárgya. De azért ne fáradjunk belé a reménybe!

29) Véget a finn-magyar kérdésnek? a finn atyafiságnak? Megfoghatatlan! Mikép olvassz te, barátom, és mikép figyelsz? Vagy úgy! amugy szivarosan! Különben tudnád, mit mindenki tud, ki Reguly utazásairól valamit olvasott, s vele e kérdésről csak egyszer beszélt; tudnád, hogy ő a tagadhatlan legszorosb rokonság bizonyítványait hozta meg!

30) Tán csak annak híre: különben tudnád, hogy Horvát a nevek hasonlatára és egymásnak megfelelő értelmére szertelenül sokat adott ugyan, de azontúl állitásait merő historiai helyek egyeztetésére épitette.

31) Így eszményített minden nemzeti történetirat Mózsestől Liviusig s ettől egész a historiai kritika felülkerekedéseig. Nálunk is a historiai kritika nem tegnap született meg, s a chronologia mellett a geo- és ethnographia világító fáklyaként lebeg előtte.

32) Horvát a chaldaeusokat, assyriusokat? Vajjon hol?

gekkel, polowcokkal, chazarokkal és kúnokkal. De már hogy ezek magyarok voltak, ez szerintök semmi kérdést nem szenvedhet többet. Részemről mint müvelt ember tájékozni kívánván magamat e kérdés iránt, minekutána magokhoz a kútfőkhöz mint mondám nem folyamodhattam, más teendőm nem lehetett annál: látnom kellett minő feleletet ad reá a világ irodalma? tehát hazai búváraínkon kivül, a külföldiek is: És itt minő jelenet tűnt szemembe? Európai hírü tudósok, férfiak, kik nem csak régi krónikákkal, hanem a keleti nyelvekkel; a szóba vett vidékek geographiájával s lakosaik ethnographiájával is foglalkodtak, kik részint keleti népek közt tartózkodtak, Ázsiát beutazták: Klaproth, Frähn, Humboldt Sándor, Ritter, Neumann, Hammer-Purgstall, Abel-Remusat, Prichard stb: mind ezek *egyről egyre* azt tartják: hogy a kúnok és pecsenégek török fajúak és nyelvüek voltak, a húnokra, avarokra, bolgárokra, polowcokra és chazarokra nézve pedig eltérnek egymástól, a három most középnyugoti Ázsiában lakó népfaj, a *finn*, *turk* és *mongol* közől, majd az egyiket, majd a másikát hozván velök atyafiságba. Nagyobb részök azonban ezeket is azon okból tartja turk-tatároknak, mert e faj középnyugoti Ázsiában az uralkodó [33]). Számok végtelenül túlhaladja a mongolokét, tehát ezektől Dschingiskhan és Tamerlan hódításaik által sem söpörtethetett el, sőt történetileg bebizonyítható, mikép e faj a hódítók seregei túlnyomó számát képezé, minél fogva még a mongol nyelvnek sem lehetett befolyása e népesség nyelvére, mint ezt ujabb philologiai nyomozások kétségtelenné tevék. Az pedig hogy a hûnok, avarok, bolgárok, pecsenégek, chazarok, kúnok vagy épen a warägek, magyarok lettek volna? az tudtom szerint egy külföldi tudósnak sem jutott eszébe; arról a magyar őstörténeti buvárokon kivül a világ irodalma semmit sem tud [34]).

---

[33]) Ha ez okból a húnok, avarok stbinek turk-tatár népnek kell lenni, *miképen van hogy a magyar is nem az?* Ily logikával elvégre be fogod bizonyítani, hogy a magyar sem magyar, sőt hogy e fogalom „magyar" puszta képzelgés szüleménye!!

[34]) Ez egy kissé sokat mond. Sőt a húnok és avarokról a világ irodalma egyebet sem tudott a bölcs Schlözerig [!], s mióta Schlözer bölcseségi adagából egy kissé józanodni kezd, visszatér a *források világos előadásaihoz*, s habár a finnismustól elkapatva a húnt, avart és magyart urali közös származásu rokon népeknek, a bolgárokat,

A dolgok ily állásában, mint művelt ember tájékozni akarván magamat e kérdés iránt, azt természetesen *eldöntöttnek* nem tarthattam. Wenzel, ki e tekintetben ex professo buvárkodott, mondhatja: magyar fajtáknak tartom a bolgárokat, chazarokat, kúnokat stb: végezze e tekintetben dolgát a külföldi tudósokkal; de neki nem lehet joga dilettánsságomat szememre hányni, mert én álláspontomon, melyen azon tudományokat, hol ellenkező alapnézetek uralkodnak, kérdésen kivüli positív tudományoknak nem tarthatom, úgy azon kérdést sem tarthatom eldöntöttnek, mely fölött a szakférfiak egymással homlokegyenest ellenkeznek.

Még bajosabb állásba helyezi magát e kérdésre nézve Toldy, irodalmi historiájában. Ő ezen igen jeles munkában nem a nemzet, hanem irodalma történetét adván elő[35]), annál is inkább csak a kétségtelen historiával kezdhette volna munkáját, mivel iskolák számára irt, s az ifjúságnak vita alatt lévő kérdést mint kétségtelent előadni [36]) azon okból nem tanácsos, mivel ily eljárás mellett

kazarokat, rokonaiknak, s a besenyőket és kúnokat [palócokat] mongol-török-finn vegynépeknek tekinti is: csak annyit mond mint a magyar történetirók, azon különbséggel, hogy nekik a *finn* a genus, mely mind ezen népeket rokonítja, míg mí a finn rokonságot ismerjük ugyan, de mivel a magyar nyelvet is értjük — bocsáss meg hogy olyat merünk érteni, mit *egy sem ért ez óriási külföldi tekintélyek közől* — azért nekünk is van szólónk a kérdéshez, s egész alázattal megjegyezzük, hogy a finnek rokonai vagyunk ugyan, de nem finnek, s így a finn csatornán velünk rokonított egész népcsaládnak urali-finn v. finn-magyar köznév helyett hún-magyar nevet adunk. Névvel nevezett tekintélyeid közől egy sem tud magyarúl, és több közőlök elmosolyodnék, ha magát tekintélyűl látná felhíva. E népek történetének fele a magyar történetben foglaltatik, ők nagyobb részt közénk vegyűlve mentették meg éltöket, kevés kivétellel nevöket sőt a legújabb időig külön szerkezetöket is megtartva: s így e népekhez szólani a magyar geo-, ethnographia s historiában teljes jártasság nélkül, szólani más mint magyar álláspontból oly naív merészség, melyet csak ily külföldi nagyságoknak lehet megengedni!!!

[35]) Az irodalmat elválasztva a nemzet történetétől adni elő annyi, mint a fát gyökere nélkül mutatni fel. Semminemű nyilatkozása a nemzeti szellemnek nincs a nemzet összes történelmével oly benső és folytonos solidaritásban, mint az irodalomban nyilatkozó értelmiség: s így én csonkának tartok minden ily történetirást, mely nevek és könyvek elsorolására szorítkozik.

nem tudhatjuk, nem hamis tanokat csepegtetünk-e az ifjúság fejébe [36]). Hasonlólag a magyar nyelv különböző dialectusait is Porphyrogenitus azon állításából magyarázza, hogy a *kabarok* a magyarokkal egyesültek [37]). Ő nem kétkedik, hogy a chazarok magyarok voltak, de különböző dialectusúak. Igen; de mások turkoknak tartják, és ennélfogva az egész eljárást petitio principii-nek: melybe bonyolodni szükség nem mutatkozott, s kikerülhette volna, ha máskép igen tárgy-avatott irodalmi előadását e dialectusoknak a valóságban fenálló statusquojára fekteti, nem bibelődvén azzal, hogy eredhettek a különbségek [38]).

Általában történetbuváraink nemzetünk őstörténetére nézve a külföldiek felett nagy előnyben hiszik magokat, melyet én soha sem voltam képes eléggé átlátni [39]). Így volt ez soknál a forradalom előtt politikai tekintetben. Végtelenül magosabb fokon képzeltük magunkat a németeknél, s nekem úgy tetszett — mit még a forradalom előtt ki is mondtam — hogy az a magyar politika az ország határain túl sem bírt emelkedni, hogy szabadelvü journalistikánk, Széchenyi röpiratait s egy pár belátóbb publicistát kivéve, birodalmi és európai álláspontra nem is hágott, hogy a „jog" és „hatalom" fogalmait s azoknak egymásközti viszonyát soha sem volt képes tiszta valóságban felfogni, mit a bekövetkezett események elég kézzelfoghatólag és sajnosan be is bizonyítottak. És a magyar őstör-

---

36) Nem mint „kétségtelent" adom elő a rokon ágak sorát, hanem mint „nagyobb kisebb bizonyosságút" [I. 7. l.].

37) Eszemben sincs. Az általad értett hely [I. 21. l.] a két nyelvjárás némely történeti nyomát mutatja csak fel.

38) Erről szó sincs könyvemben.

39) Ez előny be nem látására valóban bámulatos képzelgősség kell! Ott hol annyi irott és nem irott forrás szellemét kell kiolvasni, hol az ethnographiai momentum annyit határoz, a nemzet anthropologiai egész habitusa, mérsékménye, szokásai, s a NYELV és kifejezésmód.... De hiszem olvassátok Burnest, a mai turkomán s az ősmagyar: két tojás nem hasonlóbb egymáshoz. Úgy, igaz, a külföldi is illetékes megirója családtörténetünknek. Másutt pedig szinte megtagadod minnen magunktól az illetékességet, mert az arab és perzsa forrásokat — nem ismerjük? dehogy, de — fordításokból ismerjük. Tudjátok tehát: perzsául stb stb múlhatlanul kell tudni, ha a magyar faj dolgait meg akarjátok írni: magyarúl? .. Rádásnak jó lesz.

ténetre nézve mily előnynyel birunk? Saját oklevelekkel és krónikákkal? Ezek nyomatva vannak és tárva a külföldnek is †). Nyelvtudásunkkal? Ez nagy elsőbbséget adhatna, ha használni akarnók; ha középnyugoti Ázsia nyelveit s történeti forrásait magunkévá tennők; de e kútfők s e nyelvek ismerete nélkül csupán min nyelvünkre támaszkodva, egyoldalúlag belé ereszkedünk az etymologizálásba s ez eddig, mint hiszem, legbővebb forrása lett képzelgő tévedéseinknek, Horvát Istvánt és Kiss Bálintot ez vezette Ádám és Kain magyar eredetére. A buzgóságot is felhozhatnák; mert e kérdés felvilágositása minket érdekel leginkább, s ez igaz; csak hogy a buzgóság is, ha mértéket nem tart, két élü kés. Mennyi nemzeti képzelgéseket s előitéletet gerjesztett már ez, kivált keleti népeknél? láthatni ezt a chínaiakon, kik a mennyhegységen innen is túl is laknak. Erről azonban még utóbb is szólok. Mondani lehet azonkivül, hogy a kúnok, pecsenegek (besenyők), palócok ma magyarul beszélnek köztünk. Igen, csak ez bizonyítana annyit, a mennyit belőle következtetnek. Minden, kisebb töredékben, nagyobb, müveltebb nemzet közzé vegyült müveletlen nép, kivált ha a müveltebb nemzet vallását is felveszi, idővel rendesen annak nyelvét is magáévá teszi. Ez lehet [40]) a bevándorlott kúnok, besenyők és palócok esete Magyarországban is. De van eset, hogy hódító nemzet is, ha vagy számosabb vagy müveltebb népet alávet s annak vallását felveszi, az ősvallással anyanyelvét is elhagyva vele összeforr: ez történt a bolgárokkal a Duna mellett, a longobárdokkal Olaszországban, a normanokkal Franciaországban. Ha a kúnokat, palócokat, besenyőket azért, mivel most magyarul beszélnek, eredeti magyaroknak tartjuk: úgy szintazon okból nem csak a Porphyrogenitus szerint török Horvátországba menekült avarokat szlávoknak kellene tartanunk; de azoknak a volgai bolgárokat is, a longobardokat olaszoknak, a normanokat franciáknak, söt a baskírokat (kiket Wenzel a magyarokkal azonosít) turk-tatároknak, mert most török nyelven beszélnek [41]). Végre mennyit nyomhat az, mire sokan oly

[40]) Lehet? — de volt-e?

†) De hányan *tanulják* és *értik*?

[41]) Igen; de mert némely népek elnemzetlenültek, mindnyájoknak el kellett-e? S mivel bizonyíthatni azt, hogy egykor más nyelvet beszéltek ezek mind? És nem jutott még soha eszedbe: mint foglalhatta volna el a magyar e nagy országot, s még inkább mint tarthatta volna meg azt — a nélkül pedig, hogy felsősége irányában bár mely oldalról

biztosan épitenek, hogy a magyarok és székelyek magokat régi mondák szerint a húnoktól és Atilától származtatják, kiviláglik, ha lélektani pillantást vetünk az emberek ilynemü gyarlóságaira. Az önszeretet s önhiuság e tekintetben a nemzeteket és családokat a legnevetségesebb chínai képzelgésekbe bonyolítja. A régi időben nagy híre volt az izraeliták és trójaiaknak; romaiak és brittek tehát ezektől, az afghanok amazoktól származtatták magokat. A Duna és Tisza mellékein régenten magasztalva lehetett a húnok és Atila neve; miért nem állíthatták volna tehát magokat a magyarok azok rokonainak? akár (Péceli szerint) Árpád költötte ezt, hogy elfoglalási jogát igazolja, akár Cassel szerint Anonymus, szint azon okból [42]). Hazánkban maiglan két család egyenesen Atilától származtatja magát, s az egyiknek genealogiai könyvében hogy a legkisebb kétség se támadhasson, az ősapák képei Atilától kezdve az újabb időig, ivadékról ivadékra ki vannak adva. A németek egyébiránt e tekintetben nagyon is túl tettek rajtunk, mert Tacitus szerint egyenesen Tuisko istentől származtatják magokat [43]). Ily tünemények azonban kritikus föt nem annyira történeti állításokra mint satirára

---

leghalkabb igényék keletkezzenek; — ha az itt lelt húnok és avarok s ha e sok szövetséges s utóbb is időről időre beszivárgott s részint hatalmas, kúnok, besenyők és kazarok idegenek, még pedig egyféle idegenek, turkok, voltak? S mint történt hogy épen ezek, kik pedig a dunántuli nagy avar néppel együtt kétség kivül felértek a szoros értelemben vett magyarok számával, sőt idővel [XIII. száz.] még tatárokkal, és kiket ti szinte turkoknak tartottak, izmaelitákkal, szaporodtak, hogy mondom nyelvöket úgy elvesztették, mikép abból még csak nyomokat sem vittek át új magyarságukba, míg más idegen fractiók nálunk is másutt is mind maig fentartották népiségöket! Valóban oly kérdések, melyekre józan felelet csak egy lehet! kivált ha mind ezen népségeket színről színre az életben is ösmerjük.

42) Anonymus költötte! Risum teneatis... Anonymus, ki egész a múlt század közepéig lappangott, kitől azért *nemzeti krónikánk* teljesen független, mely mégis minden variánsaiban egyformán át van hatva a hún emlékezetek által... És Anonymustól vették a századokkal régibb byzantiak és frank krónikairók, a nála régibb német költők s az egész európai középkor? Bizony nem illik magyar emberhez historiája e szentirásáról koholt rágalmakat ismételni. Avagy igen! külföldi mondja; mí nem vagyunk illetékesek, mí elfogúlt bangák!

43) E felfogásban bizonyosan a legmélyebb valóság s a legmélyebb értelem fekütt.

bírhatnak, mást nem bizonyitván, mint nemünk sajnálatos gyarlóságát.

V. Reguly a magyarral egy törzsből származó ázsiai nyelveket *ural-altaji* vagy *középázsiai* nyelveknek nevezi [44]). E név a *valóságból* van kölcsönözve; mert az e nyelveket beszélő népek az ural-altaji hegyek közt Középázsiában laknak [45]). Ezen elnevezés azonban nem tetszett Toldynak. Ural-Altaji? nem, *helyesebben scytha* nyelvek, mond ő; Wenzel ismétli: *helyesebben*: *scytha* nyelvek! Kérdem: miért nem ural-altaji, miért *scytha*? és miért *helyesebben*? Megmondom: az Ural és az Altaj ott állanak a *valóságban*; ez borzasztó! a scytha ellenben nem létezik a valóságban, de igen az irodalomban, a régi könyvekben: ez tehát elfogadhatóbb, mert tudós [46]). Ha már most merem kérdeni: kik a scythák, úgy

---

[44]) E naiv állítás mellett barátságból elhaladok.

[45]) Mindig jobban! Az éjszaki finn, a mandzsu, a szamojéd, a magyar: ezek mind *az ural-altaji hegyek közt Középázsiában laknak!*

[46]) Nem követlek az általam semmikép fel nem hivott lelketlen gúny mezején, hanem rövid okát adom az általam indítványozott elnevezésnek, nem a te számodra, mert nem levén külföldi, e téren helybenhagyásodat ki nem víhatom, hanem érd. olvasóim számára. Újabb német, svéd és orosz nyelvtudósok ural-altaji nyelvtörzsről beszélnek, mely alá a finn [ide tudják a magyart és szamojédet], a török, mongol és mandzsu nyelveket változó csoportozatban sorozzák. Ezen elnevezés geographiai, mint az „indoeurópai," mint a „kaukazi", midőn ez az ismeretes legszebb emberfajról használtatik. Az ily földirati elnevezés elfogadható, ha a róla elnevezett nyelv, faj, népnek stb vagy őshonát jegyzi, vagy kiterjedésének *a potiori* legalább megfelel, mint az „indoeurópai"; ellenben ha sem ezt, sem azt nem fejezi ki, úgy, mert tévesztő, tökéletesen rosz: s ilyen a „kaukazi" emberfaj neve: de miután ez közönségesen el van fogadva, alkalmasint sikeretlen dolog volna rajta változtatni. Ily rosz és tévesztő az „ural-altaji" elnevezés is, mint azt 1847. junius 7. az akademiában fejtegettem, mert oly népek neveit is magában foglalja, melyek e két hegylánc egyikét vagy másikát nem, vagy egyikét sem látták soha, holott a név vagy ott eredtöket, vagy ott laktukat határozottan insinuálja. *Lucus a non lucendo*. Lehet hogy a még kissé új név külföldön elterjedend: s azt nem bánom; de hogy mí, kiknél az alig mondatott még ki néhányszor, s kiknél az még nem praescribált: hogy mí kiknek szinte van szavazatunk oly név körül, mely alá magunk is foglaltatunk: hogy mí, legalább a magunk irodalmában, más jobb nevet ne alapítsunk meg, okát nem látom. Én ré-

találom, hogy erre a tudós világ nem tudott feleletet adni. Voltak, kik őket mongoloknak tarták, mások góthoknak, szlávoknak, sőt celtáknak. Prichard, mint maga mondja, a mongol képü népeket scythácknak akarta nevezni, de midőn meggondolá, hogy ezen név értelme meg nem határozható, e fajt *túrani* fajnak keresztelte [47]. Mit nyer tehát a világ a scytha elnevezéssel? [48] Semmit, sőt veszít egy a valóságból merített, tárgyát tökéletesen bélyegző fogalmat, egy mit sem jelentőt állítván helyébe.

És Wenzel druszám még magamat is ily a valóságtól ment tudós eszmevilágba szeretne burkolni. Neki nem tetszik, hogy a históriával foglalkodom; maradjak a philosophiánál, és itt különösen a philosophiának történetére utasít, mert napjainkban a philosophusok úgy is a philosophia ezen ágát művelik előszeretettel. Ha követném tanácsát, tökéletesen elérné célját, mert akkor örökre búcsút kellene vennem a valóságtól, s csupán mások véleményeivel foglalkodnom. Azonban én a legújabb philosophia ezen irányát épen úgy mint a

szemről a hibás, összetett és körülményes „ural-altaji" helyébe, mely azért további összetételt nem is tűr, szinte geographiai nevet hoztam javaslatba, *a scythát*, mely *elég tág*, miután valamennyi szóban levő népeket befoglal, s nem csak *egyszerű és kényelmes, de nemzeti felfogásunkkal* s egyrészt *a középkori írók nyelvszokásával is* talál. Lettek legyen a „régi scythák," kiknek e név ethnographiai neve volt, s kik ama földnek e nevet adták, mongol faju nép, mit némelyek állítnak, vagy ne, de középázsiaiak voltak eredetökre nézve minden esetre; s ha azon egész földterült veszszük, mely ázsiai Scythia [intra et extra Imaum] és europai Scythia nevek alatt ismertetett külön időkben, s nem feledjük, hogy a görög nyelvszokás a földirati ismeretek terjedése szerint az egész ázsiai éjszakot e név alá foglalta: bízvást e nevet választhatjuk, mert még az [akkor bizonyosan dél felébb székelt] szamojédeket és valamennyi finn ágakat is befoglalja. Hogy időnként más faju s más őshazáju népek, péld. gótok, szlávok stb, is mint scythiaiak jőnek elő, nem baj: azok múlólag v. legalább nem eredetileg tartoznak e földtérre. Középázsiainak nevezhetnők, [ha e név az europai Scythiát nem rekesztené ki, mely épen a Duna és Don közé esik, hol nem csak a régi scythák birodalma állott, de mely nagy hihetőséggel épen a hunok, avarok és magyaroknak bölcsője, minden esetre pedig másod hazája volt.

47) S jobb ez, mert szükebb, a már ismert „mongol"-nál?

48) Egyszerűbbet a hosszabb és kelletinél szükebb helyett.

középkori philosophusoknál Plato és Aristoteles örökké ismételt magyarázgatását, valóságos lelki inpotentiának tartom. Magok nem bírván productiv szellemmel, kénytelenek mások véleményeivel bíbelődni. De ha a philosophia tárgyát, a valóságot — embert és természetet — soha sem veszik szemügyre, hogy igazodhatnak el a philosophiának egymással ellentétben álló rendszerei közt; hogy vihetik a philosophiát előbbre?[49]).

Végre egy szerencsétlen idézetemet kell szóba hoznom, melyért Wenzel társam keservesen meglakoltatott. A régiségbuvár adatokból él, neki verba valent sicut nummi. Szükség is, hogy ezekben pontos legyen. De én nem vagyok régiségbuvár, s mivel könyvtáram nem igen nagy, és sok időveszteg etésbe kerül minden egyes adatért köz könyvtárainkba futni, szeretek fejből idézni, mi tudnivaló nem sikerülhet mindig szerencsésen [50]). Ez esetben azonban (mert lényegre nézve emlékező tehetségemre bizton számíthatok) az idézet szavai nincsenek elvétve, de Leo Sapiens helyett Porphyrogenitust irtam. És ez baj. Wenzel társam rajta kapott. És már most semmi kegyelem! Igazolásomra csak annyit mondhatok, hogy ez idézettel, mely lényegére nézve áll, nézetemet tökéletesen bebizonyítottam, kétségtelenné tevén, mikép a magyar nemzet eredetétől fogva gens ingenua és libera volt, mert az mindegy akár Leo, akár Porphyrogenitus mondja ezt: a tény egyenlően áll; s ha a felcserélést nem akarom is mentegetni, mert a hiba hiba, s bűnbánatos arccal igérem, mikép máskor kétséges esetben, lóhalálával futok az

---

49) E pont nem engem érdekel ugyan, de tudományásságunk érdekében hadd fejezzem ki itt abbeli buzgó ohajtásomat, mikép a magyar philosophiának tizenkét év előtt rakott Propylaeumait ne engedd házatlan rommá dőlni, hanem építsd fel valahára magát azoknak nagy remények közt várt palotáját is. Te e térről leléptél ugyan dinnyét és dohányt termeszteni, sőt Gömörben is voltál: de mennyi mód és alkalom a természet és ember megismerésére!! Nem is kétlem, hogy e megehető s lélekzhető, tehát való világ oly revelatiókkal ihletett, miszerint mások véleményeivel bíbelődés helyett az igaz valóságot — természetet és embert —, egy második Verulámi Baco, feltárandod nemzeted előtt; s ez által a historia Muzáját is kiengesztelended, kinek öreguri triposodról szivarszó mellett nem a legjobb illatu áldozatot hoztad.

50) „Szeretek fejből idézni." Vegyük ezt ad notam hitelességed mérlegezésére, valahányszor idézesz vagy hivatkozol.

egyetemi könyvtárba: úgy Wenzel társamnak is meg kellett volna emlékezni a sz. irás azon szavaira: hogy „a betü öl és csupán a szellem üdvözít"; és hogy oly csekélységért oly zajt ütni nem kell, mely tisztelőit azon gondolatra hozhatja, miszerint tudományos gályája már teljes vitorlákkal a tudós pedánsság örvénye felé siet.

Van annyi visszatetszést gerjesztő értekezésemben egy hamis adat, melyre nézve jobban megkaparíthatott volna. Ez azon állítás: hogy a moszka népesség, ha a Jajkon túl nyomúl, elmongolosodik. Itt Jajk áll *Jenisei* helyett, ez tollhiba és pedig szarvas; mert a Volga és Jajk közt nem is létezik moszka népesség, tehát e helyen nem is nyomulhat előre. Ott most mongolok tanyáznak. Hogy lehetett tehát az, hogy Wenzel társam ez adat hamisságát észre nem vette? Nem találjátok ki? Ez adat a valóságban létezik s oda ő, követett ösvényén, soha sem pillant.

VI. Hátra van, hogy Toldy barátomnak a „Magyar tudósra" tett észrevételeire feleljek. Nézeteink e tekintetben nem oly homlokegyenest ellenkezők, mint a szóba hozott történeti kérdésben a külföldi és hazai tudósoké, s ezen különbség nem is annyira különböző egyéniségből, mint irodalmi irányból ered. Barátom tetőtől talpig az irodalom és pedig a magyar irodalom embere. Ha Calvin élne, azt mondaná felőle: hogy története megirására praedestinálva van. Kutatásai, vizsgálódásai tárgya már maga nem létezik a természetben, hanem csupán az irodalomban [51]), ő nagy szenvedelemmel lesi, kutatja, vizsgálja a régi magyar irományokat s könyveket; neki egy még nem látott régi magyar codex az, mi a szerelmes ifjunak szíve imádottja, mi nekem, egykor [52]) szenvedelmes dinnyész létemre, a turkomániai cantalup — a legigézőbb tárgy az egész mindenségben [53]). Lelkesedve lévén a tudomány s különösen a magyar irodalom iránt, s vizsgálódásai által bele bűvölve egy absolut irodalmi körbe, természetesen jó neven nem veheti, ha valaki a tudo-

---

[51]) A szellemi productiók nem léteznek a természetben, azaz nem természeti erők művei! Ezt philosophus mondja!

[52]) Hát ebből a szenvedelemből is kiábrándultál már?

[53]) Hallom a szép szót, s tudom, hogy ha te mosolyogva írtad is le azt: más, ki tudja hogy *az a tudós külföld* még nem rég azt hitte, mikép‚ a magyar csak reformátiókor tanulta nyelvét írni, méltatni fogja a feletti tiszta hazafiúi örömemet, ha balvéleményt cáfoló minél több és jelesb emlék fedeztetik fel!

mány árnyoldalait érinti [54]) s szó nélkül különösen soha sem fogja hagyni, ha a realis tudományok rendkivüli fontossága vagy épen felsőbbsége vitattatik [55]). Ily vélemények lealacsonítják szíve bálványait, törekvései becsét, eredményei érdemét. Toldy, ellenem indított philippikája ellenére, sem tagadta meg tőlem barátságos indulatát, s így róla föltehetem, mikép viszonzásom dacára elhiendi, mikép elég eszem van tanusított buzgósága és lelkesedése becsét átlátni; melynek sikerét jeles, tárgyavatott kézzel dolgozott, s több mint hézagot pótló irodalmi munkájában látjuk és tiszteljük. De épen ezen barátság, mely az igazság elhallgatását tiltja, jogosít azon intésre: ovakodjék attól, hogy a tudományt ne mindig elkülönítve az élettől, egyoldalú világításban fogja fel, s a magyar irodalmat különösen az előszeretet és szenvedelem nagyító üvegén át ne szemlélje, melynek jelenségeit én legalább már a Handbuchban találhatni véltem. Hisz magam is oda hagyván a gyakorlati pályát, s lelkesedve a szellemi élet magasztos eszményeitől a philosophia szárnyain magosan emelkedtem fel a szemlélődés bűbájos körébe [56]); de végre csakugyan észre vettem, mikép az ember ily finom levegőben nem élhet [57]); tanácsosnak tartottam lejebb ereszkedni, e maroknyi porra a mindenségben, ezen nyomorúlt anyagi világba,

[54]) Sőt ohajtom, épen a tudomány érdekében.

[55]) Ezt ne várd; e feltételt irói pályám cáfolja. Azon húzamos idő alatt, mióta szerencsém van nem csak számos időszaki közegek utján a közönséggel érintkezni, hanem most már a negyedik tudományos folyóirást vezetni, s névvel és névtelenül, cikkek és cikkecskék, apró észrevételek s oda vetett eszmék és intések utján hatni, úgy a hogy: előnyzés és előszeretet nélkül igyekeztem az emberi tudás mindennemű ágaira egyformán intézni olvasóink részvevő figyelmét. Az én osztályozásomban nem az áll fent, mit magam tüzetesen űzök, hanem minden tudományt, mint olyant, az emberi szellem elfoglalásai becses kiegészítőinek tekintek. A felsőbbség általános vitatását meddőnek tartom; de a te vastag osztályozásod ellenében egy hasonló vastaggal szolgáltam és pedig saját elveidből indúlva is helyesbbel. Ily rangozó osztályzás kissé gyermekes: a tied nevetséges. A természettudományok képző erejét ki tagadná: de te nem e képző erejökből indúltál ki, hanem a — konyhából.

[56]) Be feledékeny vagy: nem a gyakorlati élet elhagytakor feküdtél te a philosophiának, te azt mindig üzted.

[57]) Micsoda? ezt az irányodat is eltagadod? szegre akasztod a philosophiát is?

mert ámbár magam is az angyalt *mindig* inkább becsültem az emberben mint az állatot, még is észrevenni szerencsém volt, mikép az angyal az állatból fejlődik, s az egész szellemi világ az anyaginak keblében nyugszik [58]). Így szellemem a tudomány és müvészet körein át, mind inkább a természet felé közeledik; emberi csinálmányokból ki, a közvetetlen valóság, a mindenható szellem müvei csodáló vizsgálásához. Hogy különböző út s álláspontjainkon a tárgyak is különbözőleg tünnek szemeinkbe, természetes, de mivel ezen különbség csak az ellenkező oldalak kisebb nagyobb fénybeni kitüntetésében áll, szükségtelen, hogy ez iránt egymással hosszasan feleseljünk.

Te azt mondod barátom: „nincs tudomány, mely közvetlen vagy közvetett hasznú nem volna“ [59]). Természetesen *igaz* tudomány? De hát mind igaz-e az a mit az emberek tudománynak méltóztatnak keresztelni? A realis tudományok, melyek a valóságból közvetlenül erednek, mely oknál fogva folytonos haladásban is vannak, lehetnek illy becsüek; de a szemlélődésen és conjecturán ala-

---

[58]) Emlékezzél philosophiai sétáinkra! Nemde én az anyagot és szellemet elválasztó dualismusod irányában gyakran védtem a felbonthatlan egységet; s mikor én a szellemet a potencírozott anyag egyik tulajdonságának állítottam; mikor én a psychologiának az anthropologiából kiválasztása ellen szóltam, s állítám, hogy az physiologia nélkül képtelenségre vezet; hogy mí a lelket csak oly állapotban képzelhetjük, milyben az észleletünk körébe esik, azaz lekötve az anyaghoz, sőt az anyag által feltételezve, mikből természetesen a lélek halhatatlanságára, a személyes istenre stbre nézve is el kellett térnünk..... te akkor materialistának, empiristának, pantheistának neveztél „milyek valamennyi orvosok és természetbuvárok“..... s íme, a minek ugyan örülök, látom, ezen képzelgéseidből is kiábrándultál, ki ez egyoldalu eszményi felfogásból, de, a mit csodálok, a materialistát, a concretismus barátját, ki a philosophiában is az öszves természetszemléletből indúl ki, ki nem ismer önálló szellemet, mert azt önállón nem tapasztalja a természetben, azaz „*a valóságban*“: az teneked most egyszerre a valóságtól fázó idealista, képzelgő, szobatudós!

[59]) S állítom most is. Egyébiránt a természet-, a vegy-, a földtanban stb is voltak előfeltételek, melyeket a tapasztalat megcáfolt, s vannak melyeket még fog, úgy mint a történelemben conjecturák: de midőn valamely tudomány hasznáról van szó, egyes állítások valósági foka nem jő tekintetbe.

púlók? — hogy másokat ne nevezzek: a philosophia és östörténet? — hol ellenkező elvű rendszerek és vélemények uralkodnak, melyek egymást kizárják, lehetnek-e ezek összesen igazak? [60])

De te nem a tudományban, hanem azok *művelésében* találod a hibát. Az végre egyre megy ki, mert a tudomány emberi készítmény s művelés által létesíttetik. Ha Kollár a szláv östörténetet gazdagítandó Olaszországot beutazva, a velenceieket és etruskokat szlávoknak bérmálja, mint Horvát István Ádámot és Kaint magyaroknak: úgy az a szláv és magyar östörténeti tudományhoz tartozik, melynek igazság és közhasznúságáért én ugyan lándzsát soha sem fogok törni [61]). Müller munkája: Der Ugrische Volksstamm, a magyar östörténeti tudományhoz tartozik. Ö azon hamis feltételből indúlt ki, hogy a magyar nyelv finn nyelv, tehát a magyar finn, s azután ezen rámára feszíti a történeti adatokat, szerencsésen kihozván belőle, hogy a magyarok Jugoriából származnak. Reguly visszajövetele után nem lehet köztünk ember, ki ezen nézet hamisságát át ne látná; de szegény Müller roppant studiumok után írta két kötetü munkáját; mint gyaníthatni életének nagy részét fordította reá; és már most kérdezem: nem tehetett-e az alatt okosabbat, és mi ketten is barátom, midőn e munkát olvastuk? [62]) Az emberi szellem, barátom, minden körében általján, tettben, tudományban, müvészetben, hol valóságtól nincs lekötve, mint p. o. a realis tudományokban a szemlélettől, a hol *szabad önkényére* van bocsátva, azonnal helyes müködés mellett képtelenségre is fakadt, s

---

[60]) A szegény philosophia itt méltán felkiált: Te is fiam Brutus? A természeti tudományok pedig nincsenek-e teli conjecturákkal, hypothesisekkel? — Újra mondom: „összesen igaz" tudomány nincs, mert tudományunk, mint szellemünk, korlátolt, véges.

[61]) Ha ki valamely tudomány körül szerencsétlenül forog is, csökkenti-e az által e, nála nélkül becses, tudományt?

[62]) Ki mit tegyen, az egyéni izlésétől függ; ki mit tart hasznosabbnak, szinte: mert egyik gyomrából itél, másik szivéből, a harmadik észből; de hogy Müller Ferdinánd épen nem tett a maga által választott tárgy körül haszontalan munkát, elismerte a tudós világ. S munkájának nem a magyarnak finnsége feladata: az hibás fonalként húzódik rajta keresztül, *mert ő külföldi!* de nagy egészében ez mellékes dolog. Ama népek geo-, ethno-, anthropologiai s historiai állapotjainak festése Ritter Károlyhoz méltó tárgy, s olyan a kivitel is.

az ily gyarló munkásság által létesült eredmény mindig csak *viszonyos* becsü. Lehetetlen itt az emberi tévelygések minden oldalait kitüntetnem, mert számtalanok. Az ember keze alatt elferdül a legjobb s legüdvösebb is. Csak egy példát legyen szabad előhoznom: Nem becses-e a latin nyelv? Hisz ezen az alapon fejlődött ki részint az újabb kor tudománya. És még is, tenmagad érinted, és helyesen, mikép ezen nyelv iskoláinkban az előadás közegéül használva káros.

Továbbá megrósz azért, mivel mondám: hogy a „határtalan lelkesedés" megbuktatott. Ezt megengeded az életre, de nem az irodalomra nézve. Mí e szavakat különbözőleg olvassuk. Te a hangsúlyt a lelkesedésre veted, én a határtalanságra. Szerintem minden fiatal irodalom nem eléggé öntudatos, nem eléggé tájékozott, a fiatal szellem nem bír eléggé magával, nem képes magát eléggé korlátozni, s innen eredett azután azon aránytalanság s mértékhiány, mely egyrészről irodalmunk ágai közt, másról magok a tudományok müvelésében is, mint p. o. a magyar őstörténetben a magyar nemzet történetéhez mérve, létezett. Ha irodalmunk arányt és mértéket tartott volna, ha igaz hogy élet és irodalom összefügg: akkor nemzeti életünk sem törhetett volna ki oly szertelenségben, mint tapasztaltuk.

Gáncsolod végre, hogy az olasz irodalomban csak a müvészeti, a németben a philosophiai oldalt tüntettem ki, irodalomtörténeti tényeket, mint hiszed, ignorálva. Barátom, minden mivelt nemzet irodalma a tudomány és müvészet mondhatni *minden ágait* fejleszti ki, kisebb nagyobb mértékben, tehát az olasz bizonyosan a tudományt is, mint a német nem csak az elvont, de a realis tudományokat is. Hanem a potiori fit denominatio, és így itélve tagadni nem fogod, mikép az olasz szellem főleg a müvészetben tüntette ki magát, a német a philosophiában [63]).

Kistelkit pedig megtámadásod ellen különösen pártfogásom alá kell vennem. Mivel azt hiszed, hogy vele „több mint lelki solidari-

---

63) Másról beszél Bodóné, mikor a bor árát kérik! Nem az a kérdés veleje itt, miben tünik ki [most] főleg az olasz és német szellem? hanem: igaz-e a mit te állítottál, hogy azért gyenge és szabadtalan a két nemzet? Szükségtelen ismételnem, miket e részben értekező levelemben [IX. füz.] mondtam. Így csak igen rosz vivómester paríroz.

tásban állok," úgy tudnom is kell mit mondott. Valóban azt nem, a miért gáncsolod. Mint gazdasági iró egy pillantást vetett hazánk állapotára; azt találván, hogy ez földére, éghajlatára, népessége számára s azok müveltségi fokára nézve *főleg földmivelő* ország, s akármi történik, még sokáig az is fog maradni; megfontolván továbbá e hazának háború általi elpusztulását, a keringő pénz megsemmisitését s a rögtön reánk nehezült súlyos adót: azt hiszi, mikép csak értelmes gazdászat mentheti meg a pusztulástól. Az értelmes gazdászat alapja természetesen virágzó gazdasági irodalom [64]); és itt szeme előtt lebegvén egy *arányos nemzeti irodalom eszménye*, ámbár ki nem mondja, de sorai közt olvasható, hogy e percben hazánkban legtöbb gazdasági iróknak kellene lenni. Ez okból elég vakmerő felkiáltani: „akademiánkban alig van egy pár gazdasági iró, midőn régiségbuvároktól hemzseg!" Hát miért nem írnak? feleled te? azt akarja Kistelki, hogy a régiségbuvárok se irjanak, vagy hogy gazdasági irókká váljanak? Nem, Kistelki csak az aránytalanságot irodalmunkban akarta kitüntetni. Akademiánk eddig elé *minden irót,* ki magát eddig az irodalom valamelyik ágában kitüntette, tagjai sorába iktatta. Az akademia ennélfogva irodalmunk hü képét tünteti elő. Ha már most úgy tapasztaljuk, hogy tagjai közt, ha nem csalódom, csupán *két* gazdasági iró létezik, és sok, igen sok régiségbuvár [65]): úgy ezen aránytalanság nem csak feltünő, hanem ha az élet és irodalom közt van összeköttetés, ha az irodalom hat az életre: úgy ezen ferde aránynak [66]) a nemzeti élet

---

[64]) Sőt elsőbbek derék gyakorlati gazdaiskolák, mert csak derekasan kiképzett s gyakorlat által teljesen kifejtett tudományos gazdák teremthetnek gazdászati irodalmat. Ime a te gyakorlatiatlan képzelgőséged mint állítja csúcsára a gúlát! Ilyek állitását mozgassátok: úgy támadnak majd *irók is, közönség is,* mely ez irókat értse és használja!

[65]) Ugyan kérlek, sorold elé e *sok, igen sok régiségbuvárt!* Így talán reményünk lehet azzal az inpracticus [!] éjszakamerikai néppel vetélkedhetni, melynek legujabb tudós társasága, a respublica elnöke és ministerei kormányzása alatt álló Smithsonian Institution, a Missisippi régi emlékei ismertetésével kezdte meg pályáját, s nekünk legújabb példát adott: mit kellene tennünk, ha — pénzünk vagy elég lelkességünk volna!

[66]) Ferde egy irodalom *eszményéhez* mérve; a *valóság* irányában *természetes, és így helyes is.* Kinek írnák a legtudományosabb gaz-

kifejlődésére is sajnos következésünek kell lenni. Mert ne mondjuk: a gazdáknak van *gazdasági egyesületök*! Ez a gazdászatnak csupán gyakorlati előmozdítását veszi szemügyre [67]: itt a gazdászat*tudományról*, a gazdászati *irodalomról*, a gazdászati *irókról* van szó. Vegyük a dolgot státusgazdasági szempontból. Minden nemzet bír anyagi és szellemi jóléte előmozdítására egy bizonyos *mennyiségével* az anyagi és szellemi erőknek. Ezen jólét az adott erők által csak úgy eszközölhető, ha azok helyes irányban és arányban *sikeresen* müködnek. E világon semmi sem lévén *teljesen* egyenlő egymáshoz, vitatkozhattok, mely tudomány fontosabb a nemzet céljai előmozdítására a másiknál, és itt a vélemények eltérők lehetnek; de azt ne mondjátok: hogy *mind egyformán* fontos. Ez lehetetlen. Kimondott véleményem pedig e tekintetben az: hogy azok a legfontosabbak, melyek a nemzet anyagi és társadalmi *fennállását feltételezik*, mert az embernek és nemzetnek *elébb* létezni kell, minekelőtte nemesítéséről lehet szó [68]. Ha földmüvelő országban a gazdák értelmiség hiányában annyit nem képesek termeszteni, hogy tiszta hasznok lehessen: úgy az ország elszegényedik, s ha azután az embernek pénze nincs és éhezik: hiába mondhatják neki: *csak az angyalt képezd magadban, nem az állatot* [69]; mert pénze nem lévén, arra eszközöket nem tud szerezni, s éhezvén, kedve sem lehet hozzá. A mely irodalomban tehát nem azon tudományok müveltetnek előkelőleg, melyek a nemzet anyagi és társadalmi lételének feltételei hanem mások, melyek ezen alapfeltételekkel távolabb összeköttetésben vannak, vagy a nemzet egyéb céljait mozdítják elő — akármelyek legyenek azok — ezen irodalmat én ferde arányúnak tartom; mert az adott erőmennyiségből nem csak a nagyobb részt kevésbbé fontos irányban fogyasztja el, hanem ezen felesleg egyszersmind azon oldalról vonatik el, hol legcélszerübben müködhetnék [70]. Ily aránytalan irodalomnak azután még csak az kell,

dászati munkákat? ha azok megértésére kiképzett gazdász közönség nincs. Ismétlem: a képző intézeteknek kell a tudományos gazdászt megelőzni, csak ezek szülhetnek tudományos gazdászati irodalmat és — közönséget.

[67]) Melynek szükségkép meg kell egy gazdászati irodalmat előznie.

[68]) Valamint a kenyér szükségesb minden tanulásnál.

[69]) Mondta ezt valaki? Don Quixotte, szélmalom.

[70]) Barátom, te ki egy idő óta *ad nauseam* pengeted az életet, a való-

hogy ezen aránytalanság mellett még *hamis irányt* is kövessen, hogy az iró tiszta szándék tudatában, lelkesedésétől elkapva, elegendő tájékozás nélkül induljon útnak, s *igazság* helyett képzelgéseket szüljön, tehát az adott erőket semmit nem teremtve siker nélkül elpazarolja: ez esetben müvelői, a legtisztább szándékkal vélvén nemzetünk előhaladásán müködni, részökről bukásán oly sikeresen dolgoznak, mint azt az iró, maga részéről, képes eszközleni.

Nem, édes társaim, a nemzeti irodalom üdvös müvelése nem oly egyszerü feladat, mint azt egynémelyik gondolja. Ha az volna, már régen más lábon állna a világ. Igaz, magyar irodalmunk állapota, mint azt Toldy helyesen jegyzi meg, nagyobbára viszonyaink eredménye. De legyen-e ez mind örökre csak ez? Arra adatott-e eszünk, szabad akaratunk, öntudatunk, hogy mindúntig rabjai legyünk a körülményeknek? [71]). Az egész világ kiált: javítsuk az iskolát, hogy gyermekeink ne tanulják azt, minek hasznát az életben úgy sem veszik, hanem azt a mi szükséges. Az iskolát javítni akarjátok, és nem az irodalmat? [72]) Hisz az ettől kölcsönzi tanait; s egy nemzet haladása máskép nem képzelhető, hanem ha iskola, iroda-

ságot, a realitást, s bennünket szobatudósoknak csúfolsz: mondd, minek e teljesen haszontalan szószaporítás az arányról? Itt minden sopánkodás hiába való. A nemzet készülő s kikészült értelmisége nem fog kedvedért conferentiát tartani, hogy egymás közt szakokat és munkákat oszszon ki. Ha kevesbbé uralkodnék fölötted az elmélet, sőt képzelgés, a változó viszonyoktól várnád az irodalom ily fordulatát; s ha várni türelmetlen vagy, javaslatokkal lépnél fel, amaz alapviszonyok miképi javitása iránt. De te, kinél kevésbbé gyakorlati embert nem ismerek, amugy táblabiróilag sürgeted az eredményt: a feltételekkel nem gondolsz.

[71]) Akár tetszik, akár nem, de úgy van, és pedig a természetben, a valóságban! Te, ki irányunkban a gyakorlati élet emberét szeretnéd játszani, nem tudod-e, hogy irodalmat nem lehet *csinálni*, hogy az *szükséges* következménye a körülményeknek. Te e szükségességet rabiságnak nevezed; de akárhogy, mégis csak úgy van az — t. i. a valóságban, melytől te in praxi annyira fázol.

[72]) Igen is; és csakis ez az igazi mind logikai, mind gyakorlati *egymásután*. Alulról fel felé. Te csúcsánál kezdenéd épiteni a gúlát! Filium ante patrem. Újra mondom: Neveljen csak az iskola derék értelmiséget a tudományok minden ágain: lesz iró minden ágon, mert minden ágnak lesz elkészült közönsége. S az iskola közvetlen hatalmában van a társodalomnak, az irodalom csak közvetve.

lom s társas élet együtt folytonosan javíttatik. Semmi, a mi embertől származik, nem tökéletes és folytonos javítást igényel! És nézzétek ezen irodalmat, a világirodalmat értem, és pillantsatok reá keletkezése első idejétől fogva — a keresztyén világirodalmat értem, mert csak erről lehet itt szó — nem javíttatott-e ez az idők folyamában folytonosan az által, hogy mindig *életrevalóbb irányt* vett? Mi volt eleinte? Elvont elmélet, scholastica philosophia és theologia. És hová gravitál most? A természettudományok felé [73]). Százados tapasztalás pedig, mint elébb értekezésemben megmutattam, azt bizonyítja, mikép csak azon nemzetek lettek gazdagok, müveltek és hatalmasak, melyek ezen irányt követték [74]). És ezen *életiránynak* akartok ti ellenmondani? [75]) Mit jelent az mást annál, mint a nemzetet a keresztyén világ közös haladásától kizárni! mint—

Engedelmet kérek, a korlátlan lelkesedés ellen declamáltam, s hevem elkap! Nem, édes társaim, ti nemzetünk hátramaradását eszközleni nem akarjátok, nektek előmenetele szintúgy sziveteken fekszik, mint nekem; csak az utakban különbözünk [76]). Én kitüntettem itt a magamét, s végül kevés szavakba összevonhatom okoskodásomat. Hogy a munkafelosztás elve szerint a tudomány emberei a gyakorlati élettől kizárattak, annak jó oldalai lehetnek, de vannak roszak is. Mint a tudós túlságos szobaülés, rosz levegő, mozgáshiány s fejmunka által szükségkép elgyöngíti testét, s ha nem vigyáz egészségét rontja, állati bátorságát veszíti, poltronná válik, s

---

[73]) S azért méltó képviseltetést a math. és természettudományoknak a tudós-iskolákban [középtanodákban és egyetemeken], derék reáliskolákat [és magyar műegyetemet!]: s az irodalom ez ágai fel fognak minden egyoldalú, sikeretlen sürgetés nélkül is virágzani! Avagy az irók taníttották az emberiséget szántani és vetni, eszközöket gyártani, hajókat építeni, a tengert járni s kereskedést űzni? Csak midőn a gyakorlat utól fogta érni az irodalmat, akkor járand a kettő kezet fogva, egymást elősegítve, kettős lépéssel a cél felé.

[74]) Láss hozzá, hogy a reál tudományok nemzetünkben terjed*hessenek*: megjő aztán azoknak minden haszna. Míg ezeket a nemzet saját nyelvén nem sajátíthatja el, addig hiában írod meg a legjelesebb moztant, géptant, árutant stb stb: nem fognak olvastatni.

[75]) Eszünkben sincs, csak a te munkás képzelmed láttat veled ily rémeket.

[76]) Igen: mert te gyakorlati ember az eszméből indulsz ki: én szobatudós a gyakorlatból.

végre, ut exempla docent, elrongált idegü hypochondristává, melynek lehető eltávolítására felesleges nem lenne, ha minden tudós egyszersmind valami kézi mesterséget űzne, mely testét erősítené, asztalosságot p. o. vagy kertészetet: úgy szellemi oldalról érezni, tudni kell minden tudósnak, mikép az örökkévaló foglalkodás puszta eszmékkel szükségkép elvonja, eltávolítja a valóságtól, hogy szellemünk, a szemlélettől elzárva, a nélkül hogy eszmélnök és tudnók, a képzelgések valótlan országába sülyedt [77]. És ezt tudván és méltányolván, hogy testi egészsége mellett egyszersmind lelke épségét fentartsa, tárgyilagos világszemléletét ne veszítse s esze józansága s itéletének helyessége a képzelgés ködfátyolától ne boríttassék be: elméleti tanulmányai, eszményi működése mellett, ellenszenvül szellemi diaetetikát kellene alkalmaznia, a túlnyomó eszményi mérleget tárgyilagos ismeretekkel, ember- s világ-észleléssel ellensúlyozni. Irodalmunk pedig kivált az elszigeteléstől óvakodjék. Geographiai helyzetünknél fogva tengerpartunk nem lévén, úgy is el vagyunk zárva a világtól; nyelvünk még jobban elszigetel. Ily körülmények közt még csak az kell, hogy az irók is eszméikkel e haza határain belül maradjanak [78], egymást és a nemzetet jó sürü tömjénfüsttel körüláraszszák [79], s e szegény országból egy kis nyugoti China lesz! [80] Hisz még nem múlt két éve, hogy teljesen elzártuk magunkat [81]. Egész irodalmunk journalistikai politikából állt, s e politika mystificatióból!

Wenzel társam Horvát István elleni polemiámat hányta szememre, s elvégre még ez ellen is igazolnom kell magamat. Igen is én legörömestebb reá szoktam hivatkozni, ha a tudományos élet aberrátióiról van szó, mert annyi jelesség mellett kitünőbb példát irodalmunkban nem ismerek. Irántai véleményemet egyébiránt nem nyilvánítom először, tettem én ezt már életében, és pedig ismételve, s teszem most is, mert úgy tartom: igazság élők és holtak felett! Én tehát, ki ifjúságomtól fogva az embert tűztem ki vizsgálódásom fő tárgyául, ki embereket észleltem az életben, s az embert magya-

---

[77] Mint te, ki tollal akarsz gazdákat, gépészeket, gyárosakat stb képezni!
[78] Ki akarja ezt?
[79] Ki teszi ezt?
[80] Képzeletedben.
[81] Normalis állapot volt ez?

rázni igyekeztem magamnak lélektanilag; kit — mivel philosophálásom mindig tárgyból indúl ki [82]) — az emberi képzelgések tömege az életben kellemetlenül lepett meg, s ki azt tapasztalta, hogy azokra kivált a tudomány emberei — nevelők, papok, oktatók, irók — és mindenek felett azok hajlandók, kik a valóságtól távol álló tárgyakkal foglalkodnak; ki magam is eszméimmel a philosophia magas elvont légkörében keringvén †) önámításokra könnyen vetemedhettem: én tehát ily körülmények közt Horvát Istvánt örömest tartám szemem előtt intő például, a „discite exemplis moniti" súlyos szavakat nem feledvén. Ő köztünk a legtudósabb volt; munkásságra, Fejér Györgyöt kivéve, talán senki sem vetélkedhetett vele; s tehetségre, buzgóságra is kitünő volt. De én ismertem szintoly buzgóságu s nagyobb tehetségű embert (s a történet ismert ilyeneket akár mennyit), kinek még sem volt elegendő esze, hogy *létesülhető* tárgyat válaszszon munkásságának, s arra sikeres, célra vezető eszközöket; a képzelődés eszén hatalmat nyert, s mint Horvát Istvánt oly tévutakra vezette, hol sikere nem lehete törekvésének. Ha Horvát István a magyarok történetét Árpáddal kezdi, jeles historiai munkával gazdagítja irodalmunkat; őstörténetből, mythosból — ha e szóért meg nem róttok — historiát akarván képezni, minekutána a keleti nyelveket nem értette [83]), hiányos történeti nyomozásai s egyoldalu alapon nyugvó philologizálása, heves képzelődése s nemzeti érzelme mellett, természetesen képtelenségekbe merítették. Soha magyar irót a közönség úgy nem pártfogolt mint őt. — Révai, ki irodalmi nyelvünket megalapította, grammatikáját nem bírta egészen kiadni; Kazinczy Ferenc, ki a magyar prosát képezte ki, szegénységben halt meg: Horvát Istvánnak történeti munkája kiadására Forgó tőkét hagyott, s hogy kényelmesen megirhassa, az országgyűléstől országos segedelmezést nyert. És mit végzett? Örökké csak adatokat gyüjtvén, végre azoknak rettentő halmazában el nem tudott igazodni; a tömeg erőt nyert szellemén, nem szelleme az anyagon, s mit hátra hagyott, egy nagy rakás kivonatokból s jegyzetekből áll, mik kétség kivül becsesek, de melyeket ő nem bírt feldolgozni. Hogy annyi tudomány és munkásság mellett,

[82]) Felebb azt mondád: „*lelkesedve a szellemi* élet magasztos *eszményeitől* a philosophia szárnyain magasan emelkedtem fel a *szemlélődés bűbájos körébe!*" †) Ime!

[83]) Nem itt volt a bökkenő.

egyes igen fontos adatokat fel nem fedezett volna? ki lehetne oly méltatlan, ezt tagadni? s én részemről tartózkodás nélkül megvallom, mikép magam is oly egyes munkáit olvastam, melyek iránta teljes tiszteletemet felgerjesztették. E kritika azonban nem egyes dolgozatait, hanem munkássága összes eredményét veszi tekintetbe.

Dixi et salvavi animam! Hárman támadtak meg egyszerre, én egyszer feleltem. Ez méltányos és engedhető. Személyeskedéstől lehetségig óvakodtam; de sikerrel kénytelen lévén magamat védelmezni, lehetetlen volt oly dolgokat el nem mondanom, melyek mindenkinek még sem lehetnek kedvesek. A tanulság ezekből az: nem kell veszekedni! legkevésbbé akkor, ha az ember egy ministeriumban együtt ül [84]). Ez anomalia! de mivel ezen ministerium, mint mondám, több buzgósággal a magyar irodalom iránt, mint tekintettel a lehető eltérő meggyőződésekre alkottatott: ha együtt akarunk maradni, minekutána senkit véleménye nyilvánitásától eltiltani nem lehet, tartsuk meg ezentúl a parlamentaris modort, intézzük beszédünket, mint Angliában, a ház parókás elnökéhez, és ne azon taghoz, kinek nézetével ellenkezünk. Így tárgyhoz szólandunk, a személy kikerülésével. Ez legalább alázatos inditványom [85]).

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — *Losonci Phőnix.* Történeti és szépirodalmi emlékkönyv. Az 1849-diki háborúban feldúlt és elpusztított Losonc város némi fölsegélésére kiadja és szerkeszti *Vahot Imre.* Második kötet. Pest, 1851. kir. 8r. 282 l. előfizetési ára 2 pft, díszkötésben arany szélekkel 4 ft.

E kötetet is tarkaság s érdek ajánlják. A történeti dolgozatok közt sor és rangra is első kétség kivül *Tóth Mihálytól* Losoncnak a forradalom előtti és utáni képe; ide tart még: Egy vonás a múltból *Fáy Andrástól* (mily fogásokkal kelle Széchenyinek a hídvám-elvet

---

84) Ne ily hasonlatot!

85) Ezzel nem kerűljük ki a személyességeket, mint azt ím saját példád bebizonyította.

kivinni), Báthoriak jelleme *Nagy Ivántól*; Daguerreotypek az¦óvilági magyar életből, darabok egy nagyobb kiterjedésű munkából *Vahot Imrétől*; ide valók még *Szilassi Gyéza* utazási töredékei Olaszországból. Beszély négy hozatik: Vén szinész *Gyulai Páltól*, Zarskoje Selo *Kuthytól*, A hat ökrös pógár, népi színben *Vas Gerebenlől*, Rozgonyi Cecilia *Jókai Mórtól* *). A verses rész Arany,Bajza (ballada) *Erdélyi*, *Lauka*, *Lévai*, *Lisznyai*, *Losonci László*, *Mentovich*, *Ney*, *Petőfi*, *Székács* (darabok a görög anthologiából), *Szigligeti* (Constantin című új szomorújátékának negyedik felvonása), *Tompa* (Alföldi képek), *Vahot Sándor* és *Zaláré* (egy hosszu történeti költ.).

— A buzgó kiadó, ki a két kötet tiszta jövedelméből már 4000 pftot adott át a losonci intézetek fölsegélésére, egy harmadik kötettel fejezendi be e nem csak szerencsés, de az irodalomra is nem egy derék dolgozatot lendített vállalatot, melyet a közönség pártolásába ismételve ajánlunk.

— Közoktatás. — Figyelemre méltó a következő alkalmi irat: *Tudósítvány a pesti kegyes tanitórendi nagy gymnasiumról* 1850—51-ki tanévben. Pesten, Kozma bet. 1851. n8r. 18 l.

Egy, a németországi tanodák módja szerint szerkesztett „programm", milyet nálunk is a protestansok időről időre szoktak adni. Az ilyek által nem csak a társadalom műveltjei s a szülék értesülnek az illető iskola tudományos álláspontjáról, nem csak érdekes adatokat nyer a honi statistika, nem csak a közönség részvéte hivatik fel és tápláltatik a köz tanintézetek iránt: hanem az elejökbe tüzetni szokott oly tudós értekezések által gyarapíttatik sokszor

*) Jókai barátunk egykor *Móric* [Mauritius] volt. Néhány év előtt némely ifjabb iróinkat bizonyos anabaptistai düh lepett meg, s a Mauritiusokból *Maurusok* [Mór], a Józsefekből Jodocusok [Józsa], az Eugeniusokból Edmundusok [Jenőből Ödön] stb lettek. Fel nem tehetni, hogy e bábeli zavar egyébnek mint egy kis tudatlanságnak következménye: azért figyelmeztetésünkhöz azon kérést csatoljuk, ne restelje senki a visszalépést; mert mi lesz nyelvünkből, ha így grassálunk rajta; ha szükség nélkül így zavarjuk össze a neveket: végül bizony nem fogjuk tudni, kit hogy hínak. Itt teszek némelyeket figyelmessé a kicsinyítőkkel élés gyermekességére is: Béni. Józsi, Soma stb: miért nem Feri, Imrus, Pista, Laci is stb? Ezen uton majd oda is eljutunk. Urak! egy kis ízlést, mely érzi mi hova illik. és — egy kis komolyságot az irodalomban, mert bizonyos jó barátink végre bizony kinevetnek. *A szerk.*

maga a tudomány is, melyek e közeg nélkül vagy nem létesülnének, vagy nem jőnének ki, elterjedést pedig ilyet épen nem vennének. E programmok a tanodák személyzetének tért nyitnak nem csak közvetlenül a tanügyet vagy egyenesen az adott iskolát illető érdekes kérdések meghányására; hanem más a tanított tudományok valamelyikének köréből vett egyes tárgy körüli vizsgálatra, mi által mind a tanítók ereje edzetik, mind üdvös verseny ébresztetik, mind végre, mikép mondatott, maga a tudomány is gazdagodik. Szívből üdvözöljük azon kormányi intézkedést, mely ily programm-irodalmat idéz elő; s üdvözöljük a pesti nagygymnasium munkás és tudós igazgatóját *Horváth Cyrill* urat, ki ez intézkedésnek, középponti helyzeténél fogva, első adott eredményt. Övé ez úttal a rövid irat tudományos tartalma: a „*Nevelési álláspontok*" című értekezés, mely a sokak által különválva gondolt nevelés és oktatás benső összeköttetését sürgeti, midőn bölcseleti uton a nevelést oly tudattal gyakorlott fejtésmódnak értelmezi, mely az embert öneszméje mindenképi megvalósíthatására képesíti, mely szerint tehát minden emberi egyénnek azon kell lennie „hogy élete bárminő viszonyaiban *szépet* alkosson, *igazat* fürkészszen és *jót* gyakoroljon"; s mely szerint „a szép álláspontjának lényegén alapúl az ember mívelése, az igaznak álláspontjáén az ember tanítása, a jónak álláspontjáén pedig az öszszerüleg vett nevelés, mely nem egyéb, mint a mívelés és tanítás egysége". Az értekezést követik: a tanárok sora tanköreikkel együtt (tizenkét szaktanító); a pesti tanárok által e tanévben kiadott munkák jegyzéke (közölök hatan serényen és sikeresen működtek a tudományos, főleg tanodai irodalomban); a tantárgyak sora a tankönyvek megemlítésével osztályok szerint (a tanszak nyolc: hittan, latin, görög, magyar, német nyelv, történelem és földrajz, mennyiségtan, természettudományok); kivonatok a pesti gymnasium jegyzőkönyveiből 1840—51-ig (tanulók öszves száma 7137; legnépesebb év 1844—5, 772-vel); végre az 1851—2-diki tanév előrajza, melyben már nyolc osztály jelenik meg, a nyolcadikban a philosophiai propaedeutika: tapasztalati lélektan és gondolkodástan; s a széptan.

— Törvénytudomány.—Conspectus Juris Publici Regni Hungariae ad annum 1848. Historicis animadversionibus illustratus per *Com. Ant. Moysem Cziráky*. Bécs, Wallishauser bet. 1851. I. köt. XLIV. és 220 l. II. köt. 251 l. fűzve 3 ft.

Iuris Publici Regni Hung. Specimen alterum, iura maiestatica et sic dicta regalia regni Hungariae ex avita constitutione huius regni propria ordine scientifico digesta exhibens. E maiore inedito hactenus opere excerptum, et in anniversaria instauratae Reg. Sc. Vniv. Hung. die 25. Jun. a. c. editum ab *Ant. Virozsil*, S. C. R. A. M. Cons..... Vniv. Rectore stb. Buda, egyetem bet. 1851. n8r IV, és 120 l. Mindkét jeles munkáról lesz módunk máskor szólani.

— Számtudomány.— *Számolástan*. Kézikönyvül gymnasiumi, felső elemtanodai és magán használatra írta dr. *Szabóki Adolf*, kegyes rendi tanár. Pest, 1851., Geibel Armin tulajdona. N8r. 122 l. ára fűzve 40 kr.

Szerző e tömött ívekben folytatja legtöbb hazai gymnasiumainkba befogadott számolási kézi könyvét. E második rész jóval szabatosabb az elsőnél, minthogy az első részben a számtheoriák fejtegetése s a szabályok elemzése keletinél több helyet igényelt. De úgy látjuk, következetesen terjeszkedett ki szerző az első részben bővebb taglalásokba, részint azért, mert fájdalom elemi tanodáinkban, melyekből az ifjúság a gymnasiumi osztályokba lép át, a számolás gépileg inkább, semmint értelemfejtőleg kezeltetik, részint pedig azért, hogy az utóbbi folyamatokban, hivatkozván az elemzésekre, szabatosb lehessen. Tárgyai a II. résznek: viszonyok és arányok, egyszerü hármasszabály, olasz gyakorlat, egyszerü kamatszámolás (a mennyiben ez nem más két, egymásból folyó, egyszerü hármasszabálynál), századék- és jövedelem-számolás, mérték és súly, pénzisme. Különösen ajánlatossá s érdekessé teszi e kézi könyvet az, hogy az ausztriai birodalomban még szokásban lévő különféle mértékeket részletesen és mindig a bécsi mértékekhez viszonyítva tömötten adja elő, valamint a külföld mértékeit is, esmég a bécsi mértékhez viszonyítva. Hasonló érdekességgel birnak azon rovatok is, melyekben az austriai birodalomnak minden és a külföld nevesb pénzei foglaltatnak. Az értékek hitelességéről kezeskednek az idézett nevek, u. m. Rumler, Littrow, Nelkenbrecher, Jurende, Moznik, Strehl. E második rész a gymnasiumi második osztályt illeti, s hiszszük, hogy gyakorlati érdekét vevén tekintetbe, ép oly általános elterjedésnek örvendend, milyenben kimerítő teljességénél fogva az első rész hazaszerte részesült. A 3-dik rész, mint halljuk, az algebrai elemeket egész az összevetésig (combinatio) az Entwurf igénye szerint foglalja magában, mely rész néhány hét múlva sajtó alól kikerül.

Gyors Számító. Az elemi tanítóknak s a számolás elemeiben jártas tanítványok és köznép használatára. Szerkesztette *Németh Endre*, a pesti főelemi iskolák egyik főtanítója. Pest, Bucsánszky bet. 1851. 8r. 120 l. Kötve 20 kr. ep.

— Természettan. — *Földmivelési Vegytan.* Földisme és trágyatudomány katekizmusa. Hasznos kézi könyv mezei gazdák, tanítók és iskolák számára. Dr. *Hamm Vilmos* után *Bajnok Antal*, hites gyógyszerész. Pesten, 1851. Emich sajátja. N8r. 73 l. ábrákkal, fűzve 40 kr ep.

Népszerü előadása mind annak, mit a gazdának a gazdászati vegytanból, földisméből és trágyatanból tudnia szükséges.

— Egélytan. — *Eredeti Egyházi Beszédek Medgyes Lajostól.* II. füzet. Kolosv.özv.Barráné és Stein tulajd. 1851. 8r. 208 l.

Nagyobb részt ünnepi beszédek, néhány gyászbeszéd is. Jó szerkezet, bensőség, elevenség, folytonos vonatkozás az életre, hathatós előadás, s mi Erdélyben nem mindennapi dolog, jó nyelvezet tüntetik ki e szónokot.

A jó és olcsó könyv-kiadó társulatnak újabb kiadásai: 1. *Elveszett fiú.* Népies elbeszélés, irta *Szabó Imre.* Pest, Emich, 1751. 8r. 94 l. fűzve 10 kr. Egyike legjobb népkönyveinknek. 2. *Népszerű Erkölcstan.* Keresztyén kath. családok számára. Irta *Vezerle Gáspár* harsányi pleb. Pest, Emich, 1851. 8r. öszv. 244 l. fűzve 30 kr. 3. *Kalauz keresztyén hitéletre.* Irta *Nogáll János.* Pest, Müller bet. 1851. keskeny 12r. öszv. 192. fametszetekkel, fűzve ? kr. 4. *Szent kilenced* a bold. szüz szeplőtelen sz. szivéről, 2-dik kiad. *Nogáll Jánostól.* Pest, Müller bet. 1861. 12r. 36 l. fűzve 3 kr. 5. *Gyónás és áldozási ájtatosság* gyermekek számára. Pest, Lukács bet. 1851. k16r. 32 l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

MÜVÉSZET.

Hazánk nem bővölködik nagy művészek szüleményeivel; ismerjük meg hát azon keveset, a mi van. Ezek közé tartozik *Canova*, ama világhirü olasz szobrásznak hazánkban létező *két* műdarabja, miknek egyikét *Pesten* a nemzeti muzeumban, másikát *Gyömrőn* pestmegyei falu-

ban láthatni. Az elsőt csak hírből ismervén, az utóbbit szándékom pár szóval érinteni.

A gyömrői mű síremlék alakú, körülbelül 3½ láb hosszú, 2½ láb széles domboru mű; a gyömrői reformatus szentegyháznak a szónokszékkel szemközt lévő falába van beeresztve s fejér márványtáblából áll. A műdarab közepét egy síremléken ülő angyal foglalja el, ki gyászba borúlt fejét jobb kezére támasztja, míg lábainál a kialudt életfáklya hever. A műdarab bal szélét kard, jobb szélét pálmaág ékesíti, mindkettőt borostyánkoszoru. Alatta a következő felirás olvasható:

Guilielmo
Comiti de Wartensleben
E superioribus Imp.-lis Ex-citus Ducibus
Vulneribus pro patria acceptis
Plurimis saucio
Et inde fato iniquo mihi suisque erepto
Vindobonae D. XXI Apr. A. D. MDCCVIIIC
Vitae anno LXIII.
Guilielmo
Vai de Vaja
Mortuo in thermis Badensibus
Decimo vitae mense vix peracto
A. D. MDCCVIIC.
Clarae
E stirpe comitum Teleki de Szék
conjugi amantissimae
matrifamilias optimae
quae
Vindobonae D. XIX M. Febr. A. D. MDCCVIIIC
Desiit esse inter vivos et vixit annis
XXXXVIII.
Parentibus optimis filio unico dulcissimo
Esther
Comitissa de Wartensleben liberi baronis de Vaja viduae mense Aug.
A. D. MDCCVIIIX.
Filia materque modestissima posuit
Felices nimium quos mollis condit arena
Nil nisi nunc luctum ossaque vestra lego.

Ezen bár nem nagyszerü, de mégis becses mű, eredetileg a gróf Wartensleben család sírboltja ékesítésére volt rendeltetve; de míg az Rómából Gyömrőre érkeznék, az alatt a sírbolt bedőlt, az emlék pedig haszonvehetetlen tárgynak itéltetvén, valamelyik zsibkamrába vettetett, hol sokáig, nem láttatva senkitől, porban hevert, míg végre az akkori helybeli reform. lelkész azt véletlenül megpillantván, gyalázatos enyészetétől megmenté, arra birván t. i. a grófi családot, miszerint az a reformatus szentegyházban falaztassék be, hogy ott minél többen gyönyörködhessenek szemlélésében. Mi némely akadályok meggyőzése után meg is történt. *G.*



